

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Анатолій Андрійович Сидорчук

**ФІНАНСОВА СТІЙКІСТЬ
ДОМОГОСПОДАРСТВ:
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ
ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ**

Монографія

Тернопіль
ЗУНУ
2023

УДК 330.322

С 34

Рецензенти:

Доктор економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу регіональної фінансової політики Державної установи «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього НАН України»
Галина ВОЗНЯК.

Доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Університету митної справи та фінансів
Любов ЛИСЯК.

Доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів Волинського національного університету імені Лесі Українки
Олена СТАЩУК.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Західноукраїнського національного університету
(протокол № 10 від 23 червня 2023 р.)*

С34 Сидорчук А. А. Фінансова стійкість домогосподарств: теоретичні основи та прикладні аспекти: моногр. Тернопіль : ЗУНУ, 2023. – 474 с.

Монографія присвячена дослідженню теоретичних основ та прикладних аспектів фінансової стійкості домогосподарств. Проведено оцінку фінансової стійкості домогосподарств в Україні та запропоновано концепцію її підвищення у сучасних умовах.

Монографія буде корисною науковцям, студентам економічних спеціальностей, домогосподарствам та практикам, які надають послуги у сфері фінансового консультування.

ISBN 978-966-654-725-8

© Сидорчук А. А. 2023

© ЗУНУ, 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕМОВА	4
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ	
1.1. Домогосподарство у фінансовій системі держави: концептуальні підходи до розуміння місця і ролі.....	7
1.2. Теоретичні основи сутності фінансової стійкості домогосподарств	46
1.3. Баланс фінансових ресурсів у системі забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.....	79
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ	
2.1. Теоретико-методологічні положення фінансової стійкості в системі фінансів домогосподарств.....	111
2.2. Методологічні засади розрахунку показників оцінки фінансової стійкості домогосподарств.....	138
2.3. Методика визначення показників фінансової стійкості домогосподарств	163
РОЗДІЛ 3. ОЦІНКА ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ	
3.1. Аналіз показників достатності доходів домогосподарств	189
3.2. Практика поточного фінансового забезпечення витрат домогосподарств	211
3.3. Тенденції здійснення заощаджень домогосподарств	240
3.4. Формування інвестиційного потенціалу домогосподарств.....	289
РОЗДІЛ 4. КОНЦЕПЦІЯ ПІДВИЩЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ	
4.1. Ідентифікація ризиків та потенціал росту фінансової стійкості домогосподарств.....	325
4.2. Вплив ендогенних та екзогенних чинників на фінансову стійкість домогосподарств	342
4.3. Вплив етапів життєвого циклу та фінансової політики домогосподарств на їхню фінансову стійкість.....	107
4.4. Трансформація фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи держави	440
ПІСЛЯМОВА	458
ДОДАТКИ	469

ПЕРЕДМОВА

Дослідження фінансів домогосподарств займають важливе місце у вивченні сучасних закономірностей розвитку фінансової системи держави. Одним із напрямів наукових розробок у цій сфері є проблематика забезпечення фінансової стійкості домогосподарств в умовах змінного внутрішнього та зовнішнього середовища їхньої життєдіяльності. З економічної точки зору, фінансова стійкість виражає здатність домогосподарств за допомогою обраних інструментів формування та використання фінансових ресурсів забезпечити розвиток упродовж усіх етапів свого життєвого циклу. Відтак, забезпечення фінансової стійкості є серед ключових завдань фінансової політики домогосподарств та очікуваним результатом управління їхніми фінансовими ресурсами.

Посилення уваги науковців до розгляду даної проблеми обумовлено зміною концептуальних підходів до формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств. А саме, сучасний стан розвитку вітчизняної фінансової системи характеризується світовими тенденціями до збільшення обсягів державних фінансів, зміною співвідношення між бюджетними коштами та коштами державних цільових фондів на користь перших у забезпеченні соціальних потреб домогосподарств, що постійно зростають. Набуваючи все більшої ваги, у майбутньому ці аспекти визначатимуть характер політики держав у соціальній сфері, змінюючи склад та структуру фінансових ресурсів населення у бік збільшення залежності від зовнішніх джерел формування, впливаючи тим самим на показники їх стану чи стійкості. Додатковим фактором впливу є запозичення коштів домогосподарств для забезпечення своєї поточної життєдіяльності. Це видозмінює суть та погіршує стійкість фінансових ресурсів домогосподарств. З огляду на це одним з актуальних питань на сучасному етапі є підвищення стійкості фінансових ресурсів до-

могосподарств, формування яких має базуватись переважно на власних джерелах.

Поняття *стійкість* широко використовується при дослідженні окремих аспектів фінансової діяльності суб'єктів фінансових відносин у суспільстві. В науковій літературі сам термін *стійкість* вживається разом або поряд з такими поняттями, як *стан*, *безпека* та ін. Проблема їхнього використання полягає в тому, що досі не розроблено єдиного або спільного підходу до визначення етимологічного значення і змісту цих понять. Більшою мірою це стосується сфери фінансів домогосподарств як окремої складової фінансової системи держави.

Метою написання монографії є дослідження теоретико-методологічних засад та прикладних аспектів забезпечення фінансової *стійкості* вітчизняних домогосподарств. Досягнення цієї комплексної мети потребує ґрунтовного вивчення теоретичного базису і практики перебігу розподільчих та перерозподільчих відносин у сфері фінансів домогосподарств, які мають визначальний вплив на рівень і стійкість їх фінансових ресурсів. Дослідження сфери фінансів домогосподарств дають можливість, окрім іншого, оцінити спроможність держави за допомогою спеціально створених важелів та інструментів фінансового механізму виконувати покладені на неї соціальні функції та завдання. Порівнюючи мінімальні потреби домогосподарств, виражені через різноманітні показники (прожиткового мінімуму, мінімальної заробітної плати, сукупних доходів та витрат тощо) із їх фактичними значеннями, ми можемо дати відповідь на питання, чи виконує через фінансовий механізм стосовно домогосподарств своє призначення держава. Таким чином, саме показники, які характеризують сферу фінансів домогосподарств, виступають одним із показників ефективності побудови та організації фінансових відносин у суспільстві. Тим самим перед нами відкриваються перспективи для подальших розробок науково-методичних засад побудови фінансової системи держави й практичних рекомендацій щодо підвищення її ефективності (результативності, оптимальності).

У першому розділі монографії висвітлено проблеми, які пов'язані з розумінням місця і ролі домогосподарств у фінансовій системі держави; розглянуто теоретичні основи сутності поняття «фінансова стійкість» домогосподарств. Вивчення питання збалансованості фінансових ресурсів домогосподарств дозволило обґрунтувати необхідність дослідження їх фінансової стійкості, зокрема, на макроекономічному та мікроекономічному рівнях.

Другий розділ монографії розкриває питання методології дослідження фінансової стійкості домогосподарств. Розглянуто теоретико-методологічні положення фінансової стійкості в системі фінансів домогосподарств, що дозволило розробити методологічні засади та запропонувати власну методику розрахунку її показників.

Значне місце в монографії відведено питанням оцінювання фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств, які розкриті в третьому розділі крізь призму аналізу показників достатності їхніх доходів; розгляду практики поточного фінансового забезпечення витрат; дослідження тенденцій здійснення заощаджень та формування інвестиційного потенціалу. Проаналізований період 2001–2020 рр. дозволив не лише оцінити фінансову стійкість домогосподарств в Україні в ретроспективі, але й виявити закономірності та проблеми розвитку цієї сфери фінансової системи держави.

Четвертий розділ монографії розглядає концептуальні засади підвищення фінансової стійкості домогосподарств шляхом ідентифікації ризиків та характеристики потенціалу для її росту; вивчення впливу ендогенних, екзогенних чинників та моделей фінансової поведінки домогосподарств на фінансову стійкість домогосподарств. Це дозволило, окрім того, дослідити питання трансформації фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи держави.

Автор висловлює вдячність рецензентам монографії, науковцям Західноукраїнського національного університету за поради, зауваження та рекомендації в її підготовці. Маємо надію, що монографія зацікавить читачів та буде корисною для розвитку теоретичних, методологічних та практичних засад з управління фінансовими ресурсами домогосподарств.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ

1.1. Домогосподарство у фінансовій системі держави: концептуальні підходи до розуміння місця і ролі

Дослідження домогосподарства (у широкому значенні людини, сім'ї, населення) як окремого суб'єкта економічних (фінансових) відносин займає важливе місце у вивченні закономірностей соціального та економічного розвитку суспільства. Про це свідчить тематика наукових досліджень лауреатів Нобелівської премії з економіки (Шульц Т. (1979), Модільяні Ф. (1985), Марковіц Г. (1990), Бекер Г. (1992), Сен А. (1998), Дітон А. (2015), Тейлер Р. (2017), Банерджі А., Дюфло Е., Кремер М. (2019))¹.

Попри те, що сьогодні домогосподарство розглядається як необхідний елемент побудови будь-якої економічної системи держави (планової, ринкової, змішаної), все ж концептуальні підходи до розуміння його місця у фінансовій системі не сформовано і ролі в розробці стратегічних засад побудови останньої не з'ясовано. Тому пропонуємо дослідити сутність «домогосподарства» як суб'єкта фінансових відносин у суспільстві крізь призму наявних концепцій побудови фінансової системи.

У нормативних актах Організації Об'єднаних Націй (ООН) зазначено, що концепція домогосподарства базується на домовленості осіб між собою (або однієї особи) про само-

---

¹ All prizes in economic sciences. *The Nobel Foundation*. URL: <https://www.nobelprize.org/prizes/lists/all-prizes-in-economic-sciences/> (дата звернення 06.02.2023)

стійне забезпечення їжею та іншими предметами першої необхідності². Домогосподарство може складатися:

- а) з однієї особи, тобто особа, яка сама забезпечує себе їжею та іншими необхідними речами для життя, не об'єднуючись із будь-якою іншою особою;
- б) з кількох осіб, тобто група з двох або більше осіб, які проживають разом і забезпечують спільне забезпечення їжею та іншими предметами першої необхідності. Особи в групі можуть об'єднувати свої ресурси та мати спільний бюджет, вони можуть бути пов'язані родинними стосунками, не пов'язані родинними стосунками або являти собою комбінацію стосунків³. (Примітка: *перекладено автором*).

Аналогічно до підходу ООН у чинному вітчизняному законодавстві домогосподарство також розглядається як «сукупність осіб, які спільно *проживають* в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають *кошти*. Ці особи можуть перебувати у родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати в будь-яких з цих *стосунків* або бути і в тих, і в інших стосунках. Домогосподарство може складатися з однієї особи»^{4,5} (Примітка: *виділено автором*).

Таким чином, опираючись на міжнародне та вітчизняне *нормативне* значення поняття, можна зазначити, що головними ознаками «домогосподарства» є факт проживання осіб в одному приміщенні (або його частині) і спільне витрачання коштів. Тобто воно розглядається переважно як споживча одиниця, а елементи її виробничої діяльності враховуються

² Principles and Recommendations for Population and Housing Censuses. *United Nations*, 2017. 316 p.

³ Methodology Report. United Nations Database on Household Size and Composition 2022. *United Nations*, 2022. 10 p.

⁴ Про всеукраїнський перепис населення : Закон України від 19.10.2000 р. № 2058-III. Дата оновлення: 02.12.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2058-14#Text> (дата звернення 13.11.2021).

⁵ Методологічні положення з організації державного статистичного спостереження «Обстеження умов життя домогосподарств» : Наказ Державного комітету статистики України від 23.12.2011 р. № 373. Дата оновлення: 29.04.2020. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 14.11.2021).

лише тією мірою, якою вони необхідні для задоволення власних потреб у предметах першої необхідності. Та особливість, що домогосподарство може складатися з однієї особи та в його межах можна перебувати в будь-яких видах стосунків, робить це поняття нетотожним поняттю «сім'я»⁶.

Як результат *нормативної* концепції розгляду сутності поняття «домогосподарство» його етимологія в закордонних словниках включає майже аналогічні один до одного розуміння: «група осіб, часто – сім'я, які живуть разом»⁷, «соціальна одиниця, яка складається із осіб, які живуть разом»⁸, «всі особи, які проживають разом у будинку чи квартирі»⁹. Тому факт спільного проживання стає ключовою ознакою розуміння суті терміну «домогосподарство».

У вітчизняній економічній літературі часто домогосподарство розглядають як поняття, близьке за своїм значенням до вітчизняного законодавчого визначення, коли автори, виділяючи загальні ознаки (кількість членів домогосподарства, ступінь спорідненості їхніх відносин, спільне витрачання коштів, часто, наявність спільного бюджету) детально розкривають лише його окремі аспекти.

Зокрема, автори «Економічної енциклопедії» розглядають його як «господарство, яке ведуть *одна* або *кілька* осіб, ... мають *спільне* житло, з метою відтворення робочої сили та розвитку особистості»¹⁰.

Автор підручника «Політична економія» Щетинін А. дає визначення домогосподарства як незалежної економічної «одиниці, яка включає *кілька* осіб (...*й одна* особа), які пов'язані

⁶ Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. Дата оновлення: 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення 14.11.2021).

⁷ Household. *Cambridge Dictionary*. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/household> (дата звернення 12.03.2023).

⁸ Household definition & meaning. *Merriam-Webster Dictionary*. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/household> (дата звернення 12.03.2023).

⁹ Household. *Oxford Advanced Learner's Dictionary*. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/household> (дата звернення 12.03.2023).

¹⁰ Економічна енциклопедія / редкол.: С. В. Мочерний та ін. К.: Видавничий центр «Академія», 2000. Т. 1. 864 с.

спільним веденням господарства, забезпечують економіку факторами виробництва і разом користуються заробленими чи отриманим доходом виключно для *споживання*»¹¹.

Колектив авторів підручника «Політична економія» за редакцією Федоренка В. визначив домогосподарство як «економічний суб'єкт, який складається з *одного або більшої* кількості індивідів, що *спільно* здійснюють господарську діяльність і мають *спільний бюджет*»¹².

Зазначаємо, що частина дослідників розширює розуміння поняття домогосподарство від суб'єкта, який споживає ресурси, до суб'єкта, який забезпечує ними економіку.

Зокрема, розглядаючи домогосподарство у вузькому і широкому значенні, автори підручника «Основи економічної теорії» за редакцією Шевченко Л. розглядають даний економічний суб'єкт як економічну одиницю, що «складається з *однієї* чи *більше* осіб, об'єднаних *спільним бюджетом* та місцем проживання, яка є власником ресурсів, забезпечує ними економіку і використовує отримані за них гроші для купівлі товарів та послуг»¹³. Майже ідентичне до попереднього, дають визначення домогосподарству автори навчального посібника «Основи економічної теорії», а саме, «це економічна одиниця, яка складається з *однієї* або *більше* осіб, постачає економіку ресурсами і використовує отримані гроші для купівлі товарів і послуг, які задовольняють матеріальні потреби людини»¹⁴.

Колектив авторів підручника «Фінанси» за редакцією Юрія С., Федосова В. визначає домогосподарство як «специфічний вид соціально-економічної організації людей, які здебільшого перебувають у родинних *стосунках*, ділять побут, постачають на відповідні ринки різноманітні ресурси ... і *спільно* приймають економічні рішення стосовно формуван-

¹¹ Щетинін А. *Політична економія* : підручник. К.: Центр учбової літератури, 2011. 480 с.

¹² Федоренко В., Діденко О., Руженський М., Іткін О. *Політична економія*: підручник. К.: Алерта, 2008. 487 с.

¹³ Основи економічної теорії : підручник / Шевченко Л. та ін. Х. : Право, 2008. 448 с.

¹⁴ Ревак І., Кіржецький Ю., Кіржецька М., Мельник С. *Основи економічної теорії* : навч. посіб. Львів: ЛДУВС, 2019. 191с.

ня власних доходів та здійснення основних витрат»¹⁵. Аналогічного підходу до розуміння сутності поняття домогосподарство дотримується Кізима Т.¹⁶

Поділяючи думку цих учених, Іванов С. виключає одну особу як домогосподарство і розуміє під цим поняттям «господарство невеликої *групи* людей, як правило, об'єднаної родинними або дружніми зв'язками, котрі проживають в одному помешканні, повністю або частково *об'єднують* свої доходи і майно, спільно ведуть домашнє господарство (виробництво й *споживання* певних товарів та послуг)»¹⁷.

Порівняння підходів до визначення поняття «домогосподарство» як суб'єкта наукових досліджень згідно з нормативною концепцією представлено в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

**Порівняння підходів до визначення поняття
«домогосподарство» як суб'єкта наукових досліджень
згідно з нормативною концепцією ***

Автор	Ознаки		
	Склад	Стосунки	Ресурси
Нормативна концепція			
ООН	може складатися з однієї особи або із сукупності осіб	можуть перебувати або не перебувати у родинних стосунках, або бути і в тих, і в інших стосунках	спільне проживання, забезпечення їжею та предметами першої необхідності, спільний бюджет
Вітчизняне законодавство	може складатися з однієї особи або із сукупності осіб	можуть перебувати в родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати в будь-яких з цих <i>стосунків</i> або бути і в тих, і в інших стосунках	спільне проживання, ведення господарства, об'єднання та витрачання <i>коштів</i>
Кембриджський, Оксфордський словники	Сукупність осіб, часто сім'я	не розкриваються	спільне проживання

¹⁵ Фінанси : підручник / Юрій С., Федосов В. та ін. К. : Знання, 2012. 687 с.

¹⁶ Кізима Т. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики: дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Тернопіль, 2011. 467 с.

¹⁷ Іванов С. В. Фінанси домогосподарств: аналіз у контексті політики забезпечення добробуту населення України. *Фінанси України*. 2018. № 9. С. 7–24.

продовження табл. 1.1

Економічна енциклопедія	одна або кілька осіб	не розкриваються	спільне житло, з метою відтворення робочої сили та розвитку особистості
Щетинін А.	одна або кілька осіб	не розкриваються	спільне ведення господарства; використання отриманого доходу на споживання
Федоренко В., Діденко О., Руженський М., Іткін О.	одна особа або більше осіб	не розкриваються	спільна господарська діяльність; мають спільний бюджет
Шевченко Л.	одна особа або більше осіб	не розкриваються	об'єднані спільним бюджетом та місцем проживання
Ревак І., Кіржецький Ю., Кіржецька М., Мельник С.	одна особа або більше осіб	не розкриваються	постачальник ресурсів в економіку
Юрій С., Федосов В.	вид організації людей	перебувають у родинних стосунках	ділять побут, спільно приймають рішення стосовно власних доходів і витрат
Кізима Т.	одна особа або більше осіб	можуть перебувати у родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких з цих стосунків або бути й в тих, і в інших стосунках	ділять побут, спільно приймають рішення стосовно власних доходів і витрат
Іванов С.	господарство невеликої групи людей	об'єднані родинними або дружніми зв'язками	проживають в одному помешканні, повністю або частково об'єднують свої доходи й майно, спільно ведуть домашнє господарство

* Джерело: запропоновано автором

Таким чином, опираючись на закордонні та вітчизняні нормативні акти, дослідники розглядають сутність «домогосподарства» як близьке до законодавчо визначеного або ідентичне до нього, іноді розширюючи розуміння даного поняття від суб'єкта, який лише споживає ресурси, до суб'єкта, який забезпечує ними економіку (табл. 1.1.).

Дослідження фінансової системи держави, фінансів домогосподарств як її складової, принципів побудови та особливостей їх розвитку займає одне із центральних місць у дослідників теорії фінансів як на міжнародному, так і на вітчизняному рівнях. Проблема даних досліджень полягає в

тому, що досі не розроблено єдиного підходу до визначення етимологічного значення і змісту понять «фінансова система» та «фінанси домогосподарств».

Розглянемо економічну суть терміна «фінансова система», здійснивши дослідження, чи всім типам економічних систем він притаманний, адже доволі часто науковці стверджують, що таке явище властиве лише ринковій економіці із сильним державним регулюванням економіки. Підтвердження взаємозв'язку між ступенем розвитку держави і поняттям «фінанси» знаходимо в таких авторів, як Венгер В., Коваленко В., Глущенко А., Юхименко П., Федосов В., Лазебник Л.

Зазначаючи про те, що термін «фінанси» походить від латинського «finis», Венгер В. стверджує, що, починаючи із середини XVI ст., ним стали позначати будь-який примусовий платіж на користь держави¹⁸. Продовжує дану тезу Коваленко В., який зауважує, що «виникнення та подальше становлення держави стало важливою передумовою виникнення фінансів, а організація формування державних доходів і видатків у міру упорядкування розподільчих відносин стала набувати ознак певної системи»¹⁹. «Саме з появою держави і необхідністю виконання нею відповідних функцій ...пов'язане виникнення фінансів»,²⁰ – стверджує Глущенко А. Про те, що в «історичному плані свого становлення і розвитку фінансова система була покликана насамперед забезпечити державу фінансово-грошовими ресурсами, необхідними їй для виконання своїх політичних, економічних і соціальних функцій» відзначають Юхименко П., Федосов В., Лазебник Л.²¹

На нашу думку, доцільно виокремити школи лібералізму (класична, неокласична течія, маржиналізм, монетаризм), дирижизму (кейнсіанство, неокейнсіанство) та інституці-

¹⁸ Венгер В. Фінанси: навч. посібник. К. : Центр учбової літератури, 2009. 432 с.

¹⁹ Коваленко В. Фінансова система України: концептуальні основи та стратегія розвитку: дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Львів, 2019. 513 с.

²⁰ Глущенко А. Фінанси: навч. посіб., Львів «Магнолія 2006», 2014. 440 с.

²¹ Юхименко П., Федосов В., Лазебник Л. Теорія фінансів: підручник. К.: Центр учбової літератури, 2010. 576 с.

оналізму, представники яких ставлять під сумнів потребу широкого державного втручання у сфери економічного й соціального життя суспільства. З іншого боку, існують школи марксизму і неолібералізму (змішана держава, держава суспільного добробуту), дослідники яких, навпаки, вважають процеси втручання держави в економічну та соціальну сфери не лише необхідними, а й бажаними. Суттєва різниця між ними полягає в тому, що в умовах реалізації політики марксизму існування фінансової системи є більш декларативним, оскільки існує лише державна форма власності, а в умовах побудови соціально орієнтованої (змішаної) держави, навпаки, фінансовій системі відводиться основна роль (табл. 1.2).

Ідеї економічного лібералізму, започатковані ще у XVIII–XIX ст. активно відстоюють сьогодні економічні школи неокласичного напрямку (маржиналізму, монетаризму, неолібералізму). Фундатори класичної політекономії розглядали ринкову систему господарювання як врівноважену та саморегульовану і вважали будь-яке втручання держави в процеси її функціонування порушенням особистої свободи й перешкодою для розвитку економіки. Припускаємо, що фінансова система, побудована на засадах даної школи економічної думки, не передбачала б активний розвиток державних фінансів.

Таблиця 1.2

**Відмінні положення економічних шкіл
у концепції побудови фінансової системи ***

Економічна школа (період)	Трактування ролі та функцій держави в ринковій економіці	Особливості побудови фінансової системи
Лібералізм класична політекономія (XVIII – XIX ст.) неокласична економічна теорія, маржиналізм, монетаризм (XIX – XXI ст.)	<i>Роль держави як суб'єкта економічної системи не велика</i> Свобода дій та розвиток приватної ініціативи; визнання необхідності державного втручання в економіку лише в галузях, які продукують суспільні блага (наприклад, правоохоронна діяльність, оборона, безпека, грошовий обіг тощо)	Переважний розвиток сфер і ланок фінансової системи, відмінних від держави

продовження табл. 1.2

<i>Дирижизм</i> кейнсіанство (перша половина XX ст.) неокейнсіанство (друга половина XX ст. – XXI ст.)	<i>Зростання ролі держави як суб'єкта економічної системи</i> Визнання необхідності державного втручання в економіку головним чином у регулюванні процесів зайнятості, стимулювання виробництва, стабільності цін на основі регулювання сукупного попиту	Рівномірний розвиток усіх сфер фінансової системи
<i>Інституціоналізм</i> (XX ст. – XXI ст.)	<i>Виконання державою інституційних функцій</i> Запровадженням законодавчих норм, охорона традицій, моральних цінностей та ін., створення відповідного інституційного середовища для функціонування ринкової економіки	Рівномірний розвиток усіх сфер фінансової системи
<i>Марксизм</i> (XX ст. – XXI ст.)	<i>Переважає роль держави як суб'єкта економічної системи</i> Свідомий контроль за діяльністю суб'єктів фінансових відносин, централізований розподіл фінансових ресурсів	Переважний розвиток сфери державних фінансів коштом інших сфер та ланок
<i>Неолібералізм</i> (друга половина XX ст. – XXI ст.)	<i>Концепція змішаної держави, держави загального добробуту</i> Існування широкого кола соціальних програм підтримки домогосподарств, і, як результат, необхідність акумулювання державою більших фінансових ресурсів для досягнення поставленої мети	Активний розвиток сфери фінансів домогосподарств, у т.ч. коштом сфери державних фінансів

* Джерело: систематизовано автором за ^{22, 23, 24, 25}

Прихильники активного втручання держави в економічні процеси (передусім це школи кейнсіанства і неокейнсіанства) – дирижизму – виступають з позиції необхідності регулювання економіки за допомогою фінансових інструментів (видатків бюджету, податків) з метою досягнення макроекономічної рівноваги. Крім цього, до основних функцій держави вони зараховують забезпечення повної зайнятості в економіці, регулювання цін на основі регулювання процесів сукупного попиту. Проте Д. Кейнс вважав заробіт-

²² Волошенюк В., Пилипенко Г., Пилипенко Ю. Історія економічних учень: Навч. посібник. Д. : Національний гірничий університет, 2008. 222 с.

²³ Золотих І. Історія економічних вчень: навч. посіб. К.: «Центр учбової літератури», 2013. 186 с.

²⁴ Демидюк О. Інституційний підхід до аналізу ролі та функцій держави в ринковій економіці. *Економіка та держава*, № 4. 2014. С. 94–97.

²⁵ Базилевич В., Леоненко П., Гражевська Н., Гайдай Т. Історія економічних учень: підручник: у 2 ч. К.: Знання, 2005. 567 с.

ну плату єдиним доходом населення, і якщо потрібне втручання держави в економіку, то не у сферу вирівнювання багатства в суспільстві, а у сферу створення ефективного попиту в економіці. Зокрема, він вказував на вплив рівня заробітної плати на рівень цін і визначав, що держава з цього питання має дотримуватися політики, за якою «... загальний рівень грошової заробітної плати має підтримуватись максимально стійким, принаймні у короткостроковому аспекті. Результатом такої політики буде відносна стійкість цін ... »²⁶. Д. Кейнс не розглядав проблему платоспроможного попиту і, як наслідок, не ставив під сумнів неможливість населення оплатити вироблені у країні блага. Припускаємо, що фінансова система, побудована на засадах школи дирижизму, не передбачала б активний розвиток фінансів домогосподарств, а натомість рівномірний розвиток усіх своїх сфер та ланок.

Кінець XIX – початок XX ст. став періодом виникнення економічних криз, спричинених загостренням відносин між працею та капіталом: заробітна плата була встановлена на мінімальному рівні, тоді як робочий день тривав 12–14 год.²⁷. Окремі держави (Німеччина, згодом й інші країни Європи) почали запроваджувати заходи щодо згладжування цих суперечностей шляхом запровадження соціального страхування й регулювання мінімального рівня заробітної плати. Це суттєво вплинуло на склад та структуру фінансових ресурсів домогосподарств і на їхню роль у фінансовій системі держави в бік зростання їхнього значення. Впродовж XX ст. кроки держави в напрямку захисту праці як фактора виробництва, який є в розпорядженні домогосподарств, не лише розширювались, а й набували нових форм вираження – не лише регулювання рівня мінімальної заробітної плати, але й проведення політики у сфері повної зайнятості, виплата допомоги малозабезпеченим верствам

---

²⁶ Кейнс Дж. Мейнард. Общая теория занятости, процента и денег. URL: <http://books.efaculty.kiev.ua/isekvc/9/> (дата звернення 12.03.2023).

²⁷ Загальна економічна теорія (політична економія) : підручник у 2-х частинах [І. В. Буян, Ковальчук В. М., Р. М. Березюк та ін.]; за ред. І. В. Буяна, В. М. Ковальчука. Тернопіль, 2001. 336 с. (част. 2).

населення та ін. Це знайшло своє відображення в розробці ідей держави суспільного добробуту та держави із соціально орієнтованою економікою (або змішаної держави). Припускаємо, що роль сфери фінансів домогосподарств у фінансовій системі змішаної держави порівнянно із фінансовою системою дирижизму зростає і набуває різноманітніших форм та інструментів для свого розвитку.

Крайнім проявом держави суспільного добробуту вважаємо теорію К. Маркса та Ф. Енгельса, яку було реалізовано в плановій економіці соціалізму. Марксистська концепція базується на тому, що добробуту домогосподарств можна досягти шляхом згортання ринкових структур і передачі економічних та соціальних функцій державі. При цьому соціалістична держава зобов'язана не стільки фінансувати суспільні потреби, скільки займатися безпосереднім виробництвом і розподілом благ та послуг²⁸. Основна увага при побудові фінансової системи марксистської концепції приділялася державним фінансам, часто усупереч інтересам інших учасників економічних відносин, у т. ч. домогосподарств.

На основі сказаного вище можна констатувати, що особливості побудови фінансових систем визначаються тим, яке місце і роль відводиться державі в дослідженнях окремих шкіл економічної думки. Таким чином, позиція про те, що фінансова система притаманна лише ринковій економічній системі, є мало обґрунтованою. Проте роль і значення домогосподарств у фінансовій системі відрізняються. У країнах планової економіки значення сфери домогосподарств є декларативним, що підтверджується тезою Кізими Т. про те, що «в радянській фінансовій науці феномен домогосподарства детально не аналізувався, зважаючи на економічні та ідеологічні причини... відсутність ринкових відносин позбавляла необхідності розглядати домогосподарства як важливих суб'єктів економічної діяльності»²⁹. У країнах із розвинутою ринковою економікою роль домогосподарств

---

²⁸ Маркс К. Капитал. Критика политической экономии URL: http://souz.info/library/marx/capital/capital_1o1.htm#_010101 (дата звернення 14.03.2023).

²⁹ Кізіма Т. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики: дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Тернопіль, 2011. 467 с.

зростає і фінансова система набуває більшого розмаїття сфер і ланок.

Для розгляду сутності поняття «фінансова система», у першу чергу слід дослідити етимологію слова «система». Тлумачний словник української мови визначає поняття «система» багатогранно. Зокрема, як:

- а) порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням та взаємним зв'язком частин чого-небудь;
- б) форма організації, будова чого-небудь (державних, політичних, господарських одиниць, установ і т. ін.);
- в) сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням;
- г) будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих та активних частин та ін.³⁰

Узагальнивши різні значення терміну «система», ми можемо визначити основні ознаки, які йому притаманні:

- а) по-перше, це цілісна структура окремих елементів, взаємопов'язаних між собою;
- б) по-друге, це порядок розташування елементів у певній послідовності для утворення цілого;
- в) по-третє, це виконання складовими елементами системи певного призначення (функції), як результат, виконання певного призначення (функції) усією системою;
- г) по-четверте, це у певний спосіб суб'єктивна організація функціонування елементів, яка може видозмінюватися залежно від змінних умов зовнішнього або внутрішнього середовища існування системи.

Виходячи із зазначеного вище, стає зрозумілим, що «система» як поняття означає сукупність однорідних складових елементів, між якими існує взаємозв'язок чи взаємодія і які утворюють єдине ціле; кожен з елементів системи виконує певне призначення (функцію, функції), що дозволяє виконувати призначення (функцію, функції) усій системі в цілому.

---

³⁰ Тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/systema> (дата звернення 15.03.2023).

У сучасній фінансовій думці існують різні концептуальні підходи до побудови фінансової системи, найпоширенішими з яких, на нашу думку, є *інституційний, фондовий та суб'єктний*.

Інституційний підхід до побудови фінансової системи опирається на теоретико-методологічні засади інституційного напрямку економічної думки, основоположником якого став Веблен Т.³¹. Увівши поняття *інституції* як «встановлення, звичай, порядок, прийнятий у суспільстві» та *інститу* як «закріплення звичаїв і порядків у формі законів або установ», він поставив під сумнів індивідуалістичний світогляд, властивий парадигмі класичної політекономії. Засновник інституціоналізму песимістично оцінював можливості та наслідки стихійної самоорганізації ринку. Як зазначає Демидюк О., «перебуваючи в інтелектуальній опозиції до неокласиків, вони (інституціоналісти – прим. автора) не тільки визнавали істотну роль держави в регулюванні економіки, але й підкреслювали неминучість її подальшого посилення»³². Це дозволило прихильникам *інституціонального підходу* розглядати сутність поняття «фінансова система» як сукупність інститутів (інституцій) (наприклад, державних доходів, державних видатків, державного кредиту, страхування, фінансових установ, посередників на фінансових ринках тощо) та встановлених норм і нормативів, які забезпечують організацію та здійснення фінансової діяльності в суспільстві (Шмідт Р., Грицкевіч А.³³, Білінський Д.³⁴).

Такий погляд на фінансову систему обмежується описом функцій та призначення інституцій, особливостей їхньої взаємодії; нерідко термін «фінансова система» у представників даного підходу ототожнюється із терміном

---

³¹ Веблен Т. Теория праздного класса. М. Прогрес, 1984. 194 с.

³² Демидюк О. Інституційний підхід до аналізу ролі та функцій держави в ринковій економіці. *Економіка та держава*, № 4. 2014. С. 94–97.

³³ Schmidt R., Hryckiewicz A. Financial System – Importance, Differences and Convergence. *Working Paper Series*. 2006. № 4. 32 p.

³⁴ Білінський Д. Про фінанси як системне поняття. *Право і суспільство*. 2011. № 4. С. 55–59.

«фінансовий сектор»³⁵. Як зазначає колектив авторів навчального посібника «Фінанси в трансформаційній економіці України», у «західній фінансовій науці переважає звужене трактування фінансової системи, яку розглядають як мережу ринків та інститутів, що є посередниками між заощадниками та позичальниками³⁶. Зокрема, Габбард Г. та Глен Р.,³⁷ досліджуючи фінансові інституції як основу фінансової системи, і фінансові відносини, які виникають між секторами, що мають надлишок фінансових ресурсів і тими, хто має їх дефіцит, роблять висновок про представницьку та трансформаційну функції фінансової системи. На їхню думку, лише завдяки фінансовій системі відбувається трансформація розмірів фінансових інституцій, їхніх ризиків і, як наслідок, врегульовується конфлікт інтересів між позичальниками та кредиторами. Очевидно, що процеси вирішення даного «конфлікту» без держави як суспільної інституції не можливі.

Таким чином, перевагами *інституційної* концепції побудови фінансової системи є розгляд:

- держави як необхідного суб'єкта, що керує та організовує діяльність у суспільстві;
- системи фінансового права як сукупності норм і правил для розвитку фінансових відносин;
- фінансового ринку як необхідної інституції для врегулювання пропозиції та попиту на фінансові ресурси.

Недоліками *інституційної* концепції побудови фінансової системи є неврахування того факту, що в країнах із плановою соціалістичною економікою і відсутністю фінансового ринку або в країнах зі слабкорозвинутим фінансовим ринком, де майже не існують фінансові інституції високорозвинутих економік західного типу, домогосподарства також заоща-

---

35 Бурбика М., Солонар А., Уткіна М. Підходи до визначення поняття «фінансова система» в Україні на зарубіжних країнах. *Право і суспільство*. 2016. № 4. С. 159–164.

36 Фінанси в трансформаційній економіці України : навч. посібник / за ред. д. е. н., проф. М. І. Крупки. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2007. 614 с.

37 Габбард Г., Глен Р. Гроші, фінансова система та економіка. К. : КНЕУ, 2004. 889 с.

джують, інвестують, позичають кошти чи надають позики. Тому, нехай і в обмеженому вигляді, але фінансова система може функціонувати й без фінансового сектору. Водночас і в країнах із високорозвинутими фінансовими інституціями багато фінансових рішень приймається поза фінансовим сектором (придбання нерухомості, валюти, дорогоцінних металів, самофінансування, самострахування та ін.). Тому фінансові відносини, у які вступають домогосподарства, не обмежуються лише фінансовим сектором і є ширшими внаслідок існування нефінансового сектору економіки.

Фондова концепція побудови фінансової системи визначає у її складі фонди грошових коштів суб'єктів фінансових відносин. Відповідно до неї до складу фінансової системи включають: бюджет, позабюджетні, кредитні, страхові фонди, фінансові ресурси суб'єктів господарювання, населення. У межах даної концепції Кириленко О. зазначає, що «фінансова система є сукупністю окремих сфер фінансових відносин, які пов'язані між собою, їм притаманні централізовані або децентралізовані фонди грошових коштів, є відповідний апарат управління та правове забезпечення»³⁸. Прихильниками фондової концепції є Василик О.³⁹, Ганзицька Т.⁴⁰. Фондова концепція певною мірою зміщує фокус розглянутого вище інституційного підходу на фонди грошових коштів як результат функціонування фінансових інституцій, норм і правил.

Спробу поєднання інституційної та фондової концепцій здійснив Нестеренко А., який зазначає, що «фінансова система характеризується цілісністю складових її сфер та ланок, їх взаємозалежністю та взаємообумовленістю комплексу фінансових інститутів і відповідних їм правовідносин, уповноваженого суб'єкта, процедур здійснення фінансової діяльності, функціонування якого регулюється нормами права, що встановлюють юридичні засоби формування,

---

³⁸ Кириленко О. *Фінанси (теорія і вітчизняна практика)*. Тернопіль: Астон, 2002. 212 с.

³⁹ Василик О. *Теорія фінансів*. Київ: НІОС, 2000. 416 с.

⁴⁰ Ганзицька Т. Сучасне розуміння поняття та структури фінансової системи. *Юридичний науковий економічний журнал*. 2016. № 5. С. 48–50.

розподілу та організації використання публічних грошових фондів»⁴¹. Такий підхід також розділяють Бурбика М., Солонар А. та Уткіна М.⁴²

Суб'єктна концепція побудови фінансової системи ґрунтується на окресленні в її складі органів (суб'єктів), які вступають у фінансові відносини в суспільстві й здійснюють управління фінансовими ресурсами. Дана концепція, на думку Орлюка О., передбачає «виділення органів, за якими закріплюється управління відповідною структурною одиницею фінансової системи»⁴³; доповнює вище вказану тезу Миргород-Карпова М., яка вважає, що даний орган «володіє речовим правом певного різновиду щодо мобілізованих фінансових ресурсів»⁴⁴. Представниками даної концепції є Опарін В., який визначає фінансову систему як «сукупність фінансових органів та інституцій» і «яка характеризує систему управління фінансами»⁴⁵; Загорський В., Вовчак О., Благун І. та Чуй І., які за основу структуризації фінансової системи взяли суб'єкти фінансових відносин – державу, юридичних і фізичних осіб – і виокремили в її складі загальнодержавні фінанси, фінанси суб'єктів господарювання та фінанси домогосподарств (сімейні фінанси)⁴⁶; Латковська Т., яка розглядає фінансову систему держави «по-перше, як сукупність фінансово-правових інститутів, кожний з яких сприяє утворенню фондів грошових коштів (інституційний аспект); по-друге, як сукупність державних органів та уста-

---

⁴¹ Нестеренко А. Визначення «фінансової системи» та її структурний склад. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. № 6-3. С. 72–75.

⁴² Бурбика М., Солонар А., Уткіна М. Підходи до визначення поняття «фінансова система» в Україні на зарубіжних країнах. *Право і суспільство*. 2016. № 4. С. 159–164.

⁴³ Орлюк О. Фінансове право: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2010. 808 с.

⁴⁴ Миргород-Карпова М. Порівняль-правовий аналіз категорії «фінансова система» у розробках вітчизняних та західних науковців. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*, 2017. № 7. С. 70–73.

⁴⁵ Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): навч. посіб. К.: КНЕУ, 2007. 240 с.

⁴⁶ Загорський В., Вовчак О., Благун І. Чуй І. Фінанси: навч. посіб. К.: Знання, 2008. 247 с.

нов, що здійснюють фінансову діяльність (функціональний аспект)»⁴⁷

Як бачимо, найважливішими параметрами *суб'єктної* концепції є перехід від:

- 1) системи норм і правил (*інституційна концепція*) до суб'єктів, які наділяються даними нормами владними повноваженнями щодо формування та використання фінансових ресурсів (фондів коштів) (*фондова концепція*);
- 2) системи фінансових відносин до сукупності суб'єктів, між якими вони виникають. Виникнення суб'єктності має нормативний характер, головним чином у сфері державних фінансів;
- 3) сукупності суб'єктів фінансових відносин до результату їх фінансової діяльності – утворення фінансових ресурсів (фондів грошових коштів).

У більшості країн світу при розробці власних концепцій побудови фінансової системи ці три концептуальні підходи поєднуються між собою шляхом вибіркового пристосування окремих параметрів кожного з них із урахуванням особливостей побудови фінансового ринку кожної країни, ресурсного забезпечення усіх суб'єктів фінансових відносин, методів і механізму управління коштами бюджетної системи.

Пропонуємо власний концептуальний підхід до розуміння місця і ролі домогосподарств у фінансовій системі держави. Такий підхід дасть можливість виявити:

- а) у межах *інституційної* та *суб'єктної концепції*: місце домогосподарств у фінансовій системі держави через горизонтальні та вертикальні причинно-наслідкові зв'язки сфери фінансів домогосподарств з іншими суб'єктами фінансової системи;
- б) у межах *фондової* концепції: роль домогосподарств у фінансовій системі держави через обсяги, склад та структуру фінансових ресурсів, які є у розпорядженні домогосподарств та стають результатом фінансових відносин у суспільстві.

---

⁴⁷ Латковська Т. Поняття та структура сучасної фінансової системи України. *Право та державне управління*. 2011. № 1. С. 64–68.

Вважаємо, що такий підхід передбачає дослідження:

- нормативних передумов існування інституції «домогосподарство» у фінансовій системі держави в межах *інституційної* концепції побудови фінансової системи;
- особливостей домогосподарств як суб'єкта суспільних фінансових відносин розподілу та перерозподілу ВВП в межах *суб'єктної* концепції побудови фінансової системи;
- головних рис функціонування сфери фінансів домогосподарств у складі фінансової системи держави та класифікаційних ознак фінансових відносин у яких вони перебувають (можуть перебувати) в межах *фондової* концепції побудови фінансової системи;
- класифікації фінансових ресурсів домогосподарств у межах *суб'єктної* та *фондової* концепцій побудови фінансової системи;
- взаємозв'язку між категоріями сутності, змісту, форми та явища фінансів домогосподарств;
- принципів побудови фінансів домогосподарств у фінансовій системі держави.

Розгляд домогосподарств у межах *інституційної* концепції побудови фінансової системи в Україні є складним. Наша позиція ґрунтується на тому, що у фінансові відносини в нашій державі домогосподарства не вступають. Вони були б такою інституцією, якби згідно з чинним законодавством чи встановленою практикою розподілу ВВП в Україні виступали б суб'єктом оподаткування чи користувались податковими пільгами або призначення соціальних допомог залежало б від того, чи є людина членом домогосподарства, чи є в неї діти, скільки дітей тощо. Натомість суб'єктом оподаткування згідно з розділом 5 Податкового кодексу України виступає «фізична особа»⁴⁸, отримувачем соціальних послуг в

---

⁴⁸ Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. Дата оновлення: 01.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#top> (дата звернення 15.11.2021).

окремих випадках є фізичні особи ⁴⁹, діти ⁵⁰, часто – сім'я ⁵¹, ⁵². Інакше кажучи, домогосподарство не лише не є суб'єктом фінансових відносин в Україні, але на рівні населення в нашій державі взагалі немає єдиної *інституції*, яка була б учасником даних відносин.

Оскільки таких умов розподілу в Україні немає і ми не можемо зробити прогноз, чи вони взагалі можливі в майбутньому, термін «фінанси домогосподарств» в практиці існування нашої фінансової системи виступає дещо штучним. Можливо, такі міркування дозволили окремим дослідникам теорії фінансів при розгляді складових фінансової системи взагалі не розглядати сферу фінансів домогосподарств чи розглядати її альтернативу – особисті фінанси або фінанси населення. Зокрема, автор підручника «Фінанси» Романенко О. виділила сферами фінансової системи фінансовий ринок, страхування, фінанси суб'єктів господарювання, державні фінанси та міжнародні фінанси ⁵³. Опарін В. визначив сферами фінансової системи лише міжнародні фінанси, державні фінанси, фінанси суб'єктів господарювання та фінан-

---

49 Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю : Закон України від 18.05.2004 р. № 1727-IV. Дата оновлення: 27.06.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1727-15#Text> (дата звернення 16.11.2021).

⁵⁰ Деякі питання виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, у тому числі з інвалідністю, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною», оплати послуг із здійснення патронату над дитиною та виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя, підтримки малих групових будинків : Постанова КМУ від 26.06.2019 р. № 552. Дата оновлення: 27.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення 16.11.2021).

⁵¹ Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21.11.1992 р. № 2811-XII. Дата оновлення: 14.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text> (дата звернення 16.11.2021).

⁵² Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям : Закон України від 01.06.2000 р. № 1768-III. Дата оновлення: 01.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text> (дата звернення 16.11.2021).

⁵³ Романенко О. Р. Фінанси : підручник. К: Центр учбової літератури, 2009. 312 с.

совий ринок⁵⁴. Ясинська Н., визначивши сферу особистих фінансів як частину фінансової системи країни, до її складу включила фінанси найманих працівників, їхніх сімей; фінанси домогосподарств; фінанси приватних інвесторів; фінанси підприємців⁵⁵. Аналогічно сферу особистих фінансів у складі фінансової системи держави розглядають Нікіфоров П. та Марич М.⁵⁶ Фінанси населення як «невід'ємну складову ринкової економіки та фінансової системи держави» розглядає Коваленко В.⁵⁷; Борисова І., Зоря О.⁵⁸; Мейш А., Лисак О.⁵⁹. Ідею рівності між поняттями «особисті фінанси» та «фінанси населення» зустрічаємо в праці Вітенко Д.⁶⁰

Таким чином, саме відсутність чіткого нормативного забезпечення функціонування «домогосподарства», як суб'єкта фінансових відносин у нашій державі зумовлює не лише існування розмаїття близьких між собою понять у дослідників теорії фінансів, але й ставить під сумнів розгляд його місця й ролі в межах інституційної концепції побудови фінансової системи України.

Водночас ми хочемо зазначити, що в західній фінансовій науці термін «household finance» («фінанси домогосподарств») використовується і його існування обумовлено практикою, коли саме домогосподарство є тим суб'єктом, який бере участь у процесі розподілу та перерозподілу виробленого в країні продукту. У теоретичній площині *фінан-*

⁵⁴ Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): навч. посіб. К.: КНЕУ, 2007. 240 с.

⁵⁵ Ясинська Н. Управління особистими фінансами: навч. посібник. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2015. 356 с.

⁵⁶ Нікіфоров П., Марич М. Поведінкові фінанси : навч. посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т. ім. Ю. Федьковича, 2022. 144 с.

⁵⁷ Коваленко В. Фінансова система України: концептуальні основи та стратегія розвитку: дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Львів, 2019. 513 с.

⁵⁸ Борисова І., Зоря О. Фінанси, гроші та кредит: навч. посібник. Полтава: РВВ ПДАА, 2011. 350 с.

⁵⁹ Мейш А., Лисак О. Перспективи розвитку фінансової системи України. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2019. № 1. С. 70–74.

⁶⁰ Вітенко Д. Фінанси та їхні види. VIII Всеукраїнська студентська науково-технічна конференція «Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання». *Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя*. (м. Тернопіль, 23-24 квітня 2015 р.). URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/12481/2/Conf_2015v2_Vitenko_D-Finances_and_their_types_52-53.pdf (дата звернення 20.03.2023).

си домогосподарств (Household Finance) із моменту свого офіційного формулювання Д. Кембелом ⁶¹ і дотепер визначаються як позитивні (які фінансові інструменти домогосподарства використовують для досягнення своїх цілей) та нормативні (які фінансові інструменти домогосподарствам слід використовувати для досягнення своїх цілей). У практичній площині дослідження зі сфери фінансів домогосподарств є однією із робочих програм NBER (Національного бюро економічних досліджень) США ⁶², німецького інституту фінансових досліджень Лейбніца ⁶³ шведської школи економічних досліджень ⁶⁴ та ін. Враховуючи той факт, що аналогічна теорія та практика, на думку автора, повинна скластись в Україні, у монографії нами використовуватиметься саме термін «фінанси домогосподарств». Це також дозволить нам розглядати домогосподарство в межах *інституційної, суб'єктної та фондової* концепцій побудови фінансової системи держави.

Існування домогосподарства як суб'єкта фінансових відносин у межах *суб'єктної* концепції побудови фінансової системи характеризується такими особливостями:

- сьогодні безпосередньо бере участь у процесі суспільного виробництва і, як наслідок, бере участь у процесі розподілу виробленого в країні продукту як його учасник (отримує фінансові ресурси на стадії розподілу);
- брав участь у суспільному виробництві в минулому і сьогодні користується певними преференціями, що впливають на процес розподілу виробленого продукту (отримує фінансові ресурси на стадії перерозподілу);

---

⁶¹ Cambell J. Household Finance. *THE JOURNAL OF FINANCE*. VOL. LXI, №. 4 August. 2006. pp. 1553–1605.

⁶² Household finance. *National bureau of economic research*. URL: <https://www.nber.org/programs-projects/programs-working-groups%23Groups/household-finance?page=1&perPage=50> (дата звернення 16.11.2021).

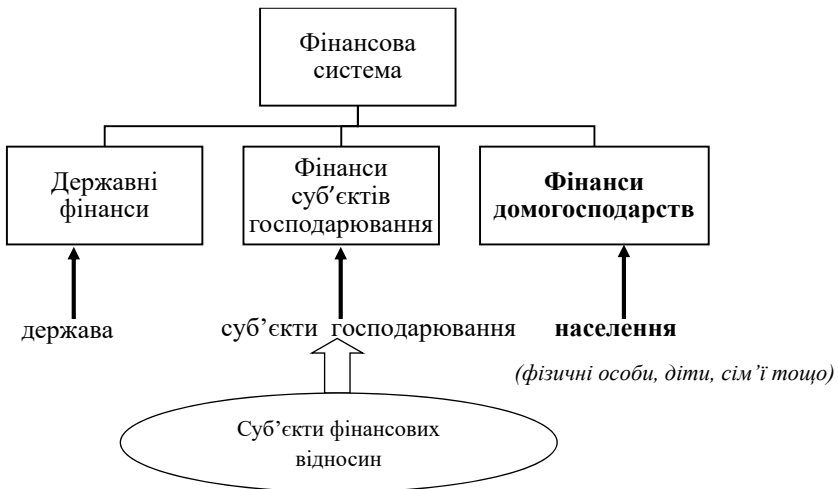
⁶³ Household finance. *Leibniz Institute for Financial Research SAFE*. URL: <https://safe-frankfurt.de/research/research-departments/household-finance.html> (дата звернення 16.11.2021).

⁶⁴ Household finance. *Stockholm school of economics*. URL: <https://www.hhs.se/en/houseoffinance/research/fields-of-research/household-finance> (дата звернення 16.11.2021).

- братиме участь у суспільному виробництві в майбутньому і сьогодні користується певними преференціями, що впливають на процес розподілу виробленого продукту (отримує фінансові ресурси на стадії перерозподілу).

Таким чином, саме участь або не участь домогосподарства у відносинах розподілу чи перерозподілу валового внутрішнього продукту (в окремих випадках національного багатства) у минулому, сьогодні чи в майбутньому, на нашу думку, і зумовить існування такої сфери фінансової системи, як *фінанси домогосподарств*.

Розглядаючи побудову фінансової системи будь-якої країни згідно з критерієм суб'єктів фінансових відносин, що існують в її економіці, фінанси домогосподарств являтимуть собою одну зі сфер такої системи (рис. 1.1.).

Рис.1.1. Структура фінансової системи держави згідно з суб'єктною концепцією її побудови *

* Джерело: запропоновано автором.

Функціонування фінансів домогосподарств у межах суб'єктої концепції побудови фінансової системи характеризується такими рисами:

1) усі сфери фінансової системи розташовані на одному горизонтальному рівні, що становить рівність усіх суб'єктів фінансових відносин у процесі розподілу та перерозподілу ВВП чи національного доходу між собою. Це рівність, з одного боку, правова, з іншого – економічна. Правова, оскільки жоден із суб'єктів (жодна інституція) не може і не повинен бути «над» іншим. Недотримання такої вимоги, як це було в СРСР, коли держава стояла понад іншими суб'єктами, призводить до існування так званої «економіки затратного типу» і, як наслідок, – до неможливості існування такої фінансової системи взагалі (розвал СРСР). Економічна рівність полягає в тому, що домогосподарство бере участь у розподільчих відносинах на правах активного учасника створення ВВП ⁶⁵ ⁶⁶;

2) кожна зі сфер характеризує окремі аспекти побудови фінансової системи країни. Зокрема, на нашу думку, фінанси домогосподарств – це ефективність її побудови. Виходячи з того, що основне призначення фінансових відносин у суспільстві – забезпечення всіх суб'єктів фінансових відносин фінансовими ресурсами в обсязі, необхідному для їх нормального функціонування, саме в зазначеній сфері через зіставлення розміру отриманих фінансових ресурсів домогосподарствами з нормами їх забезпечення (наприклад, встановленим розміром прожиткового мінімуму, межі малозабезпеченості тощо) ми можемо дати відповідь на питання – ефективно чи неефективно побудована фінансова система в такому суспільстві. Саме можливість оцінити ефективність побудови фінансової системи країни загалом через сферу фінансів домогосподарств і визначає їхню важливу роль у перебігу фінансових відносин у суспільстві.

---

⁶⁵ Пшик Б., Зварич М., Кашуба Я., Слобода А. Фінансова безпека домогосподарств в Україні: сучасні проблеми та механізм забезпечення : монографія. Львів : СПОЛОМ, 2020. 274 с.

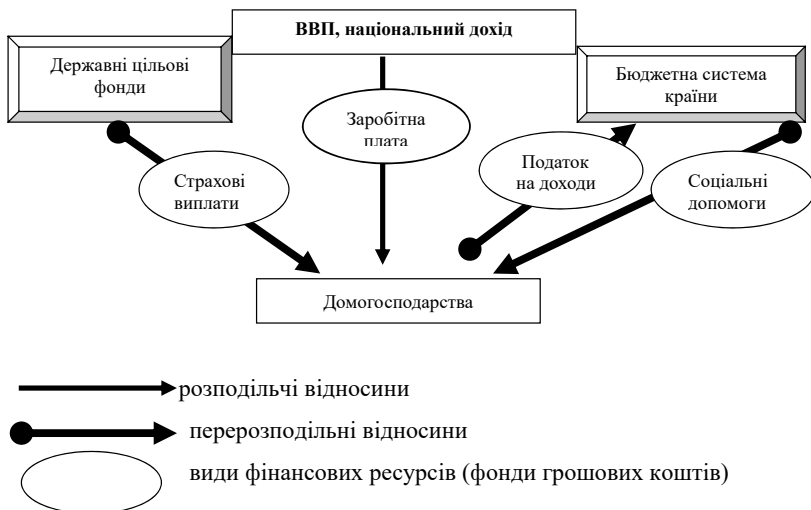
⁶⁶ Стойко О., Дема Д. Фінанси: підручник. К.: Алерта, 2017. 406 с.

Сфері фінансів домогосподарств у межах *фондової* концепції побудови фінансової системи притаманні такі види фінансових відносин:

- а) розподільні – виникають у процесі первинного розподілу ВВП чи національного доходу. Матеріальне втілення таких відносин відбувається через виплату заробітної плати працівникам, зайнятим у суспільному виробництві;
- б) перерозподільні – виникають у процесі вторинного розподілу (перерозподілу) ВВП чи національного доходу. Матеріальне втілення таких відносин відбувається через отримання від держави соціальних допомог різноманітного характеру (пенсій, при народженні дитини, по досягненню дитиною певного віку тощо). Отримання таких допомог може мати в основі участь у процесі суспільного виробництва (пенсії за віком), а може і не мати (пенсії по інвалідності, при народженні дитини тощо).

На рис. 1.2. схематично представлено функціонування сфери домогосподарств та матеріального втілення фінансових відносин, у які вони вступають у межах *фондової* концепції побудови фінансової системи.

Як бачимо із рис. 1.2., у процесах розподілу виробленого продукту (ВВП чи національного доходу) домогосподарства беруть участь як безпосередні учасники, отримуючи фінансові ресурси у формі заробітної плати. Зазначимо той факт, що інші суб'єкти фінансових відносин – підприємства державної форми власності, суб'єкти господарювання – на цій стадії отримують прибуток. З отриманої заробітної плати, згідно з нормами чинного законодавства, домогосподарства сплачують прямий податок до бюджету (податок на доходи фізичних осіб). Так само через ресурси бюджетної системи та цільових державних фондів домогосподарства отримують різні види соціальних допомог та виплат.

Рис.1.2. Функціонування сфери фінансів домогосподарств у межах фондової концепції побудови фінансової системи *

* Джерело: запропоновано автором

Таким чином, об'єднавши підходи суб'єктної та фондової концепцій до побудови фінансової системи, фінансові ресурси, що залишаються в розпорядженні домогосподарств після перебігу фінансових відносин, у які вони вступають, умовно можна поділити на первинні (утворюються на стадії розподілу) та вторинні (утворюються на стадії перерозподілу ВВП). Водночас певні домогосподарства, які не беруть участь у суспільному виробництві (пенсіонери, студенти, люди з обмеженими можливостями тощо) свої фінансові ресурси отримують на стадії перерозподілу ВВП, хоча за часом виникнення для таких категорій населення вони будуть первинні.

Цікаву думку щодо взаємодії сфер фінансової системи між собою висловлює Каламбет С.: «Основна специфічна відмінність фінансів домогосподарств від державних фінансів та фінансів підприємств полягає у методах формування доходів та фінансових ресурсів, а також у напрямках і структурі їх витрачання та зберігання ... ця специфічна особливість

може бути виражена формулою «доходи домогосподарств – це витрати підприємств та держави, а заощадження домогосподарств – це кредити підприємств та держави»⁶⁷.

На думку Ясинської Н., фізичні особи є не лише головним суб'єктом фінансової та соціально-економічної систем, але «концепція особистих фінансів полягає у... трактуванні... вивченні принципів організації та розподілу, передумов прямого та опосередкованого впливу особистих і групових фінансових рішень на процеси розробки державної політики щодо ефективного залучення коштів населення в економічний обіг, удосконалення фінансової політики компаній, що працюють із грошима фізичних осіб і, на цій основі, покращення соціально-економічних індивідуальних і групових показників з метою уникнення критичного стану в економіці й фінансах»⁶⁸.

Враховуючи методологічні підходи Юрія С. та Федосова В.⁶⁹, припускаємо, що як явище фінанси домогосподарств в умовах відповідного нормативно-правового забезпечення (*інституційна* концепція) набувають матеріального вираження в русі розподіленої вартості ВВП через грошові потоки суб'єктів фінансових відносин (*суб'єктна* концепція) у формі конкретних видів фінансових ресурсів (*фондова* концепція).

За змістом фінанси домогосподарств показують кінцеву мету розподільних відносин – формування і використання фондів грошових коштів, відповідно створених домогосподарством для забезпечення своєї життєдіяльності. Такі грошові фонди створюються в децентралізованому порядку, і їм притаманні такі ознаки:

- законодавче та нормативно-правове забезпечення процесів формування (в частині визначення мінімальної заробітної плати, розміру соціальних виплат) та використання (в частині сплати прямих та непрямих податків) грошових коштів фондів;

⁶⁷ Каламбет С. В. Фінанси домогосподарств як категорія. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Випуск 13, Частина 3, 2015. С. 32–37.

⁶⁸ Ясинська Н. Концепція особистих фінансів. *Ефективна економіка*. № 4, 2016. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4881> (дата звернення 29.11.2021).

⁶⁹ Фінанси : підручник / С. І. Юрій, В. М. Федосов та ін. К. : Знання, 2012. 687 с.

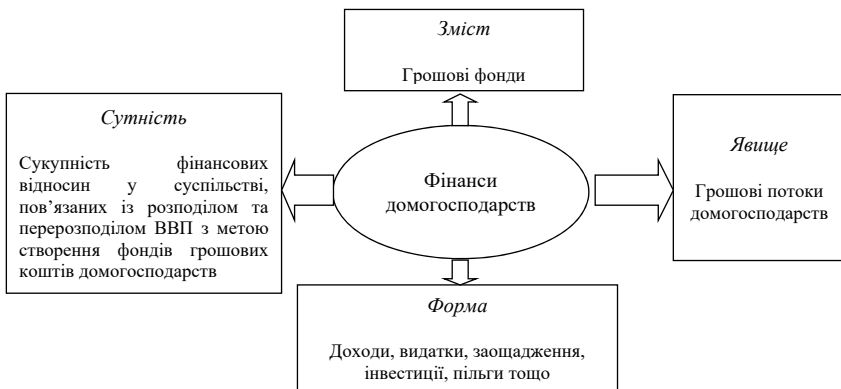

- нецільовий характер коштів фондів домогосподарств;
- участь домогосподарств у формуванні та використанні фінансових ресурсів держави (розподіл та перерозподіл вартості), суб'єктів господарювання (обмін, розподіл та перерозподіл вартості).

Таким чином, цільові грошові фонди є матеріальним змістом фінансів домогосподарств. Протилежною категорією змісту є форма фінансів домогосподарств. У такому випадку формами фінансів виступають доходи, видатки, заощадження, інвестиції тощо. Тобто, це ті елементи, які характеризують рух у фондах грошових коштів.

Взаємозв'язок та відмінності між цими категоріями фінансів домогосподарств представлено на рис. 1.3.

Як зауважують Юрій С. та Федосов В., між формою та змістом «простежуються тісний взаємозв'язок та суперечності, визначені особливостями дії закону єдності і боротьби протилежностей. Одночасно зміст і форма фінансів обумовлені їхніми сутністю і явищем»⁷⁰.

Рис. 1.3. Взаємозв'язок та відмінності між категоріями фінансів домогосподарств *

* Джерело: запропоновано автором

⁷⁰ Фінанси : підручник / С. І. Юрій, В. М. Федосов та ін. К. : Знання, 2012. 687 с.

Місце фінансів домогосподарств у фінансовій системі держави визначає той факт, що домогосподарства є найбільш масовим учасником розподільних та перерозподільних фінансових відносин у суспільстві. Зокрема, в Україні у 2019-2022 рр. налічувалося 1,6 тис. місцевих бюджетів ⁷¹, 1,9 млн суб'єктів господарювання ⁷² та майже 15 млн домогосподарств ⁷³.

Принципи фінансів домогосподарств впливають із розуміння двох базових факторів економічної теорії – без обмеженості потреб усіх економічних суб'єктів та обмеженості їхніх фінансових ресурсів ^{74 75}.

Не обмеженість потреб домогосподарства властива будь-яким людським потребам – особистим чи колективним, фізіологічним чи соціальним, духовним чи матеріальним. Дана теза дозволила дослідникам суспільного розвитку сформулювати закон зростання потреб, який характеризує не просто зростання, появу все нових і нових потреб, а зміну їхньої структури в якісніший бік:

- 1) до пріоритетного розвитку духовних потреб, пов'язаних із творчістю, пізнанням, самовдосконаленням;
- 2) від масового виробництва та споживання до індивідуалізації потреб та засобів їхнього задоволення;

---

⁷¹ Мінфін: затверджено 89% місцевих бюджетів. Міністерство фінансів України. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/minfin_zatverdzheno_89_mistsevikh_biudzhativ-3785 (дата звернення 20.03.2023)

⁷² Кількість діючих суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у розрізі регіонів (2015–2019). Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 20.11.2021)

⁷³ Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 20.11.2021)

⁷⁴ Щегинін А. І. *Політична економія* : підручник. К.: Центр учбової літератури, 2011. 480 с.

⁷⁵ Економічні потреби і виробничі можливості суспільства. Основи економічної теорії. Курс лекцій. *Всеосвіта*. URL: <https://vseosvita.ua/library/osnovi-ekonomichnoi-teorii> (дата звернення 14.12.2021)

3) від речової структури споживання до переважання у ній послуг^{76 77}.

Реалізація закону потреб, що зростають, і зміна їхньої структури у якісніший бік, дозволила німецькому соціологу Енгля Е. вивести ряд закономірностей, загальний зміст яких можна звести до наступного: «зі збільшенням родинного бюджету та відмовою від товарів з низькою споживчою якістю відбувається ... підвищення попиту на товари довготривалого користування»⁷⁸. Обмеженість означає, що наявні в розпорядженні домогосподарства фінансові ресурси мають здатність закінчуватися, що зумовлює існування такого стану справ, коли воно не має можливості спожити всі товари й послуги, які бажали б мати його члени^{79 80}.

Домогосподарство, як і суспільство загалом, не здатне забезпечити всіх його членів усім, що вони забажають, чи високим рівнем життя. У таких умовах домогосподарство зіштовхується з необхідністю приймати величезну кількість рішень: яку величину власних доходів споживати, яку заощаджувати чи інвестувати, у яких ризикових чи безризикових інструментах здійснювати заощадження або інвестиції, орендувати житло на довгостроковий період чи придбати житло в іпотеку, реалізувати власну справу чи працювати за наймом, отримувати заробітну плату як зайнята особа чи соціальну допомогу по безробіттю, допомогу малозабезпеченим сім'ям і т. п.

Закони потреб домогосподарств, що зростають, якісна зміна структури цих потреб, закономірності Енгля Е., обмеженості ресурсів, які є в розпорядженні домогосподарства, дозволяють сформулювати п'ять принципів функціонування сфери фінансів домогосподарств:

---

⁷⁶ Економічна теорія. Політекономія : підручник / за ред. В. Д. Базилевича. К. : Знання-Прес, 2007. 719 с.

⁷⁷ Маршал А. *Принципы экономической науки*. URL: <http://www.library.fa.ru/files/Marshall.pdf> (дата звернення 14.12.2021).

⁷⁸ Мікроекономіка : підручник / Наливайко А. П., Азьмук Л. А., Банщиков П. Г. та ін. К. : КНЕУ, 2011. 446 с.

⁷⁹ Економічна теорія. Політекономія : підручник / за ред. В. Д. Базилевича. К. : Знання-Прес, 2007. 719 с.

⁸⁰ Менкью Г. *Принципы Экономикс*. СПб: Питер Ком, 1999. 784.

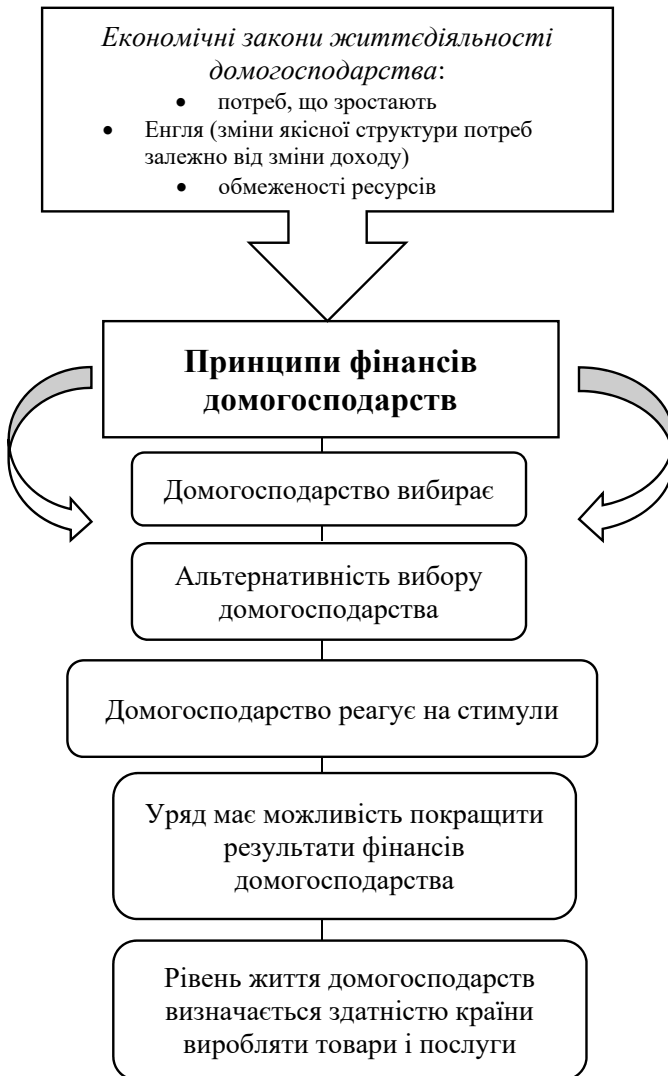
- 1) домогосподарство вибирає;
- 2) альтернативність вибору домогосподарства;
- 3) домогосподарство реагує на стимули;
- 4) уряд має можливість покращити результати фінансів домогосподарства;
- 5) рівень життя домогосподарств визначається здатністю країни виробляти товари і послуги.

Графічне зображення передумов – економічних законів життєдіяльності домогосподарств – та зміст принципів функціонування сфери фінансів домогосподарств у фінансовій системі держави наведено на рис. 1.4.

Розглянемо принципи функціонування сфери фінансів домогосподарств детальніше, тому що саме вони, на наш погляд, більшою мірою охоплюють розподільні та перерозподільні відносини даного суб'єкта фінансових відносин у суспільстві.

Принцип 1. Домогосподарство вибирає

Щоб отримати деяку необхідну домогосподарству річ, йому зазвичай необхідно відмовитись від іншої, не менш цінної. Прийняття рішення потребує протиставлення однієї цілі іншій. Для прикладу розглянемо проблему розподілу сімейного доходу, яку необхідно вирішувати членам домогосподарства. Вони можуть використати увесь наявний дохід на придбання харчових продуктів, нового одягу чи на купівлю туристичної путівки. Можливо, члени домогосподарства приймуть рішення відкласти частину доходу на «чорний день» чи на освіту дітей. Якщо вони так вирішать, це означає, що кожна додаткова гривня відкладена на будь-яку із даних цілей, зменшує на ту саму гривню кількість грошей, які домогосподарства можуть використати для купівлі інших благ.

Рис. 1.4. Принципи функціонування сфери фінансів домогосподарств у складі фінансової системи держави *

* Джерело: запропоновано автором

З вибором пов'язане й розуміння доцільності та раціональності використання наявних фінансових ресурсів. Правильний вибір дозволить задовольняти потреби, що зростають, а невдалий призведе до значних перевитрат ресурсів і зниження рівня задоволення потреб домогосподарства.

Принцип 2. Альтернативність вибору домогосподарства
Необхідність вибору, прийняття домогосподарством усвідомленого рішення потребує порівняння витрат і благ, пошуку альтернативного варіанту дій. У багатьох випадках втрати не такі очевидні, як може здаватися на перший погляд.

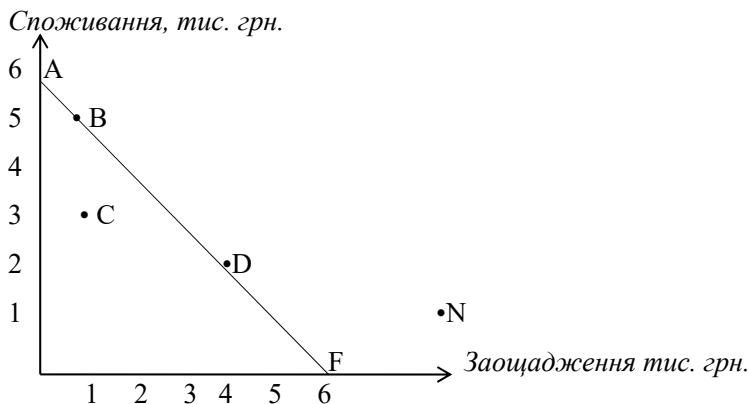
Розглянемо, наприклад, процес прийняття домогосподарством рішення про вступ дитини до вищого навчального закладу. Благо, яке дитина, можливо отримає, полягає в її інтелектуальному збагаченні та перспективах отримання добре оплачуваної роботи. Єдині втрати від вступу до ВНЗ пов'язані із часом дитини. Час, проведений у бібліотеках за підручниками, написання рефератів чи контрольних робіт не може бути використаний для роботи й отримання заробітної плати.

Ціна, яку потрібно заплатити за благо «навчання у ВНЗ» для домогосподарства є «не отриманою за роки навчання заробітною платою» їхньої дитини. Таким чином, під альтернативними витратами домогосподарства ми будемо розуміти щось, від чого потрібно відмовитись заради отримання бажаного. У випадку домогосподарства ресурс, від якого воно «відмовляється», щоб отримати бажане, це час, за який воно могло б працювати і отримати дохід.

Проблема економічного вибору (принцип 1) та альтернативності витрат фінансових ресурсів (принцип 2) породжує проблему використання фінансових можливостей окремого домогосподарства. Фінансові можливості домогосподарства визначаються кількістю альтернативних фінансових ресурсів та доцільним і ефективним їх використанням. Фінансові ресурси повинні застосовуватись повністю, щоб забезпечити максимум отримання благ.

На рис. 1.5 побудована пряма трансформації фінансових можливостей домогосподарства за напрямками «споживання – заощадження» із місячним доходом 6 тис. грн.

Пряма фінансових можливостей домогосподарства відображає різноманітні варіанти вибору домогосподарства, яку обирає між споживанням отриманих доходів (відзначено по вертикальній осі) і заощадженнями (по горизонтальній осі).

Рис. 1.5. Пряма трансформації фінансових можливостей домогосподарства у дихотомії «споживання – заощадження» *

* Джерело: запропоновано автором

Домогосподарство, фінансові можливості якого відображено на рис. 1.5, може або повністю використати наявні фінансові ресурси в розмірі 6 тис. грн на споживання (точка А) або лише на заощадження (точка F). Проте є багато інших проміжних варіантів використання фінансових ресурсів, кожен з яких дозволяє отримати максимально можливий обсяг обох благ. Зокрема, точка В відображає такий вибір домогосподарства, коли воно витратить на споживання 5 тис. грн та 1 тис. на заощадження, точка D показує комбінацію споживання 2 тис. грн та 4 тис. грн заощадження тощо. Пряма трансформації AF утворюється безліччю точок, кожна з яких відображає певний варіант вибору домогосподарства.

Суть прямої трансформації фінансової можливості домогосподарства полягає в тому, що воно здійснює свій вибір шляхом перерозподілу альтернативних ресурсів між споживанням та заощадженнями. Графік межі фінансових можливостей ілюструє той факт, що домогосподарство, яке повністю реалізує свій потенціал, не може збільшити споживання, не поступившись заощадженнями. Життєдіяльність домогосподарства на межі фінансових можливостей, яку й описує дана пряма, свідчить про ефективність її фінансової діяльності.

Зважаючи на це, вибір комбінації «споживання – заощадження», що відповідає точці С на графіку, можна вважати невдалим, адже при цьому відбувається неповне або нерациональне (неефективне) використання ресурсів домогосподарства. Виробництво ж на основі вибору точки N взагалі нездійсненне, адже ця точка знаходиться за межами фінансових можливостей даного домогосподарства (за межами прямої трансформації). Така комбінація стане можливою тільки за умов зростання фінансових можливостей (збільшення кількості фінансових ресурсів). Інакше кажучи, зі зростанням кількості ресурсів межа фінансових можливостей розширюється, а зі скороченням кількості ресурсів вона звужується.

Принцип 3. Домогосподарство реагує на стимули

Домогосподарство при виборі напрямів використання фінансових ресурсів між споживанням та заощадженнями піддається впливу внутрішніх та зовнішніх чинників. Внутрішніми чинниками виступає склад домогосподарства, його дохід, умови життєдіяльності (наявність власного житла, транспорту, місце проживання тощо), наявність кредитів та ін. Зовнішніми чинниками виступають рівень споживчих цін, рівень відсоткової ставки, рівень мінімальної заробітної плати, ставка оподаткування доходів домогосподарств (у т. ч. заощаджень), особливості реалізації соціальної політики держави (форми та види соціальних допомог, пільг) та ін. Дія даних чинників відбувається на тлі фінан-

сових протиріч⁸¹, які виникають між домогосподарством та іншими учасниками фінансових відносин у суспільстві (у першу чергу державою) і всередині домогосподарства між його членами. Фінансові протиріччя всередині домогосподарства зумовлені практично необмеженістю його потреб та обмеженістю ресурсів для їхнього задоволення (перший та другий принципи функціонування сфери фінансів домогосподарств).

Ми поділяємо думку Кізими Т., яка зазначила, що «на рівні домогосподарства неминучим є протиріччя між споживанням і заощадженням. Адже відомо, що заощадження (інвестиції) сприяють зростанню доходів у майбутньому, проте не усі члени домогосподарства можуть погоджуватися з поточними обмеженнями споживання заради майбутнього благополуччя»⁸². Водночас вибір домогосподарства у дихотомії «споживання – заощадження» виходить за межі власне домогосподарства, оскільки він торкається функціонування установ фінансового ринку (вони зацікавлені в збільшенні заощаджень) чи держави (заощадження стають основним джерелом інвестицій в економіку сприяючи зростанню ВВП).

Держава, на правах керівного та зацікавленого суб'єкта фінансових відносин у суспільстві повинна стимулювати здійснення домогосподарствами заощаджень побудовою відповідної системи нормативно-правового забезпечення (зменшення або скасування податків на доходи від заощаджень), забезпечення невисоких темпів інфляції, збільшення розміру гарантування вкладів фізичних осіб та ін.

Принцип 4. Уряд має можливість покращити результати фінансової діяльності домогосподарства

Держава, як керівний суб'єкт фінансових відносин у суспільстві, покликана надавати певні суспільні послуги та створювати умови для розвитку себе, суб'єктів господарювання та домогосподарств. В даній ситуації фінансові протиріччя виявлятимуть себе у сфері оподаткування. Якщо

⁸¹ Опарін В. Фінанси (Загальна теорія): навч. посіб. К.: КНЕУ, 2007. 240 с.

⁸² Кізима Т. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики: дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Тернопіль, 2011. 467 с.

суспільство основним пріоритетом визнає інтереси держави (як це було, наприклад, на території України у ХХ ст.), то податкова система буде пригнічувати економічні інтереси домогосподарств, а тому протиріччя між особистими й державними інтересами вирішуватимуться на користь останніх. І навпаки, якщо перевага надаватиметься антропологічному підходу розвитку суспільства, то держава намагатиметься формувати таку податкову систему, яка б створювала сприятливі умови для реалізації підприємницьких здібностей своїх домогосподарств.

На противагу сплаченим податкам окремі домогосподарства, якщо вони відповідають встановленим критеріям, можуть отримувати бюджетні кошти у формі соціальних трансфертів і у такий спосіб покращити результати своєї фінансової діяльності. Тобто, податок як форма вилучення доходу в окремих суб'єктах економічної системи на користь держави і соціальні трансферти на користь окремих домогосподарств як форма руху грошових коштів в середині фінансової системи урівноважують фінансові протиріччя між державою та домогосподарствами. Водночас виникають фінансові протиріччя усередині сфери фінансів домогосподарств між тими домогосподарствами, які сплачують податки до бюджету, та тими домогосподарствами, які отримують соціальні трансферти із нього. Основне завдання держави при побудові фінансової системи полягає в забезпеченні економічної ефективності в оподаткуванні отриманих доходів домогосподарства на стадії первинного розподілу ВВП та соціальної справедливості, яка полягатиме у відсутності патерналістських настроїв у домогосподарств лише отримувати соціальні допомоги на стадії перерозподілу ВВП.

Принцип 5. Рівень життя домогосподарств визначається здатністю країни виробляти товари і послуги

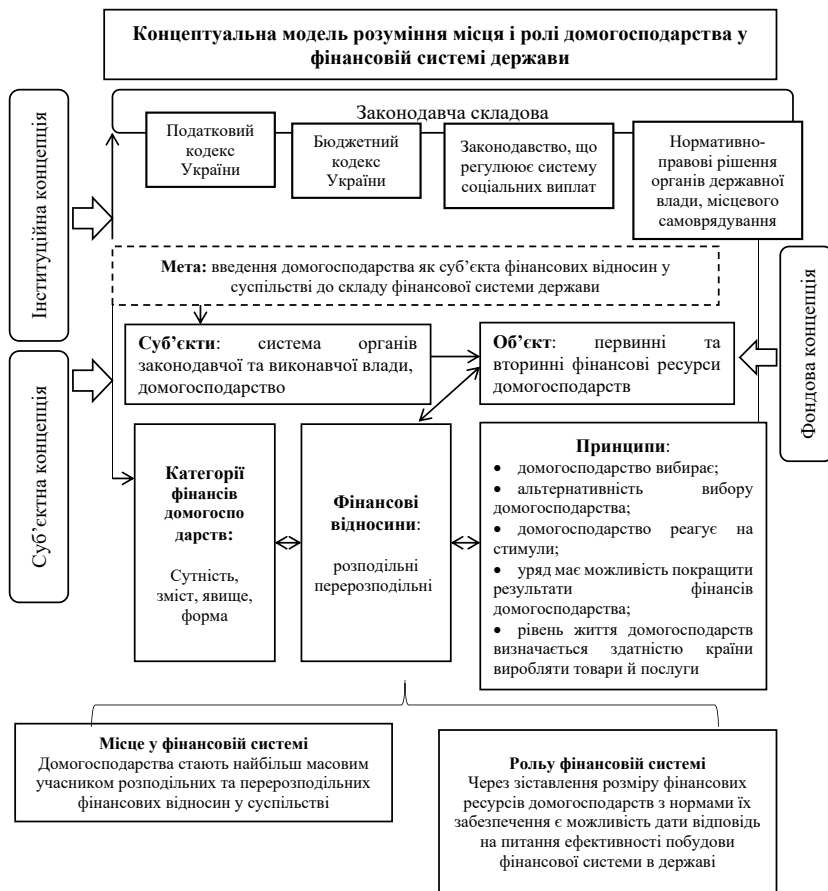
Формування доходів домогосподарств залежить від обсягу ВВП (рис. 1.2.), а значить і від темпів економічного зростання в державі. Рівень доходів домогосподарства в абсолютних значеннях або у відносних як питома вага доходів

домогосподарств у ВВП виступає важливим показником добробуту суспільства. Він визначає рівень платоспроможного попиту (споживання) та інвестиційного потенціалу домогосподарств. Для задоволення своїх потреб члени домашнього господарства здійснюють певні витрати, тобто використовують наявний у них дохід за окремими напрямками споживання. Як результат, здатність країни виготовляти товари й послуги (економічне зростання) сприятиме як збільшенню доходів домогосподарств, так і підвищенню рівня забезпечення їхніх різноманітних потреб.

Зміна обсягу ВВП (темпи економічного зростання) і темпи інфляції (оцінені через індекс споживчих цін) є найважливішими екзогенними факторами впливу на фінансову стійкість домогосподарств. Дослідження даного впливу зумовлює необхідність розробки відповідних показників (показників), які дозволять проаналізувати рівень достатності доходів домогосподарств для забезпечення їх поточної життєдіяльності та в майбутньому.

Отже, дослідження теоретичних основ місця і ролі домогосподарств у фінансовій системі держави на базі інституційного, фондового та суб'єктного концептуальних підходів дало змогу розкрити основні закономірності розвитку сфери фінансів домогосподарств й визначити її структурні елементи. Це сприяло побудові концептуальної моделі розуміння домогосподарств у фінансовій системі держави (рис. 1.6.). Такий підхід поглиблює теоретичні основи розуміння домогосподарства як суб'єкта фінансових відносин у суспільстві.

Опираючись на положення інституційної концепції, вважаємо, що законодавча складова є основою для введення домогосподарства як суб'єкта фінансових відносин у суспільстві до складу фінансової системи держави. Внесення нормативних змін у Податковий кодекс України, Бюджетний кодекс України, у законодавство, що регулює систему соціальних виплат, стає необхідною передумовою розвитку сфери фінансів домогосподарств в Україні.

Рис. 1.6. Концептуальна модель розуміння місця і ролі домогосподарства у фінансовій системі держави *

* Джерело: запропоновано автором

При дотриманні таких умов поняття «домогосподарство» існуватиме не лише в межах теоретичних концепцій, але й набуде фактичного змісту, що реалізує себе в перебігу розподільних та перерозподільних фінансових відносин у суспільстві. Це дозволить розглядати сутність фінансів домогосподарств, їх прояву як явища, за формою та змістом

у напрямі досягнення стратегічних засад побудови фінансової системи держави. Первинні й вторинні фінансові ресурси домогосподарств стануть об'єктами, за допомогою яких здійснюватиметься управління даною сферою фінансової системи держави.

Отже, ґрунтуючись на розглянутих теоретичних концепціях побудови фінансової системи держави (інституційна, фондова, суб'єктна), проведене дослідження дало можливість запропонувати власну концептуальну модель розуміння місця і ролі домогосподарства у фінансовій системі держави. Дана модель відображає фінансові відносини, які виникають у сфері фінансів домогосподарств, їх категорії, суб'єкти, об'єкти та принципи функціонування, їх взаємозв'язок та взаємопов'язаність. Це дозволило визначити: а) місце домогосподарств у фінансовій системі держави як найбільш масового учасника розподільних та перерозподільних фінансових відносин у суспільстві; б) роль домогосподарств у фінансовій системі держави як сфери, у якій ми можемо дати відповідь на питання про ефективність або неефективність її побудови.

Дотримання (або недотримання) принципів організації фінансів домогосподарств залежить від рівня фінансової грамотності його членів, і це зумовить різний склад та структуру їх фінансових ресурсів. Своєю чергою відмінності в складі та структурі фінансових ресурсів домогосподарств визначатимуть як їх різний фінансовий стан між собою, так і стійкість перед внутрішніми та зовнішніми загрозами. Це спонукає до необхідності вивчення теоретичної сутності фінансової стійкості домогосподарств у сучасних умовах побудови фінансової системи держави.

1.2. Теоретичні основи сутності фінансової стійкості домогосподарств

Сьогодні поняття *стійкість* широко використовується у фінансовій науці, в основному у сфері фінансів суб'єктів господарювання. Фінансова стійкість визначається як *здатність* «системи зберігати свої якості в середовищі, яке динамічно розвивається, повертатися до початкового стану при виникненні певних порушень функціонування, долати можливі негативні впливи. Основою фінансової стійкості суб'єктів ... є їх спроможність існувати та розвиватися в сучасному висококонкурентному середовищі, яке повсякденно змінюється, використовуючи наявні фінансові ресурси у відповідності до власних потреб та потреб ринку»⁸³; «суб'єкта .... функціонувати та розвиватися, зберігати рівновагу своїх активів та пасивів в мінливому внутрішньому середовищі, яка гарантує його постійну платоспроможність та інвестиційну привабливість в межах допустимого рівня ризику»⁸⁴. Як узагальнювальна якісна характеристика фінансового стану, фінансова стійкість відображає тенденції зміни фінансових відносин під впливом різноманітних внутрішніх і зовнішніх чинників⁸⁵.

Попри активне дослідження сутності поняття «стійкість» у фінансовій науці, все ж концептуальні підходи до розвитку *стійкості* саме у сфері фінансів домогосподарств досі не сформовані. Як і не з'ясовано її місце в розробці стратегічних або тактичних засад управління ресурсами даного суб'єкта фінансових відносин. Таким чином, дослідження теоретичних основ сутності фінансової стійкості домогосподарств в сучасних умовах є надзвичайно актуальним.

Проблема забезпечення фінансової стійкості домогосподарств як активного суб'єкта фінансової системи є актуаль-

---

⁸³ Левкович О., Калашнікова Ю. Фінансова стійкість як передумова інноваційного розвитку підприємства. *Ефективна економіка*. 2021. № 4. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2021/78.pdf (дата звертання 27.03.2023 р.)

⁸⁴ Савицька Г. Економічний аналіз діяльності підприємства: *навч. посібник*. 3-є вид., перероб. та доп. К.: Знання, 2007. 668 с.

⁸⁵ Шабліста Л. Фінансова стійкість підприємства: сутність і методи оцінки. *Економіка і прогнозування*. 2006. № 2. С. 46–57.

ною не лише для України, але й для всіх держав світу. Проте світовий досвід не дає універсальних рішень для такого забезпечення, оскільки в кожній державі є особливості побудови фінансової системи, різний ступінь розвитку та стан фінансового ринку, темпи економічного зростання, відмінний один від одного рівень фінансової грамотності населення.

Фінансова стійкість повинна стати одним із напрямів управлінської діяльності домогосподарств, умовою, що забезпечує синергію окремих складових системи управління їх фінансами. Як мета управління фінансовою діяльністю домогосподарств забезпечення фінансової стійкості покликане пронизувати її окремі складові (доходи, витрати, заощадження, інвестиції), забезпечуючи можливість реалізації та узгодженість у досягненні цілей домогосподарства. У рамках забезпечення фінансової стійкості відбувається процес, у якому беруть участь суб'єкти всіх сфер фінансової системи – держава, суб'єкти господарювання (страхові компанії, банківські установи, недержавні пенсійні фонди та ін.), учасники фондового ринку тощо. Проте, як було встановлено у розділі 1.1. монографії, нормативний зміст фінансових відносин, у які вступає домогосподарство (у широкому розумінні населення, сім'я, особа) має чітко виражений історичний контекст. Саме історичний досвід розвитку поняття «домогосподарство» підтверджує, що держава в усі часи тією чи іншою мірою була змушена втручатися в процеси формування та використання фінансових ресурсів суб'єктів економічної системи. Але ступінь такого втручання, залежно від обраної концепції побудови фінансової системи, був неоднаковим. Інакше кажучи, держава нормативно регулює фінансові відносини в усіх фінансових системах.

Перший опис економічного життя населення, греків, («домобудівництво») знаходимо в роботі середини IV-го століття до н.е. «Ойкономікос» грецького історика і мислителя Ксенофонта Афінського⁸⁶. Як зазначає Попельнюк Б., «домобудівництво стало специфічною системою реалізації госпо-

⁸⁶ Скржинська М. [Ксенофонт](#). *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / редкол.: В. Смолій (голова) та ін. ; [Інститут історії України НАН України](#). К. : [Наукова думка](#), 2009. Т. 5 : Кон – Кю. 560 с.

дарського життя людини й людства, а домострой – особливим господарським ладом (порядком), що забезпечує практичну реалізацію суспільного відтворення речових і нематеріальних благ та духовно-морального капіталу. Домострой і добудівництво стають загальними економічними феноменами та категоріями»⁸⁷. Обґрунтовуючи природність і правомірність рабства, у своїй праці філософ давав поради щодо якнайкращої організації домашнього господарства й підвищення продуктивності рабської праці; будучи прихильником натурального господарства, вважав сільське господарство найважливішою галуззю економіки й поділ праці – передумовою високого рівня економічного розвитку в містах порівняно із малими містечками. Водночас найважливіше досягнення праці Ксенофонта дослідники історії економічних вчень вбачають у формулюванні питання про подвійну природу властивостей будь-якого товару – його споживну і мінову цінність⁸⁸. Таким чином, уперше домогосподарство почало розглядатись як економічно самостійний суб'єкт, який бере участь не лише в споживанні чи виробництві благ, але й у наданні праці як прототипу пропозиції робочої сили. Подальший розвиток товарно-грошових відносин, держави, суб'єктів господарювання як суб'єктів економічних відносин, впливають і на домогосподарство. Воно трансформується, змінюється склад його доходів, витрат на споживання, заощадження та взаємозв'язок з іншими економічними суб'єктами⁸⁹.

Проте дослідження економічних шкіл до середини ХХ ст. – класичної політекономії, кейнсіанства, інституціоналізму – не створили цілісної економічної (або фінансової) теорії домогосподарства. Водночас їхні ключові положення, а саме – місце і роль держави в економічній системі суспільства – визначили не лише нормативне забезпечення фінансової ді-

⁸⁷ Попельнюк Б. «Ойкос» і «економіка»: грецька спадщина у сучасній економічній думці. *Український історичний збірник*. Вип. 19, 2017. С. 338–346.

⁸⁸ Історія економіки та економічної думки : підруч. / В. В. Козюк, Л. А. Родіонова, О. В. Дугопольський [та ін.] ; за ред. В. В. Козюка, Л. А. Родіонової. Тернопіль : ТНЕУ, 2015. 792 с.

⁸⁹ Воробйов Ю., Ворошило В. Фінанси домашніх господарств у фінансовій системі держави : монографія. Сімферополь : ВД «АРИАЛ», 2013. 232 с.

яльності домогосподарств, але й вплинули на склад та структуру його фінансових ресурсів.

Позицію представників класичної політекономії до фінансової діяльності населення можна проілюструвати такими міркуваннями Сміта А.: «...людина повинна мати можливість існувати коштом власної праці; заробітна плата найманої особи при цьому є єдиним її фінансовим ресурсом, який має забезпечити необхідний рівень життя». Він, власне, зазначає, що якщо сім'я не в змозі заробити необхідну суму власною працею, то вона має її здобути «...жебракунням або крадіємством». Разом з тим вчений зауважує: «фонд, призначений на відновлення, або, якщо можна так висловитися, на ремонт раба, звичайно перебуває в розпорядженні недбалого господаря чи неуважного керівника. Фонд, призначений для тієї самої мети стосовно вільної людини, перебуває в її власному розпорядженні»⁹⁰. Наведене висловлювання свідчить про те, що Сміт А. підтримував ідею невтручання держави у сферу домогосподарств у сучасному її значенні, і про те, що фінансову діяльність їм необхідно здійснювати децентралізованими джерелами (власними коштами найманих членів домогосподарства та власників капіталу).

Навіть дії держави та профспілок щодо регулювання рівня оплати праці чи тривалості робочого дня перешкоджають досягненню рівноваги між попитом та пропозицією праці як основного ресурсу, що є в розпорядженні домогосподарства. У цьому контексті варто звернути увагу на думку, яку висловив Фрідмен М.: «Замість або як доповнення до колишніх привілейованих класів виросли нові: бюрократи ... профспілки, які призвичаїлися вправно вдавати із себе представників найбільш знедолених і безправних робітників, а фактично до них входили найбільш високооплачувані робітники в країні – тобто робітнича аристократія; і, нарешті, нові мільйонери ... люди, які примудрялись обходити закони ... що ринули з парламенту й різних бюрократичних відомств, люди, які знайшли способи ухилятися від сплати прибуткового податку і переводити своє майно за тридев'ять земель – поза меж-

⁹⁰ Сміт А. Исследование о природе и причинах богатства народов. URL: http://www.cato.ru/library/smith/wealth_of_nations. (дата звернення 23.12.2021).

ами досягнення податкових інспекторів. Грандіозне перетасування доходів і багатства? Так. Менше несправедливості? Навряд чи»⁹¹.

Прихильниками концепції економічного лібералізму були теоретики маржиналізму і засновники неокласичної теорії – Вальрас Л., Маршалл А., Джевонс В., Кларк Дж. Б. та ін. Так, Л. Вальрас, зокрема, стверджував: «...система вільної конкуренції забезпечує досягнення максимуму корисності товарів та послуг для всіх учасників... », а також зазначав: «...економіка є системою, в якій діють винятково приватні інтереси... »⁹². Вчення про економічну роль держави – політичну економію – вони не зараховували до економічної теорії, принципово відстоюючи незалежність економіки від державного втручання, в тому числі у сфері домогосподарств⁹³.

Іншими словами, прихильники концепції економічного лібералізму, маржиналізму та неокласичної теорії серед принципів організації фінансів домогосподарств, розглянутих нами у п. 1.1. монографії, більшою мірою підтримували б «Домогосподарство вибирає» (перший принцип) та ставили б під сумнів дієвість запропонованого принципу «Уряд має можливість покращити результати фінансів домогосподарства» (четвертий принцип).

На початку ХХІ ст., аналізуючи відмінності між державним і приватним господарством, представник Київської фінансової школи Кулішер Й. показав, що: 1) у приватному господарстві доходи первинні, витрати вторинні; у державному – навпаки; 2) приватне господарство ставить за мету прибуток, держава «не знає добування заради добування, не визначає принципу можливого збільшення доходів ні для негайних витрат їх, ні для нагромадження запасів для збереження на майбутні часи». Розумна політика держави, на його думку, має зводитись до того, щоб свій «запасний фонд» вона зберігала в кишенях населення, де «кожен карбованець наро-

⁹¹ Фридмен М., Хайек Ф. О свободе / М. Фридмен, Ф. Хайек. – М. : Социум, Три квадрата, 2003. – 182 с. – (Серия «Философия свободъ», вып. II.).

⁹² Вальрас Л. Элементы чистой политической экономии. М. : Изюграф, 2000. 448 с.

⁹³ Маршал А. Принципы экономической науки. М. : Прогресс, 1993. 323 с. Т. 1.

дить нові, тоді як у руках казни він рідко має більшу цінність, ніж та, яка на ньому позначена». Тим самим, на думку авторів монографії «Фінансова думка України», Кулішер Й. декларує свою позицію, що приватне господарство, як правило, ефективніше порівняно із господарством державним⁹⁴. Крім того, позицію автора можна вважати спробою схематичного представлення фінансової діяльності домогосподарств (Доходи → Витрати → Прибуток), що суттєво відрізняється від схеми фінансової діяльності держави (Витрати → Доходи).

Проте через економічні кризи кінця XIX – початку XX ст. концептуальна ідея вільного, не регульованого державою ринку (*laissez faire*) не витримала випробування часом. Ідеї економічного лібералізму у XX ст. значно модифікувалися. Різноманітні течії неокласичного напрямку вже не відкидають регульовальну роль держави, дискутуючи лише про сферу її впливу на економіку. Зокрема, сучасні монетаристи обмежують цю роль грошовим обігом, а неоліберали визнають за державою лише обов'язки щодо підтримання сприятливих умов для функціонування ринкового механізму. Розглядаючи неолібералізм як течію ліберальної економічної думки, звернемо увагу на теорію «мінімальної держави», яку в другій половині XX ст. розробив філософ Ноузік Р. На його думку, основними завданнями держави є лише забезпечення правопорядку та оборони, скорочення державного сектору, податкових платежів, а отже, і її фінансової відповідальності за інші суб'єкти економічної системи (у т.ч. домогосподарства)⁹⁵. Така лібералізація розширює можливості вільного ринку, який тепер не обмежений ні податковим інструментарієм, ні тягарем фінансованих з бюджету суспільних благ чи соціальних трансфертів⁹⁶. Тобто, наявність соціальних трансфертів або будь-яких інших видів соціальних допомог у складі фінансових ресурсів домогосподарств не припустима.

⁹⁴ Юхименко П., Львовичкін С., Федосов В., Юрій С. Фінансова думка України: монографія. К.: Кондор; Тернопіль: Економічна думка. 2010. Т. 1. 687 с.

⁹⁵ Nozick R. *Anarchy, State and Utopia*. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Anarchy,_State,_and_Utopia#Equality.2C_Envy.2C_Exploitation.2C_Etc (дата звернення 25.03.2023).

⁹⁶ Розанвалон П. *Утопічний капіталізм. Історія ідеї ринку*. К.: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2006. 246 с.

На відміну від підходу «мінімальної держави», окремі представники лібералізму (У. Беверідж, Д. Ролз, В. Ойкен, Л. Ерхард) розробили теорії, що обґрунтовують необхідність втручання держави не лише в правоохоронну, а й у соціальну сферу. Це знайшло своє відображення в розробці ідей держави суспільного добробуту та держави із соціально орієнтованою економікою (або змішаної держави).

Прихильники першої (У. Беверідж, Д. Ролз) – держави суспільного добробуту – зазначали, що одним з її завдань у межах забезпечення справедливості розподілу суспільних благ стає широке фінансування соціального захисту домогосподарств. Водночас Д. Ролз стверджував, що це найкраща поведінка для заможної більшості населення, оскільки тоді «...всі стають рівними... в тому значенні, що людині, захищеній всім суспільством, не страшні ніякі біди...»⁹⁷. На відміну від підходу Ноузіка Р., наявність соціальних трансфертів або будь-яких інших видів соціальних допомог у складі фінансових ресурсів домогосподарств є необхідною і вкрай важливою для забезпечення розвитку суспільства.

Нормативно ідею такої держави було сформульовано в результаті прийняття у Великобританії в 1942 р. низки законів щодо системи соціального забезпечення і рішень Міжнародної організації праці у 1944 р. Крайнім виявом держави суспільного добробуту вважаємо теорію соціального забезпечення домогосподарств, яку розробили К. Маркс та Ф. Енгельс та яку декларативно було реалізовано у плановій економіці соціалізму.

Як і у випадку із вільним нерегульованим ринком, теорія держави суспільного добробуту не витримала випробувань часом. Країни, що будували планову економіку, розпалися на окремі незалежні держави (СРСР) або адаптували власну економіку до умов ринкового середовища (країни Східної Європи, Китай). У тих країнах, де за основу було взято ідеї У. Беверіджа, зіткнулися з виявами «...породженої діяльністю держави економічної неефективності та фінансового марнотратства... Парламенти нерідко вимушені схвалювати соціальні програми, котрі більше відповідають демагогічним

⁹⁷ Ролз Дж. *Теорія справедливості*. К.: Основи, 2001. 822 с.

гаслам або політичним амбіціям, ніж реальним потребам більшості громадян...»⁹⁸.

Таким чином, ідея держави суспільного добробуту поступово трансформувалась у теорію змішаної держави або держави із соціально орієнтованою економікою (welfare state), основи якої розробила школа німецьких неолібералів (Ойкен В., Ерхард Л.). Вони вважають, що суть системи соціального ринкового господарства полягає у свободі дії ринкового економічного механізму і широкій системі соціального (економічного) захисту домогосподарств. Ідеї такої держави й нині набувають підтримки в наукових колах, але зараз серед учених ведеться дискусія про оптимальне співвідношення механізму й захисту⁹⁹.

На основі сказаного вище можна констатувати, що станом на середину ХХ ст. у дослідженнях розглянутих нами економічних шкіл поняття «фінансова діяльність» домогосподарств не розглядалося. Предметом досліджень ставали сутність та роль домогосподарства в ринковій або плановій економічних системах чи вплив факторів на його розвиток.

Проте осмислення в теоретичних постулатах змішаної (неолібералізм) та планової (марксизм) економіки місця і ролі держави в економічній та фінансовій системах суспільства та нормативна реалізація даних ідей на практиці зумовили зміну складу та структури фінансових ресурсів домогосподарств. А саме: поява системи соціального страхування та соціального забезпечення спричинила виникнення явища фінансування потреб домогосподарства коштом фондів сфери державних фінансів (бюджети різних рівнів, державні цільові фонди).

Зокрема, якщо реалізується модель «мінімальної держави», то соціальна функція держави виявляється слабо і фінансових ресурсів для її реалізації потрібно менше, а отже, рівень оподаткування в економіці буде невисокий, як і питома вага соціальних трансфертів у складі фінансових ресурсів домогосподарств (наприклад, країни Північної Америки).

---

⁹⁸ Андрущенко В. *Фінансова думка Заходу в ХХ столітті: (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів)*. Львів: Каміляр, 2000. 303 с.

⁹⁹ Ойкен В. *Основы национальной экономики*. М.: Экономика, 1996. 342 с.

Навпаки, якщо суспільство буде соціально орієнтовану (змішану) державу з широко вираженою соціальною функцією, то потреба у фінансових ресурсах для неї зростає, а отже, рівень оподаткування в економіці, як і питома вага соціальних трансфертів у складі фінансових ресурсів домогосподарств, буде вищим (наприклад, країни Скандинавії чи континентальної Європи). Інакше кажучи, фінансова діяльність домогосподарства у ХХ ст. своїми передумовами має не просто економічний, але в основному економіко-правовий характер.

У такий спосіб, у середині ХХ ст., опираючись на положення *інституційної* концепції побудови фінансової системи (розглянуті у п. 1.1 монографії) та теорію *змішаної держави* (welfare state) виникли передумови для побудови економічної теорії домогосподарств (населення). Засновниками нового розділу в економічній теорії стали Шульц Т.¹⁰⁰ та Бекер Г.¹⁰¹, і їхнім основним досягненням є розгляд особи (домогосподарства) крізь призму методів економічної теорії.

Проаналізувавши взаємозв'язок між рівнем освіти та здатністю використовувати отриману інформацію для власного економічного зростання, Шульц Т. довів, що поліпшення добробуту людей (домогосподарств) залежить не від матеріальних ресурсів, які є в їхньому розпорядженні (землі, техніки чи зусиль для їхнього використання), а в основному від знань, якими вони володіють. Концепція людського капіталу, що від появи й дотепер істотно розширилася. Зокрема, на думку Полуяктової О., Матюк Т.¹⁰², «теорія людського капіталу досліджує, як саме доходи як окремого працівника, так підприємства та держави в цілому залежать від знань, навичок і природних здібностей людей. За теорією людського капіталу, доходи людей є закономірним підсумком раніше прийнятих рішень, а рішення, зі свого боку, базуються на рівні освіченості, професійній підготовці, здоров'ї тощо.

¹⁰⁰ Schultz T. Human Capital: Policy Issues and Research Opportunities. *National Bureau of Economic Research*. URL: <http://www.nber.org/books/schu72-1> (дата звернення 25.03.2023).

¹⁰¹ Becker G. *Human Capital : a theoretical and empirical analysis, with special reference to education*. The University of Chicago Press, 1993. 416 p.

¹⁰² Полуяктова О., Матюк Т. Людський капітал як чинник інституціональної трансформації економіки. *Інфраструктура ринку*. 2020. № 39. С. 15–18.

Отже, інвестуючи у вищезазначене, можна збільшити й власний людський капітал, і майбутні доходи». Таким чином, простежують закономірність:

Рішення домогосподарств → *Доходи домогосподарств*
(базуються на основі знань, у т.ч. рівня фінансової грамотності)

Концепція людського капіталу доповнює перший принцип організації фінансів домогосподарств (домогосподарство вибирає) необхідністю опанувати певний рівень знань (у нашому випадку фінансових або, іншими словами, необхідний рівень фінансової грамотності). Крім того, вона обґрунтовує взаємозв'язок між прийнятими рішеннями членів домогосподарства та його доходами, а саме, ставлячи останні в пряму залежність від рівня освіти та здатності використовувати отриману інформацію на практиці.

Поглибивши ідею Шульца Т., Бекер Г. дав визначення людського капіталу як наявного в кожного запасу знань, навичок, мотивацій і який містить будь-який актив, що може генерувати потік майбутніх доходів. Розвиток здібностей членів домогосподарства вимагає від нього значних витрат ресурсів, і, подібно до фізичного капіталу, вони забезпечуватимуть його власнику вищий дохід. Досягненнями Бекера Г. є те, що він першим серед дослідників економічної теорії:

- почав розглядати домогосподарство як окрему економічну одиницю з виробництва і споживання благ;
- застосував мікроекономічний аналіз до вивчення діяльності домогосподарства. А саме, класифікував витрати на виробництво людського капіталу домогосподарства на: 1) прямі витрати (плату за навчання, витрати на зміну місця проживання, роботи); 2) втрачений заробіток (через альтернативність витрат, оскільки прямі витрати пов'язані із втратою доходів); 3) моральний збиток, оскільки здобуття освіти є важким заняттям, пошук роботи виснажує нервову систему, а міграція до нового місця роботи може призвести до втрати друзів ¹⁰³; за-

¹⁰³ Каламбет С. Фінанси домогосподарств як категорія. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Випуск 13, Частина 3, 2015. С. 32–37.

пропонував вартісні методи оцінки людського капіталу: через вартість виробництва (як сума чистих витрат на життєдіяльність домогосподарства) і через процедуру капіталізації заробітку (полягає в оцінюванні майбутньої та приведеної вартості доходів членів домогосподарства); розглядав народження дітей і догляд за ними як форму відтворення людського капіталу в наступному поколінні й т. д.

За допомогою таких підходів, на думку Галушки З. і Катаранчук Т.,¹⁰⁴ Бекер Г. «дослідив різні сторони функціонування домогосподарства, які раніше не розглядалися як сфера економічної науки, а саме: 1) особливості розподілу праці між членами домогосподарства; 2) еволюцію інституту сім'ї в довготривалій історичній перспективі; 3) значення альтруїзму для добробуту та розвитку сім'ї; 4) вибір між кількістю дітей та їх «якістю»; 5) шлюбний ринок; 6) динаміку розлучень тощо».

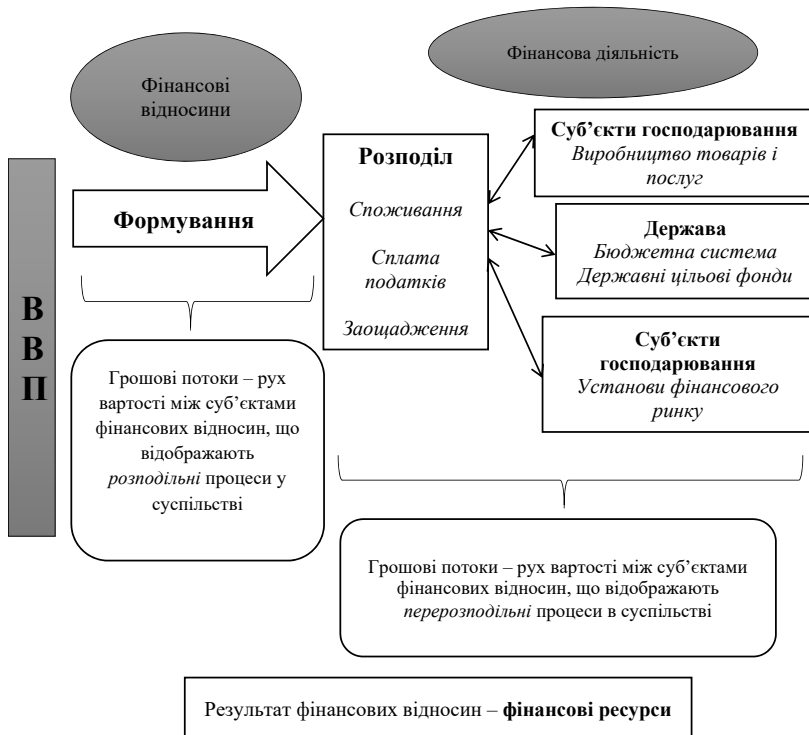
Отже, концепція людського капіталу дозволила розглядати домогосподарство як суб'єкт економічної системи, який проявляє всі основні види діяльності: пропонує фактори виробництва (працю), споживає частину отриманого доходу або його заощаджує (переносить процес споживання в часі). Беручи участь у відносинах обміну, розподілу та перерозподілу вартості виробленої за певний проміжок часу продукції в суспільстві (ВВП, національного доходу), домогосподарство тим самим виступає й активним учасником фінансових відносин. Утворені в результаті фінансових відносин (розподілу та перерозподілу ВВП) ресурси стають не лише основою для забезпечення життєдіяльності домогосподарства, але й розвитку інших суб'єктів фінансових відносин (споживання чи заощадження фінансових ресурсів – для суб'єктів господарювання, сплата податків – для держави) (рис. 1.7.).

Рис. 1.7 дозволяє зробити припущення, що розвиток сфери фінансів домогосподарств – це формування і використання коштів даного суб'єкта фінансових відносин, пов'язане з розподілом і перерозподілом вартості в економіці. Якщо по-

¹⁰⁴ Галушка З., Катаранчук Г. *Поведінка домашніх господарств України: модела та особливості регулювання* : монографія. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2018. 190 с

будова фінансової системи є прерогативою держави, чітко нею законодавчо регламентується, є об'єктивним процесом з точки зору домогосподарства, то його фінансова діяльність є суб'єктивною. Оскільки участь у процесі створення ВВП (або забезпечення умов для його створення) у кожного домогосподарства різна, очевидно, що й відмінними будуть етапи формування та розподілу фінансових ресурсів для кожного із них. Як наслідок – відмінними будуть обсяги фінансових ресурсів домогосподарства, які забезпечуватимуть його життєдіяльність (споживання, заощадження).

Рис. 1.7. Організаційні засади функціонування сфери фінансів домогосподарств *

* Джерело: запропоновано автором

Таким чином, справедливість у розподілі ВВП відповідно до участі кожного із домогосподарств зумовить нерівність у формуванні їх фінансових ресурсів. Коли ухвалюють безліч щоденних рішень щодо напрямів використання отриманих фінансових ресурсів, нерівність у формуванні фінансових ресурсів для домогосподарства посилюється нерівністю в отриманих результатах такого розподілу. Спільна, дія двох факторів – нерівність у формуванні (перший) та свобода при розподілі (другий) фінансових ресурсів спричинить різний обсяг фінансових ресурсів як результат управління (або неуправління) ними.

Процеси формування та розподілу вартості в економіці супроводжуються рухом грошових коштів, які набувають форми фінансових ресурсів. Джерелом їхнього утворення для всіх суб'єктів фінансових відносин (зокрема домогосподарств) є валовий внутрішній продукт. Саме його величина визначає можливості задоволення суспільних потреб, зокрема домогосподарств – на забезпечення своєї життєдіяльності.

З огляду на вище сказане, на наш погляд, фінансова діяльність домогосподарств підпорядковується дії визначених у п. 1.1. монографії принципів і охоплює етапи:

- 1) існування *альтернативності* вибору рішень домогосподарства;
- 2) на основі певного рівня фінансової грамотності самостійний *вибір* домогосподарством джерел формування та напрямів використання власних фінансових ресурсів. На цьому етапі управління фінансовими ресурсами домогосподарств має індивідуальний характер;
- 3) альтернативність вибору рішень зумовлює різний результат управління (або неуправління) фінансовими ресурсами домогосподарств, що проявляє себе у відмінностях у їхньому складі, структурі та різних обсягах;
- 4) рівень життя домогосподарств визначатиметься здатністю країни виробляти товари й послуги (іншими словами, темпами економічного зростання), а нормативні засади побудови фінансової системи (наприклад, держави загального добробуту) впливатимуть на склад фінансових

ресурсів домогосподарств (при відповідності встановлених критеріїв – наявністю соціальних трансфертів);

- 5) відмінність у складі, структурі, обсягах фінансових ресурсів дозволяє зробити припущення про різний фінансовий *стан* домогосподарств і відкриває можливість дослідження теоретичних основ для його *оцінки*.

З метою дослідження теоретичних основ формування фінансових ресурсів домогосподарств необхідним є розгляд питання про реалізацію економічною категорією «фінанси» своєї розподільної функції. Сам термін «функція» походить з від латинського слова *functio*, що в перекладі означає «виконання»¹⁰⁵. Якщо «фінанси» як економічна категорія є абстрактним (теоретичним) вираженням об'єктивно існуючих економічних (фінансових) зв'язків і відносин, їхніх проявів, сторін, рис»¹⁰⁶, то функція фінансів означатиме «зовнішній прояв властивостей будь-якої категорії в досліджуваній системі»¹⁰⁷. Реалізація функцій фінансів на практиці проявлятиме себе у фінансових відносинах суб'єктів, які в них вступають для формування і використання фінансових ресурсів. Дані відносини, які становлять основу фінансової діяльності, у систематизованому вигляді відображаються в складі фінансової системи держави. Саме в такий спосіб – через існування відносин, ресурсів – функція відображатиме зовнішній прояв внутрішньої сутності фінансів у дії. Загальноприйнятним у науковій дискусії дослідників теорії фінансів стало твердження про біфункціональність фінансів, а саме про те, що розподільна та контрольна функції виступають проявом сутності економічної категорії «фінанси» на практиці. Реалізація даних функцій трансформується в аналогічні функції сфер та ланок фінансової системи та фінансової системи держави загалом.

¹⁰⁵ Бойко Н., Миронова В. Українсько-давньогрецько-латинський словник. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. 271 с.

¹⁰⁶ Економічні категорії. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-18800> (дата звернення 30.03.2023)

¹⁰⁷ Нестеренко А. Функції фінансів та їх значення на сучасному етапі розвитку держави. *Одеська юридична академія*. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/39_2010/11.pdf (дата звернення 30.03.2023)

На думку Кузнецової А., розподільна функція є головною для фінансів і проявляється в процесі розподілу валового внутрішнього продукту (ВВП) і національного доходу (НД) шляхом утворення фондів грошових коштів і їх використання за цільовим призначенням¹⁰⁸. Такий підхід дає можливість зрозуміти об'єкт фінансових відносин у суспільстві (валовий внутрішній продукт та національний дохід), проте не дає відповідь на питання про суб'єкти такого розподілу та не підкреслює існування процесів перерозподілу об'єктів.

Уточнюючи сутність розподільної функції фінансів, Коваленко В. наголошує, що вона є реальним проявом категорії «фінанси» і полягає «в розподілі та перерозподілі вартості суспільного продукту на окремі доходи й проявляється у формуванні фінансових ресурсів (фондового й не фондового характеру) суб'єктів економіки»¹⁰⁹. З цього приводу викликає цікавість думка автора про те, що «фінанси ... представляють різновид економічних відносин, вступаючи в які, економічні суб'єкти мають на меті формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення виконання притаманних для них функцій і завдань»¹¹⁰. Попри те, що автор не уточнює, хто саме виступає в ролі «суб'єктів економіки», цінним, на нашу думку, у даному підході є обґрунтування логіки взаємозв'язку й послідовності виникнення понять «функції й завдання» суб'єкта та необхідними для забезпечення їх виконання «фінансовими ресурсами». Фінансові ресурси своєю чергою стають результатом перебування суб'єкта у фінансових відносинах (у минулому, сьогодні чи в майбутньому). На нашу думку, порівняння *необхідного* обсягу фінансових ресурсів для забезпечення життєдіяльності домогосподарств із їх *фактичним* обсягом відкриває перспективи оцінки системної організації побудови фінансових відносин у суспільстві. Це підкреслює місце і роль сфери фінансів домогосподарств у складі фінансової системи держави.

¹⁰⁸ Кузнецова А. Я. Теорія фінансів : навч. посібник. Львів, 2001. 158 с.

¹⁰⁹ Коваленко В. Фінансова система України: концептуальні основи та стратегія розвитку: дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Львів, 2019. 513 с.

¹¹⁰ Там же.

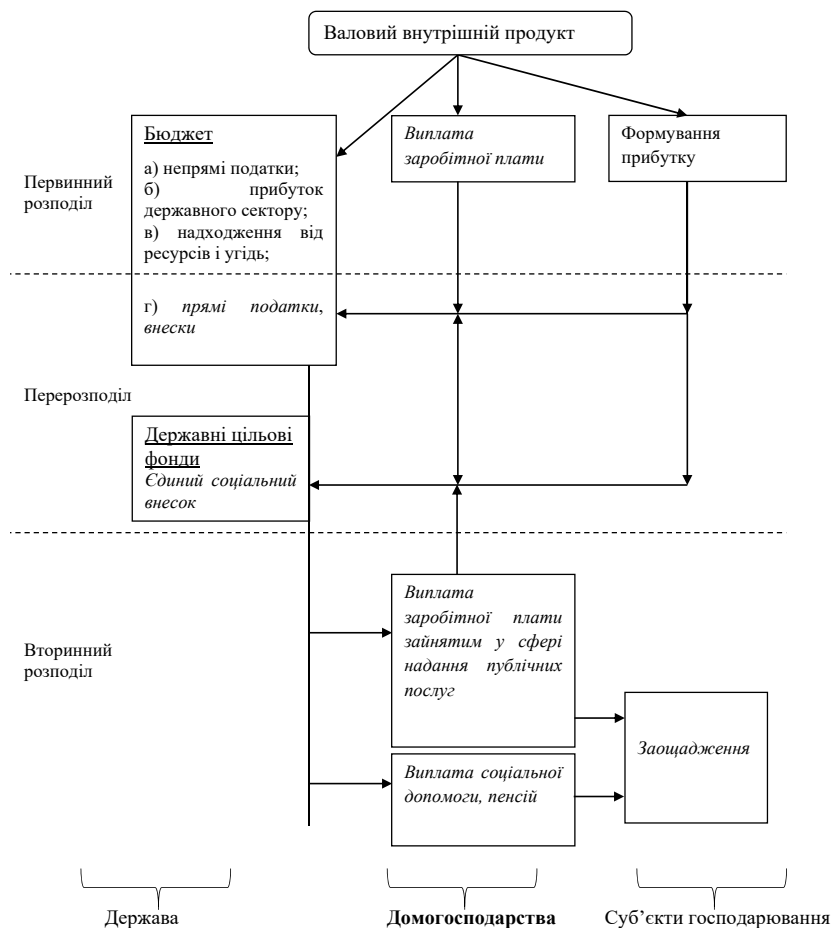
Відповідно до підходу Глущенко А., фінанси виступають як об'єктивно обумовлений, виражений у грошовій формі інструмент вартісного розподілу й перерозподілу ВВП між різними суб'єктами господарювання і напрямками цільового використання. Вираження сутності фінансів проявляється перш за все за допомогою розподільної функції, яку вони виконують; «саме через цю функцію реалізується суспільне призначення фінансів – забезпечення кожного суб'єкта господарювання необхідними йому фінансовими ресурсами, використовуваними у формі грошових доходів спеціального цільового призначення»¹¹¹. Це трактування є недостатньо коректним, оскільки не зрозуміло, чому лише через суб'єкти господарювання здійснюється прояв розподільної функції фінансів. Проте спільним із вище зазначеними підходами є розуміння сутності розподільної функції – вартісного розподілу і перерозподілу ВВП, та призначення – забезпечення суб'єктів розподілу необхідними для його функціонування фінансовими ресурсами.

Проаналізувавши наявні підходи вітчизняних учених до розгляду сутності розподільної функції фінансів, робимо висновок, що всі вони не суперечать між собою, а доповнюють один одного. Це посилює важливість та багатовимірність досліджуваного питання і дозволяє нам екстраполювати розуміння розподільної функції фінансів на сферу фінансів домогосподарств. На наш погляд, розподільна функція фінансів домогосподарств проявляється в тій частині відносин розподілу та перерозподілу ВВП (або національного багатства), що пов'язані з механізмом формування та використання фінансових ресурсів, які використовуються для досягнення цілей і розв'язання завдань життєдіяльності даного суб'єкта фінансових відносин. Механізм дії розподільної функції фінансів домогосподарств охоплює стадії первинного розподілу, перерозподілу та вторинного розподілу ВВП (рис. 1.8.).

Як засвідчують дані рис. 1.8., на стадії первинного розподілу ВВП відбувається розподіл доданої вартості й формування первинних доходів суб'єктів (держави, суб'єктів господарювання, домогосподарств), зайнятих у створенні ВВП. Щодо домо-

¹¹¹ Глущенко А. *Фінанси: навч. посіб.*, Львів «Магнолія 2006», 2014, 440 с.

господарств, то такими первинними доходами стає заробітна плата його членів, зайнятих у реальному секторі економіки.

Рис. 1.8. Механізм дії розподільної функції фінансів домогосподарств *

* Джерело: запропоновано автором.

На стадії перерозподілу створюються і використовуються державні централізовані фонди, до яких належить бюджет та

цільові фонди (загальнодержавні, відомчі й корпоративні)¹¹². Ця стадія охоплює етапи вилучення частини доходів у домогосподарств через використання такого інструменту, як податки та збори, та формування на цій основі централізованих фондів.

На другому етапі первинного розподілу ВВП – використання централізованих фондів на визначені цілі – у домогосподарств можуть формуватись як первинні (заробітна плата членів домогосподарства, зайнятих у сфері публічних послуг), так і вторинні доходи (виплати та різного роду соціальні трансферти, заощадження тощо).

Таким чином, за сутністю фінанси домогосподарств відображають частину загальної сукупності фінансових відносин у суспільстві, пов'язану із перерозподілом ВВП, вони пов'язані також з утворенням чи використанням фондів грошових коштів домогосподарств¹¹³. На рис. 1.8. ця частина фінансових відносин виокремлена курсивом. Процес перерозподілу ВВП як прояв на практиці розподільної функції фінансів домогосподарств супроводжується існуванням відповідного руху грошових коштів, що набуває форми заробітної плати, страхових внесків, пенсійних виплат, соціальних допомог, інструментів заощаджень тощо¹¹⁴.

Розширюючи тезу, що формування та використання фондів грошових коштів є відображенням кінцевої мети фінансів домогосподарств і одночасно змістом фінансових відносин у цій сфері фінансової системи, Кізіма Т. зазначає, що «матеріальним змістом фінансів домогосподарств є грошові фонди (у найзагальнішому вигляді – це фонди споживання та заощадження), які члени домогосподарств створюють і використовують у процесі їхньої соціально-економічної діяльності»¹¹⁵.

Так вважають Стойко О. та Дема Д., які дають визначення фінансовим ресурсам домогосподарств як «сукупності коштів у грошовій формі, які надходять за рахунок розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту, а та-

¹¹² Фінанси : підручник / С. І. Юрій, В. М. Федосов та ін. К. : Знання, 2012. 687 с.

¹¹³ Злепко Н., Крамарчук С. Фінанси: курс лекцій: навч. посіб. Тернопіль, ТНЕУ, 2007. 114 с.

¹¹⁴ Опарін В. Фінанси (Загальна теорія): навч. посіб. К.: КНЕУ, 2007. 240 с.

¹¹⁵ Кізіма Т. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики: дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Тернопіль, 2011. 467 с.

кож за рахунок інших джерел і використовуються для задоволення потреб домогосподарства, виконання фінансових зобов'язань і формування заощаджень»¹¹⁶.

Драган О., розглядаючи теоретичні основи формування системи управління фінансами домогосподарств, дає визначення фінансових ресурсів як сукупності «власних та залучених грошових і негрошових коштів, отриманих унаслідок розподілу і перерозподілу доходів та наявних фінансових активів, а також грошового еквівалента вартості натуральних надходжень»¹¹⁷. Аналогічно, як «акумуляовані грошові кошти та інші ресурси, які перебувають у ... власності, розпорядженні та забезпечують матеріальну базу для життєдіяльності, відтворення та реалізації особистісного потенціалу», визначає фінансові ресурси домогосподарств Гуржий Т.¹¹⁸. Близьку позицію до попередніх підходів займають Колеватова А. та Кондрацька К., які під фінансовими ресурсами домогосподарства розглядають «загальні доходи, що знаходяться в його розпорядженні та забезпечують матеріальну основу для своєї життєдіяльності, відтворення й реалізації особистого потенціалу всіх членів домогосподарства»¹¹⁹.

Цікавою є позиція Глуценко О., яка у своєму дослідженні обґрунтовує тезу, що «фінансові ресурси, які знаходяться в розпорядженні домогосподарств, відображають кінцеву стадію руху фінансових ресурсів суспільства, що пройшли від сектору публічних фінансів до приватних та закінчили свій обіг у домогосподарствах»¹²⁰. На її думку, фінансові ресурси домогосподарств створюють поле для здійснення індивіду-

¹¹⁶ Стойко О., Дема Д. Фінанси: підручник. К.: Алерта, 2017. 406 с.

¹¹⁷ Драган О. Теоретичні основи формування системи управління фінансами домогосподарств. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Випуск 5, 2015. С. 841–845.

¹¹⁸ Гуржий Т. Динаміка джерел і структури фінансових ресурсів домогосподарств. *Інтелект XXI*. № 4, 2018. С. 58–63.

¹¹⁹ Колеватова А., Кондрацька К. Роль та значення фінансів домогосподарств у ринковій економіці. Електронне наукове фахове видання з економічних наук *«Modern Economics»*, №18, 2019, С. 55–60. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V18\(2019\)-09](https://doi.org/10.31521/modecon.V18(2019)-09).

¹²⁰ Глуценко О. Фінансові ресурси домогосподарств як складова частина фонду національного добробуту України. *Економічний аналіз*. Том 24. № 1, 2016. С. 122–132.

ального та колективного вибору в грошовій формі (1); висока питома вага соціальних трансфертів посилює залежність (*домогосподарств* – прим. автора) від результатів та наслідків колективного вибору домогосподарств (2). Вважаємо, що підхід автора, який містить у собі опис двох окремих із розглянутих нами вище принципів функціонування сфери фінансів домогосподарств обов'язково повинен доповнюватися науковим підходом, який передбачає детальну характеристику їх фінансової діяльності в ході процесу формування та використання фінансових ресурсів. Цей підхід доповнено Тарасюком М.¹²¹. Він наголошує, що фінансові відносини «є проявом ресурсоутворюючої функції фінансів домогосподарств, проявом якої є формування необхідного для нормального функціонування домашнього господарства обсягу фінансових ресурсів».

Таким чином, проаналізовані теоретичні доробки свідчать про однаковість підходів до з'ясування передумов утворення фінансових ресурсів домогосподарств. Вітчизняні вчені здебільшого розглядають їх як фонди грошових коштів, що утворюються в процесі розподілу, перерозподілу й використання ВВП і покликані забезпечити функціонування домогосподарства впродовж його життєвого циклу. Вони також є матеріальним втіленням фінансових відносин у суспільстві й, ураховуючи методологічні підходи Юрія С. та Федосова В.¹²², припускаємо, що є тим явищем, у якому проявляється сутність розподільної функції фінансів домогосподарств на практиці.

Тлумачний словник української мови визначає поняття «стан» як «обставини, умови, в яких хто-, що-небудь перебуває, існує; ...ситуація, зумовлена певними обставинами, умовами»¹²³. Тому умови, у яких існує домогосподарство і які зумовлені обставинами формування та використання (розподілу) його фінансових ресурсів, будемо вважати «фінансовим станом»

¹²¹ Тарасюк М. Функції фінансів домогосподарств у ринковій економіці посткризового періоду. *Економічний вісник університету*. 2013. Вип. 21(1). С. 230-235. URL: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecvu_2013_21\(1\)_39.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecvu_2013_21(1)_39.pdf)

¹²² Фінанси : підручник / С. І. Юрій, В. М. Федосов та ін. К. : Знання, 2012. 687 с.

¹²³ Тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/stan> (дата звернення 20.11.2021).

домогосподарства. У такому розумінні управління фінансовими ресурсами та фінансовий стан домогосподарства співвідносяться між собою як «процес» та його «наслідок».

При огляді літературних джерел нами відзначено, що переважно більшості науковці вивчають поняття «фінансового стану» суб'єктів господарювання, залишаючи поза увагою дослідження фінансового стану інших учасників фінансових відносин у суспільстві – держави та домогосподарств. Аналогічний висновок стосується і чинного законодавства, яке регламентує лише зміст поняття «фінансовий стан підприємств». Зокрема, відповідно до Наказу Міністерства фінансів України та Фонду державного майна України, фінансовий стан (*підприємства* – прим. автора) – це *сукупність показників*, що відображають наявність, розміщення і використання ресурсів, реальні й потенційні фінансові можливості підприємства¹²⁴; відповідно до позиції Державної податкової служби України, «фінансовий стан є комплексним поняттям і відображає рейтинг підприємства на фінансовому ринку, його кредито- і податкоспроможність і характеризується *системою показників*, які визначають на конкретну дату»¹²⁵. Тобто, нормативний підхід до розуміння фінансового стану суб'єктів господарювання – це підхід, який визначає його як певну сукупність показників.

У теоретичних дослідженнях є різні погляди на вивчення поняття «фінансовий стан» суб'єктів господарювання (підприємств, організацій). Всупереч розмаїтості позицій авторів, можна виокремити спільні риси які притаманні більшості розглянутих досліджень на сутність фінансового стану:

---

¹²⁴ Про затвердження Положення про порядок здійснення аналізу фінансового стану підприємств, що підлягають приватизації : Наказ Міністерства фінансів України та Фонду державного майна України від 26.01.2001 р. № 49/121. Дата оновлення: 19.02.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-01#Text> (дата звернення 13.04.2023).

¹²⁵ Щодо Методичних рекомендацій по аналізу фінансово-господарського стану підприємств та організацій : Лист Державної податкової адміністрації України від 27.01.1998 р. № 759/10/20-2117. Дата оновлення: 27.01.1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2117225-98#Text> (дата звернення 13.04.2023).

- 1) як комплексного поняття, яке є *результатом* взаємодії всіх елементів системи фінансових відносин у цій сфері фінансової системи і *характеризується* системою показників, що відображають наявність, розміщення і використання фінансових ресурсів^{126 127 128};
- 2) як здатності забезпечувати власне функціонування і виконувати взяті фінансові зобов'язання^{129 130};
- 3) як оцінку конкурентоспроможності, потенціалу, надійності та можливості для саморозвитку даного суб'єкта фінансових відносин^{131 132 133};
- 4) як ступінь або міра збалансованості фінансових ресурсів даного суб'єкта фінансових відносин, яка визначає як їх склад, джерела утворення, так і напрями використання^{134 135 136}.

Узагальнивши наведені підходи, бачимо, що поняття фінансового стану суб'єкта фінансових відносин є за своєю суттю синонімом поняття фінансового стану його фінансових ресурсів, який також можна охарактеризувати системою показників. В основі розробки такої системи показників повинен бути аналіз джерел формування та напрямів викорис-

---

¹²⁶ Фінанси підприємств : підручник / Поддєрьогін А., Білик М., Буряк А. та ін. Київ : КНЕУ, 2013. 520 с.

¹²⁷ Крухмаль О., Коваленко В. Антикризове управління в забезпеченні фінансової стійкості банківської системи: навч. посіб. Суми: УАБС НБУ, 2011. 198 с.

¹²⁸ Базілінська О. Фінансовий аналіз: теорія та практика: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2009. 328 с.

¹²⁹ Білик М., Котов І. Фінансовий стан підприємства: теорія, методика. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2013. № 5. С. 86–92.

¹³⁰ Дем'яненко М., Лузан Ю. Фінансовий словник-довідник. К.: ІАЕ УААН, 2005. 507 с.

¹³¹ Савицька Г. Економічний аналіз діяльності підприємства : навч. посіб. К.: КНЕУ, 2010. 662 с.

¹³² Прокопенко І., Ганін В., Петряєва З. Курс економічного аналізу : підручник. Харків: Легас, 2004. 266 с.

¹³³ Білик М., Павловська О., Притуляк Н., Невмержицька Н. Фінансовий аналіз: навч. посіб. К.: КНЕУ, 2009. 592 с.

¹³⁴ Бланк І. Управління фінансовими ресурсами підприємства: навч. посіб. К.: Ельга, 2011. 574 с.

¹³⁵ Литвин Б. Стельмах М. Фінансовий аналіз : навч. посіб.. К.: Хай Тек Прес, 2008. 336 с.

¹³⁶ Шеремет О. Фінансовий аналіз: навч. посіб.. К.: Кондор, 2005. 196 с.

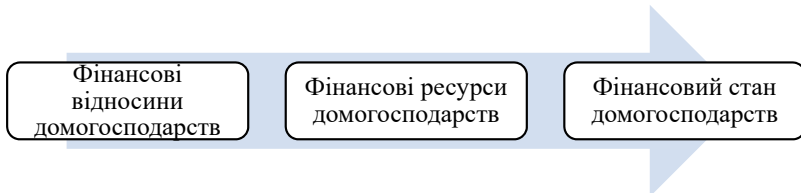
тання фінансових ресурсів досліджуваного суб'єкта фінансових відносин і пошук відповіді на питання про його здатність (спроможність) таким складом та структурою фінансових ресурсів забезпечити власне функціонування.

З огляду на те, що, на наш погляд, сутність фінансових відносин як явища вищого порядку тотожна для усіх суб'єктів, які беруть у них участь (суб'єктів господарювання, держави та домогосподарств), тотожними стають і поняття, які притаманні їх фінансовим ресурсам як явищу нижчого порядку, яке є наслідком участі у фінансових відносинах. У цьому випадку стає можливим розмежування поняття «стан фінансових ресурсів» для держави, підприємств, організацій та домогосподарств як для явища одного порядку. Це дозволяє наявні наукові доробки щодо розуміння сутності поняття «фінансовий стан» для суб'єктів господарювання екстраполювати й на державу, і на домогосподарства. Адже усі дослідження мають спільну основу у вигляді вивчення виконання фінансами розподільної функції.

Проте, оскільки передумови для існування суб'єктів фінансових відносин відрізняються між собою, це логічно зумовлює необхідність окремого дослідження фінансового стану домогосподарств. Конкретні характеристики фінансового стану домогосподарств визначаються характером і особливостями фінансових відносин, які притаманні саме цій сфері фінансової системи, специфікою формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств. Важливо, що фінансовий стан домогосподарства як синонім стану його фінансових ресурсів повинен розкривати й фактори розвитку даного суб'єкта фінансових відносин та дати змогу ідентифікувати резерви для покращення. Очевидно, що такі дослідження повинні базуватися на певній теоретичній концепції.

Проаналізувавши наявні підходи до трактування сутності поняття «фінансовий стан домогосподарств», запропоновані вітчизняними вченими, можна зробити висновок про відсутність єдиної теоретичної концепції або наявності кількох теоретичних концепцій, що є складністю, багатомірністю та багатоаспектністю зазначеного поняття.

З огляду на викладене пропонуємо власне бачення схеми взаємозв'язку між розглянутими поняттями «фінансові відносини», «фінансові ресурси» та «фінансовий стан» як ланцюгового процесу, притаманного дослідженням сфери фінансів домогосподарств (рис. 1.9.)

Рис. 1.9. Взаємозв'язок фінансових відносин, фінансових ресурсів та фінансового стану домогосподарств *

* Джерело: запропоновано автором

Згідно із рис. 1.9. фінансовий стан домогосподарств обумовлений кількісними характеристиками його фінансових ресурсів (наприклад, їхнім обсягом, складом, структурою, джерелами формування, напрямками використання тощо), які також є матеріальним втіленням (результатом, наслідком) фінансових відносин, у які вступає домогосподарство як активний учасник розподілу та перерозподілу ВВП (в окремих випадках національного багатства). Слід зауважити, що запропонований ланцюговий взаємозв'язок *відносини* → *ресурси* → *стан* дозволяє, на нашу думку, розглядати *стан* як потенційну мету управління фінансовими ресурсами домогосподарств. Іншими словами, очікуваного фінансового стану домогосподарств можна досягти шляхом науково обґрунтованого та планового управління його фінансовими ресурсами. І навпаки, відсутність плановості в управлінні фінансовими ресурсами з більшою ймовірністю зумовить такий фінансовий стан домогосподарства, який не дозволить забезпечити його повноцінну життєдіяльність.

З цього приводу доцільно навести позицію Коцюрубенко Г., яка зазначає, що «формування, розподіл та використання фінансових ресурсів, як стадії процесу управління фінансовими ресурсами, *обумовлюють фінансовий стан*

домогосподарства»¹³⁷. Позитивним у такому підході є те, що вона розглядає чіткий взаємозв'язок між фінансовими ресурсами (передумова) та фінансовим станом домогосподарства (наслідок). Але при цьому не зазначено, на якій саме зі стадій управління фінансовими ресурсами і якою мірою планується досягти фінансового стану домогосподарств.

Кізіма Т. визначила, що «маючи інформацію про обсяги та структуру отримуваних домогосподарством доходів, а також обсяги та структуру здійснюваних ним витрат, можна оцінити реальний фінансовий стан домогосподарства»¹³⁸. Автором наголошено на можливості впливу кількісних параметрів оцінки доходів та витрат домогосподарств на оцінку його фінансового стану. Саме такий підхід – оцінку фінансового стану домогосподарств крізь призму їхніх доходів та витрат – переважно більшості використовують у своїх працях вітчизняні вчені.

Зокрема Швайко М. здійснила «аналіз статистичних даних (доходів, витрат – прим. автора), які характеризують фінансовий стан домогосподарств України, та відзначила номінальне зростання таких показників, як загальні доходи та витрати домогосподарств, мінімальна та середня заробітна плата, пенсія, соціальна допомога, прожитковий мінімум»¹³⁹; Шваб П., який розглядає «фінансовий стан домогосподарств України в період фінансово-економічної кризи...пропонуються напрямки покращення фінансового стану і збільшення рівня споживання домогосподарств України»¹⁴⁰; Чечетова Н., Чечетова-Терашвілі Т., які «оцінюючи в цілому фінансові результати функціонування домогосподарств (фінансовий стан

---

¹³⁷ Коцюрубенко Г. М. Складові забезпечення фінансової стійкості домогосподарств. *Економічний вісник університету*. Випуск № 26/1, 2015. С. 190–195.

¹³⁸ Кізіма Т. О. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики: дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Тернопіль, 2011. 467 с.

¹³⁹ Швайко М. Сучасні тенденції фінансів домогосподарств України. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Випуск 98, 2020. С. 46–54.

¹⁴⁰ Шваб П. Витрати і доходи домогосподарств України в період економічної кризи. *Облік і фінанси АПК*. URL: <https://magazine.faaf.org.ua/vitrati-i-dohodi-domogospodarstv-ukraini-v-period-ekonomichnoi-krizi.html> (дата звернення 16.04.2023 р.)

домогосподарств – прим. автора) в Україні» відзначають «зростання темпів росту доходів та витрат»¹⁴¹; Риковська О., яка «оцінила фінансовий стан домогосподарств України ... використавши офіційні дані Державної служби статистики України» щодо рівня їх доходів, витрат¹⁴². Таким чином, найбільш поширеним підходом з боку вітчизняних учених для оцінки фінансового стану домогосподарств є аналіз обсягів, складу, структури їхніх доходів та витрат.

У науковій літературі термін «фінансовий стан» вживається разом або поряд з такими поняттями, як «фінансова стійкість»^{143 144}, «фінансова стабільність»^{145 146 147}, «фінансова рівновага»¹⁴⁸, «фінансова незалежність»¹⁴⁹ та ін. Проблема їхнього застосування полягає в тому, що досі не розроблено

---

¹⁴¹ Чечетова Н., Чечетова-Терашвілі Т. Особисті фінанси та фінанси домогосподарств як резерв економічного зростання регіонів. *International Journal of Innovative Technologies in Economy*. № 4 (24), 2019. С. 35–39.

¹⁴² Риковська О. Фінансові обмеження участі домогосподарств у ринку земель сільськогосподарського призначення. *Тернопільський національний технічний університет*. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/34896/2/FMZKPNES_2021_Rykovska_O-Financial_constraints_on_36-38.pdf (дата звернення 16.04.2023).

¹⁴³ Чепка В., Свідерська І., Гавриленко Ю. Фінансовий стан підприємства: теоретичні основи. *Інвестиції: практика та досвід*. № 19-20, 2020. С. 96–102.

¹⁴⁴ Коцюрубенко Г. М. Складові забезпечення фінансової стійкості домогосподарств. *Економічний вісник університету*. Випуск № 26/1, 2015. С. 190–195.

¹⁴⁵ Лещіна Ю., Хмелькова І. Вплив фінансів домогосподарств на забезпечення стабільності публічних фінансів. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. Серія «Економіка». № 95. 2018. С. 40–48. DOI: [10.26565/2311-2379-2018-95-05](https://doi.org/10.26565/2311-2379-2018-95-05)

¹⁴⁶ Звіт про фінансову стабільність. *Національний банк України*. URL: https://bank.gov.ua/admin/uploads/article/FSR_2022-H2.pdf?v=4 (дата звернення 18.04.2023).

¹⁴⁷ Єгоричева С., Вертебний І. Вплив використання кредитних послуг на фінансову безпеку домогосподарств в Україні. *Вісник Університету банківської справи*. № 3 (42), 2021. С. 67–74.

¹⁴⁸ Гудзь Т. Фінансова рівновага підприємства у системі сучасних економічних відносин. *Вісник соціально-економічних досліджень*. № 2 (66). 2018. С. 63–74.

¹⁴⁹ Драган О. Теоретичні основи формування системи управління фінансами домогосподарств. *Глобальні та національні проблеми економіки*. № 5. 2015. С. 841–845.

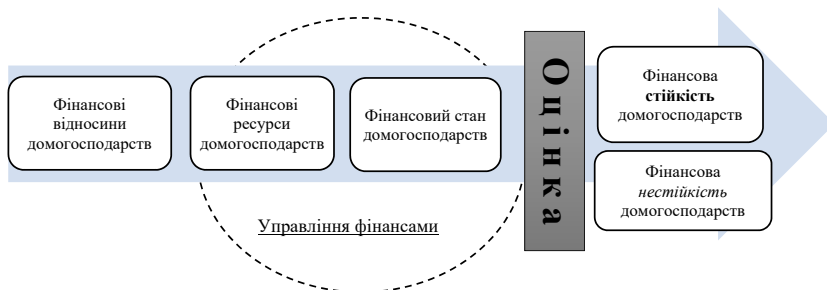
єдиного підходу до визначення етимологічного значення і змісту цих понять, що дає нам змогу подати власне бачення.

Тлумачний словник української мови визначає поняття «стійкість» як властивість за значенням «стійкий» і розкривається в таких ознаках:

- 1) «який довго зберігає і виявляє свої властивості»
- 2) «здатний витримати зовнішній вплив, протидіяти чомусь»
- 3) «для якого характерні стабільність, постійність; сталий»¹⁵⁰.

Протилежним значенням до властивості «стійкий» є «нестійкий».

Екстраполюючи розуміння «стійкості» на фінансові відносини, під «фінансовою стійкістю» розуміємо одну із властивостей (характеристик) «фінансового стану» домогосподарства. В умовах стійкості сформовані фінансові ресурси виконують своє призначення – забезпечують життєдіяльність домогосподарства у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі під впливом ендогенних та екзогенних факторів. Протилежною властивістю до стійкості фінансового стану є його нестійкість. У такому розумінні фінансова стійкість розглядається як одна з оцінок фінансового стану домогосподарства, який своєю чергою є наслідком (результатом) управління його фінансовими ресурсами (рис. 1.10.).

Рис. 1.10. Взаємозв'язок відносин, ресурсів, стану та фінансової стійкості домогосподарств *

* Джерело: запропоновано автором

¹⁵⁰ Тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/stan> (дата звернення 20.11.2021).

Дослідники сутності «стійкості» фінансових ресурсів учасників фінансових відносин у суспільстві акцентують свою увагу на пошуку показників (коефіцієнтів, індикаторів, далі – І. ф. с.), за допомогою яких можна оцінити стан фінансових ресурсів домогосподарств.

Міжнародний валютний фонд дає визначення показників (індикаторів) фінансової стійкості як «показники поточного фінансового стану та стійкості фінансових установ країни та їх контрагентів із сектору корпорацій та сектору *домашніх господарств*»¹⁵¹. Методологія МВФ, на якій базується розрахунок І.ф.с., передбачає розрахунок загалом 40 індексів, 2 з яких оцінюють сектор домогосподарств:

- відношення боргу домогосподарств до ВВП;
- відношення виплат домогосподарств у рахунок обслуговування боргу і погашення його основної суми до доходу¹⁵².

Проте Національний банк України на основі методології, викладеної Міжнародним валютним фондом, щоквартально складає та поширює дані щодо І. ф. с. лише сектору депозитних корпорацій (банків) за 22 індикаторами¹⁵³.

Кізіма Т. пропонує «для оцінки фінансового стану та з метою поточного контролю за його динамікою домогосподарству ... доцільно здійснювати розрахунок двох основних показників: показнику заборгованості (відношення сукупних боргів до наявних активів) і показнику ліквідності (відношення ліквідних активів до поточних зобов'язань)»¹⁵⁴.

Коцюрубенко Г. дає визначення фінансової стійкості як «здатність домогосподарства реагувати на зміни внутрішніх та зовнішніх чинників за умови максимального не погіршення власного фінансового стану»¹⁵⁵. Крім того, автор розро-

¹⁵¹ Показатели финансовой устойчивости. Руководство по составлению Вашингтон, округ Колумбия, США: *Международный Валютный Фонд*, 2007. 312 с.
¹⁵² Там же.

¹⁵³ Індикатори фінансової стійкості. Національний банк України. URL: https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123334 (дата звернення 26.11.2021).

¹⁵⁴ Кізіма Т. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики: дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Тернопіль, 2011. 467 с.

¹⁵⁵ Коцюрубенко Г. Складові забезпечення фінансової стійкості домогосподарств. *Економічний вісник університету*. Випуск № 26/1, 2015. С. 190–195.

била систему із 5 показників оцінки фінансового стану домогосподарства, 3 з яких (мінімальної достатності доходів, поточного фінансового забезпечення витрат, абсолютного фінансового забезпечення витрат) визначають забезпечення споживчих витрат і 2 (формування інвестиційного капіталу, використання інвестиційного капіталу) – інвестиційних витрат домогосподарств.

Воробйов Ю. та Ворошило В. у своїй монографії відзначили, що «для проведення оцінки фінансового стану домашнього господарства ... таку систему показників, які можуть бути згруповані в такі групи: група 1 – показники майнового стану домогосподарств; група 2 – показники ліквідності, платоспроможності домогосподарств; група 3 – показники фінансової стійкості і незалежності домашніх господарств від позикових коштів»¹⁵⁶.

Неординарний підхід до оцінки спроможності домогосподарств відповідати зовнішнім загрозам демонструє Лактіонова О., яка у своїй праці не лише розглядає поняття «фінансової гнучкості домогосподарств», але й доповнює показники для її оцінки. Зокрема вона зазначає, що «оцінка фінансової гнучкості домашніх господарств ... на основі визначення трьох компонентів маневреного потенціалу – доходів, витрат, активів і зобов'язань населення»¹⁵⁷.

Аналізуючи сукупні витрати, доходи в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, структуру витрат та доходів, Шваб П. пропонує шляхи покращення фінансового стану домогосподарств України¹⁵⁸. Аналізуючи накопичення основного капіталу, величину оборотного капіталу домогосподарства та порівнюючи ці значення з обсягом власного та позикового капіталу, Рамський А. буде баланс

---

¹⁵⁶ Воробйов Ю.М., Ворошило В.В. Фінанси домашніх господарств у фінансовій системі держави : монографія. Сімферополь : ВД «АРИАЛ», 2013. 232 с.

¹⁵⁷ Лактіонова О. А. Оцінка фінансової гнучкості домогосподарств в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Випуск 12, Частина 2, 2015. С. 153–159.

¹⁵⁸ Шваб П. В. Витрати і доходи домогосподарств України в період економічної кризи. Облік і фінанси АПК : освітній портал. URL: <http://magazine.faaf.org.ua/vitrati-i-dohodi-domogospodarstv-ukraini-v-period-ekonomichnoi-krizi.html> (дата звернення 27.11.2021).

активів та пасивів домогосподарств як інструмент оцінки фінансового стану даного суб'єкта фінансових відносин¹⁵⁹.

Таким чином, якщо розуміння фінансових ресурсів домогосподарств у дослідників-теоретиків фінансової науки не викликає суттєвих розбіжностей, то розглянуті нами позиції вітчизняних учених щодо оцінки фінансового стану таких ресурсів не такі однозначні. Об'єднує наявні підходи те, здебільшого показники оцінки фінансового стану домогосподарств є відносними. Водночас єдиного підходу щодо розуміння, відносно якої зі складових фінансових ресурсів домогосподарств – доходів, витрат чи заощаджень – оцінювати їхній фінансовий стан, немає.

У табл. 1.3 проведено групування розглянутих нами підходів до розкриття показників оцінки фінансової стійкості домогосподарств.

Підсумовуючи вище викладені позиції, можемо стверджувати, що фінансова стійкість домогосподарств вимірюється сукупністю параметрів, які відображають наявність, розподіл та ефективність використання фінансових ресурсів, реальні та потенційні фінансові можливості домогосподарства. Зазначені параметри за своєю суттю є розрахунковим показником (або розрахунковими показниками). Натомість фінансова стійкість домогосподарства прямо залежить від результатів управління його фінансовими ресурсами. Якщо таке управління є ефективним, то утворюються додаткові джерела фінансових ресурсів, які в кінцевому результаті сприяють зміцненню стійкості домогосподарства. І навпаки, неефективне формування і використання фінансових ресурсів може виявитися головною причиною несвоечасності оплати перед постачальниками споживчих послуг, виникнення заборгованості та погіршення фінансової стійкості домогосподарства.

---

¹⁵⁹ Рамський А. Ю. Інвестиційний потенціал домогосподарств : монографія. К. : КНУТД, 2014. 352 с.

Таблиця 1.3

Порівняння показників оцінки фінансової стійкості домогосподарств *

Автор	Показники
Міжнародний валютний фонд	1) відношення боргу домогосподарств до ВВП; 2) відношення виплат домогосподарств у рахунок обслуговування боргу і погашення його основної суми до доходу
Національний банк України	Не визначає
Кізіма Т.	1) відношення сукупних боргів до наявних активів 2) відношення ліквідних активів до поточних зобов'язань
Коцюрубенко Г.	1) відношення суми отриманих доходів до величини прожиткового мінімуму, збільшеного пропорційно кількості учасників домогосподарства; 2) відношення суми витрат на споживання до суми отриманих доходів; 3) відношення витрат на споживання до величини прожиткового мінімуму; 4) відношення величини сформованого інвестиційного потенціалу до величини доходів; 5) відношення суми інвестованих заощаджень до величини сформованого інвестиційного потенціалу;
Воробйов Ю., Ворошило В.	1) майнового стану домогосподарств; 2) ліквідності, платоспроможності домогосподарств; 3) фінансової стійкості і незалежності домашніх господарств від позикових коштів
Лактіонова О.	1) доходів; 2) витрат; 3) активів; 4) зобов'язань;
Шваб П.	1) структура сукупних витрат; 2) структура сукупних доходів; 3) величина сукупних витрат в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство; 4) величина сукупних доходів в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство;
Рамський А.	1) основний капітал; 2) оборотний капітал; 3) власний капітал; 4) позиковий капітал;

* Джерело: запропоновано автором

Таким чином, враховуючи позитивний або негативний вплив результатів управління фінансовими ресурсами домогосподарства на власну фінансову стійкість, на нашу думку, розуміння суті поняття «фінансова стійкість» потребує виокремлення двох підходів.

Перший пов'язаний із загальною структурою фінансових ресурсів домогосподарства, його залежністю від зовнішніх кредиторів (інвесторів). Він ґрунтується на визначенні категорії «фінансова стійкість», трактуючи її як стан фінансових ресурсів, їх розподіл та використання, що забезпечує розвиток домогосподарства на основі зростання його ресурсів при збереженні платоспроможності та кредитоспроможності в умовах допустимого ризику.

Другий підхід передбачає розуміння даної категорії не тільки з позиції стійкості фінансових ресурсів, а також стійкості управління (адекватність організації управління фінансовими ресурсами обраній стратегії розвитку домогосподарства та ринковій кон'юнктурі).

У контексті розгляду питання про фінансові ресурси будь-якого суб'єкта фінансових відносин (у тому числі домогосподарств) доцільно здійснити оцінювання їхньої фінансової стійкості, тобто досягти такого стану розподілу і використання, який забезпечить незалежність цього суб'єкта від зовнішніх джерел фінансування¹⁶⁰. Такий стан характеризується (визначається) платоспроможністю, тобто здатністю своєчасно погашати свої платіжні зобов'язання¹⁶¹.

Інакше кажучи, фінансова стійкість домогосподарств відображатиме такий стан, коли сформовані фінансові ресурси забезпечують, з одного боку, незалежність від зовнішніх джерел (коштів бюджетної системи, запозичених коштів), а з іншого – здатність погашати взяті зобов'язання.

На основі теоретичних положень теорії фінансового аналізу¹⁶² визначаємо завдання, вирішення яких, на нашу думку, дасть змогу проаналізувати стійкість фінансових ресурсів домогосподарств:

- дослідити джерела і рівень доходів окремого домогосподарства та всіх домогосподарств загалом;

¹⁶⁰ Федорович Р. В., Загородна О. М., Серединська В. М. *Фінансовий аналіз* : навч.-метод. посіб. Тернопіль : ТАНГ, 2001. 149 с.

¹⁶¹ Ван Хорн Дж.К. *Основы управления финансами*. М. : *Финансы и статистика*, 2003. 800 с.

¹⁶² Серединська В. М., Загородна О. М., Федорович Р. В. *Економічний аналіз* : навч. посібник. Тернопіль: Видавництво Астон, 2010. 624 с.

- простежити залежність системи фінансів домогосподарств від зовнішнього фінансування (позикових коштів);
- визначити частку внутрішніх фінансових ресурсів у межах домогосподарства та всіх домогосподарств загалом;
- розглянути напрямки та встановити обсяг видатків у межах домогосподарства та всіх домогосподарств загалом;
- оцінити фінансову стійкість системи фінансів домогосподарств через побудову визначених показників (показників);
- систематизувати основні фактори, що зумовляють сприятливий (кризовий) стан розвитку фінансів домогосподарств, і в разі виникнення останнього розробити заходи для фінансової стабілізації;
- спрогнозувати напрямки розвитку стійкості фінансових ресурсів домогосподарств та розробити рекомендації щодо її підвищення.

Вирішення поставлених завдань поглиблює теоретичні основи дослідження фінансової стійкості домогосподарств як головної оцінки якості управління їх фінансовими ресурсами. Врахування дії зовнішніх та внутрішніх чинників дозволить забезпечити гармонійний розвиток домогосподарств упродовж їхнього життєвого циклу.

Таким чином, запропонований підхід до дослідження теоретичних основ фінансової стійкості домогосподарств дав можливість розвинути поняттєво-категоріальний апарат сфери фінансів домогосподарств з позицій його впливу на управління їхніми фінансовими ресурсами; обґрунтувати та аргументувати взаємозалежність та взаємозв'язок фінансових ресурсів, фінансового стану та фінансової стійкості; довести важливість врахування дії екзогенних та ендогенних факторів впливу на окремі складові фінансової діяльності домогосподарств – доходи, витрати, заощадження; зробити висновки щодо необхідності побудови системи показників оцінки фінансової стійкості домогосподарств. Це дозволило виокремити види оцінки фінансового стану домогосподарств (стійкий, нестійкий) і запропонувати два підходи до розуміння суті поняття «фінансова стійкість».

Фінансова стійкість домогосподарств аналізується за допомогою системи показників, методика визначення яких буде розглянута в розділі 2 монографії.

1.3. Баланс фінансових ресурсів у системі забезпечення фінансової стійкості домогосподарств

Фінансова стійкість є не лише оцінкою досягнення бажаного стану фінансових ресурсів домогосподарств, але й ціллю управління ними. Необхідність її досягнення визначатиме певний склад, структуру фінансових ресурсів домогосподарств і зумовить закономірності у напрямках їх використання. Це приведе, наприклад, до наявності в напрямках використання коштів домогосподарства не лише споживчих витрат, але й фінансових інструментів заощаджень чи інвестицій (страхових платежів, внесків до недержавних пенсійних фондів, розміщення банківських депозитів, придбання цінних паперів, готівкової валюти тощо). Проте фінансова стійкість не повинна стати самоціллю для управління фінансовими ресурсами, або суперечити досягненню основної мети їх формування чи використання – забезпечити повноцінний соціальний, духовний, економічний розвиток домогосподарства упродовж його життєвого циклу. В такому контексті важливою є *збалансованість* усіх потреб домогосподарства із наявними ресурсами для їх досягнення. Адже у випадку нестачі останніх (незбалансованість зазвичай тлумачать як дефіцит фінансових ресурсів) зменшуються можливості для забезпечення потреб домогосподарства. Тому для забезпечення фінансової стійкості домогосподарств необхідним є вироблення підходів, які б враховували баланс його фінансових ресурсів упродовж життєвого циклу.

З метою висвітлення особливостей збалансування фінансових ресурсів для досягнення фінансової стійкості домогосподарств пропонуємо розв'язати такі завдання:

- дослідити теоретичні уявлення щодо сутнісних характеристик поняття «баланс» шляхом виокремлення наявних поглядів на його природу;

- виокремити сутнісні характеристики балансу як планового документа, стану та принципу управління фінансовими ресурсами домогосподарств;
- визначити сутність та аспекти (організаційний, управлінський, фінансовий) процесу збалансування фінансових ресурсів домогосподарств;
- визначити підходи, які є до окремих рівнів збалансування фінансових ресурсів (макроекономічний, мікроекономічний) і на їх основі розробити концепцію забезпечення фінансової стійкості домогосподарств;
- запропонувати методи, важелі, інструменти збалансування фінансових ресурсів домогосподарств на макрота мікроекономічному рівні й надати авторське тлумачення їх сутності;
- виокремити види збалансованості фінансових ресурсів домогосподарств та запропонувати показники її оцінки;
- сформулювати висновок про взаємозв'язок та взаємозалежність між збалансованістю фінансових ресурсів та забезпеченням фінансової стійкості домогосподарств.

Тлумачний словник української мови визначає поняття «баланс» як «співвідношення між взаємозв'язаними частинами, сторонами чого-небудь, між тим, що надходить і що витрачається»¹⁶³: Відповідно збалансованість розглядається як стан за співвідношенням між собою даних взаємозв'язаних частин, сторін чого-небудь. Поняття «баланс» у контексті управління фінансовими ресурсами широко використовується дослідниками фінансової науки та вживається у декількох значеннях:

- як *план*, документ (у випадку держави як суб'єкта фінансових відносин – нормативний акт, який має силу закону);
- як *стан*, який описує рівновагу фінансових ресурсів на певну дату або упродовж певного періоду часу;
- як *принцип* управління фінансовими ресурсами, який полягає в забезпеченні відповідності між вхідними (зовнішніми) та вихідними (внутрішніми) грошовими потоками та синхронізацією цих потоків у часі.

¹⁶³ Тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/balans> (дата звернення 20.04.2023).

Сьогодні поняття *збалансованість* фінансових ресурсів широко використовується і досліджується у фінансовій науці, переважно у сферах фінансової системи, відмінних від домогосподарств – держави та суб'єктів господарювання. Зокрема щодо державних фінансів, то збалансування її фінансових ресурсів є предметом для дослідження окремих шкіл економічної думки (класичної політекономії, кейнсіанства, дирижизму та ін.). Іноді ці школи мають протилежні погляди щодо позитивного або негативного впливу існування дефіциту (незбалансованості) фінансових ресурсів держави на її економічний та соціальний розвиток. На думку Ізюмської В., значна частина сучасних теорій про збалансування державних фінансів «базується на поєднанні вихідних положень фінансової науки XIX та початку XX століть і кейнсіанської економічної концепції»¹⁶⁴. Автор робить висновки, що історично склалися такі погляди на розуміння сутності та необхідності збалансування фінансових ресурсів:

- а) як тимчасового явища, що має негативний аспект (класична політекономія, XIX – поч. XX ст.);
- б) як можливого щорічного явища, проте необхідного в межах економічного циклу (кейнсіанство, неокласична політекономія, XX ст.). Це розвинуло теоретичні ідеї середньо- та довгострокового (на строк від 4 до 10 років) планування бюджету із його пристосуванням до етапів економічного циклу;
- в) поєднання двох попередніх підходів, коли збалансування фінансових ресурсів не є самоціллю, нехай навіть у межах одного року або економічного циклу, але підпорядковується загальній економічній доктрині держави. Це зумовило до встановлення науково обґрунтованих допустимих норм дефіциту фінансових ресурсів держави упродовж тривалого періоду.

Що стосується сфери фінансів суб'єктів господарювання, то поняття *збалансованості* є: а) сутністю фінансового планування як етапу управління фінансовими ресурсами. Таку думку, наприклад, формує Тищенко В., який стверджує,

---

¹⁶⁴ Ізюмська В. Історичні підходи до збалансування державного бюджету. *Бізнес-навігатор*. № 6 (49). 2018. С. 177–181.

що «фінансове планування – це одна з провідних функцій системи фінансового управління ..., процес збалансування обсягів фінансових ресурсів та їх розподіл»¹⁶⁵; б) одним із головних принципів «збалансованість усіх потреб із наявними ресурсами» управління фінансовими ресурсами економіки, тому що «у випадку нестачі (фінансових ресурсів – прим. автора) зменшують потреби (державні витрати, активи суб'єктів господарювання та домогосподарств), оскільки незбалансованість зазвичай тлумачать як дефіцит фінансових ресурсів»¹⁶⁶; *процедуру* концепції фінансової рівноваги, яка, на думку Білоусової О., полягає в «збалансуванні показників плану, врахування ризиків та спроможності ... до ефективної діяльності та розвитку протягом планового періоду»¹⁶⁷; *завдання* фінансового планування, оскільки, згідно з позицією Бугаса В., Задорожного В., «фінансовий план і за формою, і за змістом є балансом доходів та видатків, а отже, він не може бути незбалансованим»¹⁶⁸.

Таким чином, поняття «збалансування» фінансових ресурсів як у теоретичних розробках сфери державних фінансів, так і сфери фінансів суб'єктів господарювання пов'язують із різними науковими підходами, в основі яких лежать різні словосполучення. Враховуючи наведені трактування, вважаємо, що збалансування можна розглядати в трьох аспектах:

- організаційному (діяльність суб'єктів фінансових відносин, які, використовуючи сукупність принципів, завдань чи методичних заходів, розробляють фінансовий *план* надходження й використання фінансових ресурсів на певний період, результативність якого впливає на їх розвиток);

¹⁶⁵ Тищенко В. Впровадження фінансового планування на підприємстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Вип. 16 (ч. 2). 2017. С. 125–129.

¹⁶⁶ Дропа Я., Макаренко У. Концепція модернізації управління фінансовими ресурсами розвитку національної економіки України. *Причорноморські економічні студії*. Випуск 37. 2019. С. 191–198.

¹⁶⁷ Білоусова О. Фінансове планування підприємств в управлінні процесами збалансування фінансів реального сектора. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. № 3. Т. 1. 2011. С. 45–54.

¹⁶⁸ Бугас В., Задорожний В. Суть фінансового планування і прогнозування. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/15707/1/IMPER2020_P068-069.pdf (дата звернення 20.04.2023).

- управлінському (комплекс взаємозв'язаних організаційних, методичних або методологічних заходів, які використовуються суб'єктами фінансових відносин при виконанні управлінських функцій з метою підвищення *результативності* управління фінансовими ресурсами);
- фінансовому (сукупність фінансових відносин для формування й використання фінансових ресурсів з метою задоволення потреб суб'єктів фінансових відносин).

З огляду на викладене мета збалансування фінансових ресурсів полягає в забезпеченні проведення політики у сфері формування й використання фінансових ресурсів для підвищення результативності управління ними, що сприятиме соціальному та економічному розвитку суб'єктів фінансових відносин. Воно передбачає визначення завдань, які мають бути досягнуті в майбутньому або впродовж визначеного періоду.

Сьогодні єдиного підходу до дослідження головних завдань збалансування фінансових ресурсів домогосподарств немає. Наприклад, поняття «збалансування» в контексті управління фінансовими ресурсами домогосподарств широко використовується дослідниками фінансової науки й вживається в кількох значеннях. Зокрема як фінансовий *план* (з переліком доходів, витрат, заощаджень, інвестицій, боргів домогосподарств за певний проміжок часу); *стан*, який описує рівновагу фінансових ресурсів на певну дату; *принцип* управління фінансовими ресурсами, який полягає в забезпеченні відповідності між вхідними (зовнішніми) та вихідними (внутрішніми) грошовими потоками домогосподарств, та синхронізація цих потоків у часі.

В контексті нашого дослідження збалансування фінансових ресурсів домогосподарств розглядатимемо як етап фінансового планування. При цьому фінансовий план домогосподарства є документом (комплексним прогностичним розрахунком), у якому відображається обсяг утворюваних фінансових ресурсів домогосподарств та їх використання за певний період. Він повинен стати основним документом для прийняття управлінських рішень з питань ефективності використання усіх фінансових ресурсів, залучення додаткових джерел (інвестицій, заощаджень), слугувати інформаційною

й аналітичною основою для розробки та обґрунтування цілей управління фінансовими ресурсами домогосподарства.

На етапі планування здійснюються розрахунки майбутніх вхідних та вихідних грошових потоків домогосподарства, які відображаються у відповідному плановому документі (балансі, сценарії, бюджеті). Зазначимо, що таких планів (балансів, бюджетів) може бути кілька, залежно від складу домогосподарства, сценарію розвитку подій, етапів його життєвого циклу. Можливість мати одночасно кілька фінансових планів відрізняє домогосподарства, від, наприклад, держави, яка має один фінансовий план, що приймається раз на календарний рік і має силу закону. Плановий документ домогосподарства може мати різну назву («Баланс», «Книга доходів і витрат», «Бюджет», «Платіжний календар» тощо), проте сутність показників, які повинні бути в ньому розглянуті та заплановані, незмінні: «Доходи» та «Витрати». Власне, деталізація доходів і витрат є однією із цілей складання фінансового плану домогосподарства.

Дослідники сфери фінансів домогосподарств класифікують доходи та витрати залежно від функцій, які ті виконують. Зокрема Навроцький С., Петліна І.¹⁶⁹, Скриньковський Р.¹⁷⁰, колектив авторів підручника «Політична економія» за редакцією Федоренко В.¹⁷¹, у складі доходів домогосподарств виділяють доходи від оплати праці (1), від підприємницької діяльності (2), соціальні трансферти (3), від власності (4) та інші доходи (5). Дана класифікація співпадає із методологією Державної служби статистики України¹⁷².

Витрати домогосподарств із їх класифікацією на споживчі та неспоживчі у своїх працях вивчають Скриньковський Р.,

---

¹⁶⁹ Навроцький С., Петліна І. Система фінансового регулювання доходів домогосподарств у сучасних умовах. *Фінансовий простір*. № 3 (11), 2013. С. 48–52.

¹⁷⁰ Скриньковський Р. Фінанси домогосподарств: регіональний аспект. *Ефективна економіка*, № 1. 2015. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3724> (дата звернення 09.12.2021).

¹⁷¹ Федоренко В., Діденко О., Руженський М., Іткін О. *Політична економія*: підручник ; за науковою ред. Федоренка В.. Київ : Алерта, 2008. 487 с.

¹⁷² Витрати і ресурси домогосподарств у 2020 р. *Державна служба статистики України*. Частина 1. К., 2021. 449 с.

Цибульський Ю.¹⁷³, Кізіма Т.¹⁷⁴, Шваб П.¹⁷⁵, Македон Г.¹⁷⁶, Бойда С. та Колосінська М.¹⁷⁷. Дана систематизація збігається із методологією Державної служби статистики України¹⁷⁸.

Оскільки інформаційно-аналітичною базою досліджень у сфері фінансів домогосподарств слугують звітні дані Державної служби статистики України, Національного банку України, а також унаслідок узагальнення думок вище згаданих учених, нами розглянуто приклад балансу домогосподарства із деталізацією його доходів та видатків згідно з методологією органів державної влади^{179 180}.

Загалом, у складі основних доходів домогосподарств виокремлено заробітну плату, дохід від підприємницької діяльності, дохід від самозайнятості та соціальна допомога; у складі фінансових доходів виділено отримані відсотки від здійснених заощаджень та інвестицій; у складі додаткових доходів, які не носять постійного характеру, нами розглянуто дохід від реалізації (або здачі в оренду) власного майна, дохід від власного майна, допомогу інших домогосподарств та інші доходи, які не відображені в попередніх класифікацій-

---

¹⁷³ Скриньковський Р., Цибульський Ю. Витрати домогосподарств України: змістовно-сутнісні та інформаційно-аналітичні аспекти. *Інвестиції: практика та досвід*. № 1, 2015. С. 38–42.

¹⁷⁴ Кізіма, Т. Витрати домогосподарств України: сутнісно-аналітичний аспект. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. Вип. 2., 2009. С. 61–70.

¹⁷⁵ Шваб П. Витрати і доходи домогосподарств України в період економічної кризи. Облік і фінанси АПК : освітній портал. URL: <http://magazine.faaf.org.ua/vitrati-i-dohodi-domogospodarstv-ukraini-v-period-ekonomichnoi-krizi.html> (дата звернення 10.12.2021).

¹⁷⁶ Македон Г. Витрати домогосподарств регіонів України: факторний аналіз. *Економіка. Фінанси. Прово*. № 1, 2020. С. 14–17.

¹⁷⁷ Бойда С., Колосінська М. Особливості функціонування домогосподарств та їх роль в соціально-економічному розвитку України. *Ефективна економіка*. № 7, 2020. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.7.67.

¹⁷⁸ Витрати і ресурси домогосподарств у 2020 р. *Державна служба статистики України*. Частина 1. К., 2021. 449 с.

¹⁷⁹ Демографічна та соціальна статистика. Доходи та умови життя. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 11.12.2021).

¹⁸⁰ Статистика фінансового сектору. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> (дата звернення 11.12.2021).

них групах. У складі витрат домогосподарств ми розглянули витрати споживчого та неспоживчого характеру (табл. 1.4.).

Деталізувавши перелік та обсяги власних доходів і витрат, домогосподарство може зіткнутися з необхідністю розгляду двох різних сценаріїв своєї фінансової поведінки: коли доходи перевищуватимуть витрати ($D > B$, сценарій 1) та, навпаки, коли витрати перевищуватимуть доходи ($D < B$, сценарій 2).

Таблиця 1.4

Приклад балансу домогосподарства *

Доходи	Витрати
<i>Основні (постійні)</i>	<i>Споживчі</i>
Заробітна плата	Купівля продовольчих товарів і послуг
Дохід від підприємницької діяльності	
Дохід від самозайнятості	Купівля непродовольчих товарів і послуг
Соціальна допомога	
<i>Додаткові (непостійні)</i>	<i>Неспоживчі</i>
Дохід від реалізації власного майна	<i>Довідково:</i> Оплата житла, комунальних продуктів і послуг
Дохід від здачі в оренду власного майна	
Допомога інших домогосподарств	
Інші	
Сценарій 1 Профіцит ($D > B$)	
<i>Фінансові</i>	<i>Неспоживчі</i>
Відсотки на заощадження (не ризикові інструменти)	Заощадження (не ризикові інструменти)
Відсотки на інвестиції (ризикові інструменти)	Інвестиції (ризикові інструменти)
Сценарій 2 Дефіцит ($D < B$)	
<i>Фінансові</i>	<i>Неспоживчі</i>
Отримана основна сума кредиту	Сплачена основна сума кредиту
	Сплачені відсотки за користування кредитними коштами
Баланс ($D=B$)	

* Джерело: запропоновано автором

При реалізації першого сценарію позитивна різниця стане джерелом заощадження та інвестицій домогосподарств у плановому році, а при реалізації другого сценарію – негативна різниця покриватиметься за рахунок залучення кредитів фінансових установ і організацій.

При реалізації будь-якого із двох сценаріїв доходи та витрати домогосподарства повинні бути приведені у відповідність один до одного, або, іншими словами, повинні бути збалансовані. Саме цей термін є найбільш доречним, адже тлумачний словник української мови визначає поняття «збалансованість» як «доводити до правильного співвідношення взаємно зв'язані частини, сторони чого-небудь, надходження і витрати чогось»¹⁸¹.

Як бачимо із табл. 1.4., роль заощаджень, інвестицій та боргів домогосподарства в збалансуванні його фінансових ресурсів є тотожною. Припускаємо, що повна збалансованість фінансових ресурсів на рівні окремого домогосподарства є радше теоретичною концепцією, ніж трапляється на практиці. Вона може бути плановою, але з урахуванням реальних обставин, існує дуже низька ймовірність того, що відбудеться оперативна повна збалансованість фінансових ресурсів домогосподарств упродовж звітного періоду.

Проте повна збалансованість фінансових ресурсів на макрорівні всіх суб'єктів фінансових відносин спостерігається. Очевидно, що заощадження та інвестиції домогосподарств із профіцитом власних коштів, які будуть розміщені на фінансовому ринку, стануть джерелом фінансування боргів для домогосподарств із дефіцитом власних коштів. Якщо припустити, що в країні є лише один фінансовий ринок, де акумулюються залишок вільних фінансових ресурсів усіх домогосподарств (пропозиція, S) і на якому усі позичальники можуть отримати їх у кредит (попит, P), наявна єдина ставка відсотка по депозитах та позиках (відсоткова ставка, r), справедливою буде рівність (1.1):

$$\frac{S}{D > B} = \frac{P}{D < B}, \quad (1.1)$$

¹⁸¹ Тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/balansuvaty> (дата звернення 01.12.2021).

де S – пропозиція фінансових ресурсів домогосподарствами, для яких справджується нерівність $D > B$;

P – попит на фінансові ресурси домогосподарствами, для яких справджується нерівність $D < B$.

Опираючись на дослідження представників класичної політекономії Стюарта Д.¹⁸², Маршалла А.¹⁸³, вітчизняних дослідників методу економічної теорії Семененко В., Коваленко Д., Бугас В., Семененко О.¹⁸⁴, Тарасевича В., Петруні Ю.¹⁸⁵, Ковальчука В.¹⁸⁶, побудуємо факторні моделі взаємодії попиту і пропозиції фінансових ресурсів домогосподарств.

Відсоткова ставка r відображає або плату за користування кредитом, або дохід позикодавця. Оскільки висока відсоткова ставка зумовлює подорожчання позики, це спричинить зниження попиту на фінансовому ринку. Водночас висока відсоткова ставка робить більш привабливими заощадження, що викликає збільшення їхньої пропозиції на кредитному ринку. Іншими словами, крива попиту P на вільні фінансові ресурси домогосподарств має негативний нахил (зменшується), а крива пропозиції S – позитивний (збільшується). Розрізняють номінальну та реальну відсоткові ставки. Під номінальною відсотковою ставкою розуміється показник рівня дохідності заощаджень або вартості користування позикою¹⁸⁷, а реальна відсоткова ставка рівна номінальній за вирахуванням відсотка інфляції¹⁸⁸. Оскільки інфляція зу-

¹⁸² Stewart J. An Inquiry Into the Principles of Political Economy. URL: https://books.google.com.ua/books?id=uN8TAAAAQAAJ&redir_esc=y (дата звернення 11.12.2021).

¹⁸³ Маршалл А. *Головні принципи економіки*. URL: <https://www.econlib.org/library/Marshall/marP.html> (дата звернення 11.12.2021).

¹⁸⁴ Семененко В., Коваленко Д., Бугас В., Семененко О. *Економічна теорія. Політекономія* : навч. посіб. К. : ЦУА, 2011. 428 с.

¹⁸⁵ *Історія економічних вчень* : підручник / Тарасевич В., Петруні Ю. та ін. К. : «Центр учбової літератури», 2013. 352 с.

¹⁸⁶ Ковальчук В. *Економічна теорія*. Курс лекцій. Тернопіль : THEU, 2014. 326 с.

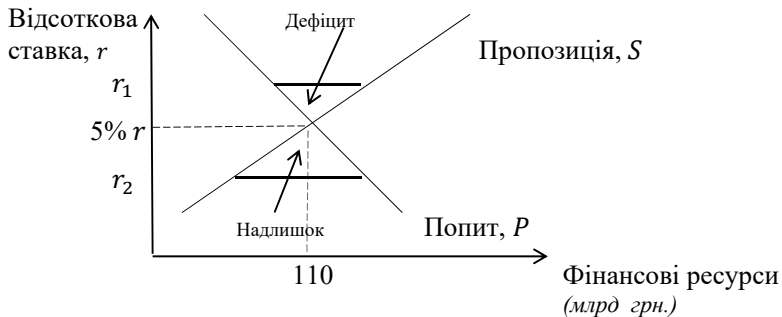
¹⁸⁷ Номінальна відсоткова ставка. Фінансова енциклопедія. URL: <https://ua.nesrakonk.ru/nominalinterestrate/> (дата звернення 11.12.2021).

¹⁸⁸ Реальна відсоткова ставка. Фінансова енциклопедія. URL: <https://ua.nesrakonk.ru/realinterestrate/> (дата звернення 11.12.2021).

мовлює знецінення грошей, реальна відсоткова ставка більш точно відображає дохід від заощаджень, інвестицій, вартість позики, а значить, саме вона й визначає рівновагу попиту та пропозиції фінансових ресурсів домогосподарств. Надалі під відсотковою ставкою ми будемо розуміти її реальне значення.

На рис. 1.11. представлена факторна модель (1), яка зрівноважує попит і пропозицію на фінансовому ринку за умови розміщення тимчасово вільних коштів домогосподарств у розмірі 110 млрд грн на реальній відсотковій ставці на рівні 5%.

Рис.1.11. Факторна модель (1) рівноваги на фінансовому ринку *

* Джерело: запропоновано автором

У представлений на рис. 1.11. факторній моделі (1) відсоткова ставка рівна 5%, а обсяг фінансових ресурсів складає 110 млрд грн. Якби вона виявилась нижчою рівноважного рівня, обсяг попиту на фінансові ресурси перевищив би величину пропозиції, унаслідок чого для розширення пропозиції необхідним кроком було б збільшення відсоткової ставки r до рівня r_1 , а сама ситуація на ринку оцінювалася б як дефіцит позикових коштів. Навпаки, якби відсоткова ставка виявилась вищою за рівноважну, обсяг попиту був би меншим від рівня пропозиції, тому для залучення нових позичальників необхідним кроком було б зменшення відсоткової ставки r до рівня r_2 , а ситуація оцінювалася б як надлишок фінансових ресурсів на ринку.

Таким чином, відсоткова ставка r , регулюючи попит (P) і пропозицію (S) на фінансовому ринку, визначає поведінку домогосподарств, які роблять заощадження або потребують позики для збалансування власних фінансових ресурсів.

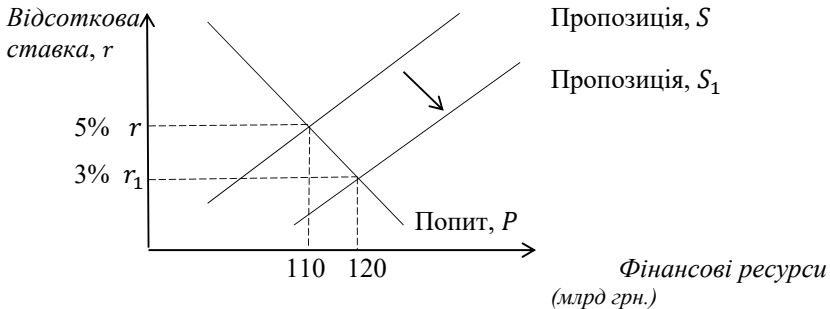
Виходячи із принципів побудови сфери фінансів домогосподарств (домогосподарство реагує на стимули (3 принцип), та іноді уряд має можливість покращити результати фінансів домогосподарства (4 принцип)) розглянемо факторну модель (2) рівноваги на фінансовому ринку за умови, коли уряд країни проводить заходи зі стимулювання заощаджень. Наприклад, станом на кінець 2021 року в Україні отриманий домогосподарствами відсотковий дохід від розміщених у фінансових установах депозитів оподатковується податком на доходи фізичних осіб за ставкою 18%¹⁸⁹. У факторній моделі (2) дослідимо рівновагу на фінансовому ринку при скасуванні даної норми. Оскільки послаблення податкового тиску безпосередньо впливає на підвищення стимулів населення до заощаджень при кожній можливій відсотковій ставці, воно впливає також на обсяг пропозиції грошей S на фінансовому ринку.

Таким чином, відбувається зсув кривої пропозиції фінансових ресурсів. Зміна в оподаткуванні доходів від заощаджень не здійснює безпосереднього впливу на кількість позичальників при будь-якій відсотковій ставці, вона ніяк не відображається на попиті на кредитні ресурси P . При послабленні податків домогосподарства будуть збільшувати питому вагу заощаджень шляхом обмеження поточного споживання, вони направлять більші суми на банківські депозити.

Зрештою пропозиція кредитних ресурсів збільшиться, що відображено на рис. 1.12 як зміщення кривої пропозиції із положення вправо до положення . Як видно із наведеного рис. 1.12, збільшення пропозиції кредитних ресурсів привело до зниження відсоткової ставки з 5% (r) до 3% r_1 , що, так само зумовило збільшення пропозиції таких ресурсів з 110 млрд грн до 120 млрд грн. Таким чином, зміщення кривої пропо-

¹⁸⁹ Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. Дата оновлення: 01.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#top> (дата звернення 11.12.2021).

зиції викликає зміну точки рівноваги вздовж кривої попиту. Іншими словами, при зниженні вартості позики домогосподарства мають більше стимулів для здійснення заощаджень. Тобто, зміна податкового законодавства в бік стимулювання заощаджень приводить до зниження відсоткових ставок на фінансовому ринку.

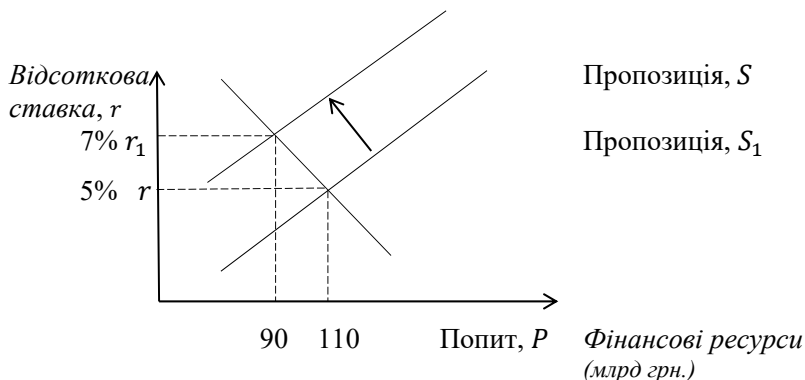

Рис.1.12. Факторна модель (2) рівноваги на фінансовому ринку *

* Джерело: запропоновано автором

У факторній моделі (3) дослідимо рівновагу на фінансовому ринку при протилежній ситуації, ніж описана у факторній моделі (2) – збільшенні норми оподаткування відсоткового доходу від розміщених домогосподарствами у фінансових установах вільних фінансових ресурсів. Оскільки посилення податкового тиску впливає на зниження стимулів населення до заощаджень при кожній можливій відсотковій ставці, воно впливає також на обсяг пропозиції грошей S на фінансовому ринку. Аналогічно відбувається зсув кривої пропозиції фінансових ресурсів домогосподарств. Як зазначалось вище, зміна в оподаткуванні доходів від заощаджень не здійснює безпосереднього впливу на кількість позичальників при будь-якій відсотковій ставці, вона ніяк не буде відображена на попиті на кредитні ресурси P . Припускаємо, що при підвищенні розміру оподаткування, домогосподарства будуть зменшувати питому вагу заощаджень шляхом збільшення обсягів поточного споживання.

В результаті пропозиція кредитних ресурсів зменшиться, що відображено на рис. 1.13 як зміщення кривої пропозиції із положення S вліво до положення S_1 .

Рис.1.13. Факторна модель (3) рівноваги на фінансовому ринку *

* Джерело: запропоновано автором

Як видно із рис. 1.13, зменшення пропозиції фінансових ресурсів домогосподарств привело до зростання відсоткової ставки з 5% (r) до 7% r_1 , що, так само зумовило скорочення пропозиції ресурсів з 110 млрд грн. до 90 млрд грн. Таким чином, зміщення кривої пропозиції викликало зміну точки рівноваги вздовж кривої попиту. Іншими словами, факторна модель (3) дозволяє зробити парадоксальний, на перший погляд, висновок – при зростанні вартості позики домогосподарства мають менше стимулів для здійснення заощаджень і більше стимулів до споживання отриманого доходу. Тобто, зміна податкового законодавства в бік стимулювання заощаджень приводить до зниження відсоткових ставок на фінансовому ринку (факторна модель 2) і навпаки – політика підвищення ставок оподаткування доходів від заощаджень зумовлює скорочення їхнього обсягу на фінансовому ринку і зростання відсоткових ставок (факторна модель 3). Але чи правомірним буде стверджувати протилежне, що зниження відсоткових ставок на фінансовому ринку повинно зумовити зростання рівня заощаджень

домогосподарств. Довести або спростувати дане твердження дозволить розгляд понять «майбутня вартість грошей у часі» та «приведена вартість грошей у часі».

Зміна вартості грошей у часі (*time-value of money*) є однією із базових концепцій фінансової математики^{190 191 192}, та даний факт може бути наслідком однієї чи кількох причин:

- 1) знецінення вартості грошей у часі через процес інфляції в економіці;
- 2) інвестування доступних сьогодні грошей з можливістю досягнення прибутку через певний проміжок часу;
- 3) існування ризику неотримання грошей у майбутньому від прийняття рішення про їх інвестування сьогодні;
- 4) надання переваги споживанню сьогодні над споживанням у майбутньому і необхідність існування «додаткової плати» за відкладене споживання.

Проте незалежно від причин зміна вартості грошей у часі описується і обраховується за допомогою математичних розрахунків з використанням відсоткової ставки. Є два способи нарахування відсотків: простий та складний. Найчастіше застосовується механізм складних відсотків.

Опираючись на дослідження Березької К., Неміша В.¹⁹³, Клесова О., Голіченко І., Тимошенко О.¹⁹⁴, майбутню вартість грошей (FV) визначають за формулою (1.2):

$$FV = PV(1 + r)^n, \quad (1.2)$$

де, FV – майбутня вартість грошей;

PV – теперішня вартість грошей;

---

¹⁹⁰ Заболоцький М., Прокопишин І. Основи фінансової математики: навч. посібник. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2016. 144 с.

¹⁹¹ Панасенко О., Прокопович С. Фінансова математика: навчальний посібник. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. 264 с.

¹⁹² Фінансова математика та елементи актуарної математики: навч. посібник / Голіченко І., Клесов О., Тимошенко О. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 104 с.

¹⁹³ Березька К. М., Неміш В. М. Фінансова математика: навчальний посібник. Тернопіль: ТНЕУ, 2010. 195 с.

¹⁹⁴ Голіченко І. І., Клесов О. І., Тимошенко О. А. Фінансова математика та елементи актуарної математики: навчальний посібник. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 104 с.

r – відсоткова ставка;

n – період заощадження (інвестування)

Для домогосподарства визначена за формулою (1.2), майбутня вартість (FV) заощадженої (інвестованої) теперішньої 1000 грн (PV) за умови річної 10% ставки r через 3 роки (n) складе 1331 грн. Іншими словами, відмовившись від споживання 1000 грн сьогодні, у даних економічних умовах домогосподарство через визначений проміжок часу отримає 1331 грн.

Через майбутню вартість грошей у формулі (1.3) визначимо теперішню (приведену) вартість грошей у часі:

$$PV = \frac{FV}{(1 + r)^n} \quad (1.3)$$

Поняття приведеної вартості грошей дозволить нам обґрунтувати рішення домогосподарств, якщо вибір відбуватиметься між кількома напрямками заощадження (інвестування) коштів або в змінних умовах зовнішнього середовища. Наприклад, домогосподарство стоятиме перед вибором витратити на споживання 1000 грн отриманого доходу чи заощадити ці кошти, отримавши через рік 1100 грн. Відповідь на це питання залежатиме від рівня відсоткових ставок в економіці. Розглянемо три сценарії прийняття рішення: рівень річної відсоткової ставки на фінансовому ринку 5% (1 сценарій), 10% (2 сценарій) та 15% (3 сценарій). Результати розрахунків представлені в табл. 1.5.

Таблиця 1.5

**Приведена вартість 1000 грн домогосподарств
за змінних умов ***

Сценарій	Формула розрахунку	Приведена вартість грошей, грн.	Пояснення
(1) $r = 5\%$	$PV = \frac{1100}{(1 + 0,05)^1}$	1047	Позитивне рішення про заощадження
(2) $r = 10\%$	$PV = \frac{1100}{(1 + 0,10)^1}$	1000	Нейтральне рішення про заощадження
(3) $r = 15\%$	$PV = \frac{1100}{(1 + 0,15)^1}$	956	Негативне рішення про заощадження

* Джерело: запропоновано автором

Представлені у табл. 1.5 розрахунки свідчать, що прийняття рішення про споживання чи заощадження 1000 грн залежатиме від рівня відсоткової ставки на фінансовому ринку. Адже, відмовившись від споживання цієї суми, за умов річної ставки у 5% у теперішніх цінах ми зможемо через рік спожити 1047 грн; за умов 10% річної суми споживання 1000 грн сьогодні рівнозначне споживанню 1100 грн через рік (у теперішніх цінах це ті самі 1000 грн); за умов 15% річної відсоткової ставки заощадження позбавлені будь-якого сенсу, адже 1100 грн через один рік дозволять спожити в теперішніх цінах замість 1000 грн лише 956 грн. Тобто, при незмінності інших умов, чим нижча відсоткова ставка на фінансовому ринку країни, тим більш вигідним для домогосподарств є відмовитись від поточного споживання на користь заощадження коштів.

Таким чином, модель попиту і пропозиції на фінансовому ринку (розглянуті нами факторні моделі (1), (2), (3) на рис. 1.11, 1.12 та 1.13 відповідно) та поняття приведеної вартості грошей у часі (сценарії 1–3, таблиця 1.5) підтверджують висновок, що заощадження домогосподарств в економіці країни повинні збільшуватися при зменшенні відсоткової ставки та, навпаки, зменшуватимуться при збільшенні відсоткової ставки.

Отже, висвітлення особливостей збалансування фінансових ресурсів домогосподарств на макроекономічному рівні наукового дослідження дало можливість поглибити теоретичні уявлення його сутнісних характеристик та запропонувати власне тлумачення. А саме, визначено, що розглянуті концепції зміни вартості грошей у часі (1); дія законів попиту та пропозиції на фінансовому ринку (2); поняття складних відсоткових ставок (3) забезпечують передумови для збалансування фінансових ресурсів домогосподарств.

З огляду на це, на наш погляд, під збалансуванням фінансових ресурсів домогосподарств на макроекономічному рівні дослідження слід розуміти результат дії економічного закону попиту і пропозиції на фінансовому ринку країни та двох концепцій (зміни вартості грошей у часі і розрахунку складних відсотків). Зі свого боку, це від-

криває перспективи забезпечення фінансової стійкості домогосподарств упродовж їх життєвого циклу і дозволяє нам запропонувати наукову основу для розробки концепції забезпечення фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному рівні. Вона полягає у врахуванні збалансованості фінансових ресурсів домогосподарств у довгостроковій перспективі та реалізується використанням інструментів монетарної політики держави¹⁹⁵. Ці інструменти повинні забезпечити невисокі рівні інфляції в економіці (низькі значення індексу споживчих цін) та розміру облікової відсоткової ставки Національного банку України й мати екзогенний характер впливу на фінансову стійкість домогосподарств. Сучасний стан фінансової стійкості домогосподарств України та вплив екзогенних чинників на її забезпечення буде розглянуто в розділах 3 та 4 монографії.

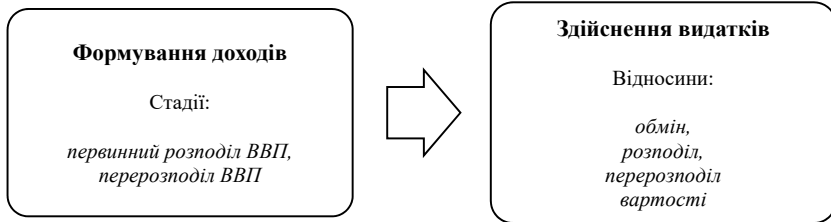
Збалансування фінансових ресурсів на рівні окремого домогосподарства розглянемо через розкриття особливостей та принципів його фінансової діяльності. Фінансова діяльність домогосподарств характеризується не складною, на перший погляд, схемою (рис. 1.15).

Як свідчить рис. 1.15, сформовані на стадії первинного розподілу та перерозподілу ВВП (детальніше механізм розподільної функції фінансів домогосподарств схематично зображено на рис. 1.7, рис. 1.8) доходи домогосподарств стають джерелом здійснення їх видатків. Оскільки формування доходів домогосподарств відбувається на стадії первинного розподілу та перерозподілу ВВП, саме обсяг останнього й визначатиме масштаби як утворення доходів, так і здійснення видатків домогосподарств (п'ятий принцип фінансів домогосподарств).

---

¹⁹⁵ Інструменти монетарної політики. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/monetary/tools> (дата звернення 12.12.2021).

Рис. 1.15. Схема фінансової діяльності домогосподарств *

* Джерело: запропоновано автором

Водночас на цих стадіях відбуваються процеси, на які впливають інші учасники фінансових відносин. Заразом, на визначення рівня доходів домогосподарств на стадії розподілу ВВП істотний вплив має ринок праці, а саме, співвідношення попиту і пропозиції на робочу силу. Своєю чергою формування попиту на робочу силу є прерогативою суб'єктів господарювання та держави. Крім того, що держава впливає на формування доходів домогосподарств як роботодавець, вона щороку законами про державний бюджет визначає і мінімальний рівень заробітної плати в економіці ¹⁹⁶. Додатково держава за правом структури, що керує в суспільстві ¹⁹⁷, встановлює і законодавчо фіксує систему і порядок формування своїх доходів. Це стосується домогосподарств на стадії здійснення видатків в частині обов'язку сплати непрямих та прямих податків.

З іншого боку, фінансова діяльність суб'єктів господарювання чи держави прямо залежить від результатів фінансової діяльності домогосподарств, адже основою для формування їхніх доходів є розподіл домогосподарствами своїх видатків. При цьому обсяги доходів усіх суб'єктів фінансових відносин – держави, суб'єктів господарювання і домогосподарств – взаємозалежні від двох чинників: обсягу ВВП і фінансового механізму його розподілу та перерозподілу. Це робить усі

¹⁹⁶ Про Державний бюджет на 2021 рік : Закон України від 15.12.2000 р. № 1082-ІХ. Дата оновлення: 07.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text> (дата звернення 30.11.2021).

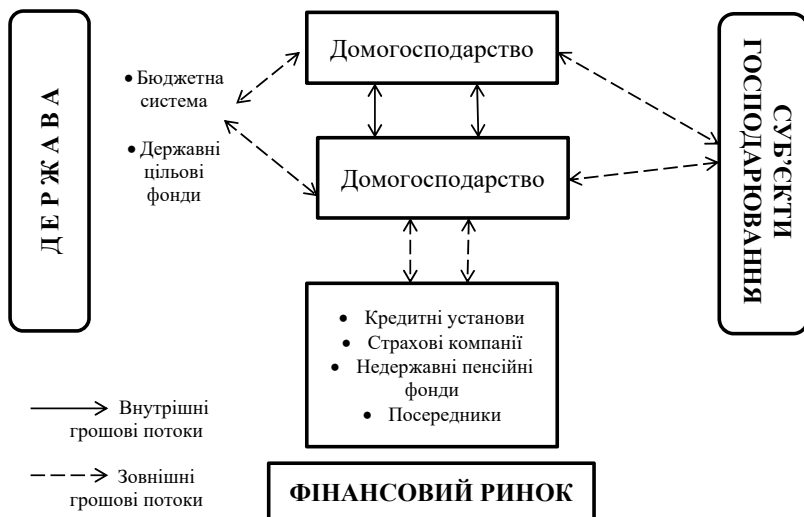
¹⁹⁷ Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): навч. посіб. К.: КНЕУ, 2007. 240 с.

сфери фінансової системи не лише рівнозначними між собою, але й взаємозалежними.

Безумовно, основним чинником, що забезпечить поступальний розвиток усіх сфер фінансової системи, у т.ч. фінансів домогосподарств, є обсяг виробленого ВВП. Адже якщо він обмежений, то жоден механізм розподілу ВВП, відповідальність за побудову якого несе держава, не забезпечить достатності доходів, необхідних для фінансування видатків ні держави, ні домогосподарств. Нестача повноцінної можливості забезпечити свою життєдіяльність домогосподарствами шляхом споживання товарів і послуг негативно вплине на їхній попит на ринку, що відповідно погіршить результати фінансової діяльності суб'єктів господарювання. Як наслідок, дефіцит стимулів до розвитку зменшить ділову активність підприємств і організацій, зумовить падіння попиту на робочу силу, зайнятість і призведе до падіння виробництва продукції в економіці. Така взаємозалежність усіх сфер фінансової системи між собою дуже важлива.

Схема фінансової діяльності всіх суб'єктів фінансових відносин розподілом ВВП є логічною, виправданою і доцільною. При такій схемі жодна зі сфер фінансової системи не може бути в кращому стані, ніж від інші. Темпи зміни (розвитку) кожної зі сфер повинні визначатися тільки темпами зміни ВВП і не можуть їх випереджати. Недотримання такої вимоги шляхом, наприклад, збільшення податків або соціальних видатків державою темпами, що не відповідають змінам в обсягах виробленого ВВП може необґрунтовано збільшити потенціал державних фінансів, що зрештою призведе до зuboжіння домогосподарств, дефіциту товарів та банкрутства суб'єктів господарювання.

Система фінансів домогосподарств характеризується розгалуженими грошовими потоками, які поділяються на внутрішні – у межах домогосподарства чи між домогосподарствами, та зовнішні – між іншими суб'єктами фінансових відносин, сферами та ланками фінансової системи (рис. 1.16.).

Рис. 1.16. Грошові потоки сфери фінансів домогосподарств *

* Джерело: запропоновано автором

Як видно із рис. 1.16, внутрішні фінансові відносини в системі фінансів домогосподарств відображаються в грошових потоках між окремими домогосподарствами. Вони виникають через споживання товарів і послуг. Водночас ці грошові потоки уособлюють матеріальне втілення відносин обміну вартості між домогосподарствами, тобто економічними відносинами й такими, що випадають зі сфери фінансів домогосподарств. Прикладом таких відносин є купівля товарів на ринках або торгівля продукцією власного виробництва в мережі Інтернет.

Систему зовнішніх відносин сфери фінансів домогосподарств складає взаємодія із суб'єктами господарювання, державою та учасниками фінансового ринку (рис. 1.16.). У сфері державних фінансів це вихідні відносини щодо сплати податків (бюджетна система держави), зборів (бюджетна система і державні цільові фонди) і натомість вхідні відносини з фінансування соціальних виплат (допомог). У сфері фінансів суб'єктів господарювання це вхідні відносини щодо

отримання заробітної плати та вихідні відносини щодо споживання товарів і послуг. З учасниками фінансового ринку відбуваються вихідні відносини із приводу розміщення тимчасово вільних грошових коштів у формі заощаджень чи інвестицій та отримання фінансових доходів на заощаджені чи інвестовані кошти (вхідні грошові потоки). Характерною ознакою сфери фінансів домогосподарств у цілому, як видно зі схеми її грошових потоків (рис. 1.16), є збалансованість вхідних і вихідних потоків загалом.

Як уже зазначалось нами вище, у розрізі окремих домогосподарств характерною ознакою є саме незбіг цих потоків як у часі, так і за вартістю, що й відображає розподільний та перерозподільний характер фінансових відносин у цій сфері. В контексті нашого дослідження збалансованість фінансових ресурсів окремого домогосподарства розглядатимемо як статичне (станом на визначену дату) та динамічне поняття (за певний проміжок часу). Таким чином, як статичне поняття збалансованість фінансових ресурсів домогосподарств – це відповідність між сукупністю грошових засобів, що надійшли в його розпорядження в процесі розподілу й перерозподілу ВВП, і грошовими засобами, що направляються на різні цілі під час їхнього використання. На думку, Бондаренко О., статичний підхід «передбачає врахування обсягів фінансових ресурсів, які оцінюються на конкретну дату та відображаються у активах ... чи джерелах їх формування»¹⁹⁸. Основна характеристика статичної збалансованості фінансових ресурсів в економіці – це наявність визначеної дати, на яку вона повинна спостерігатися¹⁹⁹. Як динамічне поняття збалансованість фінансових ресурсів домогосподарств – це процес структурної перебудови та структурних зрушень упродовж визначеного періоду часу, які відбуваються в домогосподарстві відповідно до потреб різних сфер його розвитку (особистої, людської, фінансової тощо). Основна характерис-

¹⁹⁸ Бондаренко О. Фінансові ресурси та фінансові потоки: сучасна теорія і практика управління. *Інвестиції: практика та досвід*. № 4. 2017. С. 25–28.

¹⁹⁹ Онишко С., Чубенко В. Становлення та рівень розвитку інституційної інфраструктури фінансової безпеки України. *Молодий вчений*. № 9 (109). 2022. С. 144–149.

тика динамічної збалансованості це існування визначеного періоду, упродовж якого вона повинна спостерігатися^{200 201}. Взаємозв'язок статичної та динамічної збалансованості фінансових ресурсів домогосподарств наведено в табл. 1.6.

Таблиця 1.6

Статична та динамічна збалансованість фінансових ресурсів домогосподарств (умовний розрахунок) *

Місяць	Січень	Лютий	Березень	Квітень	...	Грудень	Разом
Доходи (Д)							
Основні (постійні)	1000	1000	...	...	...	...	...
Додаткові (непостійні)	1000	1000	...	...	...	...	...
Фінансові	1000	1000	...	...	...	...	...
Всього доходів	3000	3000	...	...	...	...	Σ 10000
Витрати (В)							
Споживчі	2000	1500	...	...	...	...	...
Неспоживчі	1000	1000	...	...	...	...	...
Всього витрат (В)	3000	2500	...	...	...	...	Σ 10000
Баланс (Д)-(В)	0	500	-500	...	...	...	0

Статична збалансованість (станом на звітну дату)

Динамічна збалансованість (упродовж визначеного періоду)

* Джерело: запропоновано автором

Опираючись на дослідження Колодія С., Гаряги А. та Кочуми І.²⁰², окремі види збалансованості фінансових ресурсів домогосподарств можна класифікувати за різними критеріями залежно від запропонованих ознак.

²⁰⁰ Карпінський Б. Індикатори фінансової безпеки в контексті збалансованості фінансової системи держави. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*. 2008. Вип. 18-2. С. 131-145.

²⁰¹ Корнеев М. *Методологічні засади оцінювання та регулювання дисбалансів руху фінансових ресурсів в економіці України: дис. ... д-ра екон. наук* : 08.00.08. Суми, 2015. 516 с.

²⁰² Колодій С., Гаряга А., Кочума І. Концептуальні підходи до забезпечення збалансованості фінансових ресурсів держави. *Вісник університету банківської справи*. № 2 – 3 (35-36). С. 12-21.

Статична фінансова збалансованість фінансових ресурсів домогосподарств класифікується залежно від ступеня її повноти:

- 1) *повна*, коли одночасно виконуються дві умови: немає дефіциту (профіциту) бюджету домогосподарства в межах звітного періоду; є відповідність між обсягами боргу домогосподарства на початок і на кінець періоду, тобто обсяг боргу протягом звітного періоду не змінювався;
- 2) *неповна*, коли одночасно виконуються дві умови: наявний дефіцит (профіцит) бюджету домогосподарства в межах звітного періоду; спостерігаємо невідповідність між обсягами боргу домогосподарства на початок і на кінець періоду, тобто обсяг боргу протягом звітного періоду змінювався.

Якщо повна збалансованість фінансових ресурсів домогосподарств спостерігається на макроекономічному рівні дослідження, то на рівні окремих домогосподарств вона виступає в основному як теоретична ідея. Проте вона може бути плановою, передбаченою в бюджеті домогосподарства, і для її досягнення необхідним стане налагодження відповідних етапів та методів управління його фінансовими ресурсами.

Зокрема, представлені в табл. 1.6. умовні розрахунки показують досягнення саме *планової* повної статичної збалансованості фінансових ресурсів домогосподарства (станом на кінець січня відповідного року). Очевидно, що під впливом дії обставин екзогенного та ендогенного характеру, реальні результати управління фінансовими ресурсами і відповідно стан їхньої збалансованості в кінці місяця можуть суттєво відрізнятись від запланованих значень. Проте як мета управління планова *повна* збалансованість фінансових ресурсів домогосподарств повинна розглядатися та треба аналізувати можливі шляхи її досягнення.

Динамічна збалансованість фінансових ресурсів домогосподарств класифікується нами відповідно до етапів її досягнення:

- 1 етап: попередня, або планова (до початку звітного періоду);
- 2 етап: поточна, або оперативна (у межах звітного періоду);

3 етап: наступна, або підсумкова (після завершення звітного періоду).

Мета забезпечення динамічної збалансованості фінансових ресурсів полягає в проведенні виваженої політики у сфері їх формування й використання, що сприятиме розвитку домогосподарств упродовж життєвого циклу (10-30 років). Це дозволяє завдання, які можуть бути виконані домогосподарством у майбутньому. Якщо перелік таких завдань для кожного домогосподарства є індивідуальним, то динамічна збалансованість фінансових ресурсів як метод для досягнення поставлених завдань стає універсальним інструментом.

Згідно з таким підходом фінансова стійкість є позитивним явищем оцінки стану збалансованості фінансових ресурсів домогосподарств і дозволяє досягнути цілей (або завдань) його розвитку впродовж визначеного періоду часу. Тому поняття «стійкість» потребує глибшого розуміння. Воно не тільки оцінює поточний стан фінансових ресурсів домогосподарств (рис. 1.10), але, припускаємо, що в умовах дії факторів екзогенного та ендогенного характеру впродовж життєвого циклу дозволяє досягати стратегічних і тактичних цілей його розвитку. Отже, фінансова стійкість має відображати у своїх визначальних характеристиках такі положення:

- 1) здатність домогосподарства досягати поставлених цілей, функціонувати в заданому режимі при різних екзогенних і ендогенних впливах, зберігаючи свій гармонійний розвиток;
- 2) здатність збалансованості фінансових ресурсів домогосподарств не відхилятися від свого стану (статистичного або динамічного) при різних екзогенних і ендогенних впливах шляхом ефективного управління ними;
- 3) здатність бути однією із цілей фінансової діяльності домогосподарства, яка реалізується через збалансованість його фінансових ресурсів (статистичну або динамічну).

Отже, фінансова стійкість домогосподарств характеризується як комплексне, динамічне або статичне поняття, що потребує зваженого підходу до визначення напрямів її забезпечення окремо на макроекономічному та мікроекономічному рівнях. Під забезпеченням фінансової стійкості до-

могосподарств слід розуміти розроблення комплексу заходів спрямованих на досягнення збалансованості фінансових ресурсів в умовах постійного впливу екзогенних і ендогенних факторів. Тому, зважаючи на розглянуті особливості, збалансованість фінансових ресурсів домогосподарств повинна бути об'єктом регулювання. На макроекономічному рівні дослідження – з боку держави, на мікроекономічному рівні – з боку домогосподарств. Унаслідок ефективного її регулювання можливе забезпечення стабільного розвитку сфери фінансів домогосподарств та їх стійкості перед дією екзогенних і ендогенних чинників.

Досягнути стану статичної або динамічної збалансованості своїх фінансових ресурсів домогосподарство зможе лише за умови налагодження процесу управління ними. Саме стадії планування, оперативного управління та контролю фінансових ресурсів, на нашу думку, складатимуть основу для досягнення фінансової стійкості домогосподарств.

У загальному значенні слово «управляти» означає «спрямовувати хід якогось процесу, впливати на розвиток, стан чого-небудь»²⁰³. Здебільшого думки вітчизняних учених про суть процесу управління фінансами домогосподарств суттєво не відрізняються між собою.

Автори підручника «Фінанси» за редакцією Юрія С., Федосова В. розглядають управління фінансами як «систему методів і форм організації фінансових відносин...для ефективного формування, розподілу і використання фінансових ресурсів...з метою досягнення поставлених цілей та запланованих результатів»²⁰⁴. У контексті даного визначення збалансованість може виступати як одна із цілей управління фінансовими ресурсами домогосподарств. Саме таку ідею розвивають у своєму дослідженні Баранова В. та Коцюрубенко Г., які визначають фінансову стійкість як результат управління фінансами домогосподарств, зазначаючи, що «управління фінансовими ресурсами домогосподарства щодо ефективного їх формування та розподілу проявляється у роз-

²⁰³ Тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/upravljaty> (дата звернення 03.12.2021).

²⁰⁴ Фінанси : підручник / С. Юрій, В. Федосов та ін. К. : Знання, 2012. 687 с.

робці фінансової стратегії, вдала реалізація якої забезпечує фінансову стійкість домогосподарства, дає змогу підвищити рівень доходів та мінімізувати витрати»²⁰⁵.

Розширює визначення згаданих раніше авторів шляхом внесення до нього держави як суб'єкта фінансових відносин Кізима Т. Зокрема, вона зазначила, що управління фінансовими ресурсами домогосподарств – це «діяльність членів домашнього господарства щодо регулювання його вхідних та вихідних грошових потоків з метою підвищення загального добробуту, а також діяльність органів державної влади й управління, пов'язану з впливом на процеси формування доходів і витрат таких домогосподарств»²⁰⁶.

На протипагу підходу Кізими Т. Рамський А. стверджує, що «фінансові ресурси домогосподарств залишилися поза увагою держави та не розглядаються як повноцінний ресурс для забезпечення розвитку, і, як наслідок, фінансова політика (держави – прим. автора) не містить інструментів для активізації мотиваційної складової інвестування в реальний сектор»²⁰⁷. Підтримує такий підхід Люткевич О., яка відзначає, що «в Україні фінансова діяльність домогосподарств досі не стала об'єктом належної уваги з боку державних і місцевих органів влади, тому, як на інституціональний сектор економіки, вона є недостатньо формалізованою»²⁰⁸.

З огляду на викладене, бачимо, що у фінансовій наці управління фінансовими ресурсами домогосподарств пов'язують з різними науковими підходами, в основі яких лежить відмінне уявлення про місце і роль держави в цьому процесі. Враховуючи наведені трактування, вважаємо, що

---

²⁰⁵ Баранова Г., Коцюрубенко Г. Фінансова стратегія як складова управління фінансовими ресурсами домогосподарств. *Економіка та держава*. № 12, 2014. С. 20–23.

²⁰⁶ Кізима Т. О. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики: дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Тернопіль, 2011. 467 с.

²⁰⁷ Рамський А. Ю. Значення фінансів домогосподарств для фінансової системи держави. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Випуск 13. Частина 1, 2015. С. 60–63.

²⁰⁸ Люткевич О. М. Ідентифікація фінансового потенціалу домашніх господарств регіону. *Регіональна економіка*. № 1, 2011. С. 72–78.

управління фінансовими ресурсами як складова концепції забезпечення фінансової стійкості домогосподарств повинно розглядатися в поєднанні двох аспектів:

- макроекономічному (діяльність органів державної влади, які, використовуючи сукупність організаційно-технічних і методичних заходів, розробляють заходи монетарної політики на певний період, результативність яких впливає на розвиток домогосподарств);
- мікроекономічному (комплекс взаємозв'язаних організаційно-технічних, методичних і методологічних заходів, які використовуються самим домогосподарством при виконанні власних управлінських функцій).

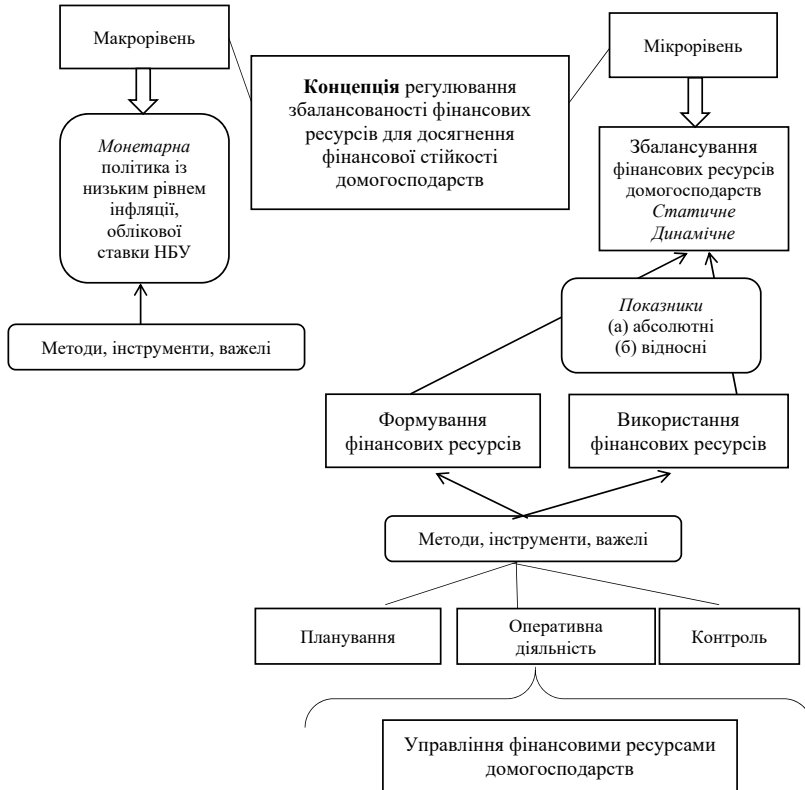
Концепція регулювання збалансованості фінансових ресурсів для досягнення фінансової стійкості домогосподарств на макро- та мікрорівні повинна розкривати взаємозв'язок між її розділами, методами, інструментами, важелями та індикаторами оцінки. Її реалізація на практиці здійснюється організацією процесів формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств упродовж їх життєвого циклу.

Структурно-логічна схема реалізації концепції регулювання збалансованості фінансових ресурсів для досягнення фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному та мікроекономічному рівнях представлена на рис. 1.17.

Як видно із рис. 1.17, концепція регулювання збалансованості фінансових ресурсів для досягнення фінансової стійкості домогосподарств містить два рівні надбудови: макроекономічний та мікроекономічний.

На *макроекономічному* рівні збалансованість фінансових ресурсів домогосподарств забезпечується методами, інструментами та важелями монетарної політики держави, спрямованої на досягнення низьких рівнів інфляції та облікової ставки Національного банку України.

На *мікроекономічному* рівні статична та динамічна збалансованість забезпечується методами, інструментами та важелями управління фінансових ресурсів домогосподарств та оцінюється за допомогою запропонованих нами показників.

Рис.1.17. Структурно-логічна схема реалізації концепції регулювання збалансованості фінансових ресурсів для досягнення фінансової стійкості домогосподарств *

* Джерело: запропоновано автором

Індикаторами збалансованості фінансових ресурсів домогосподарств, на нашу думку, є абсолютні та відносні показники. До показників в абсолютному вираженні відносимо:

- 1) обсяг доходів та витрат домогосподарства;
- 2) обсяг боргу домогосподарства;
- 3) обсяг заощаджень домогосподарства;
- 4) обсяг інвестицій домогосподарства;

5) стан балансу фінансових ресурсів домогосподарства (додатне значення у випадку профіциту ресурсів та від'ємне значення при їх дефіциті); залишок коштів на рахунках домогосподарства.

До показників у відносному вираженні зараховуємо співвідношення абсолютних показників між собою (наприклад, розміру боргу до величини доходів, розміру заощаджень до величини загальних витрат домогосподарства тощо).

Як і для будь-якої цілеспрямованої діяльності, етапами управління фінансовими ресурсами домогосподарства є їхнє планування, оперативне управління та контроль за досягненням поставлених цілей. Об'єктами такого управління стають доходи (у формі заробітної плати, соціальної допомоги з боку держави, відсотків на заощаджені чи інвестовані кошти) і видатки (на споживчі цілі, заощадження та інвестиції) домогосподарств. Суб'єктом управління фінансовими ресурсами виступає домогосподарство в особі його членів.

В процесі управління фінансовими ресурсами домогосподарства потрібно чітко відрозрізнити поняття «баланс» як фінансовий документ, у якому відображаються всі доходи та видатки домогосподарства, від «збалансування» як принципу управління такими ресурсами, який полягає у відповідності всіх вхідних і вихідних грошових потоків для забезпечення фінансової стійкості домогосподарства. Синонімами «Балансу» як документа домогосподарства є «Бюджет», «План доходів і витрат», «Платіжний календар» тощо.

Що стосується принципів управління фінансовими ресурсами домогосподарства, то єдиного підходу у вчених-дослідників цієї сфери фінансової системи немає. Проте збалансованість як принцип управління фінансовими ресурсами розглядається дослідниками інших сфер фінансової системи.

Зокрема, при законодавчому забезпеченні функціонування сфери державних фінансів у Бюджетному кодексі України²⁰⁹, у працях колективу авторів підручника «Бюджет-

---

²⁰⁹ Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. Дата оновлення: 10.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#top> (дата звернення 05.12.2021).

ний менеджмент»²¹⁰, Колодія С., Гаряги Л., Кочуми І.²¹¹, Телегіна В.²¹² та ін. У працях дослідників фінансів суб'єктів господарювання – Нагайчука В.²¹³, Варахсіної О., Перебийніс А.²¹⁴, Богми О. та Павлової А.²¹⁵ та ін.

Екстраполюючи думки згаданих учених на сферу фінансів домогосподарств, можна зазначити, що збалансованість фінансових ресурсів даного суб'єкта фінансових відносин і полягає в забезпеченні відповідності між його вхідними (зовнішніми) та вихідними (внутрішніми) грошовими потоками та синхронізація їх у часі. Якщо мета управління фінансовими ресурсами домогосподарств полягає у формуванні їх на рівні, достатньому для забезпечення життєдіяльності та розвитку даного суб'єкта фінансових відносин, то збалансованість стає принципом, який дозволяє досягнути даної мети. Водночас фінансова стійкість домогосподарств, що базуватиметься на збалансованості фінансових ресурсів, дозволить забезпечити життєдіяльність домогосподарств в умовах негативного впливу факторів екзогенного та ендогенного характеру.

Підсумовуючи відзначимо, що баланс фінансових ресурсів у системі забезпечення фінансової стійкості домогосподарств відіграє важливу роль як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівні дослідження. Він дає можливість виокремити суб'єктність у її забезпеченні та запропонувати відмінні шляхи її досягнення, що пов'язані із розробленням моделей різних рівнів і для різних об'єктів.

---

²¹⁰ Бюджетний менеджмент : підруч. / за ред. Дем'янишина В., Погріщук Г. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 532 с.

²¹¹ Колодій С., Гаряга Л., Кочума І. Концептуальні підходи до забезпечення збалансованості фінансових ресурсів держави. Вісник університету банківської справи. № 2–3 (35–36), 2019. С. 12–21.

²¹² Телегіна В. Еволюція формулювання сутності фінансових ресурсів. Ефективна економіка. № 11, 2020. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.11.204.

²¹³ Нагайчук В. Управління грошовими потоками підприємства. Вісник соціально-економічних досліджень. випуск 1 (52), 2014. С. 245–249.

²¹⁴ Варахсіна О., Перебийніс А. Управління фінансовими ресурсами як ключовий чинник формування конкурентноспроможності підприємства. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Випуск 30, 2020. С. 28–31.

²¹⁵ Богма О., Павлова А. Особливості управління фінансовими ресурсами вітчизняних підприємств. Вісник Запорізького національного університету. №1(13), 2012. С. 195–199.

Об'єктами впливу на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств стануть:

- на макроекономічному рівні – регулювання рівня інфляції, використання інструментів монетарної політики держави для забезпечення низького рівня відсоткової ставки на фінансовому (кредитному) ринках держави;
- на мікроекономічному рівні – окремо складові фінансової діяльності домогосподарств (доходи, витрати, заощадження та інвестиційний потенціал).

Наведена класифікація збалансованості фінансових ресурсів домогосподарств як статичного, так і динамічного явища відображає нові ознаки, згідно з якими можна розглядати окремо фінансові інструменти, доцільні для використання у коротко-, середньо- та довгостроковому періодах його життєвого циклу. Такий підхід дозволяє подолати недоліки безсистемного використання фінансових інструментів при управлінні фінансовими ресурсами домогосподарств. Їх системне використання полягатиме у використанні безризикових інструментів для досягнення коротко- та середньострокових цілей; ризикових – для досягнення довгострокових цілей домогосподарства. Класифікаційні ознаки ризикових та неризикових фінансових інструментів та практика їх використання у фінансовій діяльності вітчизняних домогосподарств будуть розглянуті у розділі 3 монографії.

Методологічні основи дослідження фінансової стійкості домогосподарств шляхом розкриття її теоретико-методологічних положень у системі фінансів домогосподарств, методики визначення та теоретичних засад розрахунку її показників розглянуті в розділі 2 монографії.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ

2.1. Теоретико-методологічні положення фінансової стійкості в системі фінансів домогосподарств

Наука про фінанси домогосподарств вивчає особливості їх фінансової діяльності щодо формування, розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів в історично сформованих умовах становлення та розвитку вітчизняної фінансової системи. Розвиток складової науки про фінанси – фінансову стійкість – обумовлений безперервною дією та зміною екзогенних (рівня споживчих цін; відсоткових ставок доходу на заощадження, кредитних ресурсів; ставок оподаткування доходів фізичних осіб та ін.) і ендогенних (зміною кількісних та якісних параметрів потреб членів домогосподарств, модифікацією та удосконаленням фінансових форм та інструментів забезпечення потреб, тривалістю життєвого циклу та ін.) факторів впливу на фінансову діяльність домогосподарств. Необхідність реалізації теоретичних здобутків науковців у процесі управління фінансовими ресурсами домогосподарств зумовлює потребу розробки методологічних положень дослідження їх фінансової стійкості у системі фінансів даного суб'єкта фінансових відносин.

З метою чіткої ідентифікації поняття «стійкість» домогосподарств як окремого суб'єкта фінансових відносин та визначення його функціональної ролі необхідно врахувати, що вона є структурним елементом стійкості фінансової системи держави загалом, а тому виокремлення саме фінансової

складової свідчить про вагомість даного поняття в методологічному сенсі. Це означає, що стійкості домогосподарств повинні бути притаманні такі риси, як: здатність упродовж визначеного періоду зберігати та проявляти свої властивості (характерні ознаки), витримувати зовнішній тиск, протидіяти негативним впливам. Екстраполюючи риси стійкості на її фінансову доміную, припускаємо, що фінансова стійкість домогосподарства є здатністю протистояти загрозам його життєдіяльності шляхом впливу на процеси управління його фінансовими ресурсами.

Виходячи із вище сказаного, опираючись на системний методологічний підхід наукового пізнання, вважаємо, що фінансову стійкість домогосподарств можна позиціювати з таких аспектів:

- 1) як автономну систему, що має в основі фінансові відносини та окреслюється специфікою життєдіяльності домогосподарства як їх суб'єкта (принципи функціонування сфери фінансів домогосподарств, що відрізняють їх від інших учасників фінансових відносин, розглянуті нами у розділі 1 монографії); така система створює умови для підвищення рівня стійкості, виходячи із коротко-, середньо- та довгострокових цілей в управлінні власними фінансовими ресурсами та використанні ризикових і безризикових фінансових інструментів;
- 2) як структурний елемент фінансової стійкості фінансової системи держави, що визначає свою фінансову діяльність у межах встановлених нормативно-правових аспектів її регулювання (оподаткування доходів домогосподарств, отримання ними соціальних трансфертів та ін.) та теперішнього економічного (фінансового) середовища – ступеня розвитку фінансового ринку, кількості його учасників, кількості і якості фінансових послуг, які надаються фінансовими посередниками (недержавними пенсійними фондами, страховими компаніями, кредитними спілками та ін.), розміру відсоткових ставок за депозитами, кредитами, індексу споживчих цін, валютного курсу тощо.

Отже, фінансовій стійкості домогосподарств як єдиному цілому властива взаємодія зовнішнього і внутрішнього. Процес

зовнішньої взаємодії відбувається із реальним економічним та фінансовим середовищем, у якому функціонує домогосподарство. Щодо внутрішньої взаємодії, то її сутність проявляється через особливості будови системи стійкості, її складу та взаємозв'язків між окремими структурними елементами фінансової діяльності домогосподарства (доходами, витратами, заощадженнями та інвестиціями). Процес взаємодії фінансової стійкості домогосподарств з економічним та фінансовим середовищем відбувається у двох зустрічних напрямках: вплив середовища на стійкість домогосподарств (перший) та навпаки – вплив фінансової стійкості на середовище (другий). Тому констатуємо факт можливого виникнення зовнішніх чинників (мають екзогенний характер) впливу на фінансову стійкість домогосподарств. До таких факторів відносимо: рівень цін, відсоткових ставок, стан розвитку фінансового ринку, валютного курсу національної грошової одиниці та ін. Водночас зміни, які відбуваються у взаємодії структурних елементів фінансової діяльності домогосподарства (доходів, витрат, заощаджень та інвестицій) та зміни кількісних і якісних параметрів домогосподарства (його склад, місце проживання, праці та т. п.) упродовж життєвого циклу (10-30 років) є причиною можливого виникнення внутрішніх чинників (мають ендогенний характер) у частині їх впливу на рівень фінансової стійкості домогосподарства. Тому діалектика екзогенного та ендогенного є також неодмінною (умовою) складовою фінансової стійкості домогосподарств і визначає зміст наукового дослідження даного поняття.

Ще однією характеристикою методології наукового пізнання досліджуваного нами явища є його детермінованість. Тому фінансова стійкість домогосподарств є не постійним явищем, а може набувати у різні часові періоди різних кількісних значень показників, які її оцінюють. Крім цього, детермінізм проявляється в наявності жорстких залежностей між факторами (окремими складовими фінансової діяльності домогосподарств) та результативним показником (результативними показниками) оцінки фінансової стійкості. Прикладом такої залежності може бути обчислення окремо агрегованих індексів фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному та мікроеко-

номічному рівнях, що відображатиме взаємозв'язок результативної ознаки (рівень фінансової стійкості) та окремих факторів її формування (доходів, витрат, заощаджень та інвестицій).

Процес наукового знання можливий на основі окремого концептуального підходу в межах визначеної методології. Даний концептуальний підхід стає базисом для проведення наукового дослідження. Фінансова стійкість домогосподарств як об'єкт наукового пізнання має як загальні характеристики (притаманні об'єктивним фінансовим відносинам незалежно від суб'єкта, який у них вступає), так і специфічні (притаманні лише домогосподарству і розглянуті нами у розділі 1 монографії). Тому методологія дослідження фінансової стійкості домогосподарств не може бути унікальною і в практиці її наукового пізнання повинна містити як загальнонаукові методи дослідження, так і такі, що мають індивідуальний характер.

Поняття методології наукових досліджень розглядається як:

- 1) вчення про правила мислення при створенні теорії окремої науки, вчення про науковий метод пізнання світу, його філософська основа, що застосовується в даній науці відповідно до специфіки об'єкта (об'єктів) її дослідження^{216 217};
- 2) систематизована сукупність способів, засобів, підходів, методів, процедур, прийомів, форм їх організації та проведення, що використовуються в процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення мети наукових досліджень²¹⁸.

Таким чином, засади методології будь-якого наукового пізнання проявляються через діалектичну єдність принципів, методів, засобів чи їх поєднання під час наукового дослідження. Будь-яка наукова проблема, яка постає перед дослідником, зокрема дослідження фінансової стійкості домогосподарств, потребує її вивчення у таких площинах:

- *фундаментальна*, з дотриманням таких принципів наукового пізнання, як діалектичний або детермінізму.

²¹⁶ Єріна А. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. К., 2004. 212 с.

²¹⁷ Філософський енциклопедичний словник. К. : Абрис, 2002. 751 с.

²¹⁸ Бурау Н., Антонюк В., Півторак Д. Методологія наукових досліджень у галузі: практикум : навч. посіб. КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. 58 с.

В даній площині фінансова стійкість домогосподарств досліджуватиметься через пошук її взаємозв'язку з іншими сферами фінансової діяльності; обґрунтування фундаментальних положень, що відображають властивості даного поняття; дослідження причинно-наслідкових зв'язків фінансової стійкості домогосподарств; розкриття суперечностей у її забезпеченні; виявлення елементів стійкості, що є тотожними з іншими об'єктами досліджень у сфері фінансів домогосподарств;

- *загальнонаукова*, з дотриманням таких принципів наукового пізнання, як когнітивний, історичний, системний тощо. В даній площині фінансова стійкість домогосподарств досліджуватиметься через вивчення еволюційних аспектів розвитку поняття в хронологічній послідовності; уточнення змісту поняття «стійкості» та його місця в поняттєвому апараті теорії фінансів домогосподарств; обґрунтування типологічних характеристик фінансової стійкості і виокремлення тих, які є релевантними; дослідження стійкості домогосподарств як системи із врегульованою взаємодією усіх її складових; обґрунтування характеристик системи забезпечення фінансової стійкості домогосподарств;
- *конкретнонаукова (фінансова)*, поєднує проведення прикладних досліджень, аналіз концепцій, що існують тощо. В даній площині фінансова стійкість домогосподарств вивчатиметься через обґрунтування актуальності її дослідження; виявлення проблем досягнення домогосподарствами необхідного рівня фінансової стійкості; формування теоретичних аспектів розв'язання проблем досліджуваного поняття; емпіричну перевірку запропонованої гіпотези фінансової стійкості домогосподарств; дослідження взаємозв'язків фінансової стійкості з іншими науками (наприклад, психологією домогосподарств у частині моделювання їх фінансової поведінки) або в межах науки про фінанси (наприклад, розуміння концептуальних засад місця і ролі домогосподарств у фінансовій системі держави).

Діалектика наукового пізнання сутності фінансової стійкості домогосподарств полягає в тому, щоб, використавши наявні здобутки для постановки наукових завдань і способів їх вирішення, отримати нові концептуальні знання. Проте наявність суперечностей як основи діалектичного закону єдності та боротьби протилежностей²¹⁹ приведе до появи нових способів (методів) подолання проблемних аспектів у розвитку фінансової стійкості домогосподарств.

Як зазначалось вище, теоретико-методологічні положення предмету дослідження розкриваються через використання методів наукового пізнання, оскільки методологія є «сукупністю методів пізнання ... явищ і процесів, категорій і законів»²²⁰, «система різноманітних методів, засобів і прийомів наукового пізнання та наука (вчення) про цю систему»²²¹, «сукупність дослідницьких процедур, техніки та методів, у тому числі прийомів збору й обробки...даних»²²².

Пропонуємо дослідження теоретико-методологічних положень фінансової стійкості в системі фінансів домогосподарств здійснювати на основі:

- ґрунтовного вивчення економічної сутності методології фінансової стійкості;
- висвітлення її місця й ролі в системі управління фінансами домогосподарств;
- обґрунтування мети, функцій, принципів та методів досліджуваної методології;
- вивчення алгоритму методології стійкості в системі фінансів домогосподарств.

Вважаємо за необхідне в основу такого дослідження покласти когнітивний підхід, який передбачає вивчення внутрішньої будови методології стійкості в системі фінансів домогосподарств через визначення розвитку її концептуальних основ.

Огляд літературних джерел показав, що науковці сьогодні, досліджують переважно методологію фінансів до-

²¹⁹ Філософський енциклопедичний словник. К. : Абрис, 2002. 751 с.

²²⁰ Основи економічної теорії: підручник /Л. С. Шевченко та ін. Х. : Право, 2008.448 с.

²²¹ Мочерний С. Методологія економічних досліджень. Львів: Світ, 2001. 416 с.

²²² Ганін В., Ганіна Н., Гурова К. Методологія соціально-економічних досліджень: навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2008. 224 с.

могосподарств або їх матеріального втілення – фінансових ресурсів крізь призму використання окремих методів, не даючи загального визначення поняттю методології.

Так, Кізима Т. зазначає, що з «точки зору методології у складі фінансів домогосподарств ...виокремлювати такі ланки ... особисті фінанси, ...сімейні фінанси, ... родинні фінанси»²²³. Даний поділ автора залежить від кількості осіб у складі домогосподарства та кількості бюджетів, які вони складають. Проте у такому підході не відображено, якими методами, процедурами, принципами чи підходами слід користуватись при дослідженні сфери фінансів домогосподарств. Крім того, кількість бюджетів чи осіб у складі домогосподарства не впливатиме на перелік методів вивчення досліджуваного явища.

З метою дослідження фінансових ресурсів домогосподарств Тимоць М. використовує такі методи наукового пізнання, як *абстрактно-логічний* метод – для з'ясування економічної природи фінансових ресурсів домогосподарств, їх теоретичної сутності та особливостей формування; метод *порівняльних характеристик* і методи *аналізу* та *синтезу* – для дослідження структури і динаміки доходів та витрат населення²²⁴. Позитивним у підході автора є використання різних методів при дослідженні сфери фінансів домогосподарств. Разом з тим автор не виокремлює методи для дослідження заощаджень та інвестицій домогосподарств, які є невіддільним об'єктом управління фінансовими ресурсами домогосподарств.

Використання *аналізу* як методу оцінювання і прогнозування фінансового стану домогосподарств та «основою обґрунтування управлінських рішень із регуляторного впливу на фінансові ресурси сектору домогосподарств на фінансовому ринку» пропонує Сніщенко Р.²²⁵. Такий підхід вважаємо непо-

---

²²³ Кізима Т. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики: дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Тернопіль, 2011. 467 с.

²²⁴ Тимоць М. Фінансові ресурси домогосподарств як джерело фінансування національної економіки. *Економіка та управління національним господарством*. Issue I-II (77-78), 2020. С. 59–68.

²²⁵ Сніщенко Р. Методологічні проблеми та особливості аналізу й оцінки фінансової безпеки домогосподарств. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. № 22, 2017. С. 105–109.

вним, оскільки в основі методології фінансів домогосподарств, на нашу думку, повинні використовуватися різні методи.

Такої ж думки дотримуються Воробйов Ю., Ворошило В. Вони зауважують, що наукові підходи до оцінки фінансових потоків домогосподарств зводяться до їхньої оцінки всередині сектору домашніх господарств з іншими секторами економіки; структури фінансових потоків домашніх господарств у розрізі окремих секторів економіки; динаміки та структури фінансових активів і фінансових зобов'язань домашніх господарств та якісного боку оцінки фінансових потоків домашніх господарств на основі показників ²²⁶. Такий підхід, як і підхід згаданих авторів, також вважаємо неповним, оскільки в основі методології фінансів домогосподарств, на нашу думку, повинні використовуватися різні методи, а не лише метод оцінки або аналізу.

Головною значущою ознакою та відмінністю фінансів домогосподарств від інших економічних категорій є особливі методи формування доходів домогосподарств, так вважає Хом'як М. ²²⁷. На думку автора, особливість цих методів полягає в тому, що «доходами домогосподарств є витрати підприємств і державного бюджету, а їх заощадження є значною мірою кредитами підприємств і держави». Це трактування є досить суперечливим, не визначає суть поняття «методи формування доходів» домогосподарств та не конкретизує останні.

Досліджуючи фінансові ресурси домогосподарств як складову частину фонду національного добробуту України, Глущенко О. пропонує використовувати загальнонаукові методи, зокрема метод *аналізу* та *синтезу*. Також за допомогою прикладних *економіко-статистичних* методів, на думку автора, можна провести обробку інформаційної бази та встановити зв'язок між доходами та видатками домогосподарств

---

²²⁶ Воробйов Ю., Ворошило В. Фінанси домашніх господарств у фінансовій системі держави : монографія. Сімферополь : ВД «АРИАЛ», 2013. 232 с.

²²⁷ Хом'як М. Особливості фінансів домогосподарств в Україні та їх місце в фінансовому просторі країни. *Причорноморські економічні студії*. Випуск 19, 2017. С. 106–109.

²²⁸. Такий підхід глибше показує методологію фінансів домогосподарств, розкриваючи її зміст використанням кількох методів (а не одного).

Такої ж думки дотримуються Гончаренко О., Сіренко К. ²²⁹ Вчені відзначають, що в процесі дослідження фінансового забезпечення домогосподарств, їх ресурсів і заощаджень, особливостей фінансової поведінки, слід застосовувати такі методи емпіричних досліджень, як: *статистико-економічні* – для дослідження сучасного стану та динаміки фінансового забезпечення домогосподарств; *аналізу і синтезу* – для деталізації об'єкта дослідження; *абстрактно-логічного* – для формулювання висновків дослідження, а також методи *спостереження, порівняння та емпіричного опису*.

Підсумовуючи, варто зазначити, що сьогодні немає єдності думок у трактуванні методології фінансів домогосподарств. Це впливає на загальний розвиток та ефективність цієї сфери фінансової системи. Не викликає сумнівів, що в сучасних умовах вкрай необхідна нова філософія ефективного управління, яка б враховувала такий значущий важіль, як методологія результативного управління фінансовими ресурсами будь-якого суб'єкта фінансових відносин, домогосподарства зокрема ²³⁰.

Тому в цьому напрямі пропонуємо використовувати методологію фінансової стійкості в системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств. На нашу думку, саме вона є основою для результативного управління сферою фінансів домогосподарств – найбільш численною сферою фінансової системи країни. Тому необхідно розробити алгоритм методології фінансової стійкості в системі фінансів домогосподарств, якого сьогодні немає. Брак такого алгорит-

---

²²⁸ Глущенко О. Фінансові ресурси домогосподарств як складова частина фонду національного добробуту України. *Економічний аналіз*. Том 24, № 1, 2016. С. 122–132.

²²⁹ Гончаренко О., Сіренко К. Фінансове забезпечення домогосподарств як підґрунтя сталого розвитку національної економіки. *Вісник АПСВТ*, № 4, 2018. С. 67–74.

²³⁰ Мельничук Н. Бюджетний механізм в системі державного регулювання: теорія, методологія, практика: дис. ... д-ра. екон. наук : 08.00.08. Чернівці, 2018. 441 с.

му пов'язаний з невизначеністю показників, критеріїв чи засобів оцінювання результативності фінансової стійкості домогосподарств у системі управління їх фінансами. Проблема полягає також у тому, що важливим суб'єктом управління у сфері фінансів домогосподарств є не тільки домогосподарство, але й держава, що впливає на об'єкт управління (доходи, рівень інфляції, відсоткової ставки в економіці тощо), що відповідно ускладнює прояв результатів дії з управління у сфері фінансів домогосподарств.

Місце методології фінансової стійкості домогосподарств у системі управління фінансовими ресурсами є надзвичайно важливе і визначається тим, що воно діє як система, поєднуючи функціонування двох складних структур – науки про управління фінансами на мікрорівні та державного регулювання фінансової системи на макрорівні, впливаючи на важливі процеси і явища інших учасників фінансових відносин у суспільстві.

Розглянемо місце методології фінансової стійкості в системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств з позиції її графічної інтерпретації (рис. 2.1).

Згідно із представленим рис. 2.1. ті зміни, що відбуваються на рівні державного регулювання фінансової системи, у першу чергу впливають на управління фінансовими ресурсами домогосподарств на прикладі нормативно-правового забезпечення рівня мінімальної заробітної плати, ставки податку на доходи фізичних осіб, оподаткування заощаджень, інвестицій, розміру соціальних допомог, наявності пільг тощо. Домогосподарства, адаптуючись до змін у державному регулюванні, коригують вимоги до складу, структури формування власних фінансових ресурсів, їх розподілу та використання. Розроблена графічна інтерпретація місця методології фінансової стійкості в системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств дозволяє виділити дві її складові: ідею та процес реалізації.

Рис. 2.1. Місце методології фінансової стійкості в системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств *

* Джерело: запропоновано автором

Зазначені на рис. 2.1. складові не тільки взаємозв'язані та виконуються в певній послідовності, але й впливають одна на одну. Це дозволяє розглядати методологію фінансової стійкості в системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств як єдиний цілісний інструмент.

Таким чином, під методологією фінансової стійкості в системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств ми пропонуємо розуміти систему, що досліджує взаємозумовленість, взаємозв'язок і взаємозалежність знань і діяльності держави та домогосподарств у сфері формування й використання фінансових ресурсів останніх шляхом застосування сукупності принципів, функцій і методів, які мають специфічне цільове призначення, пов'язане з управ-

лінською діяльністю на досягнення певної мети, обумовленої особливостями забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

Методологія дослідження фінансової стійкості домогосподарств наділена певним апаратом дослідження²³¹, до якого відносимо:

- принципи організації та проведення наукового дослідження;
- методи та способи проведення наукового дослідження;
- понятійну та категоріальну основу наукового дослідження, зокрема: актуальність, проблематика, об'єкт, предмет, мета, завдання, наукова новизна, евристична цінність, теоретична і практична значущість.

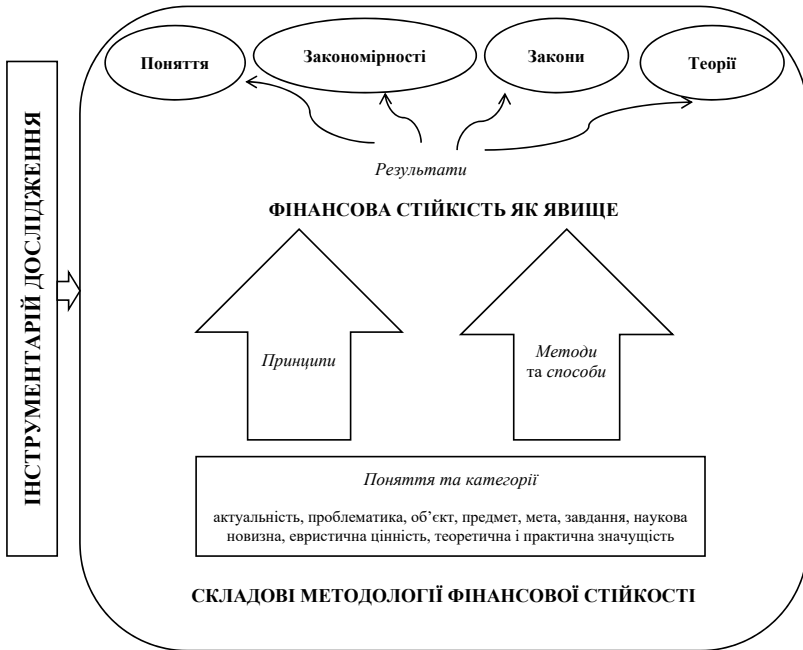
Усі складові елементи наукового дослідження фінансової стійкості домогосподарств є основою методологічного апарату і інструментарієм цілеспрямованого пізнання об'єктів, явищ і процесів. Зокрема, такими елементами є поняття фінансової стійкості домогосподарств (містить у собі актуальність, проблематику, об'єкт, предмет, мету, завдання, наукову новизну, евристичну цінність, теоретичну і практичну значущість даної категорії) та принципи, методи й способи її дослідження. Таким чином, методологія фінансової стійкості в системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств містить сукупність загальнонаукових та спеціальних методів з визначеною процедурою їх використання. Це дозволяє сподіватися на оригінальність та правдивість отриманих результатів, спрямованих на вдосконалення практики управління фінансовими ресурсами домогосподарств.

Результати наукових досліджень фінансової стійкості домогосподарств виражаються у вигляді системи понять, закономірностей, законів чи теорій. Отриманню даних результатів передують розгляд категорій, що характеризують поняття «стійкість» як явища у фінансовій науці, визначення принципів, методів його дослідження. Це загалом сформує

---

²³¹ Юринець В. Є. Методологія наукових досліджень : навч. посібник, Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 178 с.

складові методології дослідження фінансової стійкості домогосподарств (рис. 2.2).

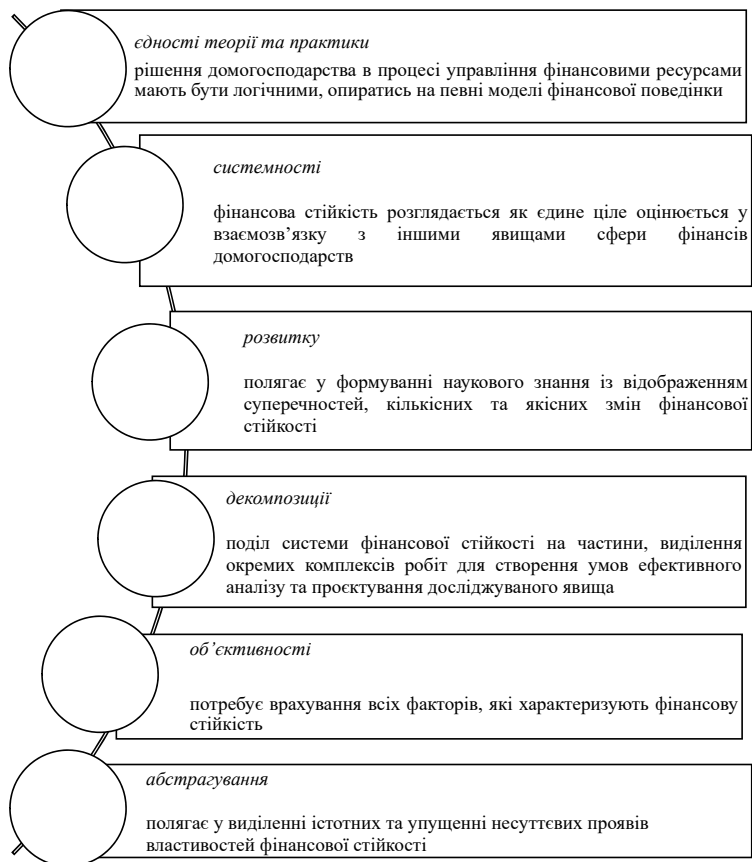
Рис. 2.2. Складові методології фінансової стійкості в системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств *

* Джерело: запропоновано автором

Як видно із рис. 2.2, методологія фінансової стійкості домогосподарств повинна ґрунтуватися на певних принципах, містити ряд методів (способів) свого дослідження. Крім цього, вона передбачає вивчення актуальності, теоретичної та практичної значущості, наукової новизни, виокремлення предмету та об'єкта поняття «фінансова стійкість» домогосподарств і його взаємозв'язку з іншими категоріями.

Пропонуємо виокремити шість принципів дослідження методології фінансової стійкості в системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств: єдності теорії та прак-

тики, системності, розвитку, декомпозиції, об'єктивності та абстрагування (рис. 2.3.).

Рис. 2.3. Принципи методології фінансової стійкості в системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств *

* Джерело: запропоновано автором

У запропонованому дослідженні дотримання принципу *єдності теорії та практики* означатиме, що будь-яке управлінське рішення домогосподарства в процесі визначення джерел формування та напрямів використання фінансових

ресурсів має бути логічним, ґрунтуватись на певній моделі фінансової поведінки та вирішувати завдання – забезпечення фінансової стійкості домогосподарства в умовах змінного внутрішнього та зовнішнього середовища (під дією ендогенних та екзогенних факторів).

Застосування принципу *системності* дозволить розкрити зміст фінансової стійкості, висвітлити особливості її забезпечення під впливом дії ендогенних та екзогенних факторів, визначити функціональні характеристики на відмінних рівнях дослідження (макроекономічному та мікроекономічному) та дати оцінку складовим – достатності доходів, поточному фінансовому забезпеченню витрат, тенденцій здійснення заощаджень та формуванню інвестиційного потенціалу домогосподарств.

Дотримання принципу *розвитку* при дослідженні фінансової стійкості дасть можливість дослідити зміни, що відбуваються на рівні домогосподарств у часі під впливом змінного внутрішнього чи зовнішнього середовища, що буде відображатися в змінах при застосуванні фінансових інструментів її забезпечення впродовж їх життєвого циклу.

Принцип *декомпозиції* дозволяє структурувати систему забезпечення фінансової стійкості домогосподарств на складові їх фінансової діяльності (доходи, витрати, заощадження та інвестиції) і виділити окремі комплекси управлінських рішень для її поточної оцінки, проектування досліджуваного явища на перспективу та створення умов для досягнення поставленої мети.

Одним із найважливіших принципів наукового пізнання фінансової стійкості домогосподарств є принцип *об'єктивності*, сутність якого полягає в тому, що явище пізнається як частина об'єктивної реальності, враховує всю сукупність її позитивних та негативних характеристик незалежно від особистих уподобань дослідників цієї сфери фінансової системи держави.

Дотримання принципу *абстрагування* як логічного продовження принципу об'єктивності дозволяє виділити істотні характеристики фінансової стійкості – здатність забезпечити життєдіяльність домогосподарства під дією ендогенних

та екзогенних факторів – та упущення можливих несуттєвих проявів її властивостей.

На нашу думку, дотримання запропонованих шести принципів – єдності теорії та практики, системності, розвитку, декомпозиції, об'єктивності та абстрагування – наукового пізнання фінансової стійкості домогосподарств забезпечує науковість цього поняття та сприяє формуванню умов підвищення результативності наукової діяльності у сфері фінансів домогосподарств.

Крім запропонованих принципів (рис. 2.3), на основі праць Юринця В.²³², колективу авторів навчального посібника «Основи методології та організації наукових досліджень» під загальним керівництвом Конверського А. методологія фінансової стійкості в системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств повинна реалізовуватись на таких рівнях²³³:

- *динамічний* рівень, у який входять світоглядна інтерпретація результатів наукового дослідження фінансової стійкості домогосподарств, аналіз загальних форм і методів наукового мислення;
- *статичний* рівень, у який входять принципи, підходи, форми дослідження фінансової стійкості домогосподарств, які мають загальнонауковий характер;
- *аналітико-синтетичний* рівень, який складається з конкретної сукупності методів і принципів фінансової стійкості домогосподарств, що застосовуються в галузі фінансів;
- *міждисциплінарний* рівень – це методологія міждисциплінарного комплексного дослідження, що відповідно до логіки наукового пошуку є сферою взаємодії різних наук, коли «можна отримати результат лише в разі врахування комплексного знання про предмет»²³⁴. Зокрема, мето-

²³² Юринець В. Методологія наукових досліджень : навч. посібник, Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 178 с.

²³³ Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Конверського. К. : Центр учбової літератури, 2010. 352 с.

²³⁴ Юринець В. Методологія наукових досліджень : навч. посібник, Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 178 с.

логія дослідження фінансової стійкості є сферою взаємодії фінансів та поведінкової психології домогосподарств.

Результати наукового дослідження методології фінансової стійкості в системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств на статичному, динамічному, аналітично-синтетичному, міждисциплінарному рівнях не можуть бути правдивими, якщо використано лише її принципи (рис. 2.3.). Тому, при проведенні цього наукового дослідження використовуємо методи, вибір яких залежить від його мети та завдань²³⁵ і які сприятимуть одержанню ґрунтовних і перевірених характеристик фінансової стійкості домогосподарств.

Перш ніж перейти до ідентифікації методів наукового пізнання фінансової стійкості домогосподарств у системі фінансів домогосподарств, сформуємо власний підхід до розкриття поняття «метод».

Слово *метод* має грецьке походження (від *μέθοδος*) і в широкому розумінні означає «систематизований спосіб досягнення теоретичного або практичного результату розв'язання проблем чи одержання нової інформації на основі певних регулятивних принципів пізнання та дії, усвідомлення специфіки досліджуваної предметної галузі і законів функціонування її об'єктів»²³⁶.

В теорії наукових досліджень під методом розуміють «*спосіб* досягнення поставленої мети...який об'єднує суб'єктивні та об'єктивні аспекти пізнання: об'єктивним, оскільки дозволяє відображати дійсність та її взаємозв'язки... є програмою побудови і практичного застосування теорії; суб'єктивним, оскільки є знаряддям думки дослідника та включає в себе його суб'єктивні особливості» (Важинський С., Щербак Т.)²³⁷; «...підхід, засіб або прийом теоретичного та експериментального дослідження або практичного втілення явища чи процесу. Залежно від ступеня складності проблеми дослідження

---

²³⁵ Салига К. Методологія наукового дослідження економічної ефективності інвестицій в інноваційні проекти. *Ефективна економіка*, № 2. 2013. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1791> (дата звернення 25.12.2021).

²³⁶ Філософський енциклопедичний словник. К. : Абрис, 2002. 751 с.

²³⁷ Важинський С., Щербак Т. Методика та організація наукових досліджень : навч. посіб. Суми: Сум ДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.

змінюються методи його проведення і види експерименту»²³⁸ (Юринець В.); «виступає як сукупність певних правил, прийомів, способів, норм пізнання і дії. Він є системою приписів, принципів, вимог, що орієнтують суб'єкта у вирішенні конкретної задачі, досягненні певного результату у певній сфері діяльності»²³⁹ (Конверський А.); «визначена послідовність дій, прийомів, операцій і засобів досягнення поставленої мети, яка може бути практичною, теоретичною та пізнавальною»²⁴⁰ (Чернілевський Д. та ін.).

Аналіз згаданих вище публікацій дає підстави зробити висновок, що серед дослідників домінує позиція, яка пов'язана з тлумаченням поняття «метод» наукового дослідження», тотожного поняттю «правила, засіб проведення, прийоми, способи, норми пізнання» наукового дослідження». Проте в дослідників теорії наукового пізнання немає єдиної точки зору щодо кількості чи класифікації наявних методів досліджень.

Так, Юринець В. вважає, що їх є «велика кількість, зокрема загальнонаукових, теоретичних, експериментальних, конкретних», тому, на його думку, «для підвищення ефективності та результативності наукового дослідження здебільшого використовують не один метод а певну сукупність методів». Братута О., аналізуючи засоби проведення наукового дослідження як елементу методологічного забезпечення української економічної науки, зробила висновок, що «в основу класифікації методів наукового дослідження покладено два критерії, а саме рівень наукового дослідження (загальнонауковий та конкретнонауковий) та сфера наукового дослідження (емпірична, теоретична)»²⁴¹. На думку укладачів філософ-

²³⁸ Юринець В. *Методологія наукових досліджень* : навч. посібник, Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 178 с.

²³⁹ *Основи методології та організації наукових досліджень* : навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Конверського. К. : Центр учбової літератури, 2010. 352 с.

²⁴⁰ *Методологія наукової діяльності* : навч. посібник. / за ред. Д. Чернілевського. Вінниця, АМСКП, 2010. 484 с.

²⁴¹ Братута О. Засоби проведення наукового дослідження як елемент методологічного забезпечення української економічної науки. *Глобальні та національні проблеми економіки*. № 14. 2016. С. 8–16.

ського енциклопедичного словника ²⁴², методи наукового пізнання поділяють на:

- всезагальні (діалектика, аналітичний підхід, символіко-алегоричний підхід);
- особливі (логіко-дедуктивні, синергетичні, алгебраїчні підходи);
- спеціальні (притаманні конкретній науці, наприклад, парамагнітного резонансу у фізиці, контент-аналізу в соціології, програмно-цільового методу бюджетування у фінансах тощо).

Конверський А., на противагу попереднім підходам, надає методу наукового дослідження конкретних рис, вказуючи, що саме він «визначає необхідність і місце застосування індукції й дедукції, аналізу і синтезу, абстракції, формалізації, моделювання, порівняння теоретичних та експериментальних досліджень» ²⁴³. Погоджуємося з тим, що це досить цікавий підхід, проте він не відображає того, хто використовує дані методи і з якою метою.

Відсутність єдиного підходу в класифікації методів дозволила Важинському С. та Щербаку Т. зробити висновок, що «методи досліджень бувають: загальні, що діють у всіх галузях науки і на всіх етапах дослідження; загальнонаукові, тобто придатні для всіх наук; часткові – для певних наук; спеціальні – для однієї специфічної науки» ²⁴⁴.

Опираючись на позиції вище згаданих авторів, цілісність наукового дослідження стійкості у системі фінансів домогосподарств і досягнення мети написання даної монографії намагатимемося забезпечити шляхом системного застосування як загальних, загальнонаукових, так і спеціальних методів пізнання. Крім того, вони повинні охоплювати методи як теоретичного, так і емпіричного рівня наукового пошуку. Реалізація такого «синергетичного» підходу дозволить отримати

²⁴² Філософський енциклопедичний словник. К. : Абрис, 2002. 751 с.

²⁴³ Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Конверського. К. : Центр учбової літератури, 2010. 352 с.

²⁴⁴ Важинський С., Щербак Т. Методика та організація наукових досліджень : навч. посіб. Суми: Сум ДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.

та обґрунтувати нові знання в дослідженнях сфери фінансів домогосподарств.

Врахувавши вище викладене, сукупність методів дослідження фінансової стійкості домогосподарств поділимо на групи, як це показано на рис. 2.4.

Рис. 2.4. Сукупність методів дослідження фінансової стійкості домогосподарств *

* Джерело: запропоновано автором

Як показано на рис. 2.4., у дослідженні фінансової стійкості домогосподарств ми вирізняємо загальнонаукові методи дослідження, які застосовують для різних наук (індукція, дедукція, аналіз, синтез, абстрагування тощо), і спеціальні – при розв’язанні прикладних економічних наукових завдань (моделювання, різні види аналізу (факторний, економіко-математичний, статистичний, оптимізацій), синтез тощо). Дана сукупність загальнонаукових та спеціальних економічних методів також дозволить провести дослідження як на теоретичному (методи: діалектичний, індукція, дедукція, аналіз, синтез, теоретичне узагальнення, абстракція, аналогія, кла-

сифікація тощо), так і на емпіричному (методи: спостереження, порівняння, вимірювання, графічний, групування, метод індикаторів, оцінювання, табличний, факторний аналіз тощо) рівні наукового дослідження.

Сукупність методів, яку представлено на рис. 2.4., доцільно використовувати для дослідження фінансової стійкості домогосподарств на таких напрямках:

- 1) історичний, теоретичного узагальнення, аналізу, синтезу, абстрагування та класифікації – при вдосконаленні категоріального апарату фінансової стійкості домогосподарств, вивчення еволюційних аспектів становлення сфери фінансів домогосподарств як складової фінансової системи держави, дослідженні сукупності екзогенних та ендогенних факторів впливу на фінансову стійкість та при побудові концепції її підвищення в сучасних умовах;
- 2) індукції, дедукції, абстракції – при вивченні теоретичних основ сутності фінансової стійкості домогосподарств та її трансформації в розвиток фінансової системи держави;
- 3) системно-структурний аналіз – при опрацюванні методологічних засад дослідження фінансової стійкості домогосподарств, обґрунтуванні її теоретико-методологічних положень у системі фінансів домогосподарств, розрахунку показників оцінки фінансового стану домогосподарств та розробці методики визначення показників фінансової стійкості домогосподарств;
- 4) оцінювання, статистичного аналізу, кількісно-якісного аналізу, аналогії, класифікації, теоретичного узагальнення, факторного аналізу, методу індикаторів, порівняння – при оцінці фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному та мікроекономічному рівнях дослідження (аналізі показників достатності доходів, практики поточного фінансового забезпечення витрат, здійснення заощаджень та формування інвестиційного потенціалу домогосподарств);
- 5) математичного моделювання, факторний аналіз, альтернативний аналіз – при дослідженні кількісного впливу факторів загроз фінансовій стійкості домогосподарств; встановлення взаємозв'язку моделей фінансової поведін-

ки та стійкості домогосподарств; при розробці механізму трансформації фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи держави;

- б) теоретичного узагальнення – при формулюванні висновків та розробці пропозицій з удосконалення методики оцінки фінансової стійкості домогосподарств; обґрунтуванні основ управління фінансовими ресурсами домогосподарств у частині забезпечення фінансової стійкості останніх; у процесі концептуалізації підходів до розуміння місця і ролі домогосподарств у фінансовій системі держави. Запропонована на рис. 2.4. сукупність методів та напрямів їх використання (1–6) складатимуть методологію дослідження фінансової стійкості домогосподарств.

Методологію дослідження фінансової стійкості домогосподарств складала система таких методів:

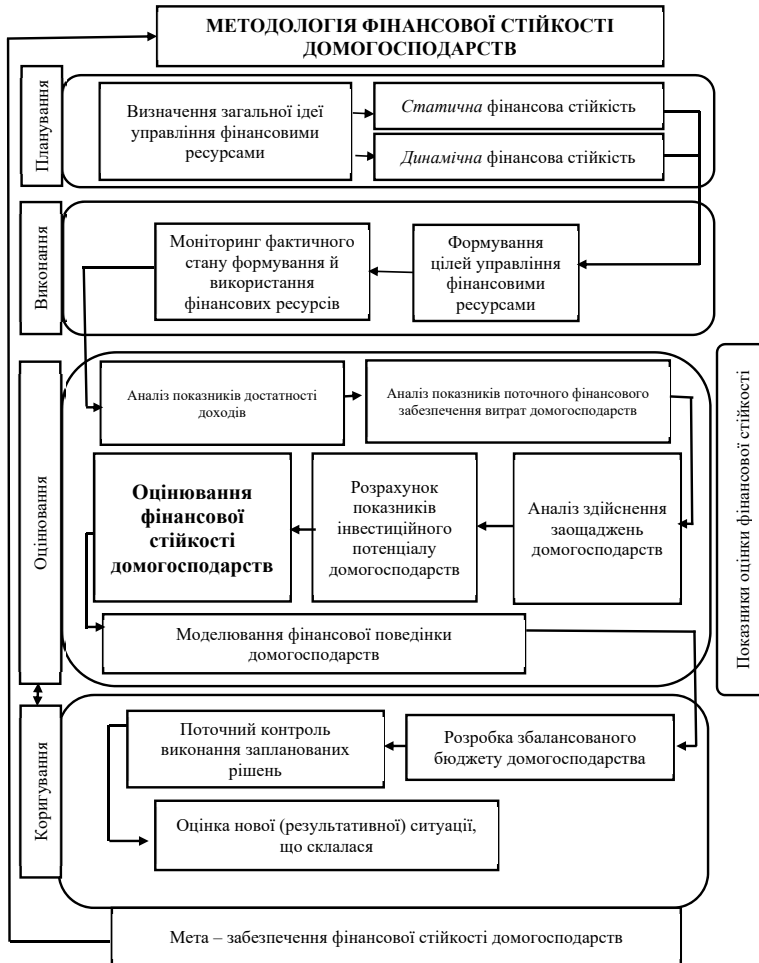
- системного підходу (фінансова стійкість домогосподарств розглядається як система, що об'єднує певну множину співзалежних елементів в єдине ціле; взаємозв'язок системи та її складових підпорядковується діалектиці цілого і частинного, загального і окремого);
- аналізу (передбачає дослідження показників фінансових ресурсів домогосподарств у розрізі їх складу і структури);
- синтезу (передбачає об'єднання раніше виокремлених фінансових ресурсів в єдине ціле – фінансову стійкість домогосподарства);
- аналітичний (передбачає розрахунок планових показників фінансових ресурсів домогосподарств на основі визначення впливу на них різноманітних факторів);
- моніторингу (передбачає постійне спостереження за формуванням та використанням фінансових ресурсів домогосподарств);
- прямого рахунку (передбачає розрахунок показників бюджету домогосподарства, виходячи з реальних потреб у розрізі окремих статей доходів і витрат);
- нормативний (ґрунтується на використанні норм і нормативів, встановлених стосовно відповідних показників доходів та витрат домогосподарства);

- функціональний (передбачає розрахунок планових, фактичних та прогнозних показників доходів та витрат домогосподарства згідно з їх функціональними характеристиками);
- балансовий (співвідношення пропорцій двох груп взаємопов'язаних показників доходів та витрат домогосподарства);
- аналогія (на основі подібності фінансових ресурсів чи фінансової стійкості окремого домогосподарства за певними ознаками зробиться умовивід щодо подібності їх за іншими ознаками на всі домогосподарства країни).

У контексті дослідження даної складної системи доцільно побудувати алгоритм забезпечення фінансової стійкості домогосподарств в умовах дії факторів як макро-, так і мікроекономічного рівня. *Метою* нашого дослідження є обґрунтування науково-методологічних засад, науково-методологічних підходів щодо забезпечення домогосподарствами необхідного рівня власної фінансової стійкості. Відповідно до цього, *об'єкт* нашого дослідження відображено як процес досягнення фінансової стійкості домогосподарств та управління нею в умовах динамічного фінансового середовища. *Предметом* дослідження є теоретико-методологічні основи, підходи та практичні аспекти забезпечення й управління фінансовою стійкістю домогосподарств з урахуванням особливостей функціонування фінансової системи держави.

Відповідно алгоритм фінансової стійкості в системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств характеризуватиметься логічним зв'язком, схематичне зображення якого представлено на рис. 2.5.

Як видно із рис. 2.5, у запропонованому алгоритмі виокремлено стадії планування, виконання, оцінювання та коригування, які є взаємопов'язаними між собою і доповнюють одна одну. Це створює цілісну систему наукового дослідження, яка дозволяє не лише сформулювати та виокремити певні завдання, але й визначити шляхи (способи, методи) їх реалізації (вирішення), спрямовані на досягнення визначеної нами мети управління фінансовими ресурсами домогосподарств – забезпечення їх статичної та динамічної фінансової стійкості.

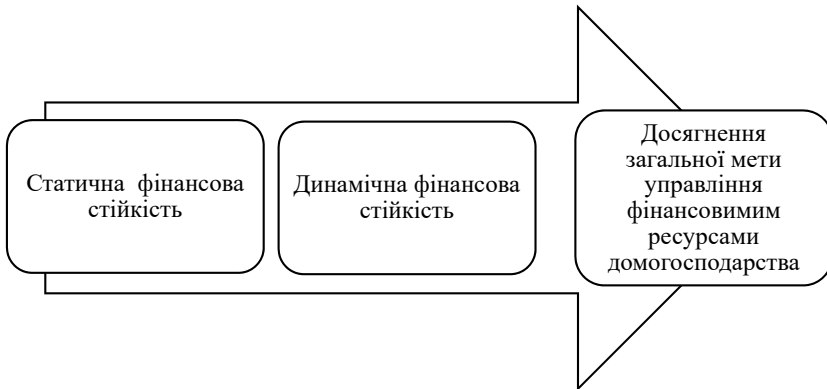
Рис. 2.5. Алгоритм методології фінансової стійкості в системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств *

* Джерело: запропоновано автором

На етапі планування відбувається визначення загальної ідеї управління фінансовими ресурсами – досягнення статичної та (або) динамічної фінансової стійкості домогосподар-

ства. На нашу думку, головною особливістю запропонованого алгоритму методології фінансової стійкості домогосподарств у системі управління їх фінансовими ресурсами є саме визначення його головної ідеї. При реалізації запропонованої ідеї виокремлюємо можливі сценарії подій:

а) при звичайному сценарії подій (рис. 2.6.):

Рис. 2.6. Алгоритм методології фінансової стійкості при звичайному сценарії управління фінансовими ресурсами домогосподарств *

* Джерело: запропоновано автором

Як видно із рис. 2.6, алгоритм методології фінансової стійкості при звичайному сценарії – це послідовне досягнення спочатку її статичних, потім динамічних значень показників і у такий спосіб досягнення загальної мети управління фінансовими ресурсами домогосподарств;

б) при виникненні непередбачуваних обставин, що унеможливають досягнення статичної або динамічної фінансової стійкості під дією ендогенних (зміна складу домогосподарства, зміна джерел доходів, безробіття голови домогосподарства, вимушена зміна місця проживання, економічна еміграція тощо), екзогенних факторів (зміна індексу споживчих цін, валютного курсу, розміру відсоткових ставок на заощадженні, інвестовані кошти, отримані кредити тощо), необхідним стає

розроблення окремих сценаріїв фінансової поведінки домогосподарств і вибір оптимального з них.

Рис. 2.7. Алгоритм методології фінансової стійкості при виникненні непередбачуваних обставин в управлінні фінансовими ресурсами домогосподарств *

* Джерело: запропоновано автором

Підхід описаний на рис. 2.6. та рис. 2.7., дає можливість забезпечити результативність фінансової стійкості домогосподарств у системі управління їх фінансовими ресурсами при різних сценаріях розвитку фінансового середовища.

На етапі виконання здійснюється формування цілей управління фінансовими ресурсами домогосподарства і проводиться моніторинг фактичного стану формування й використання фінансових ресурсів, за отриманими результатами здійснюється прогнозування, яке дозволяє визначити оптимальний рівень доходів і витрат домогосподарства.

Етап оцінювання передбачає розрахунок показників достатності доходів домогосподарств, практики поточного фінансового забезпечення витрат домогосподарств, аналіз тенденцій здійснення заощаджень домогосподарств та розрахунок їх інвестиційного потенціалу. Це дає можливість змодельовати фінансову поведінку домогосподарства при звичайному сценарії виконання бюджету домогосподарства, при дії непередбачуваних обставин та досягненні статичної та (або) динамічної фінансової стійкості домогосподарств.

Етап коригування передбачає розробку збалансованого бюджету домогосподарства, який слугуватиме основою для здійснення організаційних заходів у сфері управління фінансовими ресурсами. Важливими стадіями цього процесу є контроль за виконанням прийнятих управлінських рішень. Дотримання поетапності в стадіях дає можливість зробити узагальнення та оцінити досягнутий результат, а також проаналізувати, який зі сценаріїв виявився оптимальним при управлінні фінансовими ресурсами. Це дозволяє забезпечити результативність методології фінансової стійкості в системі управління фінансовими ресурсами при будь-якому сценарії розвитку подій.

Таким чином, місце методології фінансової стійкості в системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств полягає в тому, що вона діє, поєднуючи функціонування науки про управління фінансами на *мікрорівні* та державне регулювання фінансової системи на *макрорівні*. У такий спосіб досліджувана методологія фінансової стійкості домогосподарств впливає на важливі процеси і явища інших учасників фінансових відносин у суспільстві.

Запропоновано під методологією фінансової стійкості в системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств розуміти систему, що досліджує співзалежність, взаємозв'язок і взаємозалежність знань і діяльності держави (*макрорівень*) та домогосподарств (*мікрорівень*) у сфері формування й використання фінансових ресурсів останніх шляхом застосування сукупності принципів, функцій і методів. Дані принципи, функції та методи мають специфічне цільове призначення, пов'язане з управлінською діяльністю домогосподарств для досягнення певної мети – власної статичної та динамічної фінансової стійкості. Відповідно до складових методології дослідження фінансової стійкості домогосподарств нами розглянуто:

- принципи організації та проведення наукового дослідження (єдності теорії і практики, системності, розвитку, декомпозиції, об'єктивності та абстрагування);
- методи та способи проведення наукового дослідження (системного підходу, аналізу, синтезу, аналітичний,

моніторингу, прямого рахунку, нормативний, функціональний, балансовий, аналогії);

- понятійну та категоріальну основу наукового дослідження, зокрема: актуальність, проблематика, об'єкт, предмет, мета, завдання, наукова новизна, евристична цінність, теоретична і практична значущість.

Таким чином, дослідження теоретико-методологічних положень фінансової стійкості в системі управління фінансовими ресурсами на базі використання методів загальнонаукового пізнання явищ і процесів дало можливість детального осмислити її економічну сутність; запропонувати графічну інтерпретацію місця методології фінансової стійкості в системі управління фінансовими ресурсами; розробити принципи та методи досліджуваної методології.

Це стало основою для побудови алгоритму методології фінансової стійкості, який відображає її багатогранність та важливість у підвищенні результативності управління фінансовими ресурсами. Неодмінним елементом та основою дії запропонованого алгоритму є показники оцінки фінансової стійкості домогосподарств (достатності доходів, поточного фінансового забезпечення витрат, здійснення заощаджень та інвестиційного потенціалу), які розглянемо в п. 2.2. монографії.

2.2. Методологічні засади розрахунку показників оцінки фінансової стійкості домогосподарств

Проблематика дослідження фінансової стійкості домогосподарств набуває актуальності та привертає увагу її дослідників у період суттєвих соціально-економічних трансформацій, особливо загострюючись в обставинах пандемії, воєнних дій. Наша теза обумовлена тим, що згадані трансформації та форс-мажорні обставини є чинником, що дестабілізує забезпечення стійкого розвитку суб'єктів фінансових відносин загалом та вітчизняних домогосподарств зокрема. В таких умовах важливою складовою забезпечення фінансової стійкості

домогосподарств є наявність повної, перевіреної інформації про стан їх фінансових ресурсів. З цією метою життєво необхідним є здійснення безперервного моніторингу за показниками рівня фінансової стійкості домогосподарств. Так само, система показників повинна бути розроблена у відповідній науковій методиці оцінювання, особливості їх розрахунку повинні бути обґрунтовані із логічною інтерпретацією отриманих результатів та можливістю екстраполювати висновки на фінансову діяльність домогосподарств. Аналіз літературних джерел, де відображені результати розробки інструментарію щодо оцінювання фінансової стійкості домогосподарств та прийняття рішень у сфері їх фінансової стійкості, засвідчує відсутність згоди між науковцями із досліджуваної нами проблематики. Загалом виникає ситуація, за якої змішуються засадничі поняття чи категорії фінансової стійкості, а методологія її оцінювання ґрунтується на основних аспектах оцінювання рівня фінансового стану, фінансової безпеки домогосподарств або замінюється останньою.

В сучасних умовах глобалізації, європейської інтеграції України, світових або вітчизняних економічних криз, воєнних дій, які тривають у нашій державі вже майже десятиліття, домогосподарства змушені здійснювати пошук нових інструментів і методів фінансової стійкості перед наявними загрозами. В умовах динамічного економічного середовища проблема досягнення та підтримання необхідного рівня фінансової стійкості є надзвичайно актуальною, оскільки фінансова діяльність домогосподарств через тривалість їх життєвого циклу (до 30 років) тісно пов'язана із великою кількістю ендогенних та екзогенних факторів впливу чи перспектив свого розвитку.

Враховуючи теоретичні основи системного підходу при проведенні наукового дослідження, кожне домогосподарство розглядають як динамічну відкриту систему, що перебуває в постійному обміні всіх видів ресурсів із зовнішнім серед-

овищем^{245, 246}. Фінансова стійкість домогосподарств є невіддільним елементом фінансової стійкості держави. Вона може бути сформульована, з одного боку, як готовність фінансової діяльності самих домогосподарств забезпечувати свої потреби шляхом найбільш результативного формування та використання власних і залучених фінансових ресурсів, а з іншого боку, – як готовність або здатність держави через ресурси фінансової системи забезпечувати такий рівень стійкості домогосподарств, який також сприятиме задоволенню їх потреб. Тобто, фінансову стійкість можна представити як здатність фінансової діяльності домогосподарств забезпечувати її необхідний рівень власними зусиллями, а держави – сприяти її забезпеченню через складові фінансової системи (наприклад, фінансовий ринок, страхові компанії, недержавні пенсійні фонди тощо).

Для оцінювання стану фінансової стійкості домогосподарств постає потреба у формулюванні та систематизації показників, які її характеризують. Сучасні наукові розробки з проблем визначення механізму досягнення певного рівня фінансової стійкості містять чіткий набір показників у межах авторських методичних підходів. Проведене дослідження в розділі 1 монографії свідчить про необхідність відображення поняття «фінансової стійкості» домогосподарств окремо на макроекономічному та мікроекономічному рівнях наукового пізнання, деталізації її складових, а також побудови різної методики і алгоритму її оцінювання. На нашу думку, підхід до оцінювання фінансової стійкості домогосподарств шляхом виокремлення її двох рівнів є обґрунтованим.

Показники оцінки фінансової стійкості є неодмінною складовою методології її дослідження в системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств. Слід відрізнити поняття «аналіз» від «оцінки» фінансової стійкості домогосподарства.

---

²⁴⁵ Барановський О. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізм забезпечення) : монографія. К. : КНТЕУ, 2004. 759 с.

²⁴⁶ Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Конверського. К. : Центр учбової літератури, 2010. 352 с.

Аналіз літературних джерел показує, що автори часто ототожнюють ці поняття між собою, вживаючи їх як синоніми: «у процесі аналізу вибирають і оцінюють критерійні показники... для досягнення основної мети аналізу фінансового стану... можуть застосовуватися різні методи аналізу... можна визначити наступні методи оцінки фінансового стану»²⁴⁷, «метою аналізу є оцінка фінансового стану...оцінка результатів»²⁴⁸, «значення, завдання та інформаційне забезпечення аналізу фінансового стану (назва розділу – власна прим.)... здійснюється шляхом ... системної оцінки фінансового стану»²⁴⁹, «аналіз фінансової стійкості, платоспроможності стану (назва розділу – власна прим.)... розуміння сутності поняття «фінансова стійкість» дуже важливе, бо визначає підхід до його оцінки, вимірювання й управління»²⁵⁰.

На наш погляд, між цими поняттями має бути відмінність. Оцінювання має містити не тільки визначення та розрахунок показників досліджуваного явища – фінансової стійкості, а й порівняння його з нормативом, певним критерієм. Іншими словами, оцінювання фінансової стійкості як один із важливих елементів методу аналізу передбачає розрахунок не лише показників, але і їхніх нормативів. Такими нормативами стануть мінімальні (допустимі) межі значень конкретних показників.

Методика дослідження фінансової стійкості домогосподарства містить використання конкретних методів і має структуру, яка складається із таких компонентів:

- 1) теоретико-методологічна частина, на основі якої будуть методику дослідження (розкривається в розділі 2 монографії);
- 2) історико-теоретична частина, що передбачає дослідження фінансової стійкості з урахуванням зв'язків та взаємо-

---

²⁴⁷ Безбородова Т. В. Сутність та необхідність аналізу фінансового стану. *Економіка. Управління. Інновації*. Випуск № 1 (11), 2014. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_1_9 (дата звернення 26.12.2021).

²⁴⁸ Шеремет О. О. *Фінансовий аналіз : навчальний посібник*. К., 2005. 196 с.

²⁴⁹ Литвин Б. М., Стецьмах М. В. *Фінансовий аналіз : навч. посіб.* К.: «Хай-Тек Прес», 2008. 336 с.

²⁵⁰ Серединська В. М., Загородна О. М., Федорович Р. В. *Економічний аналіз : навч. посібник*. Тернопіль: Видавництво Астон, 2010. 624 с.

залежностей між доходами, витратами, заощадженнями та інвестиціями домогосподарства за досліджуваний період 2001-2020 рр. (розділ 3 монографії), вплив екзогенних та ендогенних чинників на досліджуване явище (розділ 4 монографії);

- 3) практична частина, у яку входить узагальнення результатів дослідження фінансової стійкості як логічного завершення наукового пошуку, їх аргументація (розділ 4 монографії).

Єдиного підходу щодо методів дослідження фінансової стійкості домогосподарств немає. Як уже зазначалось нами, переважно дослідники концентрують увагу на оцінці рівня фінансової стійкості (фінансового стану, фінансової безпеки) інших суб'єктів фінансових відносин – суб'єктів господарювання або держави. Що стосується домогосподарств, то науковці застосовують результати опитування Державної служби статистики України як базу для аналізу стану фінансової стабільності населення. Сьогодні в Україні немає обґрунтованих методичних підходів до оцінки стану фінансової стійкості домогосподарств, усталеної системи показників даної оцінки. Це обумовлює загальну тематику дослідження, його актуальність і представлення авторського підходу до розв'язання поставлених завдань.

Кожен науковець зосереджує увагу саме на тих методах, які дають йому «можливість» вивчити досліджувану сферу – доходи, витрати, заощадження, інвестиції, фінансовий стан або фінансову безпеку домогосподарств – якнайдетальніше. Зазначимо, що оцінці фінансової безпеки домогосподарств приділяється більша увага. Єдина спільна риса, що об'єднує всі ці підходи, – це одержання даних, які розраховуються на методах кількісного та якісного оброблення даних.

Воробійов Ю., Ворошило В. оцінку функціонування фінансів домогосподарств здійснюють, концентруючи свою увагу на їх доходах «через оцінку формування і використання доходів, оцінку фінансових потоків, оцінку стану фінансів домашніх господарств. Для цього необхідно розглянути динаміку кількості та складу домогосподарств України, які ви-

ступують базою для відповідних досліджень»²⁵¹. Швайко М. пропонує для детального аналізу фінансового стану домогосподарства «звернути увагу на такі категорії, як доходи та витрати домогосподарства»²⁵².

Можемо погодитися із позиціями вище згаданих науковців у тому, що показник «грошового потоку» доходів і витрат домогосподарств за певний період є релевантним щодо оцінки їх фінансового стану; такий підхід є нескладним у розрахунках. Дана позиція ґрунтується на тому, що він показує рух фінансових ресурсів, що генеруються фінансовою діяльністю домогосподарств, і на його основі можна зробити висновки про якість управління фінансовими ресурсами домогосподарств. Водночас застосування підходу «грошового потоку» до оцінки фінансової стійкості не дозволяє врахувати весь спектр чинників, які на нього впливають, наприклад, інструментів фондового, валютного ринків чи обсягу залучених кредитних ресурсів.

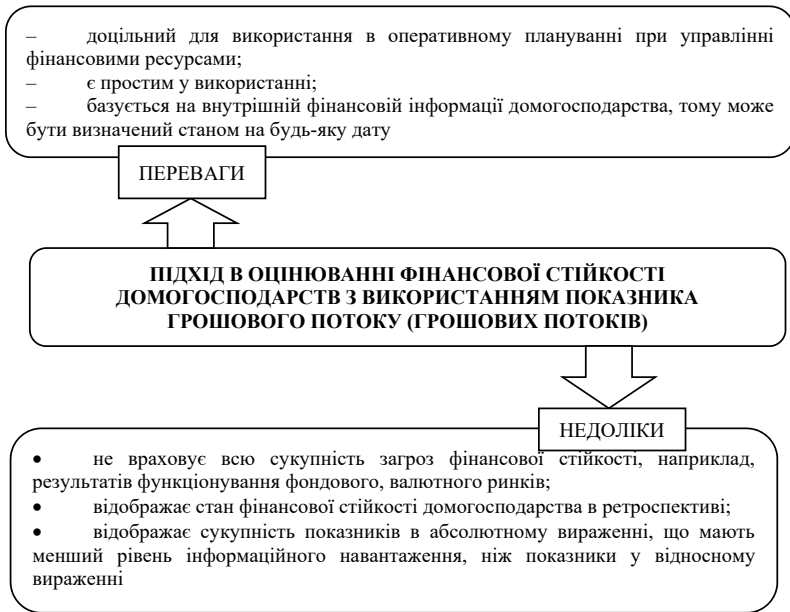
Переваги та недоліки методики оцінки фінансової стійкості домогосподарств з використанням показника (або декількох показників) грошового потоку (грошових потоків) описано на рис. 2.8.

На нашу думку, навіть позитивне значення грошового потоку в абсолютному вираженні не стає винятковим індикатором його фінансової стійкості. Тому разом із кількісною оцінкою фінансової стійкості за допомогою показників грошових потоків, виражених в абсолютних значеннях, необхідним постає розрахунок і якісного показника (або якісних показників). Ними можуть бути співвідношення абсолютних показників або показників, розроблених на основі самооцінювання домогосподарствами власної фінансової стійкості та ін.

---

²⁵¹ Воробйов Ю.М., Ворошило В.В. Фінанси домашніх господарств у фінансовій системі держави : монографія. Сімферополь : ВД «АРИАЛ», 2013. 232 с.

²⁵² Швайко М. А. Сучасні тенденції фінансів домогосподарств України. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Випуск 98, 2020. DOI: [10.26565/2311-2379-2020-98-05](https://doi.org/10.26565/2311-2379-2020-98-05) (дата звернення 29.12.2021).

Рис. 2.8. Переваги та недоліки застосування методу в оцінюванні фінансової стійкості домогосподарств з використанням показника грошового потоку (грошових потоків) *

* Джерело: запропоновано автором

Недолік оцінки фінансової стійкості домогосподарств лише з погляду грошового потоку виправляє Швайко М.²⁵³, який у своєму науковому дослідженні порівнює рівень доходів домогосподарств із рівнем мінімальної заробітної плати. Безумовно, цим автор суттєво посилює аналітичну складову оцінки стійкості. Водночас він у ніякий спосіб не оцінює витрат і не піддає аналізу заощадження та інвестиції домогосподарств. Аналогічно Потьомкін С. та Козлова І. аналізують структуру доходів і витрат домогосподарств «для визначення

²⁵³ Швайко М. А. Сучасні тенденції фінансів домогосподарств України. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Випуск 98, 2020. DOI: [10.26565/2311-2379-2020-98-05](https://doi.org/10.26565/2311-2379-2020-98-05) (дата звернення 29.12.2021).

оптимального рівня доходу для покриття необхідних витрат»²⁵⁴. На відміну від підходу Швайко М., автори порівнюють рівень доходів домогосподарств не із рівнем мінімальної заробітної плати, а із рівнем їхнього прожиткового мінімуму, визначаючи в такий спосіб оптимальний рівень доходів.

Оцінює ситуацію у сфері розвитку домогосподарств в Україні через призму їхніх доходів, витрат та обстеження умов життєдіяльності Василюга Н., який зазначає, що «на державному рівні для всебічної характеристики стану ..... домогосподарств, аналізу структури їх доходів Держстатом України до системи показників рівня життя домогосподарств віднесено: 1) грошові доходи; 2) негрошові доходи; 3) загальні доходи; 4) сукупні ресурси»²⁵⁵. Доходи домогосподарств порівнюються зі структурою витрат і оцінюються через призму виконання «закону Енгеля».

Колектив авторів за загальною редакцією Єфименко Т. та Єрмошенка М. проводить оцінку фінансів домогосподарств у фінансовій системі країни шляхом аналізу складу та структури доходів, витрат, заощаджень і кредитів домогосподарств. Тобто вони розширюють об'єкти оцінювання домогосподарств, водночас не порівнюючи їх із жодним мінімальним або пороговим значенням. Цікавим є підхід авторів щодо виокремлення понять фінансових «потоків» і «запасів» домогосподарства, які повинні реєструватися в балансі активів і пасивів та пов'язаних з ним таблицях, а потоки – у всіх інших рахунках і таблицях системи національних рахунків. Проте, як справедливо відзначають самі автори, «на жаль, в Україні ще не будують баланс активів і пасивів та пов'язаних з ним таблиць для сектору домашніх господарств»²⁵⁶.

Чечетова Н. та Чечетова-Терашвілі Т. пропонують оцінювати фінансовий стан домогосподарств на двох рівнях: макрорівні, де «можуть розглядатися в сукупності доходи до-

²⁵⁴ Потьомкін С.К., Козлова І.М. Аналіз структури доходів і витрат домогосподарств. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Випуск 13, 2016. С. 172–179.

²⁵⁵ Василюга Н. А. Оцінка ситуації у сфері розвитку домогосподарств в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. № 12, 2017. С. 120–124.

²⁵⁶ Фінанси інституційних секторів економіки України : монографія / за ред. Т. І. Єфименко, М. М. Єрмошенка. К. : ДННУ «Акад. фін. Управління», 2014. 584 с.

могосподарств, структура та обсяги споживання, фінансові взаємини щодо податків, пенсійного забезпечення, соціальної підтримки», та мікрорівні, де «формується інформація щодо рівня доходів домогосподарств, яка необхідна для формування та розподілу соціальних субвенцій, а також соціальних видатків місцевих бюджетів»²⁵⁷. Позитивним, на нашу думку, є виокремлення авторами двох рівнів оцінки фінансового стану домогосподарств, проте представлена динаміка доходів, витрат та заощаджень домогосподарств не є, на нашу думку, оцінкою фінансового стану, а описує тенденції сфери фінансів домогосподарств у ретроспективі.

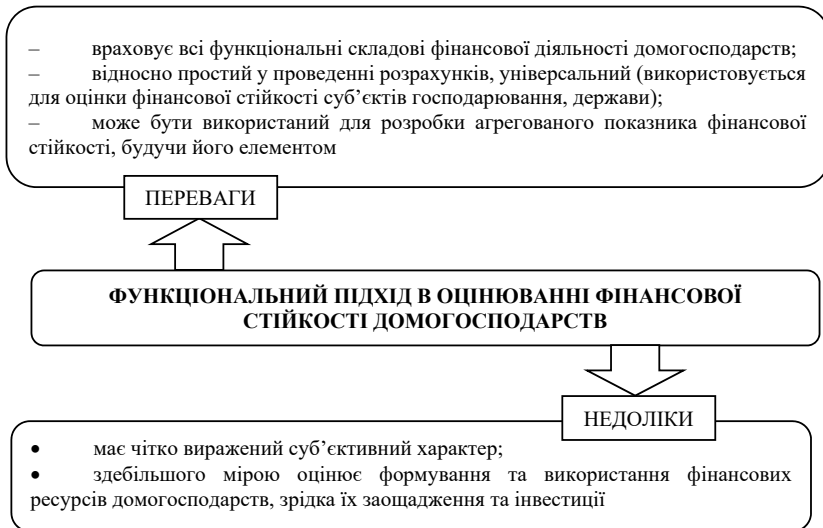
Основним недоліком у запропонованому підході до оцінки фінансової стійкості домогосподарства через окремі складові його фінансової діяльності – доходи, витрати чи заощадження – який ми вважатимемо «функціональним», є неврахування принципу системності у проведенні дослідження; він не відображає граничних, оптимальних або бажаних значень показників, які можуть бути притаманні кожній із функціональних складових фінансової діяльності домогосподарств; спостерігаються певні суперечності щодо змістовного наповнення кожної зі сфер тими чи іншими індикаторами.

Окрім того, функціональний підхід, цілеспрямований на оцінювання всіх видів фінансових ресурсів домогосподарств, водночас не враховує особливості та можливості їх формування чи використання у зв'язку із широким спектром фінансових інструментів заощадження чи інвестування. У той же час методика функціонального підходу до оцінки фінансової стійкості домогосподарств не забезпечує вирішення зв'язку його спроможності протистояти внутрішнім чи зовнішнім загрозам, а також не має обґрунтованих порогових показників стійкості з кожною із її складових.

Переваги та недоліки функціональної методики оцінки фінансової стійкості домогосподарств описано на рис. 2.9.

---

²⁵⁷ Чечетова Н. Ф., Чечетова-Терашвілі Т. М. Особисті фінанси та фінанси домогосподарств як резерв економічного зростання регіонів. *International Journal of Innovative Technologies in Economy*. 4(24), 2019. С. 35–39.

Рис. 2.9. Переваги та недоліки застосування функціонального методу в оцінюванні фінансової стійкості домогосподарств *

* Джерело: запропоновано автором

Опираючись на системний підхід у наукових дослідженнях, вважаємо, що фінансова стійкість домогосподарств як об'єкт вивчення повинна:

- 1) розглядатися як єдине явище, одне ціле;
- 2) виходити з того, що на неї впливають екзогенні та ендогенні фактори, які мають різне походження, і це визначає необхідність розгляду фінансової стійкості у кількох площинах (мінімум двох, макроекономічній та мікроекономічній);
- 3) розглядатися в тісній взаємодії з іншими явищами фінансової діяльності домогосподарства, в основному його безпекою, доповнюючи методологічну складову її дослідження.

Як єдине ціле оцінка фінансової стійкості домогосподарств потребує «єдиного» показника, синонімом якого можуть бути слова «інтегральний», «агрегований» тощо.

Сьогодні в науковій літературі головним напрямом у дослідженні фінансової стійкості домогосподарств є оцінка їх фінансової безпеки. Переважно така оцінка проводиться методом кількісної та якісної обробки даних із використанням ряду показників (показників) або інтегрального (агрегованого) показника.

Сніщенко Р. розвиває ідею аналізу окремих складових фінансової діяльності домогосподарств для оцінки рівня їх фінансової безпеки: «основу фінансової безпеки домогосподарств становить оптимальний баланс між їхніми доходами і витратами, тому ...скористаємося Методичними вказівками щодо розрахунку доходів та витрат населення України, затвердженими Наказом Держкомстату»²⁵⁸. Водночас проведений аналіз складу, обсягу та структури доходів і витрат домогосподарств згідно з даними Державної служби статистики України ніяким чином не визначає оптимальність співвідношення доходів і витрат домогосподарств і з методологічної точки зору є аналізом стану домогосподарств, а не оцінкою даного стану. Розв'язуючи проблему даного підходу, Коцюрубенко Г. та Шикіна Н. пропонують використовувати агрегований показник оцінки фінансової безпеки домогосподарств, який міститиме значення 13 окремих показників, серед яких 3 стосуватимуться доходів домогосподарств, 2 – їхніх заощаджень, жоден – поточних витрат, 2 – забезпеченості товарами довготривалого користування, 1 – чисельності економічно активного населення, решта – макроекономічні показники (ВВП на 1 домогосподарство, рівень безробіття тощо)²⁵⁹. Відсутність у підході авторів

²⁵⁸ Сніщенко Р.Г. Методологічні проблеми та особливості аналізу й оцінки фінансової безпеки домогосподарств. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Економіка і менеджмент. Вип. 27(2), 2017. С. 105–109.

²⁵⁹ Коцюрубенко Г. М., Шикіна Н. А. Оцінювання фінансової безпеки домогосподарств: методичний та аналітичний аспекти. *Економіка та суспільство*. Випуск № 25, 2021. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-40> (дата звернення 28.12.2021).

порогових значень розглянутих показників робить оцінку фінансової безпеки домогосподарств радше аналізом досліджуваного явища. Ідея додавання в одному агрегованому показнику значень, які за своєю суттю є мікроекономічними (доходи, витрати домогосподарств) та макроекономічними (рівень ВВП, який припадає на одне домогосподарство), робить підхід авторів оригінальним.

Підтримують ідею розгляду аналізу стану фінансової безпеки домогосподарств з позиції як держави, так і домогосподарства колектив авторів монографії «Фінансова безпека домогосподарств в Україні: сучасні проблеми та механізм забезпечення» під редакцією Пшика Б. Зокрема, яким запропоновано аналіз стану фінансової безпеки домогосподарств:

- з позиції держави здійснювати оцінку: обсяг ВВП на одну особу, рівень безробіття, рівень бідності, працевдатності домогосподарств та ін. (усього 13 показників);
- з позиції домогосподарств оцінку: наявні майнові права на майно, аналіз сімейного бюджету, можливості до заощаджень, аналіз особистих фінансових цілей та ін. (усього 6 показників) ²⁶⁰.

Позитивною рисою даного підходу є те, що до частини розглянутих у методичці показників авторами надані та проаналізовані їхні порогові значення, що дозволило запропонувати 3 рівні фінансової безпеки домогосподарств – високий, помірний та низький.

Проводить аналіз стану фінансової безпеки домогосподарств Зварич М., яка у своїй дисертації також розділяє систему показників мікрорівня (обсяг доходів та витрат, заощаджень домогосподарств та ін., всього 3 показники) та макрорівня (рівень безробіття, бідності та ін., всього 4 показники) ²⁶¹. Як і в попередніх підходах, автор не розглядає порогові значення показників, що робить аналіз фінансового

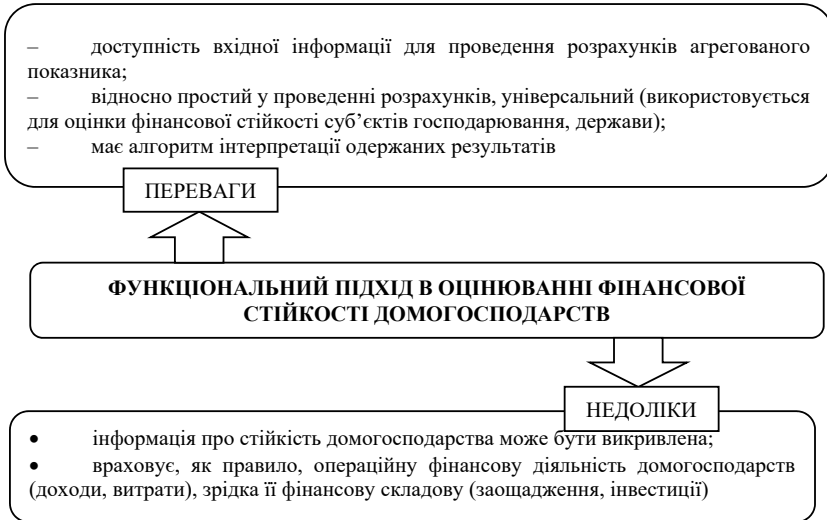
---

²⁶⁰ Фінансова безпека домогосподарств в Україні: сучасні проблеми та механізм забезпечення / кол. авт. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Б. І. Пшика. Львів : СПОЛОМ, 2020. 274 с.

²⁶¹ Зварич М. Механізм забезпечення фінансової безпеки домогосподарств в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Київ, 2020. 25 с.

стану обмеженим та не дозволяє зробити висновки про його високий (або низький) рівень в Україні.

Систематизацію переваг та недоліків агрегованого підходу до оцінки фінансової стійкості домогосподарств описано на рис. 2.10.

Рис. 2.10. Переваги та недоліки застосування агрегованого підходу в оцінюванні фінансової стійкості домогосподарств *

* Джерело: запропоновано автором

Не применшуючи важливості запропонованих визначень і проведених розрахунків аналізу та оцінки фінансової стійкості крізь призму окремих складових фінансової діяльності домогосподарства – доходів, витрат, заощаджень чи безпеки, пропонуємо власний підхід у трактуванні досліджуваного об'єкту. На нашу думку оцінка фінансової стійкості – це діяльність, яка на основі проведеного аналізу, обґрунтованих суджень і прогнозних розрахунків, використовуючи сукупність відповідних способів і методів, робить припущення щодо зміни тенденцій у формуванні та використанні фінансових ре-

сурсів у формі доходів, витрат, заощаджень, інвестицій на мікрорівні (домогосподарства) або та макрорівні (держава).

За результатами опрацювання літературних джерел ми дійшли висновку, що сьогодні немає єдності підходів до переліку показників оцінки фінансової стійкості домогосподарств. Це в першу чергу пояснюється тим, що наявні погляди науковців на оцінку фінансової стійкості є ідентичними або майже ідентичними із поглядами на оцінку фінансового стану, фінансової безпеки домогосподарств. Ідею оцінки фінансового стану групою показників розвивають Сидоренко-Мельник Г. та Лупир М., які пропонують 4 групи показників, а саме:

- 1) показники потенціалу забезпечення фінансової безпеки (ВВП на душу населення на місяць, рівень безробіття, рівень інфляції та ін.; всього 12 показників);
- 2) показники платоспроможності (середньомісячна номінальна заробітна плата, середньомісячна реальна заробітна плата та ін.; всього 4 показники);
- 3) показники фінансової стійкості (співвідношення доходу на душу населення до прожиткового мінімуму та ін.; всього 3 показники);
- 4) показники витрат та інвестиційного потенціалу (витрати на споживання на душу населення; показник інвестиційного потенціалу та ін.; всього 4 показники).

На думку авторів, післяаналіз запропонованих 4 груп показників дасть можливість вивести інтегральний показник оцінки стану фінансової безпеки домогосподарства²⁶². На думку Ціщика Р., стан та динаміка розвитку домогосподарства – це визначення показників структури сукупних грошових доходів і витрат домогосподарства, споживання домогосподарствами харчових продуктів, характеристика та облаштування житла, рівень освіти населення та оцінка доступності для домогосподарств медичної допомоги²⁶³. На

²⁶² Сидоренко-Мельник Г. М., Лупир М. М. *Інтегральна оцінка фінансової безпеки домогосподарств: методичний аспект* : матер. II всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 25 лют. 2019 р.), Полтава, 2019. С. 241–245.

²⁶³ Ціщик Р. Статистичний аналіз стану та динаміки розвитку домогосподарств України з метою вдосконалення прийняття управлінських рішень щодо їх державної підтримки. *Причорноморські економічні студії*. Випуск 6, 2016. С. 57–63.

відміну від попереднього підходу, автор не розглядає інтегрального показника оцінки фінансового стану, що, безумовно, поглибило б його позицію.

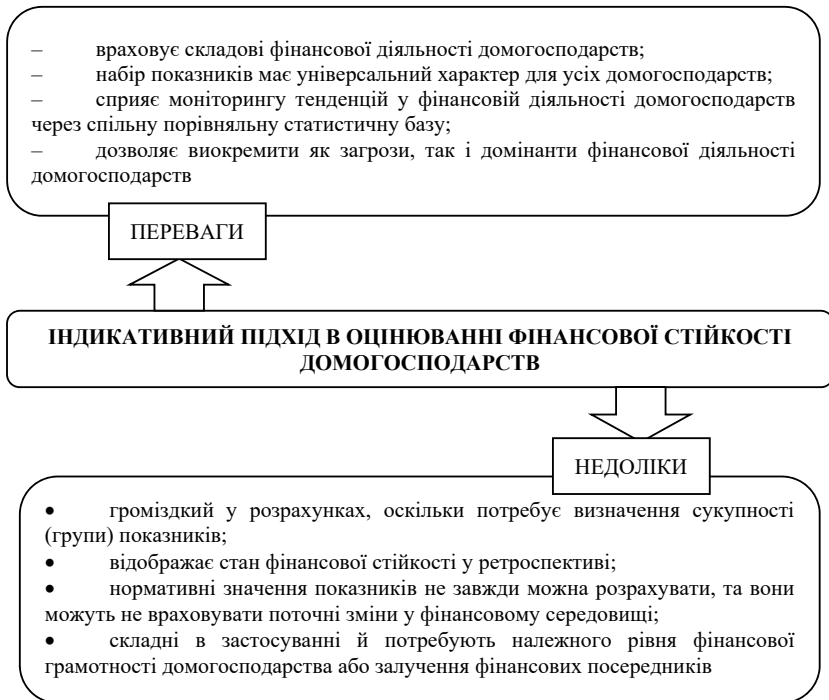
Критичний аналіз індикативного підходу до оцінювання фінансової стійкості домогосподарств виявляє, на нашу думку, що він має окремі переваги та недоліки. Вважаємо, що застосування цього методу є можливим за умови врахування всіх аспектів (складових) фінансової діяльності домогосподарств – доходів, витрат, заощаджень та інвестицій, визначення їх порогових (нормативних) значень. Крім того, наукова обґрунтованість відібраних для оцінки показників посилиться, якщо вони відповідатимуть таким вимогам, як: доступність до трактування та обчислення; можливість їх ранжування на діапазони за станом фінансової стійкості; використання для обчислення фактичної статистичної інформації Державної служби статистики України, Національного банку України; системність у відборі показників; можливість моніторингу тенденцій стану фінансової стійкості в часі; придатність для використання бази показників задля прогнозування майбутнього стану фінансової стійкості домогосподарств. Проте основними недоліками індикативного методу в оцінюванні фінансової стійкості домогосподарств ми вбачаємо проведення відповідних розрахунків на основі використання ретроспективної інформації, і, зрештою це матиме всі переваги та недоліки методу екстраполяції в плануванні фінансової діяльності домогосподарств; для повної та правильної інтерпретації отриманих показників оцінки фінансової стійкості необхідністю для домогосподарства стає володіння мінімальним рівнем фінансової грамотності або залучення послуг фінансових посередників, що, безумовно, підвищує витрати на управління фінансовими ресурсами.

Переваги та недоліки застосування індикативного методу в оцінюванні фінансової стійкості домогосподарств згруповано на рис. 2.11.

Переваги та недоліки застосування окремих методів при оцінюванні фінансової стійкості домогосподарств (грошових потоків (рис. 2.8.), функціонального (рис. 2.9), агрегованого (рис. 2.10), індикативного (рис. 2.11)) засвідчили, що загальна

методика перебуває на стадії зародження та вимагає подальших наукових розробок. Це пояснюється тим, що стійкість уособлює безліч аспектів фінансової діяльності домогосподарств, таких, як: оцінка стану їх фінансових ресурсів, показників фінансової безпеки, реалізація інвестиційного потенціалу, здійснення заощаджень тощо також піддається впливу дії ендогенних та екзогенних чинників.

Рис. 2.11. Переваги та недоліки застосування індикативного методу в оцінюванні фінансової стійкості домогосподарств *

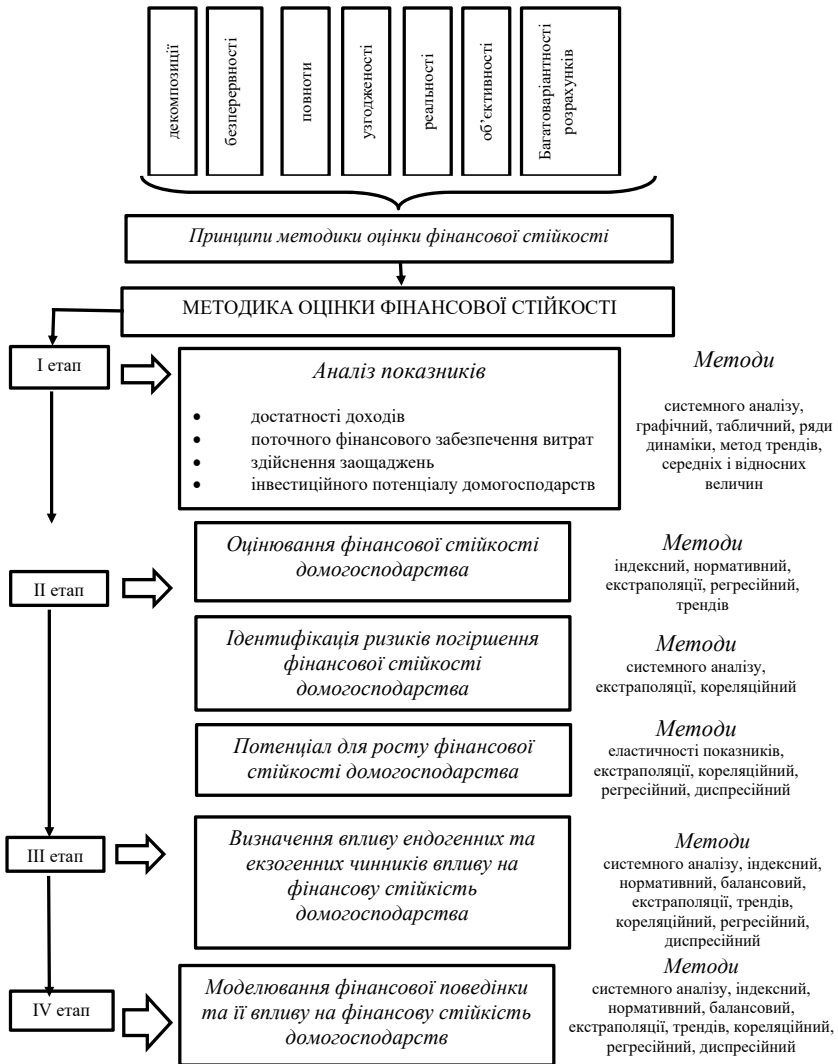
* Джерело: запропоновано автором

Проведене дослідження методологічних засад розрахунку показників оцінки фінансової стійкості домогосподарств показує:

- 1) у вітчизняній науці та практиці немає єдиної методики оцінювання фінансової стійкості. Це обумовлено багатоаспектністю в аналізі фінансової діяльності домогосподарств;
- 2) методика оцінювання фінансової стійкості домогосподарств повинна враховувати правила: а) можливість її використання для характеристики фінансової стійкості домогосподарств; б) формування оптимальних значень показників фінансової діяльності; в) відбір релевантних показників оцінювання усіх складових фінансової діяльності для забезпечення точності розрахунків і уникнення дисбалансів в процесі управління фінансовими ресурсами; г) орієнтація окремо на макро- та мікроекономічний рівень дослідження, що обумовлено відмінними факторами впливу на фінансову стійкість на кожному із них; збалансованістю фінансових ресурсів домогосподарств на макроекономічному та її відсутністю на мікроекономічному рівні;
- 3) вважаємо, що в нашому подальшому дослідженні доцільним є синтез методів грошових потоків та індикативного при оцінюванні фінансової стійкості домогосподарств. На основі використання цих методів запропонуємо інтегральний (агрегований) показник (або показники). Саме таке поєднання, на нашу думку, забезпечить максимально точні результати дослідження фінансової стійкості домогосподарств.

На рис. 2.12. подано авторське бачення методики розрахунку показників оцінки фінансової стійкості домогосподарств, запропоновано принципи та алгоритм її реалізації.

Під методикою розрахунку фінансової стійкості домогосподарства потрібно розуміти сукупність способів і методів, які використовуються органами державної влади (на макрорівні) та домогосподарствами (на мікрорівні) у відповідній послідовності для оцінки показників доходів, витрат, заощаджень та інвестицій задля найкращого варіанта розвитку домогосподарства.

Рис. 2.12. Методика розрахунку показників оцінки фінансової стійкості домогосподарств *

* Джерело: запропоновано автором

У Методиці оцінки фінансової стійкості домогосподарства (далі – Методика) виокремлено 4 групи показників, аналіз яких наведено в розділі 3 монографії. Складовими Методики є:

- I. Загальні положення;
- II. Інформаційне забезпечення;
- III. Принципи методики;
- IV. Методи методики;
- V. Етапи здійснення розрахунків;
- VI. Принципи розрахунку показників;
- VII. Особливості розрахунку показників.

I. Загальні положення Методики

Методика оцінки фінансової стійкості домогосподарства визначає методологічну основу процесу управління його фінансовими ресурсами за визначений період. Метою її розробки є підвищення фінансової стійкості домогосподарств у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі. Досягнення мети забезпечується на основі узгодженості рішень щодо прогнозних обсягів доходів, витрат, заощаджень, інвестицій на всіх етапах управління фінансовими ресурсами домогосподарств.

Методика дає можливість прогнозувати формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств у їхньому складі, динаміці та структурі, визначати вплив екзо- та ендогенних факторів на показники доходів, витрат, заощаджень, інвестицій.

В основу запропонованої Методики покладено сукупність методів теоретичного (аналогії, аналізу, синтезу, індукції, дедукції та ін.), емпіричного (спостереження, експеримент, опис, статистика та ін.) та метатеоретичного (діалектичний метод і метод системного аналізу) рівня наукових досліджень, які доповнюють один одного.

II. Інформаційне забезпечення Методики

Інформаційне забезпечення Методики здійснюється за допомогою емпіричних та теоретичних методів наукового пізнання.

Зокрема використовуються такі емпіричні методи, як:

- 1) спостереження при оновленні даних про сукупні ресурси домогосподарств, їх соціально-економічне становище, ди-

- ференціацію життєвого рівня, а також про макроекономічні показники розвитку України (дані Державної служби статистики України, Національного банку України);
- 2) самооцінки при анкетуванні домогосподарств щодо доступності їм окремих товарів і послуг, рівня своїх доходів, умов життя та з питань ефективності програм соціальної підтримки населення (дані Державної служби статистики України);
  - 3) аналізу результатів виконання плану з доходів і витрат бюджету домогосподарства, а також динаміки фактичних показників у розрізі складових (дані окремого домогосподарства).

Теоретичні методи наукового дослідження:

- 1) абстрагування при ідентифікації ендогенних та екзогенних чинників впливу на фінансову стійкість домогосподарства, ризиків її погіршення (виокремлюємо макроекономічний рівень наукового дослідження – за джерелами Державної служби статистики України, Національного банку України та мікроекономічний рівень – за даними окремого домогосподарства);

- 2) аналізу при виділенні окремих складових фінансової стійкості домогосподарств: рівня достатності їхніх доходів, поточного фінансового забезпечення витрат, здійснення заощаджень та формування інвестиційного потенціалу. Оцінку даних показників проводимо на макроекономічному рівні наукового дослідження – за джерелами Державної служби статистики України, Національного банку України та мікроекономічному рівні – за даними окремого домогосподарства;

- 3) на основі проведеного аналізу окремих складових фінансової діяльності домогосподарств моделювання фінансової поведінки домогосподарства для забезпечення його фінансової стійкості у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі. Даний метод може поєднуватись з емпіричними методами експертних думок при умові довірного управління фінансовими ресурсами домогосподарств, рейтингування при диференціації життєвого рівня населення (на макроекономічному рівні наукового дослідження), визначення інструментів заощадження,

інвестицій домогосподарства, вибору фінансових установ тощо (на мікроекономічному рівні наукового дослідження).

Джерелами інформаційного забезпечення виступатимуть дані формування та використання фінансових ресурсів окремого домогосподарства.

Джерелами інформації, необхідної для застосування Методики, є:

- звітні дані Державної служби статистики України;
- звітні дані Національного банку України;
- звітні дані функціонування фінансового ринку України;
- звітні дані діяльності учасників фінансового ринку України: страхових компаній, недержавних пенсійних фондів, кредитних спілок, страхових компаній, банківських установ, довірчих управителів активами домогосподарств та ін.

III. Принципи Методики

Оцінка фінансової стійкості домогосподарства за запропонованою Методикою повинна здійснюватися за такими принципами:

- 1) принцип декомпозиції, який ґрунтується на поділі системи оцінки фінансового стану на окремі частини, а саме: виділення показників аналізу достатності доходів, поточного фінансового забезпечення, заощадження та інвестиційного потенціалу домогосподарства – для створення умов ефективного дослідження фінансової стійкості домогосподарства;
- 2) безперервності (передбачає безперервність оцінки фінансової стійкості для забезпечення зв'язку планових доходів, витрат, заощаджень та інвестицій з їх прогнозними даними й врахування можливих змін зовнішнього і внутрішнього середовища життєдіяльності домогосподарства);
- 3) повноти (передбачає оцінку в повному обсязі доходів і витрат домогосподарства відповідно до складеного бюджету);
- 4) узгодженості (передбачає узгодження показників доходів, витрат, заощаджень та інвестицій між собою згідно з логічно-послідовною схемою фінансової діяльності домогосподарства, розглянутою в розділі 1 монографії);

- 5) реальності (передбачає обґрунтованість значень показників доходів, витрат, заощаджень та інвестицій домогосподарства на основі надійної та правдивої інформації);
- 6) об'єктивності (передбачає врахування всіх факторів, які впливають на оцінку фінансового стану домогосподарства);
- 7) багатоваріантності розрахунків (передбачає розробку декількох сценаріїв фінансової діяльності домогосподарства, а також декількох варіантів оцінки його фінансового стану (песимістичного, оптимістичного) для отримання адекватної оцінки фінансової стійкості домогосподарства).

IV. Методи Методики

При визначенні показників оцінки фінансової стійкості домогосподарства розрахунок здійснюється по кожному об'єкту дослідження – доходам, витратам, заощадженням, інвестиціям – окремо, і на двох рівнях – макроекономічному та мікроекономічному. Методика передбачає застосування таких методів дослідження:

- метод системного аналізу – для вивчення обраного об'єкта дослідження фінансової стійкості домогосподарств як єдиної системи, проведення її структуризації (доходи, витрати, заощадження, інвестиції домогосподарств) та подальшого аналізу;
- графічний метод – для швидкого знаходження значення функції за відповідним значенням аргументу, наочного зображення кореляційних залежностей;
- табличний метод – для накопичення, опрацювання і зберігання цифрової інформації, проведення проміжних або підсумкових розрахунків, визначення відхилень в абсолютних або відносних значеннях;
- метод порівняння – для порівняння фактичних величин з плановими, нормативними показниками попередніх періодів або перспективними, показниками інших країн тощо;
- ряди динаміки – для характеристики зміни досліджуваних явищ у часі, виявлення особливостей, тенденцій, закономірностей їх розвитку, деградації, прогнозування майбутніх значень та вираження у цифровій або графічній формах;

- метод оцінки еластичності показників – для оцінки та виявлення взаємозалежності фінансових показників домогосподарства і макроекономічних показників;
- балансовий метод – для порівняння доходів і витрат домогосподарства, дозволяє пов'язати напрями використання коштів залежно від величини надходжень. Виступає інструментом вимірювання пропорцій у натуральній і вартісній формах. Широко розповсюджений на етапі планування в процесі управління фінансовими ресурсами;
- середніх і відносних величин – для порівняння показників двох і більше об'єктів; при вивченні взаємозв'язків між явищами та їх ознаками; для характеристики зміни рівнів явищ у часі; для проведення факторного аналізу явищ, з метою виявлення невикористаних резервів. Відносні величини застосовуються при визначенні ступеня виконання плану, зміни показників (показників) у динаміці, для визначення питомої ваги частини в цілому, для співвідношення частин цілого між собою, для характеристики ступеня поширення, розвитку чи деградації явищ, для співвідношення ефекту із затраченими ресурсами або витратами для його досягнення.
- метод трендів – для опису тенденції у процесі формування й використання фінансових ресурсів домогосподарств. Результат – фінансова стійкість домогосподарства – пов'язується винятково з плином часу, оскільки через фактор часу можна виразити вплив усіх основних факторів;
- індексний метод – для визначення ступеня впливу окремих факторів на загальний результат шляхом використання відносної величини, яка виникає в результаті порівняння складних економічних явищ, утворених з різних елементів, які не підлягають безпосередньому підсумовуванню; для співвідношення між собою величин поточного і базисного періодів;
- нормативний метод – для застосування норм і нормативів, необхідних для розрахунку показників, що вимірюють явища, процеси і їхнє порівняння із оптимальними значеннями;

- кореляційний метод – для виявлення ступеня залежності (суттєва чи несуттєва) результативної величини від однієї або кількох змінних величин;
- регресійний метод – для встановлення залежності одного або кількох результативних показників від одного або кількох факторів. Кількісно такий взаємозв'язок відображається при побудові рівняння регресії (або регресійної функції);
- дисперсійний метод – для встановлення, наскільки вибіркові показники зв'язку результативної і факторних ознак достатні для поширення одержаних за вибіркою даних на генеральну сукупність;
- метод екстраполяції – для визначення значень досліджуваних показників на основі динаміки їх розвитку. Прогнозні показники розраховуються на основі коригування рівня показників, досягнутого в базовому періоді, на відносно сталій темп їх зміни;
- метод моделювання – для дослідження об'єкта пізнання на основі абстрактно-логічного мислення за принципами наочності та об'єктивності. Реалізується при побудові різних моделей фінансової поведінки для визначення їхнього впливу на фінансову стійкість домогосподарств.

Запропоновані методи розподіляються згідно з етапами здійснення розрахунків за Методикою оцінки фінансової стійкості домогосподарства. Кожен з етапів здійснення розрахунків характеризується своїми параметрами, які вимагають застосування того чи іншого методу, або декількох методів одночасно.

V. Етапи здійснення розрахунків

I етап: аналіз показників достатності доходів, поточного фінансового забезпечення витрат, здійснення заощаджень, інвестиційного потенціалу домогосподарств (методи: системного аналізу, графічний, табличний, ряди динаміки, метод трендів, середніх і відносних величин).

II етап: оцінювання фінансової стійкості домогосподарства (методи: індексний, нормативний, екстраполяції, регресійний, трендів), ідентифікація ризиків його погіршення (методи: системного аналізу, екстраполяції, кореляційний) та потенціал для росту об'єкта дослідження (методи: еластич-

ності показників, екстраполяції, кореляційний, регресійний, дисперсійний).

III етап: визначення впливу ендогенних та екзогенних чинників на фінансову стійкість домогосподарства (методи: системного аналізу, індексний, нормативний, балансовий, екстраполяції, трендів, кореляційний, регресійний, дисперсійний).

IV етап: моделювання фінансової поведінки та її впливу на фінансову стійкість домогосподарств (методи: системного аналізу, моделювання, екстраполяції, кореляційний, регресійний, дисперсійний).

VI. Особливості розрахунку показників

Особливості розрахунку показників оцінки фінансової стійкості розглянуто в розділі 3 монографії. Ці показники розподілено на 4 групи, що дають можливість оцінити фінансову стійкість як на рівні окремого домогосподарства, так і на рівні держави.

Таким чином, проведене дослідження дало змогу на основі системного аналізу розробити методичний інструментарій оцінки фінансової стійкості домогосподарства згідно із запропонованими принципами методики: декомпозиції, безперервності, повноти, узгодженості, реальності, об'єктивності, багатоваріантності розрахунків.

Показано, що при реалізації методики необхідно застосовувати такі методи: системного аналізу, графічний, табличний, порівняння, рядів динаміки, еластичності показників, балансовий, середніх і відносних величин, трендів, індексний, нормативний, кореляційний, регресійний, дисперсійний, екстраполяції, моделювання.

Запропоновані методи розподіляються згідно з етапами здійснення розрахунків:

- 1) аналіз показників достатності доходів, поточного фінансового забезпечення витрат, здійснення заощаджень, інвестиційного потенціалу домогосподарств;
- 2) оцінювання фінансової стійкості домогосподарства ідентифікація ризиків його погіршення та потенціал для росту об'єкта дослідження;

- 3) визначення впливу ендогенних та екзогенних чинників впливу на фінансову стійкість домогосподарства;
- 4) моделювання фінансової поведінки та її впливу на фінансову стійкість домогосподарств.

Кожен із розглянутих етапів характеризується своїми параметрами (особливостями), які вимагають застосування того чи іншого методу, або декількох методів одночасно.

На нашу думку, запропонований алгоритм Методики оцінки фінансової стійкості домогосподарств сприятиме формуванню умов для її забезпечення як на мікроекономічному, так і на макроекономічному рівнях. Методика визначення окремих показників фінансової стійкості домогосподарств розглянута в п. 2.3. монографії.

2.3. Методика визначення показників фінансової стійкості домогосподарств

Проблематика вибору того чи іншого методу оцінювання фінансової стійкості домогосподарств свідчить про багатоаспектність об'єкта дослідження. Зокрема, у п. 2.2 монографії нами розглянуто переваги та недоліки застосування методу грошових потоків (рис. 2.8.), функціонального (рис. 2.9), агрегованого (рис. 2.10), індикативного (рис. 2.11) та розроблена авторська методика оцінки фінансової стійкості домогосподарства, у якій запропоновано виокремити 4 групи показників на двох рівнях наукового дослідження.

В основу дослідження методики визначення показників фінансової стійкості домогосподарств пропонуємо покласти аналіз як теоретичний метод наукового дослідження, за логікою якого пізнання цілого (фінансової стійкості домогосподарства) розкладемо на вивчення окремих його частин (оцінки доходів, витрат, заощаджень та інвестицій домогосподарства), проведене на макрорівні (відповідальними органами державної влади) та мікрорівні (самими домогосподарствами або компаніями, які надають професійні послуги з управління коштами домогосподарств).

Інформаційну базу для цих розрахунків становлять дані Державної служби статистики України, Національного банку України про доходи та витрати домогосподарств. Важливим виступає не лише абсолютне чи відносне значення досліджуваних показників, але і їх динаміка (зміна, Δ), яка дозволить посилити об'єктивність інформації про тенденції розвитку сфери фінансів домогосподарств. Також актуальними є математичні методи вивчення зв'язків між величинами (індексний, кореляційний, регресійний, дисперсійний аналіз) використання яких дає змогу виявити вплив основних чинників на результативну ознаку – фінансову стійкість домогосподарств.

1. Показники оцінки доходів домогосподарств

Розглянута нами в розділі 1 монографії схема фінансової діяльності домогосподарств (рис. 1.15) доводить, що, оскільки формування доходів відбувається на стадії первинного розподілу та перерозподілу ВВП, саме його обсяг визначає масштаби утворення доходів та здійснення видатків домогосподарств. Крім того, гіпотеза незбалансованості фінансових ресурсів на мікрорівні, яка розглянута нами в розділі 1 монографії, передбачає запозичення коштів для забезпечення життєдіяльності домогосподарств. Під впливом цих факторів оцінка достатності доходів домогосподарств на макроекономічному рівні вимірюється такими показниками (таблиця 2.1):

- 1) питомою вагою оплати праці у ВВП ($II_{оп}$);
- 2) питомою вагою оплати праці у доходах домогосподарств ($II_{опд}$);
- 3) відношення запозичених коштів домогосподарств до величини їхніх доходів ($II_{зк}$).

Чим більше значення показників, представлених у табл. 2.1, тим більше можливостей для задоволенні споживчих та неспоживчих витрат домогосподарства і тим більше фінансово стійкішим є домогосподарства країни.

Таблиця 2.1

**Показники оцінки достатності доходів
домогосподарств на макроекономічному рівні ***

Показник	Формула розрахунку	Економічна інтерпретація
Макроекономічний рівень		
Питома вага оплати праці у ВВП ($P_{оп}$)	$P_{оп} = ОП / ВВП$, де ОП – оплата праці найманих працівників, млрд. грн; ВВП – валовий внутрішній продукт, млрд. грн.	Характеризують рівень оплати праці найманих працівників для забезпечення поточної життєдіяльності домогосподарств. Чим вищий показник, тим вищий рівень фінансової стійкості домогосподарства і тим більше в нього можливостей для проведення власної фінансової політики.
Питома вага оплати праці в доходах домогосподарств ($P_{опд}$)	$P_{опд} = ОП / ДД$, де ОП – оплата праці найманих працівників, млрд. грн; ДД – доходи домогосподарств, млрд. грн.	Характеризує обсяг запозичених коштів, які домогосподарства залучають на кожен гривню власних доходів. Зниження показника свідчить про зміцнення фінансової стійкості домогосподарства. Чим нижчі його значення, тим вищий рівень фінансової стійкості домогосподарства і тим більше у нього можливостей щодо проведення власної фінансової політики.
Співвідношення запозичених коштів домогосподарств до їх доходів ($P_{зк}$)	$P_{зк} = ЗК / ДД$, де ЗК – запозичені кошти домогосподарств, млрд. грн; ДД – доходи домогосподарств, млрд. грн.	Характеризує обсяг запозичених коштів, які домогосподарства залучають на кожен гривню власних доходів. Зниження показника свідчить про зміцнення фінансової стійкості домогосподарства. Чим нижчі його значення, тим вищий рівень фінансової стійкості домогосподарства і тим більше у нього можливостей щодо проведення власної фінансової політики.

* Джерело: запропоновано автором

ВВП як інтегрований показник економічного розвитку країни характеризує результат виробничої діяльності резидентів і розраховується трьома методами: виробничим, за категоріями доходу та кінцевого використання²⁶⁴. Розрахунок ВВП за категоріями доходу дозволяє визначити ступінь участі домогосподарства в процесі його створення, оскільки методологія такого розрахунку передбачає виокремлення таких складових первинних доходів, як:

- оплати праці найманих працівників;
- податків за виключенням інших субсидій, пов'язаних з виробництвом;
- валового прибутку та змішаного доходу.

²⁶⁴ Методологічні пояснення до розділу «Національні рахунки». Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 06.02.2022).

Відповідно до методологічних положень розрахунку валового внутрішнього продукту, затверджених Державною службою статистики України, оплата праці найманих працівників є винагородою в грошовій або натуральній формі, сплаченою роботодавцем працівнику за роботу, виконану протягом звітного періоду. Вона складається із заробітної плати, фактичних внесків наймачів на соціальне страхування та умовно обчислених внесків наймачів на соціальне страхування ²⁶⁵.

Показником, який, на нашу думку, визначає ступінь участі домогосподарств у створенні ВВП і одночасно характеризує рівень їхніх доходів є показник питомої ваги оплати праці найманих працівників у ВВП ($П_{оп}$).

Взявши за основу вихідні положення аналізу фінансової стійкості суб'єктів фінансових відносин ^{266 267 268} і розроблені методики її оцінювання, показник можна визначити за такою формулою:

$$\text{Поп} = \frac{\text{ОП}}{\text{ВВП}}, \quad (2.1)$$

де $ОП$ – оплата праці найманих працівників, млрд грн;
 $ВВП$ – валовий внутрішній продукт, млрд грн.

Теоретично обґрунтувати оптимальне значення показника $П_{оп}$ важко. Припускаємо, що чим він вищий, тим вищий рівень фінансової стійкості домогосподарств, тим більше у нього можливостей щодо проведення власної фінансової політики. Розрахований темп зміни показника упродовж певного періоду часу дозволить визначити позитивні або негативні тенденції у формуванні доходів домогосподарств, а проаналізовані за цей же період темпи зміни оплати праці найманих

---

²⁶⁵ Методологічні положення розрахунку валового внутрішнього продукту : Наказ Державної служби статистики України від 17.09.2018 № 187. Дата оновлення: 17.09.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0187832-18#Text> (дата звернення 06.02.2022).

²⁶⁶ Федорович Р. В., Загородна О. М., Серединська В. М. *Фінансовий аналіз* : навч.-метод. посіб. Тернопіль : ТАНГ, 2001. 149 с

²⁶⁷ Ван Хорн Дж.К. *Основи управління фінансами*. М. : Финансы и статистика, 2003. 800 с.

²⁶⁸ Серединська В. М., Загородна О. М., Федорович Р. В. *Економічний аналіз* : навч. посібник. Тернопіль: Видавництво Астон, 2010. 624 с.

працівників (*ОП*) та обсягу ВВП дадуть змогу провести факторний аналіз впливу на результативний показник $P_{оп}$.

Наступним показником, який характеризує достатність доходів домогосподарств на макроекономічному рівні, є питома вага оплати праці у загальній величині доходів домогосподарств .

$$P_{опд} = ОП/ДД, \quad (2.2)$$

де *ОП* – оплата праці найманих працівників, млрд грн;
ДД – доходи домогосподарств, млрд грн.

Необхідність у розрахунку показника обумовлена фактом утворення доходів домогосподарств як на стадії первинного розподілу ВВП (оплата праці найманих працівників, валовий прибуток та змішаний дохід) так і на стадії вторинного розподілу ВВП (у формі соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів). Методичні положення державного статистичного спостереження «Квартальні національні рахунки» визначають оплату праці найманих працівників за рахунками «Первинного розподілу доходу» та соціальні допомоги й поточні трансферти за рахунками «Вторинного розподілу доходів» (додаток 2 зазначених положень) ²⁶⁹.

Зниження показника $P_{опд}$ свідчить про залежність доходів домогосподарств від зовнішніх джерел фінансування (коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, державних фондів соціального страхування тощо) і погіршення рівня власної фінансової стійкості. Причинами втрати фінансової стійкості та необхідності у фінансуванні потреб домогосподарств у формі соціальних трансфертів можуть бути:

- зниження платоспроможності (скорочення доходів) домогосподарств через загальний спад економіки країни;
- високі темпи інфляції в економіці країни;
- неефективна політика управління коштами з боку домогосподарств (підвищення витрат при незмінності доходів; скорочення доходів при незмінності витрат та ін.);

---

269 Методичні положення державного статистичного спостереження «Квартальні національні рахунки». *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 12.02.2022).

- невиконання плану доходів і здійснення витрат домогосподарств.

Як і для $P_{оп}$ оптимальне значення показника $P_{опд}$ теоретично обґрунтувати важко. Припускаємо, що чим він вищий, тим вищий рівень забезпечення поточної життєдіяльності домогосподарств коштом оплати праці й тим більше у них можливостей для проведення власної фінансової політики, а отже, вони є більш фінансово стійкими.

Нерівність у формуванні та свобода при розподілі спричиняє різний обсяг доходів для окремого домогосподарства. Це зумовлює існування як домогосподарств-донорів (акумулюють кошти понад свої потреби) так і домогосподарств-реципієнтів (акумулюють кошти не достатні, щоб забезпечити свої потреби) та породжує необхідність розрахунку ще одного, третього показника – $P_{зк}$. За його допомогою можна оцінити фінансову стійкість домогосподарств на макрорівні. Даний показник визначається шляхом ділення обсягу запозичених коштів домогосподарств на загальний обсяг доходів домогосподарства:

Даний показник визначається методом ділення обсягу кредитних ресурсів домогосподарств на загальний обсяг доходів домогосподарства ($P_{зк}$):

$$P_{зк} = \frac{ЗК}{ДД}, \quad (2.3)$$

де $ЗК$ – запозичені кошти домогосподарств, млрд грн;
 $ДД$ – доходи домогосподарств, млрд грн.

Показник $P_{зк}$ характеризує обсяг запозичених коштів, які домогосподарства залучають на кожну гривню власних доходів. Зниження показника свідчить про зміцнення фінансової стійкості домогосподарств, на відміну від інших показників $P_{оп}$ та $P_{опд}$, котрі характеризують її ріст своїм збільшенням. Оптимальне значення показника визначити складно. Очевидним є те, що чим він вищий, тим вищий ступінь фінансової залежності домогосподарства від зовнішніх джерел забезпечення своєї життєдіяльності. Факт

запозичення коштів домогосподарств не має негативної або позитивної спрямованості, а лише свідчить про тенденції у функціонуванні фінансової системи країни. Чим менше значення показника Π_{3K} , тим більше є домогосподарств-донорів в економіці, тим фінансово стійкішою є сфера фінансів домогосподарств. Мету, при якій значення Π_{3K} на макrorівні буде все меншим і меншим, вважаємо однією із цілей побудови фінансової системи держави, а також одним із тих показників, яким можна виміряти ефективність її побудови. А саме, чим менше значення показника Π_{3K} , тим ефективніша фінансова система держави і навпаки.

Водночас фактором, який впливає на рішення щодо запозичення коштів домогосподарствами, є рівень відсоткової ставки за їхнім обслуговуванням. Тому аналіз запропонованого показника Π_{3K} і тенденції, які він описує можливі за умов незмінності відсоткових ставок в економіці. Важливою також є структура запозичених коштів домогосподарств, а саме: питома вага споживчого та неспоживчого кредитування, іпотечних кредитів. Запозичення коштів, що має на меті споживання товарів і послуг, може свідчити про неспроможність домогосподарства забезпечити свою поточну життєдіяльність. На противагу цьому, запозичення на будівництво чи реконструкцію житла дозволяє зробити висновки про розвиток домогосподарств країни в довгостроковій перспективі.

Таким чином, дослідження показника відношення обсягу кредитних ресурсів домогосподарств до загального обсягу доходів домогосподарства (Π_{3K}) доповнюється оцінкою динаміки рівня відсоткової ставки на кредитному ринку та аналізом структури отриманих позикових коштів.

Академічний словник української мови дає визначення «достатність» як поняття, що «задовольняє що-небудь або відповідає яким-небудь потребам»²⁷⁰. Таким чином, поняття «достатність доходів» визначається ступенем відповідності потребам домогосподарств. Чинне законодавство визначає «вартісну величину достатню для забезпечення нормального

²⁷⁰ Тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/dostatnij> (дата звернення 20.02.2022).

функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору харчових продуктів, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості» як прожитковий мінімум²⁷¹. Він розраховується нормативним методом на місяць на одну особу, а також окремо для дітей віком до 6 років; дітей віком від 6 до 18 років; працездатних осіб та осіб, які втратили працездатність.

В основу дослідження достатності доходів нами покладені показники середньомісячних значень грошових доходів та прожиткового мінімуму на одне домогосподарство. Дані показники визначатимуться за даними Державної служби статистики на мікроекономічному рівні дослідження фінансової стійкості в розрахунку на одне домогосподарство.

Таблиця 2.2

Показники оцінки достатності доходів домогосподарств на мікроекономічному рівні *

Показник	Формула розрахунку	Економічна інтерпретація
Мікроекономічний рівень		
Достатність доходів (Π_d)	$\Pi_d = ДД / ПМ,$ де ДД – величина доходів у розрахунку на одне домогосподарство на місяць, грн. ПМ – величина прожиткового мінімуму в розрахунку на одне домогосподарство на місяць, грн.	Характеризують рівень достатності доходів для забезпечення мінімальних потреб домогосподарства. Чим вищий показник, тим вищий є рівень фінансової стійкості домогосподарства і тим більше в нього можливостей для проведення власної фінансової політики.

* Джерело: запропоновано автором

Показник достатності доходів Π_d визначається методом ділення обсягу доходів домогосподарств на величину прожиткового мінімуму в розрахунку на одне домогосподарство на місяць (Π_d):

$$\Pi_d = \frac{ДД}{ПМ}, \quad (2.4)$$

²⁷¹ Про прожитковий мінімум : Закон України від 15.07.1999 № 966-XIV. Дата оновлення: 20.01.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=966-14#Text> (дата звернення 20.02.2022).

де *ДД* – величина доходів домогосподарств у розрахунку на одне домогосподарство на місяць, грн;

ПМ – величина прожиткового мінімуму в розрахунку на одне домогосподарство на місяць, грн.

Показник характеризує рівень достатності доходів для забезпечення мінімальних потреб домогосподарства. Чим вищий показник, тим краща фінансова стійкість домогосподарства і тим більше у нього можливостей для проведення власної фінансової політики. Зниження показника свідчить про зниження фінансової стійкості домогосподарств. Теоретично обґрунтувати оптимальне значення показника складно. Очевидним є те, що чим він вищий, тим вищий ступінь фінансової стійкості домогосподарства.

Величина прожиткового мінімуму в розрахунку на одне домогосподарство визначається залежно від його розміру. Розмір домогосподарства – кількість осіб, що входять до його складу – щороку обчислюється Державною службою статистики України. З нашої точки зору, доцільно розраховувати показник достатності доходів для двох типів домогосподарств:

- 1) середнього за розміром;
- 2) більшого за розміром від середньостатистичного.

Такий підхід дозволить деталізувати у процесі аналізу переважну більшість домогосподарств країни, що посилить теоретичну обґрунтованість використання показника достатності доходів на мікроекономічному рівні для визначення рівня їхньої фінансової стійкості.

II. Показники оцінки витрат домогосподарств

Проаналізувавши наявні підходи вітчизняних учених, методологію дослідження умов життя в домогосподарствах Державної служби статистики України, робимо висновок про однаковість у трактуванні сутності поняття «витрати домогосподарств». Як «грошові кошти або інші матеріальні активи (наприклад, продукцію особистого підсобного господарства), які вже використані домашнім господарством з метою задоволення власних чи колективних потреб», розглядає витрати

домогосподарств Кізима Т.²⁷²; «сумарну суму усіх грошових коштів і благ матеріального стану, котрі витрачені в ході виконання домогосподарствами своїх економічних функцій» дає визначення витратам домогосподарств Мочерний С.²⁷³; «складаються з грошових витрат... .. вартості спожитих домогосподарством і подарованих ним родичам та іншим особам продовольчих товарів...суми пільг та субсидій» досліджують витрати домогосподарств Замора О. та Ярема Л.²⁷⁴; близьку до позицій згаданих раніше авторів займають Юрчишена Л.²⁷⁵, колектив авторів підручника «Теорія фінансів» під редакцією Федосова В., Юрія С.²⁷⁶ та ін.

Ці та інші дослідження витрат домогосподарств базуються на визначенні сукупних витрат домогосподарств Державної служби статистики України, яка визначає, що «сукупні витрати домогосподарств складаються з суми споживчих та неспоживчих сукупних витрат...включають фактично сплачені грошові витрати домогосподарства, вартість натуральних надходжень, суми пільг та безготівкових субсидій»^{277, 278}. Поділяючи позицію органу державної виконавчої влади щодо сутності та класифікації витрат домогосподарств, автори мають можливість *проаналізувати* їхній склад та структуру та *оцінити* динаміку зміни в певному проміжку часу.

Проаналізувавши дані підходи, під витратами домогосподарств розглядаємо *грошові кошти, які використані ними для задоволення власних матеріальних і духовних потреб.*

---

²⁷² Кізима, Т. Витрати домогосподарств України: сутнісно-аналітичний аспект. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. Вип. 2., 2009. С. 61–70.

²⁷³ Мочерний С. Політична економія : навч. посібник. К.: Знання Прес, 2002. 687 с.

²⁷⁴ Замора О., Ярема Л. Особливості розвитку та значення домогосподарства як суб'єкта економічної системи. *Агросвіт*. № 8, 2016. С. 48–52.

²⁷⁵ Юрчишена Л. *Політична економія* : навч. посіб. Вінниця: ВФЕУ, 2014. 341 с.

²⁷⁶ Юхименко П., Федосов В., Лазебник Л. та ін. *Теорія фінансів* : Підручник / за ред. проф. В. Федосова, С. Юрія. К.: Центр учбової літератури, 2010. 576 с.

²⁷⁷ Про проведення обстеження умов життя у домогосподарствах : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.11.1998 № 1725. Дата оновлення: 29.08.2002. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1725-98-%D0%BF#Text> (дата звернення 24.02.2022).

²⁷⁸ Методологічні пояснення до розділу «Демографічна та соціальна статистика». *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 24.02.2022).

Фактично це є сукупність платежів, які здійснює домогосподарство з метою забезпечення своєї життєдіяльності.

Виходячи із методології Державної служби статистики, у складі витрат домогосподарств, виділяють:

- а) *споживчі* витрати: на купівлю харчових продуктів та безалкогольних напоїв; алкогольні напої, тютюнові вироби; непродовольчі товари й послуги (одяг і взуття, житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива, поточне утримання житла, охорона здоров'я, транспорт, зв'язок, відпочинок і культура, освіта, ресторани, готелі, різні товари й послуги);
- б) *неспоживчі* витрати: пов'язані із веденням особистого підсобного господарства, грошова допомога родичам та іншим особам, витрати на купівлю нерухомості, на будівництво, капітальний ремонт житла та господарських будівель, на придбання акцій, сертифікатів, валюти, приріст вкладів до банківських установ, аліменти, податки (крім податку з доходів фізичних осіб, збори, внески тощо), суми безготівкових пілг та субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива, суми безготівкових пілг на оплату телефону, проїзду в транспорті, на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо ²⁷⁹.

В основу дослідження оцінки витрат домогосподарств нами покладені показники їхнього складу та структури, а саме, дослідження питомої ваги витрат, що мають споживчий та неспоживчий характер. Ці показники визначатимуться за даними Державної служби статистики для дослідження фінансової стійкості домогосподарств на мікроекономічному рівні в розрахунку на одне домогосподарство на місяць.

Такими показниками, наведеними в табл. 2.3., на нашу думку, є:

- 1) показник витрат на харчування P_B – розрахунок питомої ваги платежів на харчові продукти та безалкогольні напої в загальній величині витрат домогосподарств;

²⁷⁹ Методологічні пояснення до розділу «Демографічна та соціальна статистика». Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 24.02.2022).

- 2) показник Енгеля Π_E – розрахунок питомої ваги платежів на харчові продукти та безалкогольні напої в загальній величині доходів домогосподарств;

Показник витрат на харчування Π_B визначається методом ділення величини витрат на харчування та безалкогольні напої на загальну величину витрат домогосподарства в розрахунку на одне домогосподарство на місяць (Π_B):

$$\Pi_B = \frac{V_x}{V_D}, \quad (2.5)$$

де V_x – величина витрат на харчування та безалкогольні напої домогосподарств у розрахунку на одне домогосподарство на місяць, грн;

V_D – загальна величина витрат домогосподарств у розрахунку на одне домогосподарство на місяць, грн.

Таблиця 2.3

Показники оцінки витрат домогосподарств на харчування на мікроекономічному рівні *

Показник	Формула розрахунку	Економічна інтерпретація
Мікроекономічний рівень		
Показник витрат на харчування (Π_B)	$\Pi_B = V_x / V_D,$ де V_x – величина витрат на харчування та безалкогольні напої в розрахунку на одне домогосподарство на місяць, грн. V_D – величина витрат домогосподарств в розрахунку на одне домогосподарство на місяць, грн.	Характеризують рівень витрат на харчування в загальній сумі витрат домогосподарства. Чим вищий показник, тим нижча фінансова стійкість домогосподарства і тим менше в нього можливостей для проведення власної фінансової політики.
Показник Енгеля (Π_E)	$\Pi_E = V_x / D_D,$ де V_x – величина витрат на харчування та безалкогольні напої в розрахунку на одне домогосподарство на місяць, грн. D_D – величина доходів в розрахунку на одне домогосподарство на місяць, грн.	Характеризують рівень витрат на харчування в загальній сумі доходів домогосподарства. Чим вищий показник, тим нижча фінансова стійкість домогосподарства і тим менше в нього можливостей для проведення власної фінансової політики.

* Джерело: запропоновано автором

Показник витрат домогосподарств на харчування на мікроекономічному рівні дослідження характеризує їх питому вагу в загальній сумі витрат домогосподарства. Чим вищий показник, тим нижча фінансова стійкість домогосподарства

і тим менше у нього можливостей для проведення власної фінансової політики. Зниження показника свідчить про покращення фінансової стійкості домогосподарств. Теоретично можливе значення показника визначити складно. Очевидним є те, що чим він нижчий, тим вищий ступінь фінансової стійкості домогосподарства.

Вперше зміни складу та структури витрат населення залежно від обсягу доходу теоретично дослідив німецький статист Ернст Енгель. Вивчаючи бюджети 153 бельгійських сімей²⁸⁰, учений дійшов висновку, що чим менший дохід домогосподарства, тим більша його частина у відносному вираженні використовується на харчові продукти²⁸¹. Ця закономірність працює й у протилежному напрямку – чим більший дохід домогосподарства, тим менша його частка використовується на споживання товарів і послуг²⁸².

Показник Енгеля P_E визначається методом ділення величини витрат на харчування та безалкогольні напої на загальну величину витрат домогосподарства в розрахунку на одне домогосподарство на місяць (K_B):

$$P_E = \frac{B_X}{D_D}, \quad (2.6)$$

де B_X – величина витрат на харчування та безалкогольні напої домогосподарств у розрахунку на одне домогосподарство на місяць, грн;

D_D – загальна величина доходів домогосподарств у розрахунку на одне домогосподарство на місяць, грн.

Динаміка індексу Енгеля є одним із показників, який, на нашу думку, характеризує практику поточного фінансового забезпечення витрат домогосподарств крізь призму оцінки його фінансової стійкості – чим менша частина доходу домо-

²⁸⁰ Engel curve. *Britannica*. URL : <https://www.britannica.com/topic/Engel-curve> (дата звернення 26.02.2022)

²⁸¹ Chai A., Moneta A. Retrospectives Engel Curves. *Journal of Economic Perspectives*. Volume 24, Number 1. Winter 2010. P. 225–240.

²⁸² Надивайко А., Азьмук Л., Банщиків П. та ін. *Мікроекономіка* : підручник. К.: КНЕУ, 2011. 446 с.

господарства використовується на витрати на харчування, тим більш фінансово стійким є таке домогосподарство.

III. Показники оцінки заощаджень домогосподарств

У наукових дослідженнях як вітчизняних, так і закордонних авторів має місце спільне бачення, що заощадження домогосподарств є частиною їхнього доходу за вирахуванням суми споживчих витрат на придбання товарів і послуг та сплачених податків на доходи і майно^{283 284 285}. Методологічно обсяг заощаджень домогосподарств розраховується:

- а) на мікроекономічному рівні – як частина неспоживчих сукупних витрат у розрахунку на одне домогосподарство на місяць²⁸⁶;
- б) на макроекономічному рівні – як приріст (чиста вартість) фінансових активів. У їхньому складі виокремлюють приріст (чисту вартість) готівкових грошей та депозитів (код показника національного рахунку F.2), боргових цінних паперів (код показника національного рахунку F.3), отриманих позик, за винятком погашених (код показника національного рахунку F.4) та акціонерного капіталу та акцій або паїв інвестиційних фондів (код показника національного рахунку F.5)²⁸⁷.

В основу дослідження оцінки заощаджень домогосподарств нами покладені показники їхнього складу та структури, а саме: дослідження питомої ваги у витратах домогосподарств, темпів зміни (базисних, ланцюгових), граничної схильності до здійснення та фактичної норми, визначеної для вітчизняних домогосподарств. Шляхом *порівняння* будуть

²⁸³ Мэнкью Г. Принципы Экономикс. СПб: Питер Ком. 1999. 784 с.

²⁸⁴ Тропіна В. Заощадження населення як основа формування інвестиційного потенціалу домогосподарств. Економіка та держава. 2016. № 1. С. 18–21.

²⁸⁵ Кізіма Т. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики. Дисертація. Тернопіль, 2011.

²⁸⁶ *Демографічна та соціальна статистика*. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 07.11.2021).

²⁸⁷ Методологічні положення з організації державного статистичного спостереження «Річні національні рахунки» : Наказ Державної служби статистики України від 09.07.2020 р. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 10.03.2022).

побудовані та проаналізовані ряди динаміки показників, визначені фактори впливу на їхнє формування.

Показники оцінки заощаджень домогосподарств визначаються за даними Державної служби статистики України, Національного банку України для дослідження фінансової стійкості домогосподарств на мікроекономічному рівні в розрахунку на одне домогосподарство на місяць та на макроекономічному рівні в розрахунку на усі домогосподарства країни.

Показниками оцінки заощаджень домогосподарств, на нашу думку, є:

- а) на мікроекономічному рівні: показник неспоживчих витрат домогосподарств (Π_{HB});
- б) на макроекономічному рівні: норма заощаджень домогосподарств (H_3) (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Показники оцінки заощаджень домогосподарств *

Показник	Формула розрахунку	Економічна інтерпретація
Мікроекономічний рівень		
Показник неспоживчих витрат домогосподарств (Π_{HB})	$K_{HB} = V_n / VD$, де V_n – величина неспоживчих витрат у розрахунку на одне домогосподарство на місяць, грн. VD – величина витрат домогосподарств у розрахунку на одне домогосподарство на місяць, грн.	Характеризують рівень неспоживчих витрат у загальній сумі витрат домогосподарства. Чим вищий показник, тим вищий фінансовий потенціал домогосподарства і тим більше у нього можливостей для проведення власної фінансової політики.
Макроекономічний рівень		
Норма заощаджень домогосподарств (H_3)	$H_3 = ZD / DD$, де ZD – величина заощаджень домогосподарств у формі приросту фінансових активів, грн. DD – величина доходів домогосподарств, грн.	Характеризують рівень заощаджень домогосподарств у формі приросту фінансових активів у загальній сумі доходів домогосподарства. Чим вищий показник, тим вищий фінансовий потенціал домогосподарства і тим більше у нього можливостей для проведення власної фінансової політики. Дозволяє порівняти рівень заощаджень у різних країнах

* Джерело: запропоновано автором

Показник неспоживчих витрат Π_{HB} визначається методом ділення величини неспоживчих витрат на загальну величину витрат домогосподарства в розрахунку на одне домогосподарство на місяць (Π_{HB}):

$$\Pi_{HB} = \frac{B_n}{B_D}, \quad (2.7)$$

де B_x – величина неспоживчих витрат домогосподарств у розрахунку на одне домогосподарство на місяць, грн;

B_D – загальна величина витрат домогосподарств у розрахунку на одне домогосподарство на місяць, грн.

У вітчизняній мікроекономічній статистиці категорію «заощадження» в складі неспоживчих витрат окремо не виділяють. Тому в межах нашого дослідження на мікроекономічному рівні емпіричні розрахунки фінансової стійкості домогосподарств ґрунтуватимуться на даних щодо загальної величини неспоживчих витрат. Побудувавши ряди динаміки загального явища – неспоживчих витрат і використавши *аналіз* як метод наукового дослідження, отримані висновки для єдиного цілого можемо поширити й на його складову – заощадження домогосподарств. Чим вищий показник K_{HB} , тим більшим є *потенціал* для покращення фінансової стійкості домогосподарств.

Норма заощаджень H_3 визначається методом ділення величини заощаджень домогосподарств (приріст фінансових активів, згідно з методикою Державної служби статистики України) на загальну величину їхніх доходів:

$$H_3 = \frac{ЗД}{ДД}, \quad (2.8)$$

де $ЗД$ – величина заощаджень домогосподарств у формі приросту фінансових активів, грн;

$ДД$ – загальна величина доходів домогосподарств, грн.

Інтерпретація норми заощаджень домогосподарств H_3 на макроекономічному рівні та показника неспоживчих витрат домогосподарств K_{HB} на мікроекономічному рівні аналогічна. Тобто, чим вище значення показників, тим більшим є *потенціал* для покращення фінансової стійкості домогос-

подарств і тим більше в нього можливостей для проведення власної фінансової політики.

Показник норми заощаджень домогосподарств розраховується Організацією економічного співробітництва і розвитку (OECD) для 37 країн світу, більшість з яких є державами з високим рівнем економічного та людського розвитку²⁸⁸. Порівняння усередненої норми заощаджень вітчизняних домогосподарств з аналогічним показником в країнах OECD дозволить виявити закономірності, розрахувати мінімальні (порогові) значення.

Аналіз структури фінансових активів домогосподарств (готівкових грошей та депозитів; боргових цінних паперів; отриманих позик, за винятком погашених; акціонерного капіталу та акцій або паїв інвестиційних фондів) дозволить визначити вплив окремих факторів на зміну величини заощаджень. Інструменти регресійного аналізу (середні величини, еластичність, дисперсія) дозволять виміряти вплив факторної ознаки (доходу домогосподарств) на результативну ознаку (їхні заощадження), оцінити тісноту і силу взаємозв'язку між показниками, визначити шляхи збільшення норми заощадження вітчизняних домогосподарств в умовах змінного економічного середовища – відсоткової ставки на фінансовому ринку, індексу споживчих цін.

Заощадження домогосподарств здійснюються у різних формах, дохідність за якими може бути заздалегідь відома. Якщо розглядати поняття ризику як імовірність не отримати запланований рівень доходу на заощаджені кошти (і навпаки, гарантованість отримання доходу як *безризиковість* заощаджень), то депозит як фінансовий інструмент є безризиковим. Аналогічно безризиковими інструментами із відомою (або гарантованою) дохідністю є державні облігації²⁸⁹, страхування життя (за умови договору із гарантованим ін-

---

²⁸⁸ Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). URL : <https://www.oecd.org/> (дата звернення 13.03.2022).

²⁸⁹ Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV. Дата оновлення 05.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15/print1491296480899025#top> (дата звернення 02.04.2022).

вестиційним доходом)²⁹⁰, внески до недержавних пенсійних фондів²⁹¹. Найпоширенішим інструментом заощаджень із гарантованою та наперед відомою дохідністю є депозити у фінансових установах.

Розгляд складу, структури безризикових інструментів заощаджень домогосподарств, визначення факторів впливу на їх динаміку (у першу чергу доходів) через елементи лінійно-регресійного *аналізу; порівняння* середнього розміру дохідності за безризиковими інструментами та рівнем інфляції, представленим показником індексу споживчих цін дозволить посилити науково-методичну базу оцінки безризикових заощаджень домогосподарств, визначивши при цьому переваги та недоліки останніх.

IV. Показники оцінки інвестицій домогосподарств

Традиційним у науковій літературі дослідників сфери фінансів домогосподарств є поділ заощаджень, які знаходяться в розпорядженні домогосподарств на організовані (спрямовані на приріст їх фінансових активів) та неорганізовані (пасивні, у готівковій формі) (Кізіма Т.²⁹², Вдовиченко А.²⁹³, Булавинець В.²⁹⁴, Носова Є.²⁹⁵). Такий підхід дозволяє сформулювати тезу про інвестиційний потенціал домогосподарств як перехід від неорганізованої форми заощаджень до організованої (рис. 2.8).

---

²⁹⁰ Про страхування : Закон України від 18.11.2021 № 1909-IX. Дата оновлення 18.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#top> (дата звернення 02.04.2022).

²⁹¹ Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV. Дата оновлення 01.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#top> (дата звернення 02.04.2022).

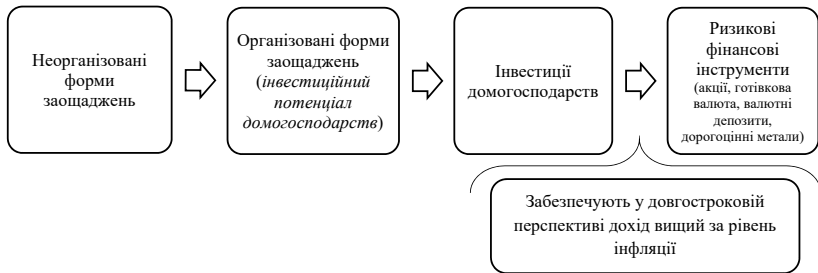
²⁹² Кізіма Т. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики. Дисертація. Тернопіль, 2011.

²⁹³ Вдовиченко А. М. *Фінансовий потенціал населення: нові можливості інноваційного розвитку економіки України* : монографія. Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2012. 225 с.

²⁹⁴ Булавинець В. М. Особливості заощаджувальної поведінки домогосподарств в Україні. *Ефективна економіка*. № 12, 2018. URL : DOI: [10.32702/2307-2105-2018.12.111](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2018.12.111) (дата звернення 02.04.2022).

²⁹⁵ Носова Є. Заощадження домогосподарств як джерело інвестиційних ресурсів в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. № 2 (167), 2015. С. 73–80.

Ідею кількісного виміру інвестиційного потенціалу населення через аналіз грошового агрегату M_0 – готівкових коштів в обігу поза депозитними корпораціями ²⁹⁶ у своїх працях пропонують Вдовиченко А. ²⁹⁷, автори монографії за редакцією Єфименко Т., Єрмошенка М. ²⁹⁸, Скірка А. ²⁹⁹, Дмитренко М. ³⁰⁰ та ін.

Рис. 2.8. Трансформація заощаджень домогосподарств у інвестиційний потенціал *

* Джерело: запропоновано автором

Ми поділяємо думку цих авторів, адже дана позиція ґрунтується на тому, що решта грошових коштів економічних суб'єктів (у тому числі домогосподарств) уже перетворилась на заощадження чи інвестиції в тій чи іншій формі: на депозити в національній валюті (грошовий агрегат M_1), в

²⁹⁶ Спеціальний стандарт поширення даних. Огляд депозитних операцій. Національний банк України. URL : <https://bank.gov.ua/ua/files/oStkKVHxGhXMYMZ> (дата звернення 02.04.2022).

²⁹⁷ Вдовиченко А. М. *Фінансовий потенціал населення: нові можливості інноваційного розвитку економіки України* : монографія. Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2012. 225 с.

²⁹⁸ Фінанси інституційних секторів економіки України : монографія / за ред. Т. І. Єфименко, М. М. Єрмошенка. К. : ДНУ «Акад. фін. управління», 2014. 584 с.

²⁹⁹ Скірка, А. С. Теоретична суть і необхідність гарантування вкладів фізичних осіб. *Економічний аналіз*. Тернопіль: «Економічна думка», Том 19. № 1, 2015. С. 162–170.

³⁰⁰ Дмитренко М. Ощадно-кредитна система у контексті формування в Україні власної інвестиційно-інноваційної політики. *Вісник НБУ*. № 1, 2006. С. 16–18.

іноземній валюті й інші депозити (грошовий агрегат M_2) та в цінних паперах, крім акцій (грошовий агрегат M_3). Макроекономічний аналіз динаміки показників доходів домогосподарств (за даними Державної служби статистики України), грошового агрегату M_0 (за даними Національного банку України), їх співвідношення між собою дає можливість оцінити інвестиційний потенціал домашніх господарств в абсолютних та відносних одиницях виміру.

Показником оцінки інвестицій домогосподарств на макроекономічному рівні, на нашу думку, є показник інвестиційного потенціалу домогосподарств (Π_{in}) (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Показники оцінки інвестицій домогосподарств *

Показник	Формула розрахунку	Економічна інтерпретація
Макроекономічний рівень		
Показник інвестиційного потенціалу домогосподарств (Π_{in})	$\Pi_{in} = M_0 / ДД$, де M_0 – обсяг грошового агрегату, готівкових коштів в обігу поза депозитними корпораціями, грн. ДД – величина доходів домогосподарств, грн.	Характеризують рівень готівкових коштів поза депозитними корпораціями (грошовий агрегат) в загальній сумі доходів домогосподарства. Чим вищий показник, тим вищий інвестиційний потенціал домогосподарства і тим більше в нього можливостей для проведення власної фінансової політики

* Джерело: запропоновано автором

Показник інвестиційного K_{in} визначається методом ділення обсягу грошового агрегату M_0 , який вимірює готівкові кошти поза межами депозитних корпорацій на загальну величину доходів домогосподарства:

$$\Pi_{in} = \frac{M_0}{ДД}, \quad (2.9)$$

де M_0 – обсяг грошового агрегату, який виражає готівкові кошти поза межами депозитних корпорацій, грн;

ДД – загальна величина доходів домогосподарств на макроекономічному рівні, грн.

Теоретично можливе оптимальне значення показника інвестиційного потенціалу домогосподарств важко визначити, однак ми можемо стверджувати, що чим він вищий, тим більшим є інвестиційний потенціал домогосподарства і тим більше в нього можливостей для забезпечення фінансової стійкості домогосподарств у довгостроковій перспективі.

На нашу думку, оцінку показників фінансової стійкості домогосподарств доцільно доповнити факторним аналізом, а саме, елементами теорії кореляційно-регресійного аналізу.

Регресійний аналіз встановлює математичну модель, що зв'язує залежну змінну y із досліджуваною змінною x , тобто дозволяє отримати залежність виду $y = f(x)$ рівняння парної регресії³⁰¹. Значення змінної може залежати відразу від декількох змінних $x_1, x_2, \dots, x_n$ і т. д. Унаслідок обробки таких статистичних даних можна отримати залежність виду – рівняння множинної регресії³⁰².

У регресійному аналізі розрізняють функціональні та кореляційні залежності. Під функціональною розуміють таку залежність, коли зі зміною одного фактора змінюється інший, при цьому одному значенню незалежного фактора відповідає тільки одне значення залежного фактора³⁰³. Саме функціональний тип залежності допоможе нам встановити вплив окремих внутрішніх і зовнішніх факторів x на результативну ознаку y . В контексті оцінки фінансової стійкості домогосподарств, які ми визначаємо як результативну ознаку y , факторними ознаками x виступатимуть почергово: дохід, витрати, заощадження та інвестиції домогосподарства.

---

³⁰¹ Бахрушин В.Є. Математичні основи моделювання систем : Навчальний посібник для студентів. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2009. 224 с.

³⁰² Математичні моделі у фінансах : навчальний посібник / О.А. Рядно, О.В. Піскунова, А.В. Рибальченко, Я.В. Хрущ. Дніпропетровськ, ДДФА, 2011. 188 с.

³⁰³ Андрієнко В.Ю. Статистичні індекси в економічних дослідженнях : навчальний посібник. К. : 2004 р., 106 с.

У практичній роботі залежність між змінними величинами x часто виходить в результаті вимірювань заданої у вигляді таблиці. Для зручності користування такими залежностями необхідно спочатку підібрати формулу, яка описує досліджувані дані. Підбір такої формули є суттєвою частиною обробки експериментальних даних. Якщо зі зміною фактора x результат y змінюється більш-менш рівномірно, такий зв'язок описується лінійною функцією y_x (2.10):

$$y_x = ax + b \quad (2.10),$$

де y_x – вирівняне середнє значення результативної ознаки;
 x – значення факторної ознаки;
 a і b – параметри рівняння;
 b – значення y , при яких $x=0$;
 a – показник регресії.

Одним з методів отримання цих формул є спосіб найменших квадратів ³⁰⁴:

$$a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2}$$

$$b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n}$$

де n – число членів у кожному з двох порівнюваних рядів;
 $\sum x$ – сума значень факторної ознаки;
 $\sum x^2$ – сума квадратів значень факторної ознаки;
 $\sum y$ – сума значень результативної ознаки;
 $\sum xy$ – сума добутоків значень факторної ознаки на значення результативної ознаки.

Вирахувавши за фактичними даними всі записані вище суми та підставивши їх у наведені формули, зможемо знайти параметри прямої y_x . Зазначимо, що рівняння регресії y_x досліджує закономірності зв'язку не між окремими елементами x та у обраної сукупності, а для сукупності в цілому.

³⁰⁴ Статистика : підручник / С. С. Герасименко, А. В. Головач, А. М. Єріна та ін. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: КНЕУ, 2000. 467 с.

Для економічної інтерпретації лінійних зв'язків між двома досліджуваними явищами використаємо розраховані на основі рівнянь регресії коефіцієнти еластичності, які показують, на скільки відсотків зміниться результативна ознака у при зміні факторної ознаки x на 1%. Для лінійної залежності коефіцієнт еластичності визначається за такою формулою (2.11):

$$\varepsilon = a \frac{\bar{x}}{\bar{y}}, \quad (2.11)$$

де ε – коефіцієнт еластичності;
 $\bar{x}$ – середнє значення факторної ознаки;
 $\bar{y}$ – середнє значення результативної ознаки.

В теорії статистики при дослідженні кореляційного впливу між факторами x і результативною ознакою y важливе значення приділяється оцінці щільності даного зв'язку^{305 306}.

Якщо вплив значний, це проявиться в закономірній зміні значень y зі зміною значень x , тобто фактор x своїм впливом формує варіацію значень y . І навпаки, якщо щільного зв'язку немає, варіація y не залежатиме від варіації x . Для оцінювання щільності зв'язку теорія статистики використовує показник кореляції Пірсона (r), який має такі властивості: якщо немає будь-якого зв'язку, його значення наближається до нуля; при високому функціональному зв'язку – до одиниці; за наявності кореляційного зв'язку показник виражається дробом, який за абсолютною величиною, тим більший, чим щільнішим є зв'язок.

Обчислення лінійного показника кореляції r ґрунтується на відхиленнях значень взаємозв'язаних ознак x і y від середніх (2.12):

$$r = \frac{\sum_1^n (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x - \bar{x})^2 \sum_1^n (y - \bar{y})^2}} \quad (2.12)$$

³⁰⁵ Мармоза А. Теорія статистики : підручник. К. : Центр учбової літератури, 2013. 592с.

³⁰⁶ Ткач Є., Сторожук В. Загальна теорія статистики : підручник. К. : Центр учбової літератури, 2009. 442 с.

Показник кореляції r не лише оцінює щільність зв'язку між досліджуваними ознаками, але й вказує на його напрям: коли він прямий – r величина додатна, а коли зворотний – від'ємна. У випадку нелінійного зв'язку між фактором x та результативною ознакою y вимірювання його щільності ґрунтується на співвідношенні варіацій теоретичних та емпіричних (фактичних) значень результативної ознаки. У регресійному аналізі це:

- а) відхилення лінії регресії від середньої $(y - \bar{y})$ – є наслідком дії фактора x і вимірюється показником загальної дисперсії (σ_y^2) ;
- б) відхилення від лінії регресії $(y - y_x)$ – є наслідком дії інших, відмінних від досліджуваного фактора x , факторів і вимірюється показником залишкової дисперсії (σ_e^2) .

Загальну дисперсію ознаки y обчислюють за такою формулою (2.13):

$$\sigma_y^2 = \frac{\sum(y - \bar{y})^2}{n} \quad (2.13)$$

Залишкову дисперсію ознаки y обчислюють за формулою (2.14):

$$\sigma_e^2 = \frac{\sum(y - y_x)^2}{n} \quad (2.14)$$

Факторну дисперсію визначають за правилом додавання дисперсій як різницю між загальною та залишковою дисперсіями за формулою:

$$\sigma_{y_x}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 \quad (2.15)$$

Значення факторної дисперсії $\sigma_{y_x}^2$ буде тим більшим, чим сильнішим є вплив фактора x на y . Відношення факторної дисперсії до загальної розглядається як міра щільності кореляційного зв'язку і дорівнює значенню показника детермінації:

$$R^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2} \quad (2.16)$$

Показник детермінації показує, яка частка варіації результативної ознаки y залежить від варіації факторної ознаки x . Корінь квадратний із показника детермінації називають

індексом кореляції (R), і коли зв'язок між досліджуваними ознаками лінійний, то $R = r$ (із формули 2.12).

На нашу думку, розрахунок показників лінійного впливу факторних ознак x на результативну ознаку y ($y_x = ax + b$); визначення ступеня щільності та напряму зв'язку між величинами шляхом обчислення показника еластичності (ε), показника кореляції для лінійних залежностей (r) та нелінійних залежностей (R), загальної (σ_y^2), факторної ($\sigma_{y_x}^2$), залишкової (σ_e^2) дисперсій та показника детермінації R^2 дозволяє:

- а) посилити методичну складову оцінки фінансової стійкості домогосподарств у розрізі окремих її складових: доходів, витрат, заощаджень та інвестицій;
- б) визначити резерви зростання фінансової стійкості домогосподарств шляхом оцінки тих факторів (наприклад, обсягу ВВП, індекс споживчих цін, відсоткової ставки на депозити, кредити тощо), які здійснюють прямий та найбільш стійкий вплив на неї.

Таким чином, при побудові методики дослідження фінансової стійкості домогосподарств пізнання цілого (фінансової стійкості домогосподарства) розкладено на *аналіз* окремих його частин (оцінки доходів домогосподарств, їхніх витрат, заощаджень та інвестицій), який може бути застосований на макроекономічному рівні дослідження (відповідальними органами державної влади) та мікроекономічному рівні дослідження (самими домогосподарствами або компаніями, які надають професійні послуги з управління коштами домогосподарств).

До макроекономічних показників оцінки фінансової стійкості домогосподарства віднесено серед: *доходів* домогосподарств – визначення питомої ваги оплати праці у ВВП (Π_{OP}); питомої ваги оплати праці у доходах домогосподарств (Π_{OPD}) та відношення залучених кредитних ресурсів домогосподарств до величини їхніх доходів ($\Pi_{ЗК}$); *заощаджень* – норма заощаджень домогосподарств (H_3); *інвестиційного потенціалу* – показник інвестиційного потенціалу домогосподарств (Π_{in}).

До мікроекономічних показників оцінки фінансової стійкості домогосподарства віднесено серед: *доходів* домогосподарств віднесено показник достатності доходів P_D ; поточного фінансового забезпечення *витрат* домогосподарств – показник витрат на харчування P_B та показник Енгеля P_E ; *заощаджень* – показник неспоживчих витрат домогосподарств (P_{HB}).

Оцінку фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств на макроекономічному та мікроекономічному рівні дослідження за допомогою запропонованих у п. 2.3. монографії показників здійснено в розділі 3 монографії.

РОЗДІЛ 3

ОЦІНКА ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ

3.1 Аналіз показників достатності доходів домогосподарств

Інформаційною базою аналізу показників достатності доходів домогосподарств за період 2001–2020 років є офіційні дані Державної служби статистики України та Національного банку України. *Макроекономічний* рівень дослідження дозволить виокремити тенденції у формуванні доходів домогосподарств, вивчити вплив факторів зміни обсягу ВВП і кількості членів домогосподарства на досліджуване явище та визначити фінансову автономність домогосподарств крізь призму ступеня залучення кредитних ресурсів у забезпеченні власних потреб домогосподарства. *Мікроекономічний* рівень дослідження в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство дозволить визначити ступінь достатності доходів для задоволення як поточних потреб домогосподарств, так і їхніх потреб у майбутньому.

У табл. 3.1. представлено характеристику домогосподарств України за період 2001–2020 рр. Зазначимо, що, починаючи із 2014 р., дані наведено без урахування окупованих територій Автономної Республіки Крим, частини Луганської та Донецької областей.

Наведені дані свідчать про такі зміни в кількості та складі домогосподарств України за 2001–2020 рр.: станом на кінець 2020 р. домогосподарство в середньому складається із 2,58 особи (95% показника 2001 р.); 62,3% із загальної кількості домогосподарств без дітей (порівняно з 2001 р. цей показник зріс на 8%) і 37,7% домогосподарств мають дітей до 18 років (89%

від рівня 2001 р.). У складі домогосподарств із дітьми на третину скоротилась чисельність тих, які мають чотири дитини й більше; понад 60% від загальної чисельності домогосподарств складають ті, що у своєму складі мають дві або три особи.

Таблиця 3.1.

Характеристика домогосподарств України за 2001–2020 рр. ¹ *

Рік	Середній розмір домогосподарства, осіб	Розподіл домогосподарств за кількістю осіб у їх складі (%)				Частка домогосподарств із дітьми до 18 років (%)	Частка домогосподарств без дітей (%)
		одна особа	дві особи	три особи	чотири особи і більше		
2001	2,73	21	28,1	22,1	28,8	42,5	57,5
2002	2,71	20,9	29,2	22,6	27,3	41,3	58,7
2003	2,62	22,4	29,6	23,5	24,5	38,9	61,1
2004	2,62	22,4	30,2	23,3	24,1	37,2	62,8
2005	2,61	22,2	29,3	24,5	24	37,5	62,5
2006	2,6	24,6	27,2	23,4	24,8	37,7	62,3
2007	2,6	24	27,1	25	23,9	37,7	62,3
2008	2,6	23,7	27	25,7	23,6	37,8	62,2
2009	2,6	23,2	28,6	25,2	23	37,8	62,2
2010	2,59	23,4	28,3	25,5	22,8	37,9	62,1
2011	2,59	23,6	27,9	25,8	22,7	38	62
2012	2,58	22,4	30	25	22,6	38	62
2013	2,58	22,6	29,1	26,9	21,4	38	62
2014	2,58	22,8	29,6	25,3	22,3	38	62
2015	2,59	20,3	32,5	25,9	21,3	38,2	61,8
2016	2,58	19,7	32,3	26,9	21,1	38,2	61,8
2017	2,58	19,9	32	27,3	20,8	38,2	61,8
2018	2,58	19,7	32,8	26,5	21	37,8	62,2
2019	2,58	19,5	33,4	26,7	20,4	37,9	62,1
2020	2,58	19	34,5	26,5	20	37,7	62,3
Темп зміни 2020/2001	-5%	-10%	+23%	+20%	-31%	-11%	+8%

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ³⁰⁷

³⁰⁷ Характеристика домогосподарств. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 06.02.2022).

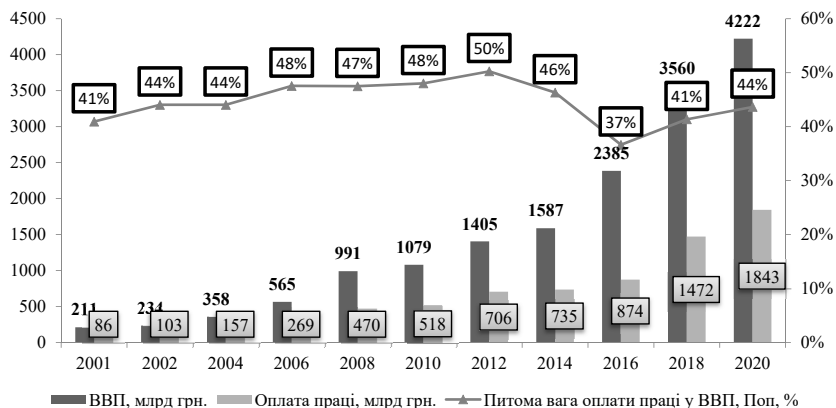
На нашу думку, за досліджуваній період фактор зміни кількості осіб у складі домогосподарств – скорочення від 2,73 у 2001 р. до 2,58 у 2020 р. – суттєво не вплинув на їхню фінансову стійкість.

Доходи домогосподарств на макроекономічному рівні дослідження, з одного боку, є результатом розподілу та перерозподілу ВВП між різними учасниками його виробництва, а з іншого – об'єктом подальшого розподілу сконцентрованої в домогосподарствах вартості та трансформується в його споживчі та неспоживчі витрати. Тому рівень доходів домогосподарства виражений в абсолютних величинах, безумовно, є показником його добробуту. Питома вага доходів домогосподарства у ВВП характеризує результат його виробничої діяльності як учасника суспільного процесу і вимірюється сукупною вартістю товарів та послуг, виготовлених та наданих ним для кінцевого використання³⁰⁸. Аналіз зміни показників ВВП, доходів домогосподарства (у формі оплати праці найманих працівників), питомої ваги таких доходів у ВВП та темпів зміни зазначених показників дозволить оцінити рівень достатності доходів для забезпечення життєдіяльності домогосподарств.

На рис. 3.1. представлено динаміку показників оплати праці найманих працівників (ОП), ВВП України та запропонованого нами у розділі 2 монографії показника питомої ваги оплати праці у ВВП ($\Pi_{\text{оп}}$) за період 2001–2020 рр.

Дані рис. 3.1. свідчать про безумовне зростання показників оплати праці найманих працівників та ВВП за аналізований період. Зокрема, якщо рівень оплати праці у 2001 р. складав 86 млрд грн, то у 2020 р. уже 1,84 трлн грн, ВВП за аналогічний період зріс від показника 211 млрд грн до 4,2 трлн грн. Водночас темпи зростання оплати праці майже аналогічні темпам зростання ВВП, оскільки розрахований нами показник $\Pi_{\text{оп}}$, залишився майже без змін – питома вага оплати праці у ВВП у 2001 р. складала 41%, а у 2020 р. – 44%.

³⁰⁸ Валовий внутрішній продукт за категоріями доходу. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 06.02.2022).

Рис. 3.1. Динаміка оплати праці, ВВП та питомої ваги оплати праці у ВВП України за 2001–2020 рр. ¹ *

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ³⁰⁹.

Рівночасно значення показника упродовж 2010–2020 рр. було нерівномірним – спостерігався період його зростання (до 2012 р., досягнувши максимального показника 50%), суттєвого скорочення (2012–2016 рр., коли він досягнув свого мінімального значення 37%) та поступового зростання (починаючи із 2016 р.). Очевидно, що на скорочення досліджуваного показника суттєво вплинула анексія Автономної Республіки Крим (2014 р.) та бойові дії на Сході України, які почались у 2014 р. і тривають донині. Додатковим фактором скорочення питомої ваги оплати праці у ВВП стало зростання інфляції за досліджуваний період.

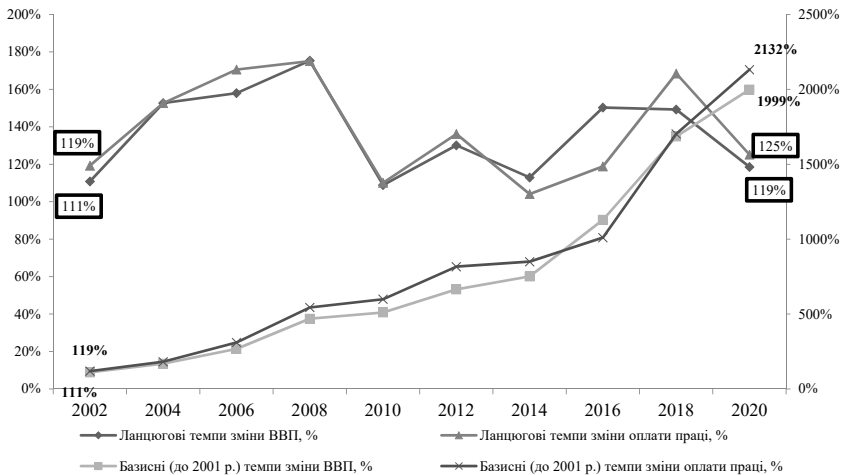
На рис. 3.2 представлено динаміку ланцюгових та базисних (до показника 2001 р.) показників оплати праці, ВВП та питомої ваги оплати праці у ВВП України за 2002–2020 рр. Розраховані базисні (до показника 2001 р.) та ланцюгові темпи зміни досліджуваних показників показують, що зростання питомої ваги оплати праці найманих працівників у ВВП у 2020 р. порівняно із 2001 р. відбулось через те, що темпи зростання ВВП (у 2020 р.

³⁰⁹ Валовий внутрішній продукт. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 06.02.2022).

порівняно із 2001 р. у 20 разів) були нижчі від темпів зростання оплати праці (у 2020 р. порівняно із 2001 р. у 21,3 раза).

Водночас розраховані нами ланцюгові темпи зміни (рік до року) свідчать про майже синхронність зміни показників оплати праці та ВВП за аналізований період 2001–2020 рр. (рис. 3.2.)

Рис. 3.2. Динаміка ланцюгових та базисних (до показника 2001 р.) показників оплати праці, ВВП та питомої ваги оплати праці у ВВП України за 2002–2020 рр. ¹ *

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

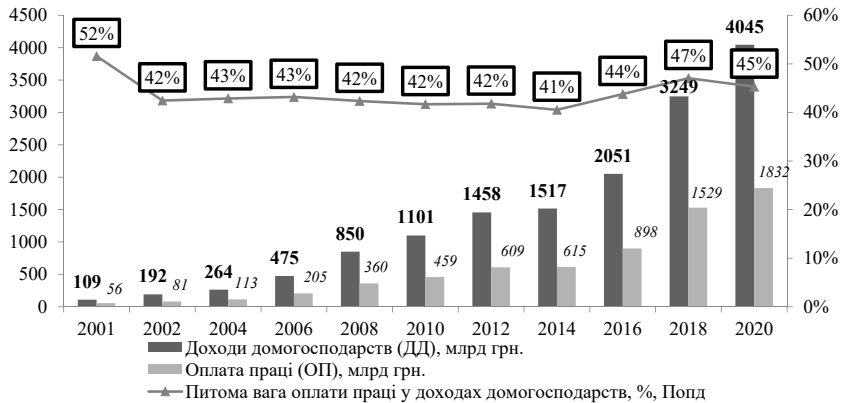
* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ³¹⁰

Таким чином, оцінка достатності доходів домогосподарства для забезпечення їхньої життєдіяльності, розрахована шляхом використання базисних темпів зміни показників оплати праці та ВВП, свідчить про те, що відносний показник питомої ваги оплати праці найманих працівників у ВВП засвідчує про хоча і незначне, але покращення фінансової стійкості домогосподарств. Так, якщо у 2001 р. оплата праці могла забезпечити споживання 41% виробленої за рік доданої вартості в економіці України, то у 2020 р. – уже 44%.

³¹⁰ Валовий внутрішній продукт. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 06.02.2022).

Тобто, рівень доходів домогосподарств, виражений через показник Поп, показує, що кількість матеріальних та нематеріальних благ та послуг, які можна придбати за номінальний дохід протягом періоду 2001–2020 рр. збільшилась на 3% і склала у 2020 р. 44% виробленого в країні ВВП.

На рис. 3.3. представлено динаміку показників оплати праці найманих працівників (ОП), доходів домогосподарств (ДД) та запропонованого нами в розділі 2 монографії показника питомої ваги оплати праці у доходах домогосподарств ($P_{\text{опд}}$) за період 2001–2020 рр. Дані свідчать про безумовне зростання показників оплати праці найманих працівників та загальних доходів домогосподарств за досліджуваний період. Зокрема, якщо рівень оплати праці у 2001 р. складав 56 млрд грн, то у 2020 р. – уже 1,83 трлн грн. Доходи домогосподарств за аналогічний період зросли від показника 109 млрд грн до 4 трлн грн.

Рис. 3.3. Динаміка оплати праці, доходів домогосподарств та питомої ваги оплати праці у доходах домогосподарств за 2001–2020 рр. ¹ *

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

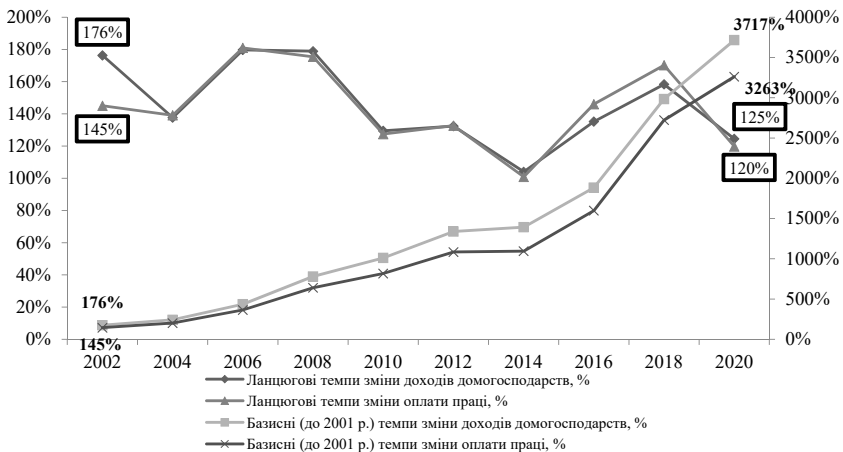
* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ³¹¹ ³¹²

³¹¹ Доходи та витрати населення. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 12.02.2022).

³¹² Доходи та витрати населення (квартальна інформація). Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 12.02.2022).

Водночас розрахований нами показник свідчить про негативну тенденцію скорочення питомої ваги оплати праці в загальних доходах домогосподарств з 52% у 2001 р. до 45% у 2020 р.

Зниження показника $\Pi_{\text{опд}}$ упродовж 2001-2020 рр. відбувалось нерівномірно – спостерігався період його незмінності (2002-2015 рр.), далі поступового зростання (починаючи із 2016 р.). Водночас його значення у 2020 р. не досягає рівня 2001 р. Очевидно, що на скорочення досліджуваних показників достатності доходів $\Pi_{\text{опд}}$ та $\Pi_{\text{оп}}$ суттєво вплинула анексія Автономної Республіки Крим та бойові дії на Сході України (починаючи із 2014 р.). Розраховані базисні (до показника 2001 р.) та ланцюгові темпи зміни досліджуваних показників показують, що зменшення питомої ваги оплати праці найманих працівників у доходах домогосподарств у 2020 р. порівняно із 2001 р. відбулось через те, що темпи зростання доходів (у 2020 р. порівняно із 2001 р. у 37,2 раза) перевищили темпи зростання оплати праці (у 2020 р. порівняно із 2001 р. у 32,6 раза) (рис. 3.4.).

Рис. 3.4. Динаміка ланцюгових та базисних (до показника 2001 р.) показників оплати праці, доходів домогосподарств та питомої ваги оплати праці у доходах домогосподарств України за 2001–2020 рр. ¹ *

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{313 314}

Оцінка достатності доходів домогосподарства для забезпечення їхньої поточної життєдіяльності, розрахована шляхом використання базисних темпів зміни показників оплати праці та доходів домогосподарств, свідчить про те, що, незважаючи на зростання значення останніх в абсолютних величинах, відносний показник питомої ваги оплати праці найманих працівників у загальних доходах домогосподарств показує негативний вплив на їх *фінансову стійкість*. Так, якщо у 2001 р. оплата праці складала 52% в загальній величині доходів домогосподарств, то у 2020 р. – 45%. Тобто, виражений через показник рівень доходів домогосподарств, сформований на стадії первинного розподілу ВВП у формі оплати праці найманих працівників, показує, що залежність від зовнішніх джерел фінансування у забезпеченні поточної життєдіяльності у 2020 р. порівняно із 2001 р. зростає.

Таким чином, запропоновані нами для оцінки достатності доходів домогосподарств відносні показники, які визначають питому вагу оплати праці найманих працівників у ВВП ($P_{\text{оп}}$) (1) та в загальній величині доходів домогосподарств ($P_{\text{од}}$) (2), характеризуються неоднозначними тенденціями. Це проявляє себе в тому, що спостерігається:

- а) незначне збільшення кількості матеріальних та нематеріальних благ та послуг, які можна придбати за номінальний дохід протягом періоду 2001–2020 рр., від 41% до 44% виробленого в країні ВВП;
- б) збільшення залежності домогосподарств у забезпеченні своєї поточної життєдіяльності від зовнішніх джерел фінансування (у формі соціальних трансфертів коштами бюджетної системи або державних цільових фондів; у формі кредитних ресурсів, наданих домогосподарствам депозитними корпораціями вітчизняного фінансового ринку). Ця залежність зумовлена тим, що при незмінності складу ви-

³¹³ Доходи та витрати населення. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 12.02.2022).

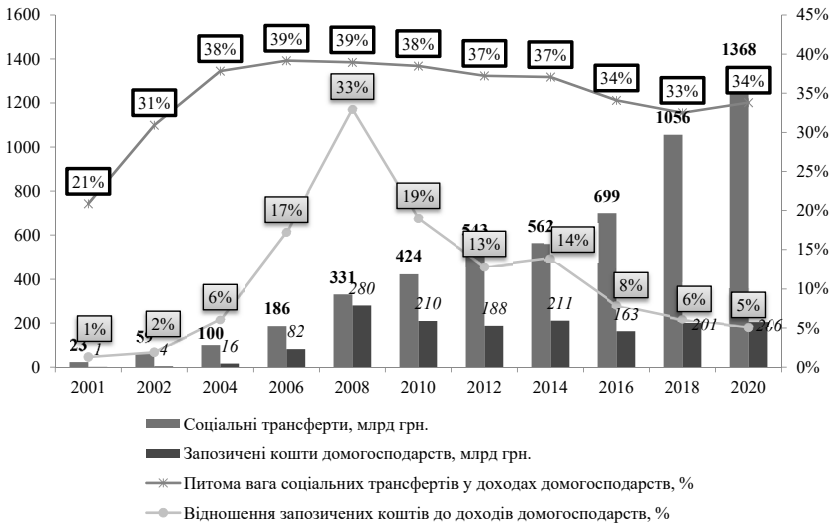
³¹⁴ Доходи та витрати населення (квартальна інформація). Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 12.02.2022).

трат домогосподарств оплата праці в доходах домогосподарств скоротилась з 52% у 2001 р. до 45% у 2020 р.

Розглянута нами в розділі 1 монографії концепція збалансованості фінансових ресурсів домогосподарств на макроекономічному рівні передбачає залучення ними певного обсягу зовнішніх фінансових ресурсів для задоволення власних поточних потреб за період 2001–2020 рр. Як зазначено раніше, такими ресурсами є кредитні ресурси, отримані від фінансових установ, та соціальна допомога (трансферти), отримана від органів виконавчої влади у межах реалізації соціальної політики держави. Перевіримо правильність цієї тези із практичного боку.

На рис. 3.5. наведено динаміку показників обсягу залучених зовнішніх фінансових ресурсів домогосподарствами та запропонованого нами в розділі 2 монографії показника співвідношення запозичених коштів до їхніх доходів ($\Pi_{зк}$) за період 2001-2020 рр.

Представлені на рис. 3.5. дані свідчать, що висунута нами вище теза про зміну питомої ваги соціальних трансфертів у структурі доходів домогосподарств повністю підтвердилася. А саме, на тлі скорочення питомої ваги оплати праці в доходах домогосподарств від 52% у 2001 р. до 45% у 2020 р., питома вага соціальних трансфертів суттєво зросла – відповідно від 21% у 2001 р. до 34% у 2020 р., досягнувши свого максимуму (40%) у 2009 р. Аналогічні тенденції характерні й для іншого виду зовнішніх фінансових ресурсів домогосподарств – коштів, які надані кредитними корпораціями домогосподарствам України. Їх обсяг зріс від 1 млрд грн у 2001 р. до понад 200 млрд грн у 2020 р., досягнувши свого максимуму (280 млрд грн) у 2008 р. За досліджуваній період показник відношення запозичених коштів до доходів домогосподарств $\Pi_{зк}$ зріс у 5 разів – від значення 1% у 2001 р. до 5% у 2020 р. Зазначаємо, що у динаміці значень показника $\Pi_{зк}$ спостерігались два чітко виражені періоди – зростання від 1% до 33% у 2008 р. та подальше скорочення до значення 5% із 2009 р. Це свідчить про те, що фінансова політика домогосподарств у питанні залучення кредитних ресурсів для забезпечення власних потреб за 2001–2020 рр. також зазнала суттєвих змін.

Рис. 3.5. Динаміка соціальних трансфертів, запозичених коштів, показника відношення запозичених коштів до доходів домогосподарств ($\Pi_{ЗК}$) України за 2001–2020 рр. ¹ *

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ³¹⁵ ³¹⁶ ³¹⁷

Таким чином, зростання питомої ваги зовнішніх фінансових ресурсів – соціальних трансфертів (від 21% до 34%), кредитних ресурсів (від 1% до 5%) – у загальному обсязі фінансових ресурсів домогосподарств свідчить про формування ними доходів після первинного розподілу ВВП на рівні, недостатньому для забезпечення власних потреб. Ми оцінює-

³¹⁵ Доходи та витрати населення (квартальна інформація). Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 12.02.2022).

³¹⁶ Грошово-кредитна статистика. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms> (дата звернення 13.02.2022).

³¹⁷ Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України) домашнім господарствам, у розрізі регіонів за цільовим спрямуванням. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms> (дата звернення 13.02.2022).

мо дану тенденцію як таку, що негативно впливає на фінансову стійкість домогосподарств.

Причини появи в складі доходів домогосподарств зовнішніх ресурсів різняться. Якщо форма та обсяг соціальних трансфертів (допомоги, пільги) визначаються органами влади відповідно до оголошених принципів та стандартів державної соціальної політики і для їх отримання достатньо відповідати визначеним критеріям (малозабезпечена сім'я, сім'я з дітьми, досягнення пенсійного віку чи настання ризику тощо), то залучення кредитних ресурсів є усвідомленим вибором самого домогосподарства. Тобто, наявність кредиту як джерела забезпечення життєдіяльності домогосподарства є реалізацією на практиці першого принципу управління його фінансовими ресурсами «Домогосподарство обирає» (розділ 1 монографії). Аналогічний висновок стосовно соціальних трансфертів у складі фінансових ресурсів домогосподарств ми зробити не можемо.

З метою визначення впливу фактору зміни відсоткової ставки на рішення про залучення кредитних ресурсів домогосподарствами, на рис. 3.6. наведено динаміку значень показника $\Pi_{зк}$ та розміру відсоткових ставок за новими кредитами, виданими домогосподарствам, за період 2001–2020 рр. станом на кінець відповідного року.

Дані рис. 3.6. показують чітку взаємозалежність – тенденція до зростання показника $\Pi_{зк}$ у 2001–2008 рр. зумовлена скороченням розміру відсоткової ставки за наданими домогосподарствам новими кредитами від 26% у 2001 р. до 19% у 2008 р. і, навпаки, скорочення показника $\Pi_{зк}$ у 2008–2020 рр. зумовлене зростанням розміру відсоткової ставки за наданими домогосподарствам новими кредитами від 19% у 2008 р. до 32% у 2020 р. Водночас темпи скорочення показника відношення запозичених коштів до доходів домогосподарств (у 7 разів за період 2008–2020 рр.) значно перевищують темпи збільшення відсоткової ставки за кредитами (у 1,5 раза за період 2008–2020 рр.), що, безумовно, є позитивною тенденцією і може свідчити про збільшення кількості домогосподарств-донорів у фінансовій системі країні, зростання обсягів депозитів домогосподарств і покращення їх фінансової стійкості. Підтвердження або спростування даного припущення через

аналіз різних форм заощаджень домогосподарств, зокрема депозитів, буде зроблено в п. 3.3 монографії.

Рис. 3.6. Динаміка показника відношення кредитів до доходів домогосподарств та розміру відсоткової ставки за наданими домогосподарствам новими кредитами за 2001–2020 рр. ¹ *

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{318 319}

Запозичені кошти збільшують фінансові ресурси домогосподарств і можуть бути спрямовані для забезпечення як їхньої поточної життєдіяльності, так і на перспективу. У першому випадку це свідчитиме про покращення поточного, у другому – перспективного фінансового стану домогосподарства. Починаючи із 2006 р., Національний банк України публікує статистику щодо отримання домогосподарствами кредитів за цільовим спрямуванням. Відповідно актуальним постає дослі-

³¹⁸ Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України) домашнім господарствам, у розрізі регіонів за цільовим спрямуванням. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms> (дата звернення 13.02.2022).

³¹⁹ Процентні ставки депозитних корпорацій (крім Національного банку України) за новими кредитами домашнім господарствам, у розрізі регіонів за цільовим спрямуванням. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms> (дата звернення 13.02.2022).

дження динаміки обсягів споживчих кредитів (забезпечують поточну життєдіяльність домогосподарств, впливають на поточний фінансовий стан) та іпотечних кредитів (забезпечують життєдіяльність домогосподарств у перспективі, впливають на перспективний фінансовий стан) домогосподарств.

На рис. 3.7. наведено динаміку питомої ваги споживчих кредитів у загальному обсязі запозичених коштів домогосподарств за 2006–2020 рр.

Рис. 3.7. Динаміка питомої ваги споживчих кредитів до загальної величини запозичених коштів домогосподарствами за 2006–2020 рр. ¹ *

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ³²⁰

Дані рис. 3.7. показують чітку тенденцію до зростання питомої ваги споживчих кредитів у загальному обсязі запозичених коштів домогосподарств від 71% у 2006 р. до 83% у 2020 р. Таким чином, залучені ресурси переважно спрямовують на забезпечення власної поточної життєдіяльності домогосподарств, тим самим впливаючи на їхню поточну

³²⁰ Процентні ставки депозитних корпорацій (крім Національного банку України) за новими кредитами домашнім господарствам, у розрізі регіонів за цільовим спрямуванням. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms> (дата звернення 13.02.2022).

фінансову стійкість. Ця тенденція описується в економічній літературі неоднозначно – більшість авторів поділяють думку про «негативний» характер впливу зростання споживчого кредитування на розвиток фінансів домогосподарств.

Зокрема, проведені дослідження Чайбока А., Дадашовой П., Шикіна П. та Воннака Б. показує, що це найвищий показник серед країн Східної Європи та, на думку авторів, «породжує низку потенційних ризиків, якими необхідно управляти, щоб уникнути загроз для фінансової стабільності в середньостроковій і довгостроковій перспективах»³²¹. Аналогічною до попередньої є оцінка Придущького А. та Пахалюк Л., які відзначають, що «розвиток споживчого кредитування створює низку потенційних ризиків. Їх необхідно контролювати, щоб уникнути загроз для фінансової стабільності в майбутньому»³²²; Задерей Н. зазначає, що «у зв'язку зі ... зростанням споживчого кредитування виникають ризики, пов'язані зі зростанням боргового навантаження окремих груп населення, послабленням стандартів кредитування, поглибленням дефіциту поточного рахунку платіжного балансу. В сукупності це створює системний ризик тривалої дії»³²³.

На противагу такому підходу зростання обсягів споживчого кредитування домогосподарств пояснюють кризь приросту «зростання впевненості населення у своїх можливостях як споживачів та зміцнення довіри до фінансових компаній і банків» (Гандзюк С. та Вишнякова Ю.)³²⁴; підтримує ідею подальшого розвитку споживчого кредитування Сліпков-

---

³²¹ Csajbok, A., Dadashova, P., Shykin, P., Vonnak, B. Consumer Lending in Ukraine: Estimation of the Equilibrium Level. *Visnyk of the National Bank of Ukraine*, 249, 4-12. URL: <https://doi.org/10.26531/vnbu2020.249.01> (дата звернення 13.02.2022).

³²² Придущький А. М., Пахалюк Л. В. Споживче кредитування в Україні та його особливості. *Ефективна економіка*. URL: <https://DOI: 10.32702/2307-2105-2019.11.90> (дата звернення 13.02.2022).

³²³ Задерей Н. Споживче кредитування: чи є зростання небезпечним? *VoxUkraine*. URL: <https://voxukraine.org/spozhivche-kredituvannya-chi-ye-zrostannya-nebezpechnim/> (дата звернення 13.02.2022).

³²⁴ Гандзюк С. М., Вишнякова Ю. О. Кредитування споживчих потреб в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. № 18, 2019. С. 47–52.

ська В.³²⁵. На нашу думку, підхід, наведений авторами, які позитивно оцінюють вплив розвитку споживчого кредитування, є невдалим, оскільки не відображає реального змісту і специфічних особливостей процесу використання фінансових ресурсів домогосподарств.

Якраз, поточне споживання товарів і послуг кредитними коштами є платним (станом на кінець 2021 р. середня відсоткова ставка за споживчими кредитами склала 30,5% річних³²⁶), що за умови відсутності планування власних доходів і витрат може привести до росту боргів домогосподарства перед кредитними установами.

На рис. 3.8. наведено динаміку питомої ваги іпотечних кредитів у загальному обсязі запозичених домогосподарствами коштів за 2006–2020 рр.

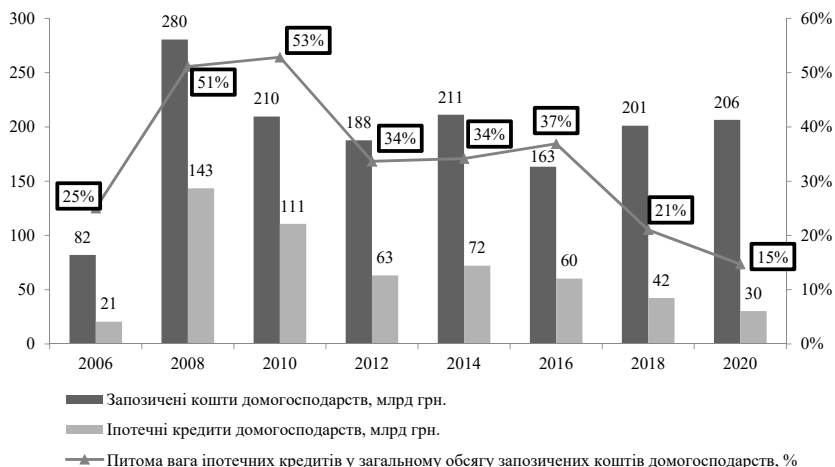
Дані рис. 3.8. свідчать про тенденцію до скорочення питомої ваги іпотечних кредитів у загальному обсязі запозичених коштів домогосподарств – якщо у 2006 р. такі кредити складали 25% виданих домогосподарствам кредитів, то у 2020 р. майже у 2 рази менше – 15%. Це свідчить, що в довгостроковій перспективі домогосподарства оцінюють свій фінансовий стан як такий, що не дозволить їх обслуговувати. Цю тезу розділяють Коваль С. та Грицишина Л., для яких така тенденція «свідчить про відсутність фінансових можливостей громадян тривалий період сплачувати за користування дорогими довгостроковими кредитними ресурсами»³²⁷.

---

³²⁵ Сліпковська В. Розвиток споживчого кредитування в Україні. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування». Поліський національний університет, 2020. 36 с.

³²⁶ Процентні ставки депозитних корпорацій (крім Національного банку України) за новими кредитами домашнім господарствам, у розрізі регіонів за цільовим спрямуванням. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms> (дата звернення 13.02.2022).

³²⁷ Коваль С., Грицишина Л. Особливості формування фінансових ресурсів домогосподарств у сучасних умовах. *Світ Фінансів*. № 4(65), 2020. URL: [DOI: 10.35774/sf2020.04.131](https://doi.org/10.35774/sf2020.04.131) (дата звернення 13.02.2022).

Рис. 3.8. Динаміка питомої ваги іпотечних кредитів до загальної величини запозичених коштів домогосподарств за 2006–2020 рр. ¹ *

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ³²⁸

Таким чином, проведений аналіз достатності доходів домогосподарств на макроекономічному рівні засвідчив про зменшення у їхній структурі питомої ваги оплати праці та зростання питомої ваги зовнішніх фінансових ресурсів (соціальних трансфертів та кредитних ресурсів). Оцінка динаміки складу та структури запозичених коштів показала переважання споживчих кредитів. Такі зміни суттєво впливають на поточну фінансову стійкість домогосподарств у бік зменшення її автономності.

За даними Державної служби статистики України щодо складу та структури сукупних ресурсів у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство проведемо оцінку достатності їхніх доходів на мікроекономічному рівні.

На основі положень чинного законодавства у 2001–2020 рр. щодо рівня прожиткового мінімуму для працезд-

³²⁸ Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України) домашнім господарствам, у розрізі регіонів за цільовим спрямуванням. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms> (дата звернення 13.02.2022).

датних осіб на відповідний рік, даних Державної служби статистики України щодо середнього розміру та структури сукупних ресурсів домогосподарств ³²⁹ нами розраховано значення показника достатності доходів для забезпечення їхньої життєдіяльності за період 2001–2020 рр.

Динаміку запропонованого нами для оцінки фінансової стійкості домогосподарств на мікроекономічному рівні показника достатності доходів за період 2001–2020 рр. представлено на рис. 3.9.

Рис. 3.9. Динаміка показників прожиткового мінімуму, доходів у розрахунку на одне домогосподарство на місяць та показника достатності доходів (П_д) за 2001–2020 рр. ¹ *

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі 330 331

Представлені на рис. 3.9 розраховані дані показують, що у 2001 р. своїми доходами домогосподарства забезпечували власного 0,6 місячного прожиткового мінімуму; у 2020 р. по-

³²⁹ Структура сукупних ресурсів домогосподарств. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 24.02.2022).

³³⁰ Характеристика домогосподарств. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 06.02.2022).

³³¹ Розраховано автором на основі положень чинного законодавства у 2001–2020 рр.

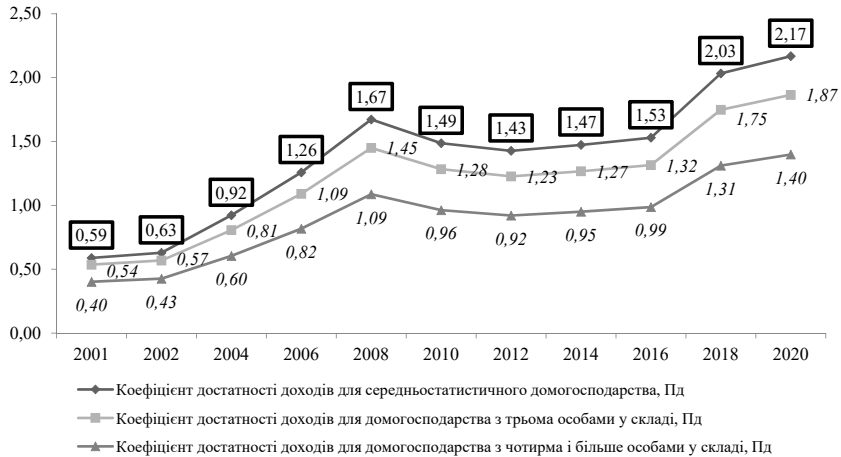
казник достатності доходів зріс до рівня 2,2. Це свідчить про номінальне покращення фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств на мікроекономічному рівні; обсяг сформованих ними доходів достатній для забезпечення мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб у двократному розмірі. Зміна показника достатності доходів домогосподарств упродовж досліджуваного періоду відбувалась нерівномірно: поступове зростання значень у 2001–2008 рр. (від 0,59 до 1,67); деяке скорочення у 2009–2016 рр. (від 1,67 до 1,53); суттєве зростання у 2016–2019 рр. до рівня 2,27 та корекція у 2020 р.

Аналіз даних таблиці 3.1 щодо розподілу домогосподарств залежно від кількості осіб у їхньому складі показує, що майже половина домогосподарств України (51% у 2001 р. та 47% у 2020 р. від загальної кількості) мають у своєму складі трьох, чотирьох і більше осіб.

На рис. 3.10 наведено динаміку показника достатності доходів за період 2001–2020 рр. для домогосподарства із середньою кількістю осіб у складі (табл. 3.1), домогосподарства, яке складається із 3 осіб та домогосподарств, які у своєму складі мають чотирьох та більше осіб.

Дані рис. 3.10. свідчать, що для майже половини домогосподарств України, які мають у своєму складі трьох та більше осіб, показник достатності доходів у 2020 р. збільшився порівняно із 2001 р., проте він менший від середньостатистичного значення. Спостерігаємо синхронність зміни показника достатності доходів для середньостатистичного домогосподарства та домогосподарств із трьома і більшою кількістю осіб у своєму складі – зростання у 2001–2008 рр.; деяке скорочення у 2009–2016 рр., суттєве зростання у 2016–2019 рр. та корекцію у 2020 р. Це свідчить про те, що зміна складу домогосподарств України у 2001–2020 рр. суттєво на достатність їхніх доходів для забезпечення життєдіяльності не вплинула. Тому впливом фактору зміни складу домогосподарств на їхню фінансову стійкість можна знехтувати. Розрахований нами показник достатності доходів для середньо-

го за розміром домогосподарства можна екстраполювати й на всі домогосподарства загалом.

Рис. 3.10. Динаміка показника достатності доходів для середньостатистичного за розміром домогосподарства та домогосподарств у складі трьох та більше осіб за 2001–2020 рр. ¹ *

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{332 333}

Абстрагуючись від даних про зміну структури доходів домогосподарств, а саме – зменшення питомої ваги заробітної плати (рис. 3.3.) і, відповідно, збільшення залежності домогосподарств у забезпеченні своєї поточної життєдіяльності від зовнішніх джерел фінансування у формі соціальних трансфертів коштом бюджетної системи або державних цільових фондів; проведеного аналізу достатності доходів на основі номінальних значень показників прожиткового мінімуму та сукупних ресурсів домогосподарств, зазначимо, що їхня фінансова стійкість на мікроекономічному рівні у 2020

³³² Характеристика домогосподарств. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 06.02.2022).

³³³ Розраховано автором на основі положень чинного законодавства у 2001–2020 рр.

р. підвищилась порівняно із 2001 р. Обсяг власних доходів дозволяє забезпечити мінімальні потреби домогосподарств у двократному розмірі (для 47% – у півтора кратному розмірі).

Джерелом формування доходів домогосподарств є ВВП на стадії як первинного, так і вторинного його розподілу (розділ 1 монографії). Тому актуальним є встановлення ступеня залежності між обсягом ВВП в економіці країни та розміром доходів домогосподарств. Залежність впливу величини ВВП (яка виступатиме факторною ознакою x) на доходи домогосподарств (які виступатимуть результативною ознакою y) дослідимо через елементи регресійного аналізу (функцію лінійної залежності y_x , показника еластичності ϵ , показника кореляції Пірсона r , факторної дисперсії $\sigma_{y_x}^2$), методична база визначення показників якого описана нами в розділі 2.3. монографії.

Шукана лінійна функція залежності доходів домогосподарств України від розміру ВВП за 2001-2020 рр., представлена в табл. 3.2., має такий вигляд:

$$y = 0,942x - 28,38 \quad (3.1)$$

Таблиця 3.2.

Лінійна функція залежності доходів домогосподарства від розміру ВВП за 2001–2020 рр., млрд грн.^{1*}

Показники	2001	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020
Доходи домогосподарств (y)	109	192	264	475	850	1101	1458	1517	2051	3249	4045
ВВП (x)	211	234	358	565	991	1079	1405	1587	2385	3560	4222
Параметри лінійної функції											
$n = 20; \sum x = 30741; \sum y = 28381; \sum xy = 72215492; \sum x^2 = 77614389; \sum y^2 = 945019840$											
$\bar{x} = 1537; \bar{y} = 1419$											
$a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2} = \frac{20 \cdot 72215492 - 30741 \cdot 28381}{20 \cdot 77614389 - 945019840} = 0,942$											
$b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n} = \frac{28381}{20} - \frac{0,942 \cdot 30741}{20} = -28,38$											
$y = ax + b = 0,942x - 28,38$											

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{334 335}

³³⁴ Характеристика домогосподарств. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 06.02.2022).

³³⁵ Валовий внутрішній продукт за категоріями доходу. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 06.02.2022).

На основі даних табл. 3.2. визначимо для періоду 2001–2020 рр. коефіцієнт еластичності між досліджуваними факторами, який дорівнює:

$$\varepsilon = 0,942 \frac{1537}{1419} = 1,02 \quad (3.2)$$

Це означає, що протягом аналізованого періоду 2001–2020 рр. при збільшенні ВВП країни на 1% доходи домогосподарств зростають на 1,02%.

Для встановлення щільності зв'язку між факторною ознакою та результативною за формулою (2.12) розділу 2.3 монографії, розрахуємо показник кореляції Пірсона:

$$r = \frac{\sum_1^n (x-\bar{x})(y-\bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x-\bar{x})^2 \sum_1^n (y-\bar{y})^2}} = \frac{\sum_1^{20} (x-1537)(y-1419)}{\sqrt{30363397 \cdot 27089330}} = \frac{28592578}{28679681} = 0,997 \quad (3.3)$$

Таким чином, розраховане нами згідно з даними табл. 3.2. значення індексу кореляції $r=0,997$ свідчить, що зв'язок між проаналізованими факторами прямий і сильний, що вказує на правильність обрання фактору ВВП та його впливу на обсяг доходів домогосподарств.

Щільність зв'язку між фактором (ВВП) та результативною ознакою (дохід домогосподарства) визначимо за допомогою формул (2.13) – (2.15) розділу 2.3 монографії.

У нашому прикладі (за даними табл. 3.2.) загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y-\bar{y}$) дорівнює:

$$\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{27089330}{20} = 1354467 \quad (3.4)$$

Залишкова дисперсія σ_e^2 , яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (ВВП), дорівнює:

$$\sigma_e^2 = \frac{\sum (y - y_x)^2}{n} = \frac{164296}{20} = 8215 \quad (3.5)$$

Факторну дисперсію визначаємо як різницю між загальною і залишковою дисперсіями:

$$\sigma_{y_x}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 1354467 - 8215 = 1346252 \quad (3.6)$$

Показник детермінації (R^2), який характеризує ту частину варіації результативної ознаки y , яка залежить від варіації факторної ознаки x , дорівнює:

$$R^2 = \frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_x^2} = \frac{1346252}{1354467} = 0,994 \quad (3.7)$$

Отже, упродовж 2001–2020 рр. 99,4% варіації доходу домогосподарств пояснюється варіацією рівня ВВП. Це означає, що зв'язок між ВВП та доходом домогосподарств сильний (тісний) та прямий.

Індекс кореляції (R) для сукупності даних табл. 3.2 дорівнює:

$$R = \sqrt{R^2} = \sqrt{0,994} = 0,997 \quad (3.8)$$

Таким чином, позитивні значення розрахованого нами індексу кореляції r (формула 3.3) та R (формула 3.8) рівні між собою, що свідчить про лінійність та прямоту зв'язку між досліджуваною нами факторною ознакою x (ВВП) та результативною ознакою y – доходами домогосподарств на макроекономічному рівні. Коефіцієнт еластичності показує, що при збільшенні ВВП країни на 1%, доходи домогосподарств зростають на 1,02%. Окрім лінійності зв'язку, ми робимо висновки про його дуже високу щільність – варіація значень ВВП зумовлює 98,9% варіації значень доходів домогосподарств. Вплив решти факторів на аналізовану сукупність несуттєвий, і можемо ними знехтувати.

Таким чином, проведений аналіз достатності доходів домогосподарств за допомогою показників питомої ваги оплати праці у ВВП ($\Pi_{оп}$), питомої ваги оплати праці у доходах домогосподарств ($\Pi_{опд}$), відношення залучених кредитних ресурсів домогосподарств до доходів ($\Pi_{зк}$) та показника достатності їхніх доходів $\Pi_{д}$ засвідчив про *погіршення* фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному та *покращення* на мікроекономічному рівнях.

Оцінка достатності доходів домогосподарств продемонструвала реалізацію трьох із п'яти розглянутих нами в розділі 1 монографії принципів організації фінансів домогосподарств. А саме, скорочення питомої ваги оплати

праці в доходах домогосподарства зумовило необхідність залучення зовнішніх фінансових ресурсів для забезпечення власної життєдіяльності. Такими ресурсами стали кредити депозитних корпорацій (реалізується принцип «Домогосподарство вибирає») та соціальні трансферти, отримані зі сфери державних фінансів (реалізується принцип «Уряд має можливість покращити результати фінансів домогосподарств»). Проведений факторний аналіз продемонстрував, що варіація значень ВВП зумовлює 98,9% варіації значень доходів домогосподарств і його зростання на 1% зумовлює відповідне збільшення доходів на 1,02% (реалізується принцип «Рівень життя домогосподарств визначається здатністю країни виробляти товари та послуги»). Це посилює методичну складову запропонованих нами принципів організації фінансів домогосподарств.

Практику використання отриманих на стадії розподілу та перерозподілу ВВП доходів домогосподарств розглянуто в розділі 3.2. монографії.

3.2. Практика поточного фінансового забезпечення витрат домогосподарств

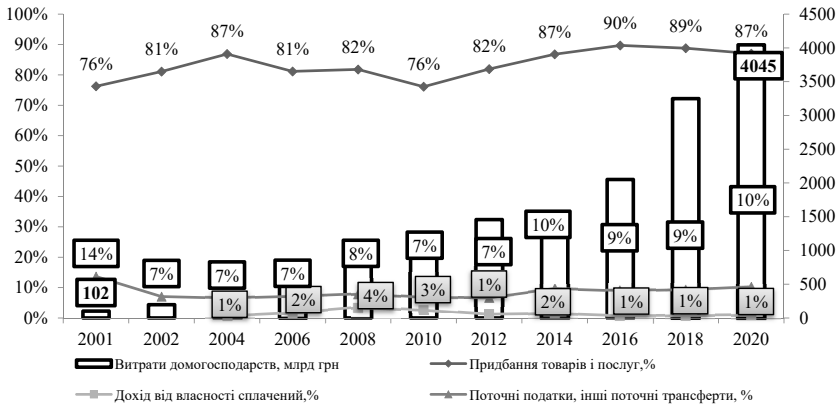
Розгляд механізму дії розподільної функції фінансів (рис. 1.8) та схеми фінансової діяльності домогосподарств (рис. 1.15) дає підстави стверджувати, що величина їхніх доходів, сформованих на стадії первинного розподілу та перерозподілу ВВП, прямо впливає і визначає масштаби здійснення ними власних видатків (п'ятий принцип фінансів домогосподарств). *Макроекономічний* рівень дослідження дозволяє виокремити тенденції в здійсненні наступного переліку витрат домогосподарств: на придбання товарів і послуг; сплачений дохід від власності; поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти; нагромадження нефінансових активів та приріст фінансових активів³³⁶. Проте абсолютна сума витрат домогосподарств на даному

³³⁶ Структура сукупних витрат. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 01.03.2022).

рівні дослідження не дозволяє визначити, яка їх питома вага споживається, а яка має неспоживчий характер. Це унеможливає здійснення оцінки впливу витрат на фінансову стійкість домогосподарств.

Виокремлення Державною службою статистики України на мікроекономічному рівні в складі витрат домогосподарств таких, які мають *споживчий* та *неспоживчий* характер, дозволяє нам провести аналіз практики їх поточного фінансового забезпечення за допомогою показників, які розглянуті нами у п. 2.3 монографії. Саме *мікроекономічний* рівень дослідження (в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство) дозволить оцінити фінансову стійкість домогосподарств з погляду поточного фінансового забезпечення їх витрат шляхом визначення та порівняння ступеня задоволення поточних потреб домогосподарств і їхніх потреб у майбутньому. Наша позиція обумовлена тим, що облік Державною службою статистики України витрат домогосподарств є більш перевіреним, ніж показників доходів через наявність у складі останніх тінювих надходжень. З цього боку дослідження стану та динаміки витрат (в основному споживчих) як складової оцінки фінансової стійкості домогосподарств є більш обґрунтованим.

На рис. 3.11 наведена динаміка питомої ваги витрат на придбання товарів і послуг, сплаченого доходу від власності та поточних податків на доходи, майно та інших сплачених поточних трансфертів у загальній сумі витрат вітчизняних домогосподарств на макроекономічному рівні за 2001–2020 рр. Нагромадження нефінансових активів та приріст фінансових активів у складі витрат домогосподарств на макроекономічному рівні розглядаються нами як заощадження домогосподарств і будуть досліджені в розділі 3.3 монографії.

Рис. 3.11. Динаміка структури витрат домогосподарств на макроекономічному рівні за 2001–2020 рр.¹ *

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

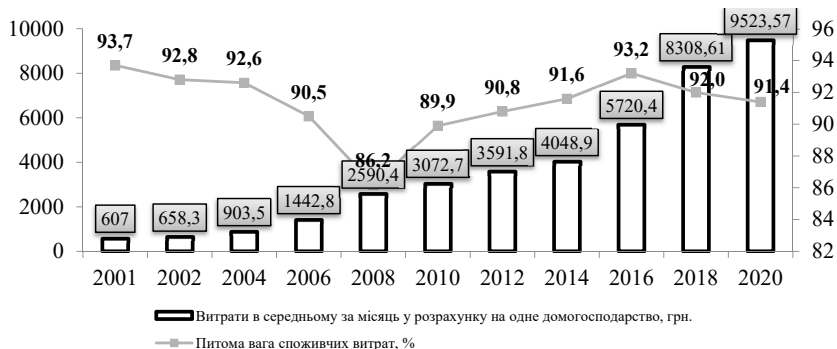
* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ³³⁷

Дані рис. 3.11 свідчать, що на макроекономічному рівні придбання товарів і послуг (споживання товарів і послуг) є не лише найбільшою статтею витрат вітчизняних домогосподарств, але й спостерігається безумовна тенденція до зростання їх питомої ваги. Так, якщо у 2001 р. вони склали 76% загальної суми витрат домогосподарств, то у 2020 р. – 87%. Витрати, пов'язані із власністю, за аналогічний період скоротилися від 14% до 10% загальної суми витрат; поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти становлять близько 1% загальної суми витрат домогосподарств, і їх розмір, починаючи із 2010 р., суттєво не змінювався. На тлі зростання загального обсягу витрат домогосподарств у 40 разів (від 102 млрд грн у 2001 до 4045 млрд грн у 2020 р.) тенденцію до збільшення споживання товарів і послуг на макроекономічному рівні у 2020 р. порівняно із 2010 р. ми оцінюємо як таку, що не свідчить про покращення фінансової стійкості домогосподарств. Перевіримо, чи

³³⁷ Структура сукупних витрат. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 01.03.2022).

спостерігається аналогічна тенденція до зростання споживчих витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні.

На рис. 3.12. наведена динаміка сукупних та питомої ваги споживчих витрат в середньому за місяць у розрахунку на одне вітчизняне домогосподарство за 2001–2020 рр.

Рис. 3.12. Динаміка сукупних та споживчих витрат в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство за 2001–2020 рр.¹*

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі³³⁸

Наведені на рис. 3.12. дані показують, що в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, витрати за період 2001–2020 рр. зросли в 15 разів з 0,6 тис. грн до 9,5 тис. грн. Водночас у їхній структурі суттєвих змін не відбулося — понад 90% усіх витрат вітчизняних домогосподарств спрямовувалось на *споживання* товарів і послуг. Причому дана тенденція, починаючи із 2008 р., має чітко виражений характер до зростання. А саме, якщо у 2008 р. споживчі витрати склали 86,2% сукупних витрат домогосподарств, то у 2020 р. — більш як 91%. Таким чином, усупереч зростанню витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні в абсолютному розмірі більше ніж у п'ятнадцять разів, робити висновки про покращення їхньої фінансової стійкості, опираючись на абсолютні значення показників, ми не можемо. Порівняння даних

³³⁸ Структура сукупних витрат. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 01.03.2022).

рис. 3.11 та 3.12 свідчить про переважну частку споживчих витрат (понад 90%) у загальній сумі витрат домогосподарств. Дана тенденція притаманна як макроекономічному, так і мікроекономічному рівню дослідження витрат домогосподарств. Оскільки споживчі витрати домогосподарств охоплюють придбання харчових продуктів та безалкогольних напоїв, алкогольних напоїв, тютюнових виробів та непродовольчі товари і послуги, у табл. 3.3. нами розраховано показник витрат на харчування P_B та його динаміку за 2001–2020 рр.

Таблиця 3.3

**Динаміка показника витрат на харчування
в середньому за місяць у розрахунку
на одне домогосподарство за 2001–2020 рр.¹***

Рік	Витрати на харчування в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	Питома вага споживчих витрат, %	Показник витрат на харчування, P_B
2001	607,0	93,7	0,64
2002	658,3	92,8	0,62
2004	903,5	92,6	0,60
2006	1442,8	90,5	0,56
2008	2590,4	86,2	0,51
2010	3072,7	89,9	0,55
2012	3591,8	90,8	0,54
2014	4048,9	91,6	0,55
2016	5720,4	93,2	0,53
2018	8308,61	92,0	0,51
2020	9523,57	91,4	0,52

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ³³⁹.

Як бачимо, за представленими у табл. 3.3. даними, попри практично незмінність питомої ваги споживчих витрат вітчизняних домогосподарств на (понад 90%), витрати на харчування за аналогічний період скоротились більше ніж на 10% – значення показника P_B зменшилося від 0,64 до 0,52. Дану тенденцію ми оцінюємо як позитивну. Проте незмінність загальної величини споживчих витрат (рис. 3.12) свідчить про зростання упродовж досліджуваного періоду

³³⁹ Структура сукупних витрат. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 01.03.2022).

питомої ваги іншої складової споживання – непродовольчих товарів і послуг. Це не дозволяє нам стверджувати про покращення матеріального добробуту вітчизняних домогосподарств у 2020 р. порівняно із 2001 р. Тому актуальним постає дослідження закономірностей здійснення споживчих витрат домогосподарств з їхніми доходами.

Вперше зміни складу та структури витрат населення у залежності від обсягу доходу теоретично дослідив німецький статист Ернст Енгель. Вивчаючи бюджети 153 бельгійських сімей³⁴⁰, вчений дійшов такого висновку: що менший дохід домогосподарства, то більша його величина у відносному вираженні використовується на харчові продукти³⁴¹. Дана закономірність працює й у протилежному напрямку – що більший дохід домогосподарства, то менша його питома вага використовується на споживання харчових продуктів. Це дозволяє нам зробити таке припущення: що менша частина доходу домогосподарства використовується на споживання харчових продуктів, то кращою є *поточна* фінансова стійкість; то більший обсяг фінансових ресурсів може виділятися на неспоживчі цілі (наприклад, заощадження, інвестиції) і то кращим є *перспективна* (потенційна) фінансова стійкість домогосподарства. Таким чином, показник Енгеля, який визначають методом ділення величини витрат на харчування (у широкому значенні цього слова, включають як безалкогольні, так і алкогольні напої, тютюнові вироби) на загальну величину доходів домогосподарства, ми розглядаємо як один з показників оцінки їх фінансової стійкості.

На рис. 3.13. представлено динаміку доходів, витрат на харчування в розрахунку на одне домогосподарство на місяць та показників Енгеля за період 2001–2020 рр.

---

³⁴⁰ Engel curve. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/Engel-curve> (дата звернення 01.03.2022).

³⁴¹ Chai, A., Moneta, A. Retrospectives Engel Curves. *Journal of Economic Perspectives*, 2010, vol.24, no. 1, pp. 225–240.

Рис. 3.13. Крива показників Енгеля вітчизняних домогосподарств за 2001–2020 рр. ¹ *

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі³⁴²

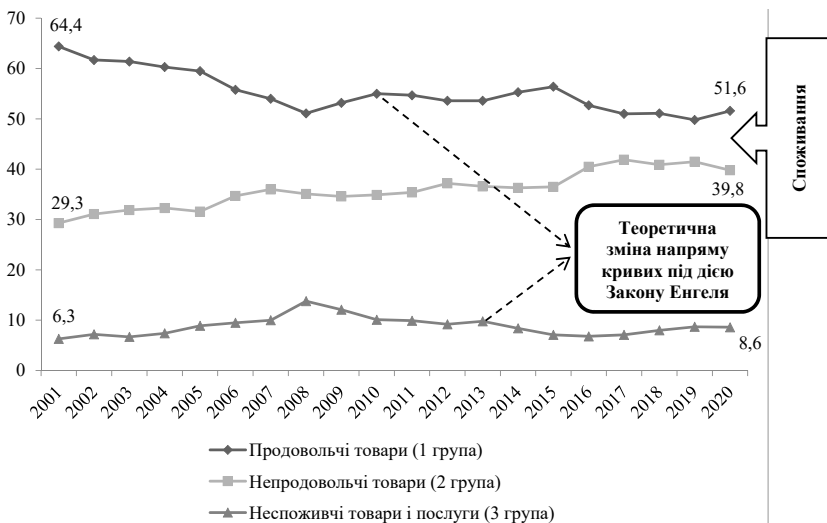
Дані рис. 3.13. свідчать про скорочення показників Енгеля удвічі із 0,78 у 2001 р. до 0,40 у 2020 р. в розрахунку на одне домогосподарство на місяць. Спостерігався період суттєвого скорочення його значення у 2001–2008 рр. (від 0,78 до 0,49) та уповільнення темпів зменшення у наступні роки. Таким чином, опираючись на криву Енгеля, побудовану нами для вітчизняних домогосподарств, ми робимо висновок, що на мікроекономічному рівні їхня фінансова стійкість у 2020 р. порівняно із 2001 р. покращилася. Більшою мірою таке покращення спостерігалось із 2001 р. по 2008 р. Розвиваючи ідею Енгеля Е., фінський статист Торнквіст Л. побудував функції залежності попиту на товар від доходу для трьох груп товарів:

1) першої необхідності;

³⁴² Структура сукупних витрат. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 01.03.2022).

- 2) другої необхідності; ця функція має горизонтальну асимптоту, що вища за асимптоту для товарів першої необхідності. Споживання благ починається лише з певного рівня доходу;
- 3) для предметів розкоші. Ця функція демонструє необмеженість людських потреб³⁴³.

На рис. 3.14. наведена графічна авторська інтерпретація структури витрат вітчизняних домогосподарств за 2001–2020 рр. крізь призму наукових підходів Л. Торнквіста

Рис. 3.14. Структура витрат домогосподарств України у 2001–2020 рр. ¹ *

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі³⁴⁴

Закон Енгеля та функції Торнквіста Л. дозволяють нам імплементувати у сферу фінансів домогосподарств висновок: зі зростанням доходів домогосподарства питома вага його

³⁴³ Петрушенко Ю., Дудкін О., Костюченко Н. *Мікроекономіка* : конспект лекцій. Суми : Сумський державний університет, 2013. 206 с.

³⁴⁴ Структура сукупних витрат. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 01.03.2022).

витрат на харчові продукти *повинна* зменшуватися (група 1), частка витрат на придбання непродовольчих товарів та комунальні послуги в межах споживчих витрат – *змінюватися мало* (група 2), а частка неспоживчих витрат (задоволення культурних та інших нематеріальних благ, подорожі, предмети розкоші тощо) (група 3) – *зростати*. Іншими словами, крива, яка акумулює дані про групу товарів 1 повинна мати нахил зліва на право і напрямок до низу; крива, яка відображає дані про групу товарів 2 повинна бути паралельною осі абсцис; крива, яка акумулює дані про групу товарів 3 повинна мати нахил зліва направо і напрямок до гори. Дані рис. 3.14. свідчать, що такі процеси у витратах домогосподарств не спостерігаються (в основному через нахил зліва направо і до гори кривої групи товарів 2), а отже, робити висновок про покращення їхньої фінансової стійкості, не зважаючи на зростання загальних витрат у 2020 р. порівняно із 2001 р., не має підстав.

Аналіз складу та структури витрат домогосподарств створює передумови для оцінки їхньої фінансової стійкості на мікроекономічному рівні, згідно з яким:

- 1) фінансова стійкість домогосподарств *покращується* за умови скорочення питомої ваги витрат на харчові продукти (1 група товарів Л. Торнквіста), скорочення (або незмінності) споживання непродовольчих товарів та послуг (2 група товарів Л. Торнквіста) і, навпаки, *погіршується* за умови зростання питомої ваги витрат на дані групи товарів;
- 2) заощадження домогосподарств є одним із товарів «розкоші» для домогосподарств (3 група товарів Торнквіста Л.); здійснювати заощадження домогосподарство може собі дозволити лише після певного рівня доходу, коли задовольнило всі інші поточні потреби.

Дослідження авторів підручників з теорії макроекономіки^{345 346 347} дозволяють нам підтвердити дану тезу, побудувавши кейнсіанську функцію та бісектрису споживання для вітчизняних домогосподарств.

Бісектриса споживання – теоретично можлива функція, яка складається зі значень, коли весь отриманий домогосподарством дохід спрямовуватиметься на споживання товарів і послуг; функція споживання складається із фактичних значень доходу, який спрямований домогосподарствами на споживання товарів і послуг. Різниця між бісектрисою і функцією споживання є графічною областю, яка відображає покращення фінансового стану домогосподарств. Очевидно, що чим більша різниця між функціями, чим більша площа фігури, тим більш фінансово стійкими стають домогосподарства, і навпаки.

На рис. 3.15. побудована бісектриса та функція споживання українських домогосподарств за 2001–2020 рр.

Об'єднавши ідеї Енгеля Е. та Торнквіста Л., зазначимо, що інтерпретація рис. 3.13. та рис. 3.15. у дослідженні фінансової стійкості домогосподарств така:

- (1) аналіз бісектриси та функції споживання, за ідеєю Торнквіста Л., показав, що у 2001 р. вітчизняні домогосподарства, маючи невисокі доходи й споживаючи 90% своїх витрат, могли витрати на товари та послуги вищої, ніж середня, якості близько 35 грн (різниця між загальною сумою витрат 541,3 грн та споживчими витратами 505 грн). Упродовж аналізованого періоду різниця щороку поступово зростала, досягнула показника у 800 грн у 2020 р. Це збільшило графічну площу покращення фінансової стійкості домогосподарств;

---

³⁴⁵ Малий І., Радіонова І., Куценко Т., Федірко Н. та ін. *Макроекономіка: базовий електронний текст лекцій*. К. : КНЕУ, 2017. 200 с. URL : http://fe.u.kneu.edu.ua/ua/depts4/mdu/disciplines_of_bachelor_level_mdu/macroeconomics/ (дата звернення 27.02.2022)

³⁴⁶ Макроекономіка : навчальний посібник для дистанційного навчання. За ред. В. В. Кириленка. Тернопіль : «Економічна думка», 2008. 250 с.

³⁴⁷ Манків Г. *Макроекономіка*. К : Основи, 2000. 588 с.

Рис. 3.15. Функція та бісектриса споживання домогосподарств за 2001–2020 рр.¹*

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі³⁴⁸

- (2) аналіз кривої Енгеля показав покращення фінансової стійкості для вітчизняних домогосподарств, починаючи із 2010 р., коли почала знижуватись питома вага витрат на харчові продукти від 50% загальної суми витрат до 37% у 2020 р. Проте ці позитивні зміни знівельовані зростанням споживання непродовольчих товарів і послуг (від 34% до 39% у загальній сумі витрат);
- (3) висновки (1) – (2) аналогічні до того висновку, який ми зробили за результатами аналізу показника достатності доходів домогосподарств на мікроекономічному рівні, виконаному нами в розділі 3.1 монографії. Запропонований нами для оцінки фінансової стійкості показник відношення обсягу кредитних ресурсів домогосподарств до загального обсягу доходів домогосподарства та аналіз структури отриманих позикових коштів пов'язує собою оцінку достатності доходів домогосподарств із практикою поточного фінансового забезпечення їхніх витрат. Проведена нами в розділі 3.1 оцінка достатності доходів домогосподарств за період 2001–2020 рр. показала тенденцію до

³⁴⁸ Структура сукупних витрат. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 01.03.2022).

зменшення обсягу запозичених коштів у їхньому складі із 1 коп., які припадають на 1 грн доходів, до 5 коп., проте структура запозичених коштів – зростання питомої ваги споживчих кредитів від 71 коп. до 83 коп. на кожну 1 грн позичених коштів свідчить про все ще недостатній рівень фінансової стійкості домогосподарств.

Таким чином, аналіз кривих Торнквіста Л., Енгеля Е. при оцінці поточного фінансового забезпечення витрат домогосподарств (скорочення показників Енгеля та тлі зростання споживання непродовольчих товарів і послуг), показник відношення обсягу кредитних ресурсів домогосподарств до загального обсягу доходів домогосподарства (P_{3K}) та аналізом структури отриманих позикових коштів (переважно на споживання товарів і послуг) дозволяють зробити *аналогічні* висновки про фінансову стійкість вітчизняних домогосподарств за досліджуваній період 2001–2020 рр. Це посилює науково-методичну складову розроблених нами показників і зумовлює необхідність дослідження взаємозв'язку між отриманими доходами домогосподарств та здійсненими ними витратами в динаміці за їх складом та структурою.

Рівність загальної величини доходів і витрат домогосподарств на макроекономічному рівні дослідження унеможливує встановлення ступеня взаємозалежності між собою цих показників. Проте цю взаємозалежність можна розрахувати між окремими складовими доходів домогосподарств (розміром оплати праці, соціальних трансфертів) та загальною величиною їхніх витрат.

Залежність впливу величини оплати праці (яка виступатиме факторною ознакою x_1), соціальних трансфертів (яка виступатиме факторною ознакою x_2), на витрати домогосподарств (які виступатимуть результативною ознакою (y)) дослідимо через елементи регресійного аналізу (функцію лінійної залежності y_x , показнику еластичності ε , показнику кореляції Пірсона r , факторної дисперсії $\sigma_{y_x}^2$), методична база визначення показників якого описана нами в розділі 2.3. монографії.

Відповідні розрахунки за період 2001–2020 рр. представлені в табл. 3.4.

Лінійна функція залежності витрат домогосподарств України (y) від розміру оплати праці (x_1) має вигляд:

$$y = 2,147x_1 + 80,3 \quad (3.9)$$

Лінійна функція залежності витрат домогосподарств України (y) від розміру отриманих соціальних трансфертів (x_2) має вигляд:

$$y = 3,064x_2 - 107,39 \quad (3.10)$$

Таблиця 3.4.

Лінійна функція залежності витрат домогосподарства від розміру оплати праці, соціальних трансфертів за 2001–2020 рр. на макроекономічному рівні дослідження, млрд грн.^{1*}

Показники	2001	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020
Витрати домогосподарств	109	192	264	475	850	1101	1458	1517	2051	3249	4045
Оплата праці	56	81	113	205	360	459	609	615	898	1529	1832
Соціальні трансферти	23	59	100	186	331	424	543	562	699	1056	1368
<p>Параметри лінійної функції для фактору оплати праці (x_1) $n = 20$; $\sum x_1 = 12471$; $\sum y = 28381$; $\sum x_1 y = 30260919$; $\sum x_1^2 = 13628719$; $(\sum x_1)^2 = 15534795$ $\bar{x} = 624$; $\bar{y} = 1419$</p> $a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2} = \frac{20 \cdot 30260919 - 12471 \cdot 28381}{20 \cdot 13628719 - 15534795} = 2,147$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n} = \frac{28381 - 2,147 \cdot 12471}{20} = 80,3$ $y = ax_1 + b = 2,147x_1 + 80,3$											
<p>Параметри лінійної функції для фактору соціальних трансфертів (x_2) $n = 20$; $\sum x_2 = 9965$; $\sum y = 28381$; $\sum x_2 y = 22922880$; $\sum x_2^2 = 7831748$; $(\sum x_2)^2 = 99302361$ $\bar{x} = 498$; $\bar{y} = 1419$</p> $a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2} = \frac{20 \cdot 22922880 - 9965 \cdot 28381}{20 \cdot 7831748 - 99302361} = 3,064$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n} = \frac{28381 - 3,064 \cdot 9965}{20} = -107,39$ $y = ax_2 + b = 3,064x_2 - 107,39$											

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ³⁴⁹

³⁴⁹ Доходи та витрати населення України. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 01.03.2022).

Коефіцієнт еластичності між фактором оплати праці x_1 , та витратами домогосподарств України дорівнює:

$$\varepsilon_{x_1} = 2,147 \frac{624}{1419} = 0,943 \quad (3.11)$$

Це означає, що за аналізований період 2001–2020 рр., при збільшенні оплати праці на 1%, витрати домогосподарств зростали на 0,943%. Коефіцієнт еластичності між фактором соціальних трансфертів x_2 та витратами домогосподарств України дорівнює:

$$\varepsilon_{x_2} = 3,064 \frac{498}{1419} = 1,076 \quad (3.12)$$

Це означає, що за аналізований період 2001–2020 рр., при збільшенні отриманих соціальних трансфертів на 1%, витрати домогосподарств зростали на 1,076%.

Для встановлення щільності зв'язку між факторними ознаками та результативною за формулою (2.12) розділу 2.3 монографії розрахуємо показник кореляції Пірсона:

$$rx_1 = \frac{\sum_1^n (x-\bar{x})(y-\bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x-\bar{x})^2 \sum_1^n (y-\bar{y})^2}} = \frac{\sum_1^{20} (x-624)(y-1419)}{\sqrt{5851980 \cdot 27089330}} = \frac{12563579}{12590719} = 0,998 \quad (3.13)$$

$$rx_2 = \frac{\sum_1^n (x-\bar{x})(y-\bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x-\bar{x})^2 \sum_1^n (y-\bar{y})^2}} = \frac{\sum_1^{20} (x-498)(y-1419)}{\sqrt{2866630 \cdot 27089330}} = \frac{8782079}{8812212} = 0,997 \quad (3.14)$$

Таким чином, розраховане нами згідно з даними табл. 3.4. значення індексів кореляції rx_1 (для фактору оплати праці) та rx_2 (для фактору соціальних трансфертів) доводить, що зв'язок між проаналізованими факторами і результативною ознакою прямий і сильний, що свідчить про правильність обрання факторів та їхнього впливу на обсяг витрат домогосподарств.

За даними табл. 3.4., загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої $(y - \bar{y})$ дорівнює:

$$\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{27089330}{20} = 1354467 \quad (3.15)$$

Залишкові дисперсії $\sigma_{e_i}^2$, які вимірюють дію інших, відмінних від досліджуваних факторів, дорівнюють:

$$\sigma_{e_{x_1}}^2 = \frac{\sum (y - y_{x_1})^2}{n} = \frac{116659}{20} = 5833 \quad (3.16)$$

$$\sigma_{e_{x_2}}^2 = \frac{\sum(y - y_{x_2})^2}{n} = \frac{184944}{20} = 9247 \quad (3.17)$$

Факторні дисперсії визначаємо як різницю між загальною і залишковими дисперсіями:

$$\sigma_{y_{x_1}}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 1354467 - 5833 = 1348634 \quad (3.18)$$

$$\sigma_{y_{x_2}}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 1354467 - 9247 = 1345219 \quad (3.19)$$

Показники детермінації (R^2), які характеризують ту частину варіації результативної ознаки y , яка залежить від варіації факторних ознак x , дорівнюють:

$$Rx_1^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2} = \frac{1348634}{1354467} = 0,996 \quad (3.20)$$

$$Rx_2^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2} = \frac{1345219}{1354467} = 0,993 \quad (3.21)$$

Отже, упродовж 2001–2020 рр. 99% варіації витрат домогосподарств на макроекономічному рівні пояснюється варіацією рівня їхньої оплати праці та соціальних трансфертів. Вплив решти факторів на аналізовану сукупність витрат домогосподарств несуттєвий, і можемо ними знехтувати.

Дослідимо, чи спостерігається аналогічна тенденція щодо ступеня взаємозалежності між собою доходів та витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні дослідження. Результати відповідних розрахунків наведено у табл. 3.5.

Лінійна функція залежності витрат домогосподарств України (y) від розміру оплати праці (x_1) на мікроекономічному рівні має вигляд:

$$y = 1,379x_1 + 713,43 \quad (3.22)$$

Лінійна функція залежності витрат домогосподарств України (y) від розміру отриманих соціальних трансфертів (x_2) на мікроекономічному рівні має вигляд:

$$y = 3,962x_2 - 3,72 \quad (3.23)$$

Коефіцієнт еластичності між фактором оплати праці x_1 та витратами домогосподарств України дорівнює:

$$\varepsilon_{x_1} = 1,379 \frac{2236}{3797} = 0,812 \quad (3.24)$$

Це означає, що за аналізований період 2001–2020 рр. при збільшенні оплати праці на 1%, витрати домогосподарств на мікроекономічному рівні дослідження зростають на 0,812%. Коефіцієнт еластичності між фактором соціальних трансфертів x_2 та витратами домогосподарств України дорівнює:

$$\varepsilon_{x_2} = 3,962 \frac{962}{3797} = 1,012 \quad (3.25)$$

Таблиця 3.5.

Лінійна функція залежності витрат домогосподарства від розміру оплати праці, соціальних трансфертів за 2001–2020 рр. на мікроекономічному рівні дослідження, грн. ¹ *

Показники	2001	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020
Витрати домогосподарств	607,0	658,3	903,5	1442,8	2590,4	3072,7	3591,8	4048,9	5720,4	8308,6	9523,6
Оплата праці	204,2	249,6	396,1	747,5	1345,1	1604,0	2048,2	2181,8	2846,4	5297,5	7140,5
Соціальні трансферти	90,1	119,0	194,5	366,0	629,0	869,4	1092,6	1207,1	1407,9	1934,3	2547,5
<p>Параметри лінійної функції для фактору оплати праці (x_1) $n = 20$; $\sum x_1 = 44729$; $\sum y = 75942$; $\sum x_1 y = 283361233$; $\sum x_1^2 = 182367528$; $(\sum x_1)^2 = 2000721479$ $\bar{x} = 2236$; $\bar{y} = 3797$</p> $a = \frac{n \sum x_1 y - \sum x_1 \sum y}{n \sum x_1^2 - (\sum x_1)^2} = \frac{20 \cdot 283361233 - 44729 \cdot 75942}{20 \cdot 182367528 - 2000721479} = 1,379$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x_1}{n} = \frac{75942}{20} - \frac{1,379 \cdot 44729}{20} = 713,43$ $y = ax_1 + b = 1,379x_1 + 713,43$											
<p>Параметри лінійної функції для фактору соціальних трансфертів (x_2) $n = 20$; $\sum x_2 = 19389$; $\sum y = 75942$; $\sum x_2 y = 113352496$; $\sum x_2^2 = 28825016$; $(\sum x_2)^2 = 375934394$ $\bar{x} = 969$; $\bar{y} = 3797$</p> $a = \frac{n \sum x_2 y - \sum x_2 \sum y}{n \sum x_2^2 - (\sum x_2)^2} = \frac{20 \cdot 113352496 - 19389 \cdot 75942}{20 \cdot 28825016 - 375934394} = 3,962$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x_2}{n} = \frac{75942}{20} - \frac{3,962 \cdot 19389}{20} = -43,72$ $y = ax_2 + b = 3,962x_2 - 43,72$											

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{350 351}

³⁵⁰ Структура сукупних витрат. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 01.03.2022).

³⁵¹ Там само.

Це означає, що за аналізований період 2001–2020 рр. при збільшенні отриманих соціальних трансфертів на 1% витрати домогосподарств на мікроекономічному рівні зростали на 1,012%.

Для встановлення щільності зв'язку між факторними ознаками та результативною за формулою (2.12) розділу 2.3 монографії розрахуємо показник кореляції Пірсона:

$$rx_1 = \frac{\sum_1^n (x-\bar{x})(y-\bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x-\bar{x})^2 \sum_1^n (y-\bar{y})^2}} = \frac{\sum_1^{20} (x-2236)(y-3797)}{\sqrt{82331454 \cdot 161343325}} = \frac{113519379}{115254634} = 0,985 \quad (3.26)$$

$$rx_2 = \frac{\sum_1^n (x-\bar{x})(y-\bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x-\bar{x})^2 \sum_1^n (y-\bar{y})^2}} = \frac{\sum_1^{20} (x-969)(y-3797)}{\sqrt{10028296 \cdot 161343325}} = \frac{39730526}{40224353} = 0,988 \quad (3.27)$$

Таким чином, розраховане нами згідно за даними табл. 3.5. значення індексів кореляції rx_1 (для фактору оплати праці) та rx_2 (для фактору соціальних трансфертів) доводить що зв'язок між проаналізованими факторами і результативною ознакою прямий і сильний, що свідчить про правильність обрання факторів та їхнього впливу на обсяг витрат домогосподарств.

Щільність зв'язку між факторами x_1 та x_2 та результативною ознакою визначимо за допомогою формул (2.13)–(2.15) розділу 2.3 монографії.

У нашому прикладі (за даними табл. 3.5.) загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$) дорівнює:

$$\sigma_{e_{x_1}}^2 = \frac{\sum (y - y_{x_1})^2}{n} = \frac{4821745}{20} = 241087 \quad (3.28)$$

Залишкові дисперсії σ_e^2 , які вимірюють дію інших, відмінних від досліджуваних факторів, дорівнюють:

$$\sigma_{e_{x_1}}^2 = \frac{\sum (y - y_{x_1})^2}{n} = \frac{4821745}{20} = 241087 \quad (3.29)$$

$$\sigma_{e_{x_2}}^2 = \frac{\sum (y - y_{x_2})^2}{n} = \frac{3937251}{20} = 196863 \quad (3.30)$$

Факторні дисперсії визначаємо як різницю між загальною і залишковими дисперсіями:

$$\sigma_{y_{x_1}}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 8067166 - 241087 = 7826079 \quad (3.31)$$

$$\sigma_{y_{x_2}}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 8067166 - 196863 = 7870304 \quad (3.32)$$

Показники детермінації (R^2), які характеризують ту частину варіації результативної ознаки y , яка залежить від варіації факторних ознак x , дорівнюють:

$$Rx_1^2 = \frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_y^2} = \frac{7826079}{8067166} = 0,970 \quad (3.33)$$

$$Rx_2^2 = \frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_y^2} = \frac{7870304}{8067166} = 0,976 \quad (3.34)$$

Отже, упродовж 2001–2020 рр. 97% варіації витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні пояснюється варіацією рівня їхньої оплати праці та соціальних трансфертів. Вплив решти факторів на аналізовану сукупність витрат домогосподарств несуттєвий, і ними можна знехтувати.

Таким чином, результати регресійного аналізу взаємозалежності витрат домогосподарств від розміру оплати праці, соціальних трансфертів дають підстави зробити *аналогічні* висновки: факторні ознаки визначають 97–99% варіації витрат, тому вплив решти факторів можна не враховувати; розмір отриманих соціальних трансфертів більшою мірою впливає на зміну витрат домогосподарств, ніж зміна розміру оплати праці.

Враховуючи важливість показника Енгеля та ідеї Торнквіста Л. для оцінки фінансової стійкості домогосподарств, доцільним є розрахунок ступеня взаємозалежності між отриманими ними доходами та окремо витратами на харчування в загальній сумі витрат домогосподарств. Тому взаємозалежність впливу величини доходу домогосподарств (факторна ознака x) на його витрати на харчування (питома вага яких у загальних витратах домогосподарств вимірюється за допомогою запропонованого нами показника Енгеля, результативна ознака y) також дослідимо через елементи регресійного аналізу за допомогою формул (2.10)–(2.16) представлених в розділі 2.3. монографії.

Параметри для пошуку лінійної функції залежності між обраними ознаками представлені в табл. 3.6.

Лінійна функція залежності зміни витрат домогосподарства, зважаючи на зміни доходу, має такий вигляд:

$$y = 0,401x + 289,4 \quad (3.35)$$

Таблиця 3.6.

Лінійна функція залежності витрат домогосподарства на харчування від розміру доходу на мікроекономічному рівні дослідження, грн.^{1 *}

Показники	2001	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020
Загальна сума витрат на харчування (y)	390,9	406,2	544,8	805,1	1323,7	1690,3	1925,4	2239,0	3014,7	4245,7	4914,2
Загальна сума доходу (x)	500,4	583,2	876,3	1544,4	2722,8	3369,8	4031,9	4470,9	6095	9720,24	12247,8
Параметри лінійної функції для фактору оплати праці (x) $n = 20; \sum x = 85969; \sum y = 40266; \sum xy = 278806212; \sum x^2 = 618183634; (\sum x)^2 = 7390607063$ $\bar{x} = 4298; \bar{y} = 2013$ $a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2} = \frac{20 \cdot 278806212 - 85969 \cdot 40266}{20 \cdot 618183634 - 7390607063} = 0,401$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n} = \frac{40266 - 0,401 \cdot 85969}{20} = 289,4$ $y = ax + b = 0,401x + 289,4$											

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{352 353}

На основі даних таблиці 3.6. визначимо для періоду 2001–2020 рр. коефіцієнт еластичності між досліджуваними факторами:

$$\varepsilon = 0,401 \frac{4298}{2013} = 0,856 \quad (3.36)$$

Це означає, що при збільшенні доходу домогосподарств на 1% їхні витрати зростатимуть на 0,86%.

Для встановлення щільності зв'язку між факторною ознакою та результативною за формулою (2.12) розділу 2.3 монографії розрахуємо показник кореляції Пірсона:

$$r = \frac{\sum_1^n (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x - \bar{x})^2} \sqrt{\sum_1^n (y - \bar{y})^2}} = \frac{\sum_1^{20} (x - 4298)(y - 2013)}{\sqrt{248653281} \cdot \sqrt{40556905}} = \frac{99724088}{100422146} = 0,993 \quad (3.37)$$

Таким чином, розраховане нами згідно з даними табл. 3.6. значення індексу кореляції $r = 0,993$ свідчить, що фактична сума відхилень результативної ознаки практично до-

³⁵² Структура сукупних витрат. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 01.03.2022).

³⁵³ Там само.

рівнює граничній; зміна фактору – обсягу доходів – своїм вагомим впливом закономірно і сильно змінює значення витрат домогосподарств на харчування. Отже, зв'язок між проаналізованими факторами прямий і сильний, що свідчить про правильність обрання фактору доходів та його впливу на обсяг споживчих витрат домогосподарств.

Щільність зв'язку між фактором x (доходом) та результативною ознакою y (витратами домогосподарства на харчування) визначимо за допомогою формул (2.13)–(2.15) розділу 2.3 монографії.

У нашому прикладі (за даними табл. 3.6.) загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$) дорівнює:

$$\sigma_y^2 = \frac{\sum(y - \bar{y})^2}{n} = \frac{99724088}{20} = 2027845 \quad (3.38)$$

Залишкова дисперсія σ_e^2 , яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (дохід домогосподарства), дорівнює:

$$\sigma_e^2 = \frac{\sum(y - y_x)^2}{n} = \frac{561882}{20} = 28094 \quad (3.39)$$

Факторну дисперсію визначаємо як різницю між загальною і залишковою дисперсіями:

$$\sigma_{y_x}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 2027845 - 28094 = 1999751 \quad (3.40)$$

Показник детермінації (R^2), який характеризує ту частину варіації результативної ознаки y , яка залежить від варіації факторної ознаки x , дорівнює:

$$R^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2} = \frac{1999751}{2027845} = 0,986 \quad (3.41)$$

Отже, упродовж 2001–2020 рр. 98,6% варіації витрат домогосподарств на харчування пояснюється варіацією рівня їхніх доходів. Це означає, що зв'язок між доходами та такими витратами домогосподарств сильний (тісний) та прямий. Вплив решти факторів на аналізовану сукупність не суттєвий.

Порівнюючи показники еластичності між факторними ознаками оплатою праці ($\varepsilon=0,812$), отриманими соціальними

трансфертами ($\varepsilon=1,012$) домогосподарства і результативними ознаками – сукупними витратами домогосподарств (результативна ознака 1) та окремо на витрати домогосподарств на харчові продукти (результативна ознака 2) ($\varepsilon=0,856$), ми бачимо, що її вплив:

- а) прямий і сильний (тісний);
- б) варіація результативних ознак (1) та (2) майже повністю зумовлена зміною факторних ознак. Це означає, що для регресійного аналізу поточного фінансового забезпечення витрат домогосподарства ми обрали правильний фактор впливу, і дією інших факторів можна знехтувати.

Члени домогосподарств при купівлі товарів і послуг вибирають певний діапазон цін, у межах яких вони можуть здійснити їхню оплату. Будь-яке коливання ціни впливає на рішення споживача щодо придбання або непридбання товару. Тому можемо стверджувати, що на поведінку споживача впливає не лише його дохід, а й зміна ціни товару. Якщо рівень доходу щодо домогосподарства як суб'єкта фінансових відносин є внутрішнім фактором, який впливає на рівень поточного забезпечення витрат, то рівень роздрібних цін на товари та послуги – зовнішнім. Дослідники тієї частини теорії мікроекономіки, яка вивчає поведінку споживача залежно від зміни рівня цін на товари та послуги, спостерігають дію ефектів «доходу» та «заміщення»^{354 355 356}. «Ефект доходу» характеризує зміни в споживанні товарів, які викликані зміною реального доходу споживача під впливом зміни цін. Зі збільшенням доходів споживання неякісних товарів зменшується, а зростає споживання якісних товарів. Фактично ефект доходу – це зміна структури споживання домогосподарств і є нічим іншим, як кривими Е. Енгеля (рис. 3.13.). «Ефект заміщення» натомість відображає зміни в споживанні товару, які є результатом зміни цін певного товару віднос-

³⁵⁴ Оверченко В. І., Мажак З. М., Софій М. І. *Мікроекономіка*: Навчальний посібник. / за наук. ред. О. А. Ануфрієвої. Івано-Франківськ, «Ліле НВ», 2015. 348 с.

³⁵⁵ *Економічна енциклопедія*: У трьох томах. Т. 1. / С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К. : Видавничий центр «Академія», 2000. 864 с.

³⁵⁶ *Мікроекономіка і макроекономіка* : підручник / за ред. Будаговської С. К. : Основи, 1998. 519 с.

но цін на інші товари. Цей ефект виражається в заміні того чи іншого товару на аналогічний і дешевший. Дія цих двох ефектів відбувається одночасно.

Дослідження впливу зміни роздрібних цін, вираженої через індекс споживчих цін на споживчу поведінку вітчизняних домогосподарств під впливом дії «ефекту доходу» та «ефекту заміщення», буде здійснено в розділі 4 монографії при вивченні впливу екзогенних факторів впливу на фінансову стійкість домогосподарств. Сьогодні чинне законодавство визначає коло домогосподарств, які мають право отримувати дотації на фінансування в галузі охорони здоров'я, освіти, житлово-комунального господарства, транспорту та зв'язку.

Це домогосподарства, які є малозабезпеченими, складаються із самотніх осіб, мають у своєму складі інвалідів, людей певних вікових категорій тощо^{357 358 359}. Можемо припустити, що кошти, зекономлені завдяки отриманим дотаціям, такі домогосподарства витрачають на товари або споживчого, або неспоживчого характеру. Встановимо, чи існує взаємозв'язок між отриманими коштами у формі субсидій та зміною обсягів споживчих та неспоживчих витрат вітчизняними домогосподарствами.

Дані рис. 3.16. свідчать про те, що отримані домогосподарствами в безготівковій формі суми субсидій (пільг) у загальній сумі витрат домогосподарств за 2001–2020 рр. мають, по-перше, не велику питому вагу; по-друге, характеризуються неоднозначними тенденціями – скороченням у 2001–2014 рр., різким зростанням у 2015–2017 рр. та різким

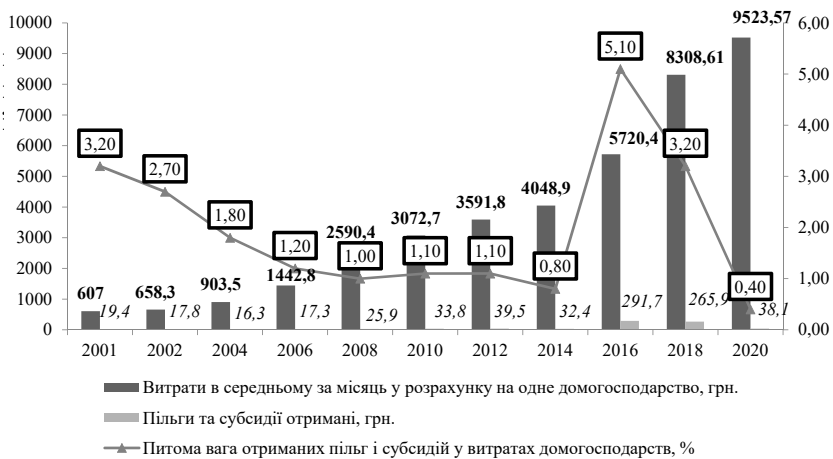
³⁵⁷ Деякі питання надання житлових субсидій та пільг на оплату житлово-комунальних послуг, придбання твердого палива і скрапленого газу у грошовій формі : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.04.2019 р. № 373. Дата оновлення: 18.11.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення 08.03.2022).

³⁵⁸ Про встановлення державних соціальних стандартів у сфері житлово-комунального обслуговування : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 409. Дата оновлення: 10.11.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/409-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення 08.03.2022).

³⁵⁹ Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. Дата оновлення: 01.01.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення 08.03.2022).

падінням надалі. Станом на кінець 2020 р. отримані субсидії і пільги склали 0,5% загальних витрат домогосподарств, що майже на 3% менше, ніж у 2001 р. На підставі лише даних рис. 3.16. ми не можемо однозначно стверджувати чи існує взаємозв'язок між досліджуваними нами ознаками – отриманими коштами у формі субсидій та зміною обсягів споживчих та неспоживчих витрат вітчизняних домогосподарств. Для встановлення такого взаємозв'язку скористаємось елементами регресійного аналізу.

Рис. 3.16. Динаміка пільг (субсидій) та витрат в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство за 2001–2020 рр.¹ *

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{360 361}

Шукана лінійна функція залежності представлена в табл. 3.7.

Лінійна функція залежності зміни витрат домогосподарства відповідно до зміни їхнього доходу має такий вигляд:

³⁶⁰ Структура сукупних витрат. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 01.03.2022).

³⁶¹ Структура сукупних ресурсів. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 01.03.2022).

$$y = 17,003x + 4660,32 \quad (3.42)$$

Коефіцієнт еластичності між досліджуваними факторами дорівнює:

$$\varepsilon = 17,003 \frac{76}{3797} = 0,33 \quad (3.43)$$

Це означає, що при збільшенні суми субсидій і пільг на 1% витрати домогосподарств зростають на 0,33%. Для встановлення щільності зв'язку між факторною ознакою та результативною за формулою (2.12) розділу 2.3 монографії розраховуємо показник кореляції Пірсона:

$$r = \frac{\sum_1^n (x-\bar{x})(y-\bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x-\bar{x})^2 \sum_1^n (y-\bar{y})^2}} = \frac{\sum_1^{20} (x-76)(y-3797)}{\sqrt{204543 \cdot 161343325}} = \frac{3477836}{5744709} = 0,605 \quad (3.44)$$

Таблиця 3.7.

Лінійна функція залежності витрат домогосподарства на мікроекономічному рівні від суми отриманих пільг і субсидій за 2001–2020 рр., грн.¹*

Показники	2001	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020
Загальна сума витрат (y)	607	658,3	903,5	1442,8	2590,4	3072,7	3591,8	4048,9	5720,4	8308,6	9523,6
Загальна сума отриманих пільг і субсидій (x)	19,4	17,8	16,3	17,3	25,9	33,8	39,5	32,4	291,7	265,9	38,1
Параметри лінійної функції для фактору оплати праці (x) $n = 20; \sum x = 1510; \sum y = 75942; \sum xy = 9211515; \sum x^2 = 318551; (\sum x)^2 = 2280153$ $\bar{x} = 76; \bar{y} = 3797$ $a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2} = \frac{20 \cdot 9211515 - 1510 \cdot 75942}{20 \cdot 318551 - 1510^2} = 17,003$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n} = \frac{75942}{20} - \frac{17,003 \cdot 1510}{20} = 2513,36$ $y = ax + b = 17,003x + 2513,36$											

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ³⁶² ³⁶³

Таким чином, розраховане нами згідно з даними табл. 3.7 значення індексу кореляції $r = 0,605$ свідчить, що зв'язок між

³⁶² Структура сукупних витрат. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 01.03.2022).

³⁶³ Там само.

проаналізованими факторами прямий. Щільність зв'язку між фактором x (сумою отриманих пільг і субсидій) та результативною ознакою y (витратами домогосподарства) визначимо за допомогою формул (2.12)–(2.15) розділу 2.3 монографії. У нашому прикладі (за даними табл. 3.7) загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$) дорівнює:

$$\sigma_y^2 = \frac{\sum(y - \bar{y})^2}{n} = \frac{161343325}{20} = 8067166 \quad (3.45)$$

Залишкова дисперсія σ_e^2 , яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (індексу споживчих цін), дорівнює:

$$\sigma_e^2 = \frac{\sum(y - y_x)^2}{n} = \frac{102209891}{20} = 5110495 \quad (3.46)$$

Факторну дисперсію визначаємо як різницю між загальною і залишковою дисперсіями:

$$\sigma_{y_x}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 8067166 - 5110495 = 2956672 \quad (3.47)$$

Показник детермінації (R^2), який характеризує ту частину варіації результативної ознаки y , яка залежить від варіації факторної ознаки x , дорівнює:

$$R^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2} = \frac{2956672}{8067166} = 0,367 \quad (3.48)$$

Отже, упродовж 2001–2020 рр. лише третину варіації витрат домогосподарств можна пояснити варіацією рівня отриманих безготівкових пільг і субсидій. Це означає, що зв'язок між досліджуваними ознаками прямий, але слабкий. Вплив решти факторів на аналізовану сукупність також суттєвий.

Значний вплив на формування витрат домогосподарств має загальна сума сплачених ними прямих податків і обов'язкових платежів, яка автоматично віднімається від суми загальних доходів і тим самим зменшує можливості домогосподарства для задоволення своїх потреб. Упродовж 2001–2020 рр. ставка податку на доходи фізичних осіб

(ПДФО) змінювалась декілька разів, проте мала чітку тенденцію до зростання. А саме, проведене дослідження Мокієнко Т., Прийдак Т., Ліпського Р. В., Сіренко О. В.³⁶⁴, положення чинного законодавства^{365 366 367} показують, що:

- у 2000-2003 рр. діяла прогресивна ставка (від 10% до 40%);
- у 2004-2006 рр. діяла ставка 13%;
- у 2007-2015 рр. діяла ставка 15%. У 2012–2014 рр. діяла диференційована ставка 15% (для оподаткування доходів у розмірі до 10 мінімальних заробітних плат) та 17% (для оподаткування доходів у розмірі понад 10 мінімальних заробітних плат). У 2020 р. ставка 17% збільшилась до 20%;
- з початку із 2016 р. встановлена єдина ставка – 18%.

Крім того, з 2014 р. в Україні запровадили ще один прями́й податок із доходів фізичних осіб – військовий збір у розмірі 1,5%. Проте для дотримання співмірності досліджуваних показників сплатою військового збору вітчизняними домогосподарствами будемо нехтувати.

Для встановлення взаємозв'язку між зміною ставки податку на доходи фізичних осіб та сукупними витратами домогосподарств скористаємось елементами регресійного аналізу за допомогою формул (2.10)–(2.16), представлених у розділі 2.3. монографії. З метою забезпечення співвимірності проведення відповідних розрахунків та інтерпретації отриманих результатів, скористаємось нижньою межею ставок ПДФО, яка діяла у відповідному періоді (10% для 2000–2003

---

³⁶⁴ Мокієнко Т. В., Прийдак Т. Б., Ліпський Р. В., Сіренко О. В. Утримання із заробітної плати: від дев'яностих до сьогодні. *Інвестиції: практика та досвід*. № 8, 2021. С. 45–49.

³⁶⁵ Про прибутковий податок з громадян : Декрет Кабінету Міністрів України від 26.12.1992 р. № 13-92. Втратив чинність: 01.01.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/13-92#Text> (дата звернення 14.09.2022).

³⁶⁶ Про податок з доходів фізичних осіб : Закон України від 22.05.2003 р. № 889-IV. Втратив чинність: 01.01.2011. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/889-15#Text> (дата звернення 08.03.2022).

³⁶⁷ Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. Дата оновлення: 01.03.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#top> (дата звернення 08.03.2022).

рр., 13% для 2004–2006 рр., 15% для 2005–2015 рр. та 18% для 2016–2020 рр.).

Шукана лінійна функція залежності, представлена у табл. 3.8., має такий вигляд:

$$y=973,174x-10508,56 \quad (3.49)$$

Таблиця 3.8.

Лінійна функція залежності витрат домогосподарства на мікроекономічному рівні від зміни ставки на доходи фізичних осіб за 2001-2020 рр. ¹ *

Показники	2001	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020
Витрати домогосподарств, грн. (y)	607	658,3	903,5	1442,8	2590,4	3072,7	3591,8	4048,9	5720,4	8308,6	9523,6
Ставка податку на доходи фізичних осіб, % (x)	10	10	13	13	15	15	15	15	18	18	18
Параметри лінійної функції для фактору оплати праці (x) $n = 20; \sum x = 294; \sum y = 75942; \sum xy = 1243053; \sum x^2 = 4452; (\sum x)^2 = 86436$ $\bar{x} = 15; \bar{y} = 3797$ $a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2} = \frac{20 \cdot 1243053 - 294 \cdot 75942}{20 \cdot 4452 - 86436} = 973,174$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n} = \frac{75942}{20} - \frac{973,174 \cdot 294}{20} = -10508,56$ $y = ax + b = 973,174x - 10508,56$											

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{368 369 370 371}

Коефіцієнт еластичності між досліджуваними факторами дорівнює:

$$\varepsilon = 973,174 \frac{15}{3797} = 3,768 \quad (3.50)$$

³⁶⁸ Структура сукупних витрат. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 01.03.2022).

³⁶⁹ Про прибутковий податок з громадян : Декрет Кабінету Міністрів України від 26.12.1992 р. № 13-92. Втратив чинність: 01.01.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/13-92#Text> (дата звернення 14.09.2022).

³⁷⁰ Про податок з доходів фізичних осіб : Закон України від 22.05.2003 р. № 889-IV. Втратив чинність: 01.01.2011. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/889-15#Text> (дата звернення 08.03.2022).

³⁷¹ Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. Дата оновлення: 01.03.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#top> (дата звернення 08.03.2022).

Це означає, що при збільшенні ставки оподаткування доходів фізичних осіб на 1% витрати домогосподарств зростали на 3,768%.

Отримані в табл. 3.8. дані можна інтерпретувати так. Ланцюгові темпи зміни витрат домогосподарств перевищували відповідні темпи зміни ставки оподаткування доходів фізичних осіб, яка впродовж аналізованого періоду змінювалась лише чотири рази – 10% у 2001 р., 13% у 2004 р., 15% у 2007 р. та 18% у 2016 р. Тобто, у 2000–2003 рр., 2004–2006 рр., 2005–2015 рр. та 2016–2020 рр. незмінність ставки оподаткування фізичних осіб ніяким чином не впливала на зростання загальної суми витрат домогосподарств. Додатний знак еластичності від факторної ознаки вказує на те, що зміна витрат домогосподарств зумовлена перевищенням темпів зростання їхніх доходів над темпами зростання ставки податку на доходи фізичних осіб.

Для встановлення щільності зв'язку між факторною ознакою та результативною за формулою (2.12) розділу 2.3 монографії розрахуємо показник кореляції Пірсона:

$$r = \frac{\sum_1^n (x-\bar{x})(y-\bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x-\bar{x})^2 \sum_1^n (y-\bar{y})^2}} = \frac{\sum_1^{20} (x-15)(y-3797)}{\sqrt{130 \cdot 161343325}} = \frac{126707}{144938} = 0,874 \quad (3.51)$$

Таким чином, розраховане нами згідно з даними табл. 3.8., значення індексу кореляції $r=0,874$ свідчить, що зв'язок між проаналізованими факторами прямий і сильний. Щільність зв'язку між фактором x (зміни ставки оподаткування доходів фізичних осіб) та результативною ознакою y (витратами домогосподарства) визначимо за допомогою формул (2.13)–(2.15) розділу 2.3 монографії.

У нашому прикладі (за даними табл. 3.8) загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$), дорівнює:

$$\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{161343325}{20} = 8067166 \quad (3.52)$$

Залишкова дисперсія σ_e^2 , яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (індексу споживчих цін) дорівнює:

$$\sigma_e^2 = \frac{\sum (y - y_x)^2}{n} = \frac{38035154}{20} = 1901758 \quad (3.53)$$

Факторну дисперсію визначаємо як різницю між загальною і залишковою дисперсіями:

$$\sigma_{y_x}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 8067166 - 1901758 = 6165409 \quad (3.54)$$

Показник детермінації (R^2), який характеризує ту частину варіації результативної ознаки y , яка залежить від варіації факторної ознаки x , дорівнює:

$$R^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2} = \frac{6165409}{8067166} = 0,764 \quad (3.55)$$

Отже, упродовж 2001–2020 рр. 76,4% варіації витрат домогосподарств пояснюється варіацією зміни ставки оподаткування доходів фізичних осіб. Це означає, що зв'язок між досліджуваними ознаками прямий і дуже сильний.

Аналіз запропонованих нами показників оцінки фінансової стійкості через дослідження практики поточного фінансового забезпечення витрат домогосподарств дав можливість сформулювати такі висновки. Як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях дослідження споживання товарів і послуг складає понад 90% загальної суми витрат домогосподарств. Це не дає підстав робити висновок про покращення фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств за 2001-2020 рр. Побудовані криві показників Енгеля (рис. 3.13) та Торнквіста (рис. 3.14) за період 2001-2020 рр. підтверджують дану тезу.

З'ясовано, що як оплата праці, так і отримані соціальні трансферти прямо і сильно впливають на витрати домогосподарств – відповідні показники еластичності ($\varepsilon=0,943$ та $\varepsilon=1,076$) разом із показниками детермінації (відповідно $r=0,995$ та $r=0,993$) підтверджують дане припущення. Це свідчить про правильність обрання факторної ознаки доходу домогосподарств (x) для регресійного аналізу.

Встановлено, що при збільшенні отриманих пільг та субсидій на 1% витрати домогосподарств зростали на 0,3% ($\varepsilon=0,338$); визначений показник детермінації ($R^2=0,366$) пока-

зує, що лише третина варіації витрат домогосподарств пояснюється варіацією рівня отриманих безготівкових пільг і субсидій. Це означає, що зв'язок між отриманими пільгами та витратами домогосподарств хоч і прямий, але несильний і вплив інших (відмінних від ціни та пільг) факторів суттєвий. На противагу впливу пільг 76,4% варіації витрат домогосподарств пояснюється варіацією зміни ставки оподаткування доходів фізичних осіб. Тобто, оподаткування доходів домогосподарств прямо і більшою мірою впливає на величину їхніх витрат, ніж отримані від сфери державних фінансів соціальні трансферти у формі пільг чи субсидій. Дії держави у сфері регулювання рівня оподаткування доходів фізичних осіб мають більший ефект на фінансову діяльність домогосподарств, ніж надання їм соціальних трансфертів.

Як встановлено нами раніше, заощадження є одним із товарів «розкоші» для домогосподарств (належать до складу 3 групи товарів у класифікації Торнквіста Л.). Воно може собі дозволити їх здійснювати лише після досягнення певного рівня доходу і задоволення усіх поточних потреб. Опираючись на проведений аналіз достатності доходів (п. 3.1 монографії) та практику поточного фінансового забезпечення витрат (п. 3.2 монографії), у наступному пункті монографії розглянемо тенденції здійснення та форми заощаджень вітчизняних домогосподарств за 2001–2020 рр.

3.3. Тенденції здійснення заощаджень домогосподарств

Заощадження розглядаються як частина фінансових ресурсів домогосподарств, яка залишається у їхньому розпорядженні після споживання та сплати податків і зборів. Дослідження *заощаджень* домогосподарств як складової їх фінансової діяльності на макроекономічному та мікроекономічному рівні відрізняються. Ця різниця зумовлена відмінними підходами Державної служби статистики України до розрахунку їх складу та розміру.

На макроекономічному рівні, згідно з методикою Державної служби статистики України, заощадження домогосподарств України визначаються сумарно як підсумок статей «Нагромадження нефінансових активів» та «Приріст фінансових активів (що включає приріст грошових вкладів та заощаджень у цінних паперах; заощадження в іноземній валюті; позики одержані за виключенням погашених)» таблиці «Доходи та витрати населення» сектору домашніх господарств Системи національних рахунків^{372 373}.

На мікроекономічному рівні, Державна служба статистики України в складі сукупних витрат у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство виокремлює неспоживчі витрати без їх деталізації за окремими напрямками³⁷⁴. Розглядаючи заощадження як ресурси, які залишаються в розпорядженні домогосподарства після споживання товарів і послуг та сплати податків зазначимо, що вони, безумовно, виступають складовою частиною саме неспоживчих витрат домогосподарств. Тому результати аналізу динаміки неспоживчих витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні екстраполюємо на їхні заощадження.

Дослідження тенденцій заощаджень на макроекономічному рівні супроводжується періодичними змінами у їхньому складі відповідно до чинного законодавства на певний період часу. Стабільність складу в розрахунку обсягу заощаджень домогосподарств спостерігається лише з 2012 р.

У табл. 3.9. наведемо динаміку та склад заощаджень домогосподарств, які визначалися на макроекономічному рівні згідно з методикою Державної служби статистики України у відповідному році за період 2001–2020 рр.

---

³⁷² Методичні вказівки щодо розрахунку доходів та витрат населення України : Наказ Державного комітету статистики України від 07.03.2002 №113. Дата оновлення: 01.03.2006 № 62. URL: https://ukrstat.gov.ua/metod_polog/menu/01_nr.htm (дата звернення 15.09.2022).

³⁷³ Методологічні положення оновленої версії системи національних рахунків 2008 року : Наказ Державної служби статистики України № 398 від 17.12.2013 р. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 13.03.2022).

³⁷⁴ Структура сукупних витрат домогосподарства. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 15.09.2022).

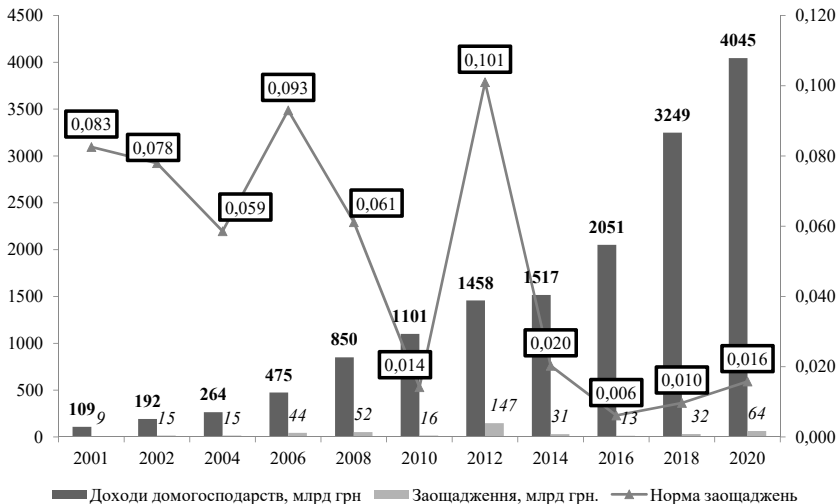
Таблиця 3.9.

Динаміка та склад заощаджень домогосподарств на макроекономічному рівні у 2001–2020 рр., млн грн. ¹ *

Рік	Всього	у т.ч.				
		Нагромадження фінансових активів	Приріст фінансових активів	у т.ч.		
				Приріст грошових вкладів та заощаджень в цінних паперах	Заощадження в іноземній валюті	Позики, одержані за виключенням погашених
2001	8988	-	-	5453	3535	-
2002	14967	-	-	-	-	-
2003	12014	2655	9359	-	-	-
2004	15494	3071	12423	-	-	-
2005	32956	3244	29712	-	-	-
2006	44203	7159	37044	-	-	-
2007	47 779	9 939	37 840	91489	19909	-77056
2008	52 011	29 515	22 496	90352	32561	116602
2009	82 466	11678	70788	-	-	-
2010	156 358 max	23054	133304	-	-	-
2011	113 925	30856	83069	-	-	-
2012	147 280	-2954	150234	71689	63625	-13533
2013	116 266	5378	110888	104727	21509	5284
2014	30 780	2912	27868	-118734	32472	-40115
2015	31 073	-2117	33190	-106306	-2870	-82752
2016	12 591	-5481	18072	32528	-63243	-20518
2017	30 638	-32060	62698	62180	10452	12097
2018	31 547	-22889	54436	60951	32929	30092
2019	-12 457 min	-40335	27878	65720	34180	24072
2020	63 920	-44539	108459	115675	53827	-11614

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ³⁷⁵³⁷⁵ Доходи та витрати населення України. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 07.11.2021).

На рис. 3.17. представлена динаміка запропонованої нами у розділі 2 монографії норми заощаджень домогосподарств за 2001–2020 рр.

Рис. 3.17. Динаміка доходів, заощаджень та норми заощаджень домогосподарств України за 2001–2020 рр.¹ *

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі³⁷⁶

Дані рис. 3.17 свідчать про скорочення показника заощаджень вітчизняних домогосподарств: якщо у 2001 р. у кожній 1 грн отриманих доходів припадало 8 коп. здійснених витрат на заощадження, то у 2020 р. – лише 2 коп. При цьому, попри ріст загальних доходів домогосподарств за період 2010–2020 рр. майже в чотири рази, норма заощаджень з початку 2014 р. не змінюється. Це свідчить про скорочення або відсутність потенціалу для покращення фінансової стійкості домогосподарств.

³⁷⁶ Доходи та витрати населення України. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 07.11.2021).

Запропонований Д. М. Кейнсом ³⁷⁷ показник граничної схильності до заощаджень (ГСЗ) як відношення приросту витрат на заощадження до додаткової одиниці наявного доходу дозволить зробити висновок про покращення фінансового стану домогосподарств. Поділяючи тезу автора «Загальної теорії зайнятості, відсотка та грошей» про те, що «по мірі того, як зростає реальний дохід, суспільство бажає споживати постійно все меншу його частину», вважаємо, що вона не тільки доповнює і розширює ідеї Е. Енгеля, Л. Торнквіста, але й дозволяє нам оцінити тенденції здійснення заощаджень (формула 3.56):

$$\text{ГСЗ} = \frac{\Delta Z}{\Delta D} \quad (3.56),$$

де ΔZ – приріст заощаджень домогосподарств за певний період, грн.;

ΔD – приріст доходів домогосподарств за певний період, грн.

У табл. 3.10. наведено показники доходів, заощаджень вітчизняних домогосподарств за 2001–2020 рр. та визначеного за допомогою формули (3.56) ³⁷⁸ значення показника граничної схильності до заощаджень у річному вимірі.

---

³⁷⁷ Кейнс, Дж. М. *Общая теория занятости, процента и денег*. М. : Эксмо, 2007. 960 с.

³⁷⁸ Киреев С. Гранична схильність до заощадження. *Енциклопедія Сучасної України* / гол. редкол.: Дзюба І., Жуковський А., Железняк М. та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=26821 (дата перегляду: 12.03.2022)

Таблиця 3.10.

Динаміка доходів, заощаджень та граничної схильності до заощаджень домогосподарств України за 2001–2020 рр.¹*

Показник	Приріст сукупних доходів, (ΔD)	Приріст заощаджень, (ΔZ)	Гранична схильність до заощаджень ($ГСЗ$)
			$ГСЗ = \frac{\Delta Z}{\Delta D}$
2001	22,0	-0,2	-0,01
2002	83,1	6,0	0,07
2003	20,0	-3,0	-0,15
2004	52,5	3,5	0,07
2005	101,5	17,5	0,17
2006	109,3	11,2	0,10
2007	150,7	3,6	0,02
2008	224,4	4,2	0,02
2009	47,4	30,5	0,64
2010	203,3	-66,8	-0,33
2011	150,0	98,3	0,66
2012	206,9	33,4	0,16
2013	90,9	-31,0	-0,34
2014	-32,0	-85,5	2,67
2015	255,2	0,3	0,00
2016	279,3	-18,5	-0,07
2017	600,8	18,0	0,03
2018	596,6	0,9	0,00
2019	495,3	-44,0	-0,09
2020	301,1	76,4	0,25
2001-2020	3958	55	0,01

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{379 380 381}³⁷⁹ Доходи та витрати населення України. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 07.11.2021).³⁸⁰ Киреев С. Гранична схильність до заощадження. *Енциклопедія Сучасної України* / гол. редкол.: Дзюба І., Жуковський А., Железняк М. та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=26821 (дата перегляду: 12.03.2022)³⁸¹ Кириленко В., Вергелес Т., Возний К., Фаріон М. та ін. *Макроекономіка. Навчальний посібник для дистанційного навчання*. Тернопіль: «Економічна думка», 2008. 250 с.

Дані табл. 3.10. показують, що, за винятком 2014 р. (- 32 млрд грн), за аналізований період 2001–2020 рр. спостерігався щорічний додатний приріст доходів домогосподарств. На противагу даній тенденції заощадження домогосподарств змінювалися нерівномірно: у 7 із 20 проаналізованих років спостерігалось від'ємне значення їх приросту, а у 2015 р. та 2018 р. значення приросту хоча було додатним, проте майже рівним 0 (+0,3 млрд грн та +0,9 млрд грн відповідно). Відмічаємо також і «глибину падіння» обсягу заощаджень (- 66 млрд грн у 2010 р., - 85 млрд грн у 2014 р. чи 44 млрд грн у 2019 р.). Абсолютний рекорд падіння (2014 рр.) пояснюється початком воєнної агресії російської федерації, анексією Автономної Республіки Крим – коли для здійснення заощаджень домогосподарства залучали раніше акумульовані кошти та сам приріст мав від'ємне значення. Це призвело до того, що визначене сумарно за період 2001–2020 рр. значення граничної схильності до заощаджень майже дорівнює 0 (+0,01).

Таким чином, аналіз даних рис. 3.17 та табл. 3.10 дозволяє сформулювати аналогічні висновки про відсутність суттєвого *потенціалу* для покращення фінансової стійкості домогосподарств. Наш висновок ґрунтується на тому, що заощаджених 2 коп. із кожної 1 грн доходу (норма заощаджень домогосподарств) і 1 коп. приросту заощаджень із кожної 1 грн приросту доходу (гранична схильність до заощаджень) суттєво не можуть вплинути на покращення фінансового стану домогосподарств.

За умови відсутності соціально-політичних потрясінь і наявності відносно стабільного розвитку економіки приріст заощаджень має додатне значення (2004–2009 рр., 2011–2012 рр., 2020 р.). При цьому у 2020 р. він склав майже 80 коп. із кожної 1 грн приросту доходу домогосподарств. Такий приріст свідчить, що під час пандемії COVID-19 суттєво обмежилися сфери споживання доходу домогосподарств. Така тенденція – до зростання заощаджень у 2020 р. порівняно із 2019 р. – враховуючи світовий масштаб пандемії, повинна спостерігатися і для закордонних домогосподарств.

Відповідно до методики Організації економічного співробітництва і розвитку (ОСЕС)³⁸² та Статистичної організації Європейського Союзу (Eurostat)³⁸³ заощадження домогосподарств визначається як різниця між доходом домогосподарства та його видатками на споживання товарів і послуг. Такий підхід дозволяє провести порівняння норми заощаджень вітчизняних домогосподарств з аналогічною нормою в інших країнах світу.

У табл. 3.11. представлено динаміку норми заощаджень домогосподарств України, країн Європейського Союзу та високорозвинутих країн з ринковою економікою поза ЄС: США, Канади, Австралії за 2001–2020 рр.

Дані таблиці 3.11. свідчать, що визначена сумарно за період 2001–2020 рр. норма заощаджень:

- а) у вітчизняних домогосподарствах суттєво нижча, ніж у високорозвинутих країнах з ринковою економікою (у шість разів порівняно із США та країнами Європейського Союзу, у п'ять разів порівняно з Австралією та у чотири рази порівняно із Канадою);
- б) зросла у всіх аналізованих країнах у 2020 р. порівняно з 2019 р. в декілька разів (меншою мірою в Україні). Ми це пояснюємо впливом пандемії COVID-19, а саме, закриття торговельних комплексів, закладів харчування, що, безумовно, скоротило обсяги споживання домогосподарств і, відповідно, сприяло більшим обсягам заощаджень.

---

³⁸² Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Householdsavings. URL : <https://data.oecd.org/hha/household-savings.htm> (дата звернення 15.03.2022)

³⁸³ Eurostat. European Commission. Household saving rate. URL : <https://ec.europa.eu/eurostat> (дата звернення 15.03.2022)

Таблиця 3.11.

**Динаміка норми заощаджень домогосподарств
у 2001–2020 рр., %¹ ***

Рік	Україна	ЄС	США	Канада	Австралія
2000	0,11	7,23	4,94	5,05	1,7
2001	0,08	7,98	5,13	4,76	2,8
2002	0,08	7,57	5,92	3,01	-1,27
2003	0,06	7,63	5,57	2,04	-0,71
2004	0,06	7,16	5,13	2,58	0,34
2005	0,09	6,35	2,97	1,53	-0,73
2006	0,09	6,13	3,72	2,6	-0,1
2007	0,08	5,68	3,49	2,16	7,05
2008	0,06	6,17	4,77	3,26	7,71
2009	0,09	7,48	6,07	4,5	5,73
2010	0,01	6,53	6,47	4,27	7,34
2011	0,09	5,98	7,01	4,16	7,88
2012	0,10	5,3	8,85	4,72	6,47
2013	0,08	5,39	6,32	4,75	7,32
2014	0,02	5,14	7,28	3,54	7,53
2015	0,02	5,15	7,78	4,07	6,01
2016	0,01	5,44	7,22	1,62	5,36
2017	0,01	5,22	7,52	1,85	4,76
2018	0,01	5,32	7,88	0,67	5,46
2019	0,00	6,03	7,9	2,02	12,33
2020	0,02	13,17	17,05	14,43	15,22
Середнє значення за період 2001-2020 рр.	0,05	6,54	6,70	3,63	5,33

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ³⁸⁴ ³⁸⁵

³⁸⁴ Доходи та витрати населення України. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 07.11.2021).

³⁸⁵ Eurostat. European Commission. Household saving rate. URL : <https://ec.europa.eu/eurostat> (дата звернення 15.03.2022)

Таким чином, тенденції здійснення заощаджень домогосподарств на макроекономічному рівні свідчать про їх нерівномірність – роки приросту фінансових та не фінансових активів поєднуються із роками суттєвого падіння; на фоні планомірного та суттєвого зростання доходів домогосподарств це призвело до низьких значень показників норми заощаджень (+0,02) та граничної схильності до їх здійснення (+0,01). Крім того, розраховані значення свідчать про суттєво нижчу норму (в декілька разів) заощаджень вітчизняних домогосподарств порівняно із закордонними.

Дослідимо, чи спостерігаються аналогічні тенденції здійснення заощаджень на мікроекономічному рівні дослідження фінансової стійкості домогосподарств. Як зазначалось нами раніше, Державна служба статистики України в складі сукупних витрат у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство виокремлює неспоживчі витрати (як різницю між загальною сумою витрат та витратами на споживання товарів і послуг) без їх деталізації за окремими напрямками³⁸⁶.

Розглядаючи заощадження як складову частину неспоживчих витрат домогосподарств, результати аналізу динаміки останніх екстраполюємо й на їхні заощадження.

На рис. 3.18. розраховано обсяги сукупних витрат та неспоживчих витрат домогосподарствами України за 2001–2020 рр. у розрахунку на одне домогосподарство за місяць.

Наведені на рис. 3.18. дані щодо величини сукупних витрат та неспоживчих витрат домогосподарств свідчать про безумовну тенденцію до стабільного зростання. Проте темпи зростання кожного із розглянутих нами показників відрізняються, а саме: більше ніж п'ятнадцятиразове у 2020 р. порівняно із 2001 р. зростання сукупних витрат домогосподарств супроводжувалось більше ніж двадцятиразовим зростанням неспоживчих витрат. Таким чином, заощадження як складова неспоживчих витрат за період 2001–2020 рр. мають тенденцію до зростання своїх обсягів, і темпи такого зростання

³⁸⁶ Структура сукупних витрат домогосподарства. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 15.09.2022).

перевищують аналогічні темпи збільшення сукупних витрат домогосподарств.

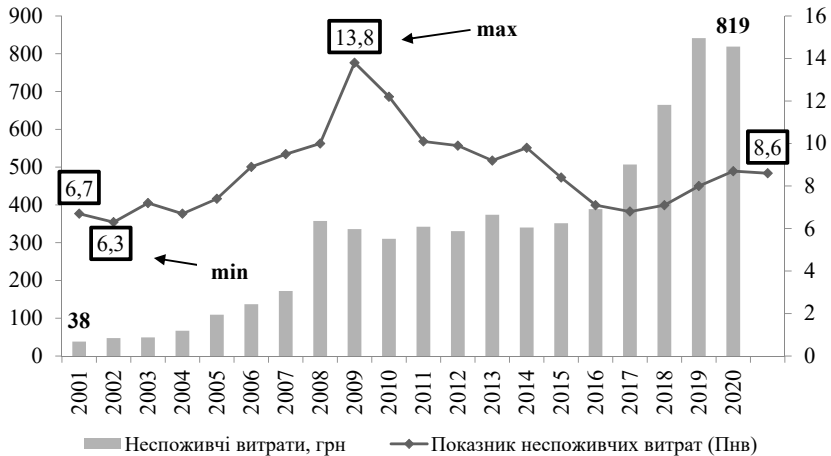
Рис. 3.18. Динаміка сукупних витрат, неспоживчих витрат домогосподарств України за 2001–2020 рр. у розрахунку на одне домогосподарство за місяць, грн.¹ *

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ³⁸⁷

На рис. 3.19. наведена динаміка запропонованого нами показника оцінки заощаджень домогосподарств на мікроекономічному рівні – показника неспоживчих витрат за 2001–2020 рр.

³⁸⁷ Структура сукупних витрат домогосподарства. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 15.09.2022).

Рис. 3.19. Динаміка загального обсягу та показника неспоживчих витрат домогосподарств України за 2001–2020 рр. в розрахунку на одне домогосподарство за місяць, грн.¹*

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ³⁸⁸

У табл. 3.12. наведемо розрахункові величини приросту доходів, неспоживчих витрат домогосподарств України та показник граничної схильності до здійснення неспоживчих витрат українських домогосподарств за 2001–2020 рр.

³⁸⁸ Структура сукупних витрат домогосподарства. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 15.09.2022).

Таблиця 3.12.

Приріст сукупних доходів і неспоживчих витрат домогосподарств України за 2010–2020 рр. на мікроекономічному рівні дослідження, грн.^{1 *}

Показник	Приріст сукупних доходів, грн. (ΔД)	Приріст неспоживчих витрат (заощаджень), грн. (ΔЗ)	Гранична схильність до неспоживчих витрат заощаджень (ГСЗ) $ГСЗ = \frac{\Delta З}{\Delta Д}$ ^{389 390}
2001	103	2	0,02
2002	83	9	0,11
2003	95	2	0,02
2004	198	17	0,09
2005	386	43	0,11
2006	282	28	0,10
2007	395	35	0,09
2008	784	185	0,24
2009	169	-21	-0,13
2010	478	-26	-0,05
2011	338	32	0,09
2012	324	-12	-0,04
2013	299	43	0,14
2014	140	-34	-0,24
2015	651	11	0,02
2016	973	37	0,04
2017	1918	118	0,06
2018	1707	158	0,09
2019	2140	177	0,08
2020	388	-22	-0,06
2001-2020	11747	781	0,07

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{391 392 393}

³⁸⁹ Киреев С. Гранична схильність до заощадження. *Енциклопедія Сучасної України* / гол. редкол.: Дзюба І., Жуковський А., Железняк М. та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=26821 (дата перегляду: 12.03.2022)

³⁹⁰ Кириленко В., Вергелес Т., Возний К., Фаріон М. та ін. *Макроекономіка. Навчальний посібник для дистанційного навчання*. Тернопіль: «Економічна думка», 2008. 250 с.

³⁹¹ Структура сукупних витрат домогосподарства. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 15.09.2022).

³⁹² Доходи і витрати населення. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 07.11.2021).

³⁹³ Структура сукупних ресурсів домогосподарства. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 10.03.2022).

Отримані в табл. 3.9. дані свідчать про те, що гранична схильність до здійснення неспоживчих витрат домогосподарств України за 2001-2020 рр. практично характеризується нестабільними тенденціями – у п'яти із проаналізованих нами років цей показник мав від'ємне значення. Абсолютний рекорд падіння – 2014 рік, початок воєнної агресії російської федерації, анексії Автономної Республіки Крим – коли для здійснення неспоживчих витрат домогосподарства залучали раніше заощаджені кошти та приріст склав від'ємне значення (-0,24). Аналогічно, від'ємне значення (-0,06) здійснених заощаджень вітчизняними домогосподарствами у 2020 р. може бути пояснене пандемією COVID-19. За умови відсутності соціально-політичних потрясінь і відносно стабільного розвитку економіки, приріст неспоживчих витрат має додатне значення, проте лише в одному із останніх десяти років він перевищив 10 коп. із кожної 1 грн приросту доходу домогосподарств. Визначений сумарно за аналізований період показник граничної схильності до заощаджень на мікроекономічному рівні дослідження має додатне значення +0,07. Іншими словами, за умови приросту свого доходу на 1 грн, домогосподарства мають схильність заощаджувати лише 6-7 коп. і дана тенденція є такою, що свідчить про *покращення* фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств.

З метою співмірності досліджуваних показників у табл. 3.13. представимо базисні (до рівня 2001 р.) показники граничної схильності до здійснення неспоживчих витрат (на мікроекономічному рівні) та заощаджень (на макроекономічному рівні) домогосподарств у 2020 р. Представлені дані табл. 3.13. свідчать, що незважаючи на ріст доходів домогосподарств як на макроекономічному (D_1) так і на мікроекономічному (D_2) рівнях, спостерігаються хоча й позитивні, але різні значення граничної схильності заощаджень. На мікроекономічному рівні даний показник має вище значення (+0,07).

Таблиця 3.13.

**Динаміка граничної схильності до здійснення
неспоживчих витрат та заощаджень домогосподарств
України за 2001–2020 рр.^{1 *}**

Показник	Макроекономічний рівень		Мікроекономічний рівень		Гранична схильність до неспоживчих витрат (ГСВ) ^{394 395} $ГСВ = \frac{\Delta B}{\Delta D_1}$	Гранична схильність до заощаджень до заощаджень (ГСЗ) ³⁹⁶ $ГСЗ = \frac{\Delta Z}{\Delta D_2}$
	Приріст доходів, млрд грн (ΔD_1)	Приріст заощаджень, млрд грн (ΔB)	Приріст доходів, грн (ΔD_2)	Приріст неспоживчих витрат, грн (ΔZ)		
2020 р. до 2001 р.	3958	55	11747	781	0,01	0,07

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{396 397 398 399}

Вважаємо, що екзогенні та ендогенні фактори з різною силою впливають на фінансову стійкість домогосподарств на мікро- та макроекономічному рівнях. Перелік таких факторів та їхній вплив на окремі складові фінансової діяльності домогосподарств – доходи, витрати, заощадження та інвестиції – буде розглянуто в розділі 4 монографії.

У даному розділі монографії зупинимось детальніше на дослідженні впливу інфляції (вираженої через показник індексу споживчих цін) на граничну схильність до заощаджень домогосподарств. На рис. 3.20. наведено динаміку граничної

³⁹⁴ Киреев С. Гранична схильність до заощадження. *Енциклопедія Сучасної України* / гол. редкол.: Дзюба І., Жуковський А., Железняк М. та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=26821 (дата перегляду: 12.03.2022)

³⁹⁵ Кириленко В., Вергелес Т., Возьний К., Фаріон М. та ін. *Макроекономіка*. Навчальний посібник для дистанційного навчання. Тернопіль: «Економічна думка», 2008. 250 с.

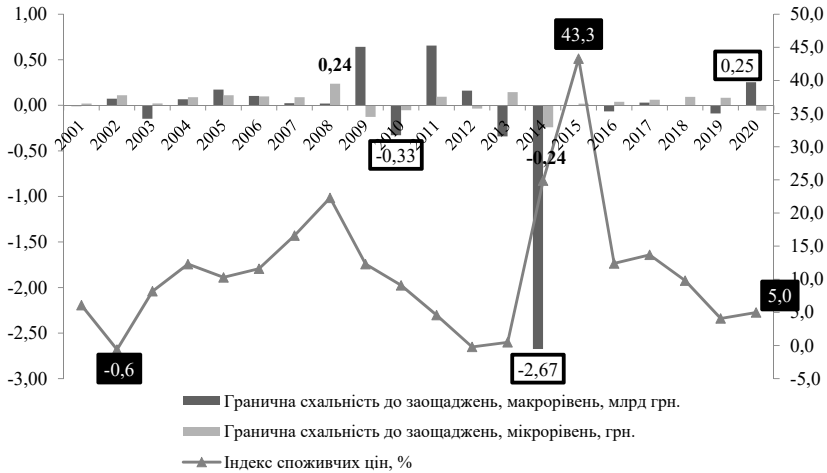
³⁹⁶ Структура сукупних витрат домогосподарства. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 15.09.2022).

³⁹⁷ Доходи та витрати населення України. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 07.11.2021).

³⁹⁸ Кейнс, Дж. М. *Общая теория занятости, процента и денег*. М. : Ёксмо, 2007. 960 с.

³⁹⁹ Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). *Householdsavings*. URL : <https://data.oecd.org/hha/household-savings.htm> (дата звернення 15.03.2022)

схильності до заощаджень на макро- та мікроекономічному рівнях та індексу споживчих цін за 2001–2020 рр.

Рис. 3.20. Динаміка індексу споживчих цін та граничної схильності до заощаджень домогосподарств України за 2001–2020 рр.¹*

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ⁴⁰⁰ ⁴⁰¹ ⁴⁰² ⁴⁰³

Наведені на рис. 3.20. дані показують, що в роки різкого зростання цін гранична схильність до заощаджень або падала швидкими темпами часто досягаючи від'ємних значень (2010 р., 2014 р., 2019 р.), або практично дорівнювала нулю (2007–2008 рр., 2015 р., 2018 р.). Зазначимо, що у 2010 р. обидва значення граничної схильності до заощаджень як на мікро-, так і на макрорівні мали від'ємні значення.

⁴⁰⁰ Структура сукупних витрат домогосподарства. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 15.09.2022).

⁴⁰¹ Доходи та витрати населення України. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 07.11.2021).

⁴⁰² Структура сукупних ресурсів домогосподарства. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 10.03.2022).

⁴⁰³ Індекс споживчих цін. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 10.03.2022).

Взаємозалежність впливу індексу споживчих цін на граничну схильність до заощаджень домогосподарств дослідимо через елементи регресійного аналізу. Шукана лінійна функція залежності представлена в табл. 3.14.

Лінійна функція залежності граничної схильності до заощаджень домогосподарств України (y_1) від індексу споживчих цін (x) на макроекономічному рівні має вигляд:

$$y_1 = -0,02x + 2,14 \quad (3.57)$$

Лінійна функція залежності граничної схильності до заощаджень домогосподарств України (y_2) від індексу споживчих цін (x) на мікроекономічному рівні має вигляд:

$$y_2 = -0,002x_2 + 0,22 \quad (3.58)$$

Для встановлення щільності зв'язку між факторною ознакою та результативними за формулою (2.12) розділу 2.3 монографії розрахуємо показник кореляції Пірсона:

$$rx_1 = \frac{\sum_1^n (x-\bar{x})(y_1-\bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x-\bar{x})^2 \sum_1^n (y_1-\bar{y})^2}} = \frac{\sum_1^{20} (x-2226,3)(y-(-0,07))}{\sqrt{1938,77*8,288}} = \frac{-39}{126,76} = -0,304 \quad (3.59)$$

$$rx_2 = \frac{\sum_1^n (x-\bar{x})(y_2-\bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x-\bar{x})^2 \sum_1^n (y_2-\bar{y})^2}} = \frac{\sum_1^{20} (x-2226,3)(y-0,04)}{\sqrt{1938,77*0,207}} = \frac{-3}{20,059} = -0,154 \quad (3.60)$$

Таким чином, розраховане нами згідно з даними табл. 3.14., значення індексів кореляції rx_1 (для граничної схильності до заощаджень на макроекономічному рівні) та rx_2 (для граничної схильності до заощаджень на мікроекономічному рівні) свідчить, що зв'язок між проаналізованими фактором і результативними ознаками обернений й удвічі сильніший на макроекономічному рівні. Упродовж 2001–2020 рр. 30,4% варіації граничної схильності до заощаджень домогосподарств на макроекономічному рівні та 15,4% варіації граничної схильності до заощаджень домогосподарств на мікроекономічному рівні можна пояснити варіацією рівня індексу споживчих цін. Вплив решти факторів також суттєвий, і ним не можна знехтувати.

Таблиця 3.14.

**Лінійна функція залежності граничної схильності
до заощаджень домогосподарств від індексу
споживчих цін за 2001–2020 рр.^{1*}**

Показники	2001	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020
Індекс споживчих цін, % (x)	106,1	99,4	112,3	111,6	122,3	109,1	99,8	124,9	112,4	109,8	105
Гранична схильність до заощаджень на макроекономічному рівні, $ГСЗ_{М\alpha}$ (y_1)	-0,01	0,07	0,07	0,1	0,02	-0,33	0,16	-2,67	-0,07	0,00	0,25
Гранична схильність до заощаджень на мікроекономічному рівні, $ГСЗ_{М\beta}$ (y_2)	0,02	0,11	0,09	0,1	0,24	-0,05	-0,04	-0,24	0,04	0,09	-0,06
Параметри лінійної функції для $ГСЗ_{М\alpha}$ (y_1) $n = 20$; $\sum x = 2226,3$; $\sum y_1 = -1,46$; $\sum xy_1 = -200,7$; $\sum x^2 = 249759,35$; $(\sum x)^2 = 4956411,69$ $\bar{x} = 111,32$; $\bar{y}_1 = -0,07$ $a = \frac{n \sum xy_1 - \sum x \sum y_1}{n \sum x^2 - (\sum x)^2} = \frac{20 \cdot (-200,7) - 2226,3 \cdot (-1,46)}{20 \cdot 249759,35 - 4956411,69} = -0,02$ $b = \frac{\sum y_1}{n} - \frac{a \sum x}{n} = \frac{-1,46}{20} - \frac{(-0,02) \cdot 2226,3}{20} = 2,14$ $y_1 = a x + b = -0,02 x + 2,14$											
Параметри лінійної функції для $ГСЗ_{М\beta}$ (y_2) $n = 20$; $\sum x = 2226,3$; $\sum y_2 = 0,79$; $\sum xy_2 = 84,76$; $\sum x^2 = 249759,35$; $(\sum x)^2 = 4956411,69$ $\bar{x} = 111,32$; $\bar{y}_2 = 0,0$ $a = \frac{n \sum xy_2 - \sum x \sum y_2}{n \sum x^2 - (\sum x)^2} = \frac{20 \cdot 84,76 - 2226,3 \cdot 0,79}{20 \cdot 249759,35 - 4956411,69} = -0,00$ $b = \frac{\sum y_2}{n} - \frac{a \sum x}{n} = \frac{0,79}{20} - \frac{(-0,002) \cdot 2226,3}{20} = 0,22$ $y_2 = a x + b = -0,002 x + 0,22$											

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі 404 405 406 407

Таким чином, наше припущення, що на граничну схильність до здійснення заощаджень домогосподарств негативно впливають інфляційні очікування (значення індексів відповідних індексів кореляції r_{x_1} та r_{x_2} мають від'ємні значення), підтвердилось. Разом із дією факторів військових дій та анексії частини території країни це призвело до скорочення

⁴⁰⁴ Структура сукупних витрат домогосподарства. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 15.09.2022).

⁴⁰⁵ Доходи та витрати населення України. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 07.11.2021).

⁴⁰⁶ Структура сукупних ресурсів домогосподарства. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 10.03.2022).

⁴⁰⁷ Індекс споживчих цін. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 10.03.2022).

потенціалу для покращення фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств. За незмінності інших умов (відсутність військових дій) саме зменшення інфляції є фактором стимулювання здійснення неспоживчих витрат (заощаджень) домогосподарств.

Взаємозалежність впливу величини доходу домогосподарств на їхні заощадження на макроекономічному рівні дослідимо через елементи регресійного аналізу. Шукана лінійна функція залежності представлена в табл. 3.15.

Таблиця 3.15.

Лінійна функція залежності заощаджень домогосподарств від розміру їхніх доходів на макроекономічному рівні за 2001–2020 рр.^{1*}

Показники	2001	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020
Доходи, млрд грн (x)	109	192	264	475	850	1101	1458	1517	2051	3249	4045
Заощадження домогосподарств, млрд грн (y)	9	15	15	44	52	156	147	31	13	32	64
Параметри лінійної функції $n = 20; \sum x = 28381; \sum y = 1033; \sum xy = 1424410; \sum x^2 = 67362741; (\sum x)^2 = 805468219$ $\bar{x} = 1419; \bar{y} = 52$ $a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2} = \frac{20 \cdot 1424410 - 28381 \cdot 1033}{20 \cdot 67362741 - 805468219} = -0,002$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n} = \frac{1033 - (-0,002) \cdot 28381}{20} = 53,80$ $y = a x + b = -0,002 x + 53,8$											

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ⁴⁰⁸

Лінійна функція залежності зміни заощаджень домогосподарств відповідно до зміни доходу має такий вигляд:

$$y = -0,002x + 53,8 \quad (3.61)$$

На основі даних таблиці 3.15 для періоду 2001–2020 рр. Коефіцієнт еластичності між досліджуваними факторами дорівнює:

$$\varepsilon = -0,002 \frac{1419}{52} = -0,042 \quad (3.62)$$

Аналіз даних дозволяє нам зробити парадоксальний висновок, що при збільшенні доходу домогосподарств на 1% їхні

⁴⁰⁸ Доходи та витрати населення України. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 07.11.2021).

заощадження на макроекономічному рівні скорочувались на 0,4%. Пояснення даної закономірності дає встановлення щільності зв'язку між факторною ознакою та результативною. За формулою (2.12) розділу 2.3 монографії розрахуємо показник кореляції Пірсона:

$$r = \frac{\sum_1^n (x-\bar{x})(y-\bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x-\bar{x})^2} \sqrt{\sum_1^n (y-\bar{y})^2}} = \frac{\sum_1^{20} (x-1419)(y-52)}{\sqrt{270893300} \sqrt{43066}} = \frac{-41172}{1080111} = -0,038 \quad (3.63)$$

Таким чином, розраховане нами згідно з даними табл. 3.15. значення індексу кореляції $r = -0,038$ показує, що зв'язок між проаналізованими факторами обернений і дуже слабкий. Щільність зв'язку між фактором x (доходом) та результативною ознакою y (заощадженнями домогосподарства) визначимо за допомогою формул (2.13)–(2.15) розділу 2.3 монографії. У нашому прикладі (за даними табл. 3.15.) загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$), дорівнює:

$$\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{43066}{20} = 2153 \quad (3.64)$$

Залишкова дисперсія σ_e^2 , яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (дохід домогосподарства) дорівнює:

$$\sigma_e^2 = \frac{\sum (y - y_x)^2}{n} = \frac{43004}{20} = 2150 \quad (3.65)$$

Факторну дисперсію визначаємо як різницю між загальною і залишковою дисперсіями:

$$\sigma_{y_x}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 2153 - 2150 = 3 \quad (3.66)$$

Показник детермінації (R^2) характеризує ту частину варіації результативної ознаки y , яка залежить від варіації факторної ознаки x , і дорівнює:

$$R^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2} = \frac{3}{2153} = 0,001 \quad (3.67)$$

Отже, упродовж 2001–2020 рр. лише 0,1% варіації заощаджень домогосподарств пояснюється варіацією зміни їх-

ніх доходів. Індекс кореляції (r) для сукупності даних таблиці 3.15 дорівнює:

$$R = \sqrt{R^2} = \sqrt{0,001} = 0,038 \quad (3.68)$$

Таким чином, позитивне значення розрахованого нами індексу кореляції $|r|$ (формула 3.63) та R (формула 3.68) рівні, що свідчить про лінійність та оберненість зв'язку між досліджуваною нами факторною ознакою x (змінною доходу) та результативною ознакою y – заощадженнями домогосподарств на макроекономічному рівні. Окрім лінійності зв'язку, ми робимо висновок про його дуже низьку щільність: варіація значень доходу навколо свого середнього значення зумовляє менше одного відсотка варіації значень заощаджень навколо їх середнього значення та має обернений характер свого впливу. Вплив решти факторів на аналізовану сукупність суттєвий. Взаємозалежність впливу величини доходу домогосподарств на їхні заощадження на мікроекономічному рівні дослідимо через елементи регресійного аналізу. Шукана лінійна функція залежності представлена в табл. 3.16.

Лінійна функція залежності зміни заощаджень домогосподарств на мікроекономічному рівні залежно від зміни доходу має такий вигляд:

$$y = 0,064x + 53,28 \quad (3.69)$$

На основі даних таблиці 3.16 для періоду 2001–2020 рр. Коефіцієнт еластичності між досліджуваними факторами дорівнює:

$$\varepsilon = 0,064 \frac{4298}{329} = 0,838 \quad (3.70)$$

Аналіз даних дозволяє нам зробити висновок, що при збільшенні доходу домогосподарств на 1% їхні заощадження на мікроекономічному рівні збільшувались на 0,84%. Для встановлення щільності зв'язку між факторною ознакою та результативною за формулою (2.12) розділу 2.3 монографії розрахуємо показник кореляції Пірсона:

$$r = \frac{\sum_1^n (x-\bar{x})(y-\bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x-\bar{x})^2 \sum_1^n (y-\bar{y})^2}} = \frac{\sum_1^{20} (x-4298)(y-329)}{\sqrt{248653281 \cdot 1074935}} = \frac{15959349}{16348886} = 0,976 \quad (3.71)$$

Таблиця 3.16.

Лінійна функція залежності заощаджень домогосподарств від розміру їхніх доходів на мікроекономічному рівні за 2001–2020 рр.¹*

Показники	2001	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020
Доходи, грн. x	500	583	876	1544	2723	3370	4032	4471	6095	9720	12248
Заощадження домогосподарств, грн. y	38	47	67	137	357	310	330	340	389	665	819
Параметри лінійної функції $n = 20; \sum x = 85969; \sum y = 6583; \sum xy = 44257361; \sum x^2 = 618183634; (\sum x)^2 = 7390607063$ $\bar{x} = 4298; \bar{y} = 329$ $a = \frac{n\sum xy - \sum x \sum y}{n\sum x^2 - (\sum x)^2} = \frac{20 \cdot 44257361 - 85969 \cdot 6583}{20 \cdot 618183634 - 7390607063} = 0,064$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n} = \frac{6583 - (0,064) \cdot 85969}{20} = 53,2$ $y = ax + b = 0,064x + 53,28$											

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{409 410}

Таким чином, розраховане нами згідно з даними табл. 3.16. значення індексу кореляції $r=0,976$ показує, що зв'язок між проаналізованими факторами прямий і дуже сильний. Щільність зв'язку між фактором x (доходом) та результативною ознакою y (заощадженнями домогосподарства) визначимо за допомогою формул (2.13)–(2.15) розділу 2.3 монографії.

У нашому прикладі (за даними табл. 3.16.) загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$) дорівнює:

$$\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{1074935}{20} = 53747 \quad (3.72)$$

Залишкова дисперсія σ_e^2 , яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (дохід домогосподарства), дорівнює:

⁴⁰⁹ Структура сукупних витрат домогосподарства. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 15.09.2022).

⁴¹⁰ Структура сукупних ресурсів домогосподарства. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 10.03.2022).

$$\sigma_e^2 = \frac{\sum(y - y_x)^2}{n} = \frac{50614}{20} = 2531 \quad (3.73)$$

Факторну дисперсію визначаємо як різницю між загальною і залишковою дисперсіями:

$$\sigma_{y_x}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 53747 - 2531 = 51216 \quad (3.74)$$

Показник детермінації (R^2) характеризує ту частину варіації результативної ознаки y , яка залежить від варіації факторної ознаки x , і дорівнює:

$$R^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2} = \frac{51216}{53747} = 0,953 \quad (3.75)$$

Отже, упродовж 2001–2020 рр. лише 95,3% варіації заощаджень домогосподарств на мікроекономічному рівні пояснюється варіацією зміни їхніх доходів. Це означає, що зв'язок між досліджуваними факторами прямий і дуже сильний.

Індекс кореляції (R) для сукупності даних таблиці 3.16 дорівнює:

$$R = \sqrt{R^2} = \sqrt{0,953} = 0,976 \quad (3.76)$$

Таким чином, значення позитивне розрахованого нами індексу кореляції $|r|$ (формула 3.71) та R (формула 3.76) рівні, що свідчить про лінійність та прямоту зв'язку між досліджуваною нами факторною ознакою x (змінною доходу) та результативною ознакою y – заощадженнями домогосподарств на мікроекономічному рівні. Окрім лінійності зв'язку, ми робимо висновок про його дуже високу щільність – варіація значень доходу навколо свого середнього значення зумовлює майже 98% варіації значень заощаджень навколо їх середнього значення. Вплив решти факторів на аналізовану сукупність не суттєвий.

Таким чином, розраховані показники впливу доходу домогосподарств на їхні заощадження на макро- та мікроекономічному рівнях дослідження показали таке. Значення доходу на мікроекономічному рівні ніяким чином не корелюється із розміром заощаджень домогосподарства (значен-

ня відповідного показника $r = -0,038$). Це означає, що на розмір заощаджень на макроекономічному рівні більшою мірою впливатимуть екзогенні фактори (інфляція, зміна валютного курсу, фінансова стабільність тощо). Вплив даних факторів буде розглянутий в розділі 4 монографії. На противагу цьому на мікроекономічному рівні дослідження значення ендогенного фактору доходу домогосподарств майже повністю визначає значення їхніх заощаджень (відповідний показник кореляції дорівнює $r = 0,976$). Вплив решти ендогенних факторів буде розглянуто в розділі 4 монографії.

Заощадження є одним із напрямів управлінської діяльності домогосподарств, спрямованої на власні фінансові ресурси. Факт заощадження коштів є передумовою, що забезпечує спрямованість системи управління фінансами домогосподарств до збільшення їх фінансової стійкості та, зрештою, до покращення фінансового стану. У рамках цієї діяльності відбувається процес розподілу коштів, які залишаються після споживання та сплати обов'язкових податків і платежів, за окремими напрямками: депозити у фінансових установах, послуги страхування, купівля фінансових активів тощо. Розглянемо детальніше форми заощадження вітчизняних домогосподарств.

Однією із найбільш поширених форм заощаджень домогосподарств України виступають депозити у фінансових установах. За даними Національного банку України, у табл. 3.17. розраховано обсяги депозитів домогосподарств у розрізі видів національної та іноземних валют. Наведені дані свідчать про суттєве зростання обсягів депозитів домогосподарств у 2020 році порівняно із 2001 р. У структурі даної форми заощаджень більш ніж половину займають депозити в національній валюті. Оскільки щорічні темпи зростання таких депозитів дещо перевищували темпи зростання депозитів в іноземній валюті, то їх питома вага в загальній сумі депозитів збільшилась від 58,6% у 2001 р. до 59,3% у 2020 р.

Таблиця 3.17.

**Динаміка депозитів домогосподарств України
за 2001–2020 рр., станом на кінець року
в розрізі видів валют, млрд грн ***

Рік	Депозити домогосподарств, всього	у т. ч.		Питома вага депозитів у національній валюті, %
		у національній валюті	у іноземних валютах	
2001	11,6	6,8	4,8	58,6
2002	19,7	12	7,7	60,9
2003	33,1	19,6	13,5	59,2
2004	42,5	23	19,5	54,1
2005	74,8	43,7	31,1	58,4
2006	108,9	59,9	49	55,0
2007	167,2	102,4	64,8	61,2
2008	217,9	110,1	107,8	50,5
2009	214,1	101,1	113	47,2
2010	275,1	142,9	132,2	51,9
2011	310,4	160,5	149,9	51,7
2012	369,3	186,8	182,5	50,6
2013	441,9	257,8	184,1	58,3
2014	418,1	200,9	217,2	48,1
2015	410,9	198,9	212	48,4
2016	444,7	209,6	235,1	47,1
2017	495,3	252,4	242,9	51,0
2018	530,2	289,4	240,8	54,6
2019	576,1	339,1	237	58,9
2020	730,3	433,4	296,9	59,3
Щорічний темп зміни, %	315	319	309	-

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ⁴¹¹

⁴¹¹ Грошово-кредитна статистика. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms> (дата звернення 25.10.2021).

Проте суттєвими ці зміни ми назвати не можемо. Крім того, відмічаємо поширеність такої форми заощаджень домогосподарств, що підтверджується щорічним зростанням розмірів депозитів. Винятком є лише 2009 р. (зменшення обсягів на 2% порівняно з попереднім роком) та 2014–2015 рр. (відповідне зменшення на 5% та 2%), що пояснюється наслідками світової економічної кризи (2008 р.) та початком воєнної агресії російської федерації й анексією території України (з початку 2014 р.).

У табл. 3.18. представлено динаміку депозитів домогосподарств України в розрізі національної та іноземних валют за строками їх розміщення у 2001–2020 рр.

Дані табл. 3.18 свідчать про суттєві зміни щодо строків та валюти розміщення депозитів домогосподарствами України. Такий висновок правомірний як для депозитів у національній валюті, так і для депозитів в іноземних валютах. Зокрема, станом на грудень 2020 р. переважну більшість становили короткострокові (до 1 року та вклади на вимогу) депозити – відповідно 89% та 78% їх загальної кількості. Особливо відчутний ріст короткострокових депозитів у 2,9 раза порівняно із 2001 р. спостерігаємо по депозитах в іноземних валютах. Аналогічний показник для депозитів у національній валюті склав 2,3 раза. Що стосується довгострокових депозитів (строком більше ніж 1 рік), то у 2020 р. їхній обсяг зменшився і склав 11% загальної суми депозитів у національній валюті та 22% в іноземних валютах. Дані табл. 3.17 та табл. 3.18 свідчать, що за період 2001-2020 рр. ставлення вітчизняних домогосподарств до депозиту у фінансовій установі як форми для заощадження власних коштів змінилося. А саме, даний інструмент почав розглядатися в першу чергу як короткостроковий, із наданням переваги заощаджень у національній валюті.

Таблиця 3.18.

**Динаміка депозитів домогосподарств України
за 2001–2020 рр. у розрізі видів валют та строків
розміщення станом на кінець року, млрд грн ***

Рік	Обсяг депозитів у національній валюті			Обсяг депозитів в іноземних валютах		
	всього	у т.ч. короткострокові	Питома вага короткострокових депозитів, %	всього	у т.ч. короткострокові	Питома вага короткострокових депозитів, %
2000	3,6	1,4	39	3,3	0,9	27
2001	6,8	2,3	34	4,8	1,1	23
2002	12	7,9	66	7,7	4,6	60
2003	19,6	12,1	62	13,5	7,3	54
2004	23	14,2	62	19,5	10,6	54
2005	43,7	24,5	56	31,1	13,2	42
2006	59,9	30,1	50	49	18,7	38
2007	102,4	48,2	47	64,8	24,4	38
2008	110,1	51,8	47	107,8	44,6	41
2009	101,1	73,6	73	113	81,8	72
2010	142,9	88,3	62	132,2	77,8	59
2011	160,5	94	59	149,9	81,3	54
2012	186,8	119,3	64	182,5	83,4	46
2013	257,8	148,2	57	184,1	60,9	33
2014	200,9	134,2	67	217,2	101,6	47
2015	198,9	154	77	212	134,9	64
2016	209,6	157,1	75	235,1	144	61
2017	252,4	197,4	78	242,9	149,7	62
2018	289,4	252,8	87	240,8	160,8	67
2019	339,1	300,3	89	237	177,5	75
2020	433,4	385	89	296,9	231,5	78

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ⁴¹²

⁴¹² Грошово-кредитна статистика. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms> (дата звернення 25.10.2021).

У табл. 3.19. наведемо показники доходів домогосподарств на макроекономічному рівні дослідження, загальної суми їхніх депозитів та питомої ваги депозитів у доходах домогосподарств. Крім того, згідно з представленими даними за допомогою формули (3.56, розділ 3 монографії)⁴¹³ розраховуємо значення показника граничної схильності домогосподарств до заощаджень у формі депозитів за період із 2001 по 2020 рр.

Проведені розрахунки свідчать про те, що у 2001–2020 рр. темпи зростання депозитів були більшими від темпів зростання доходів домогосподарств, що зумовило зростання питомої ваги депозитів у доходах домогосподарств майже вдвічі – від 11% у 2001 р. до 18% у 2020 р. Також спостерігалися неоднозначні значення показника граничної схильності до заощаджень домогосподарств у формі депозитів – максимальне значення +0,8 у 2013 р. межує із мінімальним значенням у 2009 р. (-0,08).

Загалом за підсумками 2001–2020 рр. із кожної 1 грн приросту доходів домогосподарства заощаджували в такому інструменті, як депозит, лише 18 коп. Порівняння значень граничної схильності до заощаджень на макроекономічному рівні (+0,01), мікроекономічному рівні (+0,08) (табл. 3.13) та граничної схильності до використання депозитів як форми заощаджень (+0,18) (табл. 3.19) дозволяє підтвердити зроблений раніше висновок про перевагу даного фінансового інструменту над іншими формами заощаджень.

Взаємозалежність впливу інфляції, яка виражена через щорічно розрахований Державною службою статистики України показник індексу споживчих цін (ІСЦ) на граничну схильність до заощаджень домогосподарств у формі депозитів за 2001–2020 рр., дослідимо через уже використовувані нами раніше елементи регресійного аналізу.

---

⁴¹³ Кейнс, Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. М. : Эксмо, 2007. 960 с.

Таблиця 3.19.

Динаміка доходів, депозитів домогосподарств України за 2001–2020 рр., млрд грн *

Рік	Доходи домогосподарств (Д)	Зміна обсягу доходів ΔD	Депозити домогосподарств (Д _{ДП})	Зміна обсягу депозитів $\Delta D_{ДП}$	Питома вага депозитів у доходах домогосподарств, %	Гранична схильність до депозитів (ГСДеп = $\frac{\Delta D_{ДП}}{\Delta D}$)
2001	109	22	12	5	11	0,21
2002	192	83	20	8	10	0,10
2003	212	20	33	13	16	0,67
2004	264	52	43	9	16	0,18
2005	366	102	75	32	20	0,32
2006	475	109	109	34	23	0,31
2007	626	151	167	58	27	0,39
2008	850	224	218	51	26	0,23
2009	898	47	214	-4	24	-0,08 min
2010	1101	203	275	61	25	0,30
2011	1251	150	310	35	25	0,24
2012	1458	207	369	59	25	0,28
2013	1549	91	442	73	29	0,80 max
2014	1517	-32	418	-24	28	0,74
2015	1772	255	411	-7	23	-0,03
2016	2051	279	445	34	22	0,12
2017	2652	601	495	51	19	0,08
2018	3249	597	530	35	16	0,06
2019	3744	495	576	46	15	0,09
2020	4045	301	730	154	18	0,51
Разом	-	3958	-	723	-	0,18

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ⁴¹⁴ ⁴¹⁵ ⁴¹⁶

Шукана лінійна функція залежності представлена в табл. 3.20.

⁴¹⁴ Доходи і витрати населення. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 07.11.2021).

⁴¹⁵ Кейнс, Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. М. : Ёксмо, 2007. 960 с.

⁴¹⁶ Грошово-кредитна статистика. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms> (дата звернення 25.10.2021).

Таблиця 3.20.

Лінійна функція залежності граничної схильності до заощаджень домогосподарств у формі депозитів від індексу споживчих цін на макроекономічному рівні за 2001–2020 рр.^{1*}

Показники	2001	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020
Індекс споживчих цін, % x	106,1	99,4	112,3	111,6	122,3	109,1	99,8	124,9	112,4	109,8	105
Гранична схильність до депозитів (y)	0,21	0,1	0,18	0,31	0,23	0,3	0,28	0,74	0,12	0,06	0,51
<p align="center">Параметри лінійної функції</p> $n = 20; \sum x = 2226,3; \sum y = 5,53; \sum xy = 606,75; \sum x^2 = 249759,4; (\sum x)^2 = 495641,7$ $\bar{x} = 111,32; \bar{y} = 0,28$ $a = \frac{n\sum xy - \sum x \sum y}{n\sum x^2 - (\sum x)^2} = \frac{20 \cdot 606,75 - 2226,3 \cdot 5,53}{20 \cdot 249759,4 - 495641,7} = -0,004$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n} = \frac{5,53 - (-0,004) \cdot 2226,3}{20} = 0,77$ $y = ax + b = -0,004x + 0,77$											

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{417 418}

Лінійна функція залежності зміни заощаджень домогосподарств відповідно до зміни доходу має такий вигляд:

$$y = -0,004x + 0,77 \quad (3.77)$$

На основі даних таблиці 3.20 для періоду 2001–2020 рр. коефіцієнт еластичності між досліджуваними факторами дорівнює:

$$\varepsilon = -0,004 \frac{2226,3}{5,53} = -1,78 \quad (3.78)$$

Аналіз даних дозволяє нам зробити висновок, що при збільшенні інфляції на 1%, гранична схильність до заощаджень у формі депозитів на макроекономічному рівні скорочувалась на 1,78%. Пояснення даної закономірності дає встановлення щільності зв'язку між факторною ознакою та

⁴¹⁷ Індекс споживчих цін. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 10.03.2022).

⁴¹⁸ Грошово-кредитна статистика. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms> (дата звернення 25.10.2021).

результативною. За формулою (2.12) розділу 2.3 монографії розрахуємо показник кореляції Пірсона:

$$r = \frac{\sum_1^n (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x - \bar{x})^2 \sum_1^n (y - \bar{y})^2}} = \frac{\sum_1^{20} (x - 2226,3)(y - 5,53)}{\sqrt{1938,8 * 1,1}} = \frac{-9}{46,8} = -0,183 \quad (3.79)$$

Таким чином, розраховане нами згідно з даними табл. 3.20 значення індексу кореляції $r = -0,183$ показує, що зв'язок між проаналізованими факторами обернений. Щільність зв'язку між фактором x (індексом споживчих цін) та результативною ознакою y (заощадженнями домогосподарства у формі депозитів) визначимо за допомогою формул (2.13) – (2.15) розділу 2.3 монографії.

У нашому прикладі (за даними табл. 3.15.) загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$) дорівнює:

$$\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{1,1}{20} = 0,057 \quad (3.80)$$

Залишкова дисперсія σ_e^2 , яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (інфляція) дорівнює:

$$\sigma_e^2 = \frac{\sum (y - y_x)^2}{n} = \frac{1}{20} = 0,055 \quad (3.81)$$

Факторну дисперсію визначаємо як різницю між загальною та залишковою дисперсіями:

$$\sigma_{y_x}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 0,057 - 0,055 = 0,002 \quad (3.82)$$

Показник детермінації (R^2) характеризує ту частину варіації результативної ознаки y , яка залежить від варіації факторної ознаки x , і дорівнює:

$$R^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2} = \frac{0,002}{0,057} = 0,034 \quad (3.83)$$

Отже, упродовж 2001–2020 рр. лише 0,3% варіації заощаджень домогосподарств у формі депозитів пояснюється

варіацією зміни інфляції. Індекс кореляції (R) для сукупності даних таблиці 3.15 дорівнює:

$$R = \sqrt{R^2} = \sqrt{0,034} = 0,183 \quad (3.84)$$

Таким чином, значення позитивне розрахованого нами індексу кореляції $|r|$ (формула 3.79) та R (формула 3.84) рівні, що свідчить про лінійність та оберненість зв'язку між досліджуваною нами факторною ознакою x (змінною індексу споживчих цін) та результативною ознакою y – заощадженнями домогосподарств на макроекономічному рівні у формі депозитів. Окрім лінійності зв'язку, ми робимо висновок про його не високу щільність – варіація значень інфляції навколо свого середнього значення зумовлює менше ніж один відсоток варіації значень граничної схильності до заощаджень у формі депозитів та має обернений характер свого впливу. Вплив решти факторів на аналізовану сукупність суттєвий.

Таким чином, проведені розрахунки згідно з даними Державної служби статистики України та Національного банку України за 2001–2020 рр. свідчать про збільшення обсягів доходів домогосподарств (рис. 3.3), що пояснює зростання обсягів здійснення ними неспоживчих витрат (рис. 3.18.), приріст фінансових активів (табл. 3.9.) та заощаджень у формі депозитів (табл. 3.17.). Спостерігаємо суттєві зміни в строках розміщення депозитів, а саме – зростання короткострокових (до 1 року) вкладів, які у 2020 р. досягнули рівня 89% в національній валюті та 78% в іноземних валютах (табл. 3.18.).

Розраховані показники граничної схильності до здійснення домогосподарствами неспоживчих витрат на мікроекономічному рівні та заощаджень на макроекономічному рівні (табл. 3.13.), та заощаджень у формі депозитів (табл. 3.19.) засвідчили тенденцію, за якої приріст доходів за 2001–2020 рр. переважно домогосподарствами споживається, а не використовується на заощадження. Їх питома вага в загальних витратах домогосподарств складає менш як 10% і з кожної 1 грн приросту власних доходів 18 коп. використовується для здійснення заощаджень у формі депозитів.

Крім того, порівнюючи між собою негативні значення показників еластичності індексу інфляції та заощаджень

($\varepsilon = -4,49$); індексу інфляції та депозитів як однієї із найпоширеніших форм заощаджень ($\varepsilon = -1,78$), робимо висновок, що негативний вплив інфляції на схильність до заощаджень домогосподарств у формі депозитів набагато менший. Попри загальне зменшення схильності до заощаджень домогосподарств як на мікроекономічному, так і макроекономічному рівні, депозити й надалі залишаються для них найпривабливішим фінансовим інструментом.

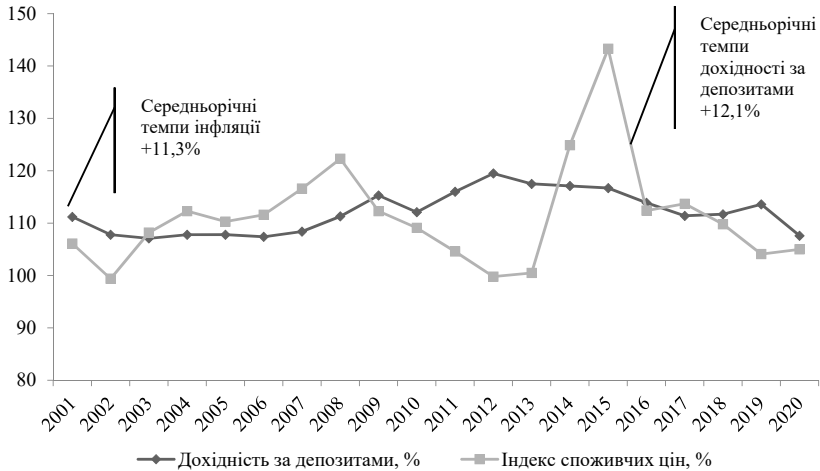
Напрям взаємодії показників інфляції (індексу споживчих цін) та приростів фінансових активів і депозитів домогосподарств (їхні заощадження на макроекономічному рівні), а саме – його негативні значення, підтверджує висунуту нами в розділі 1 монографії гіпотезу, про те, що за умови низьких відсоткових ставок в економіці, які стануть результатом нижчих від наявних у 2001–2020 рр. темпів знецінення грошей (інфляції), стимулів до здійснення заощаджень домогосподарствами стане більше.

За даними Національного банку України (щодо розміру відсоткових ставок фінансових установ за залученими депозитами домогосподарств) та Державної служби статистики України (щодо індексу споживчих цін) на рис. 3.21. представимо динаміку даних показників за 2001–2020 рр. станом на грудень відповідних років. Це дозволить здійснити унормування номінальних доходів домогосподарств від використання заощаджень у формі депозитів на індекс інфляції (споживчих цін).

Дані рис. 3.21. показують, що згідно з даними Державної служби статистики та Національного банку України за 2001–2020 рр. розмір щорічного доходу від заощаджених коштів у формі депозиту (+12,1%) майже ідентичний до показника інфляції (+11,3%). У 2008–2015 рр. спостерігався період сильної волатильності (2009–2014 рр. дохідність за депозитами перевищувала інфляцію; у 2008 р., 2014–2015 рр. інфляція перевищувала дохід за депозитами) досліджуваних показників. На ці тенденції об'єктивно вплинули економічна та соціальна нестабільність в Україні (світова економічна криза, Революція Гідності, анексія Автономної Республіки Крим, частини Донецької та Луганської областей через воєнні дії

російської федерації). В інші періоди часу, рівномірного розвитку економіки та стабільної політичної ситуації зміни показників «дохід – інфляція» були співмірні й практично рівні.

Рис. 3.21. Динаміка дохідності за депозитами та індексу споживчих цін за 2001-2020 рр. *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі 419 420 421 422 423

Дані рис. 3.21. дозволяють нам зробити висновок, що без ризикові заощадження у формі депозитів можуть зберегти кошти домогосподарств від їх знецінення впродовж року; реальний дохід, що суттєво перевищував би рівень ін-

⁴¹⁹ Індекс споживчих цін. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 10.03.2022).

⁴²⁰ Грошово-кредитна статистика. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms> (дата звернення 25.10.2021).

⁴²¹ Спеціальний стандарт поширення даних / проценті ставки. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sdds> (дата звернення 12.04.2022).

⁴²² Статистика фінансових ринків. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial#2fs> (дата звернення 12.04.2022).

⁴²³ Річний звіт Національного банку України за 2005 рік. Департамент статистики та звітності. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/A_report_2005.pdf?v=4 (дата звернення 12.04.2022).

фляції, такий фінансовий інструмент забезпечити домогосподарствам не може.

Як зазначено нами у п. 2.3 монографії, одним із безризикових фінансових інструментів із гарантованою дохідністю (відсотковою ставкою або купоном) є облігації внутрішньої державної позики України (ОВДП)⁴²⁴. Згідно з чинним законодавством суттєвою відмінністю даного інструменту від депозиту є відсутність оподаткування отриманого доходу по ОВДП податком на доходи фізичних осіб чи військовим збором⁴²⁵. Єдиним недоліком використання облігацій є недоступність для більшості домогосподарств: мінімальний розмір інвестицій встановлюється кожним банком – первинним дилером індивідуально і становить від 100 тис. грн. (АТ Приватбанк) до 500 тис. грн. (АТ Райффайзенбанк Аваль).

На рис. 3.22. представимо динаміку показників дохідності за ОВДП та індексу споживчих цін за 2004–2020 рр. Дані рис. 3.22. свідчать про дохідність за ОВДП (середньорічні темпи дохідності +11,6%) нижчу від рівня інфляції (відповідно +12,5%). При цьому, якщо крива дохідності ОВДП несильно варіюється навколо свого середнього значення упродовж аналізованого періоду, то крива індексу споживчих цін відображає в собі сильні коливання показника (особливо у 2010–2015 рр.).

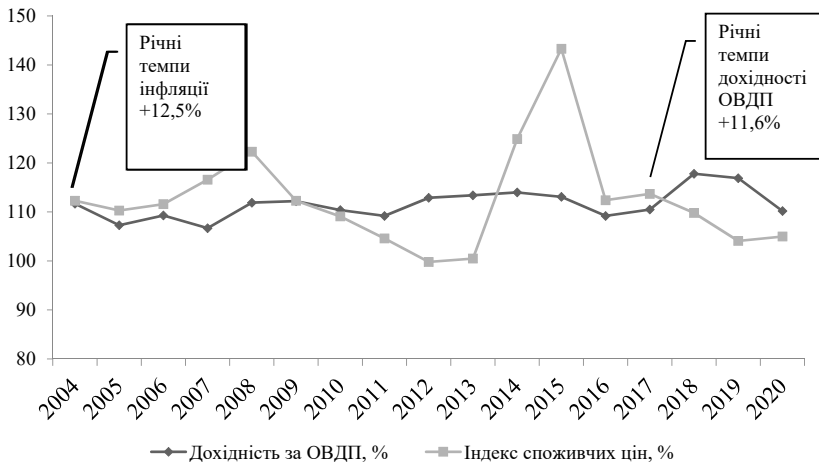
Кожен із розглянутих нами безризикових фінансових інструментів для здійснення заощаджень домогосподарств має свої переваги на недоліки:

- а) депозити є поширеними через свою доступність; проте дохідність за ними оподатковується податком на доходи фізичних осіб та військовим збором;
- б) облігації ОВДП не були поширені серед домогосподарств через високий поріг входу на цей ринок з боку банків; водночас дохідність за ними не оподатковується податком на доходи фізичних осіб та військовим збором;

⁴²⁴ Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України № 3480-IV 23.02.2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#top> (дата звернення 12.04.2022).

⁴²⁵ Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. Дата оновлення: 01.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#top> (дата звернення 12.04.2022).

в) згідно з проведеним аналізом (рис. 3.21. та рис. 3.22.) обидва інструменти мають середньорічні темпи дохідності, що практично дорівнюють середньорічним темпам інфляції. Тобто основна мета їх використання для домогосподарств – це збереження вартості заощаджених коштів від інфляції.

Рис. 3.22. Динаміка дохідності за ОВДП та індексу споживчих цін за 2004-2020 рр. *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{426 427 428}

Ще одним безризиковим фінансовим інструментом заощаджень домогосподарств є внески до недержавних пенсійних фондів, які почали функціонувати в Україні з 2004 р. ⁴²⁹

⁴²⁶ Індекс споживчих цін. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 10.03.2022).

⁴²⁷ Статистика фінансових ринків. Фондовий ринок. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial#2fs> (дата звернення 13.04.2022).

⁴²⁸ Первинний ринок ОВДП. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/primary-ovdp-chart?date=14.12.2004&valcode=UAH> (дата звернення 13.04.2022).

⁴²⁹ Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 29.05.2003 р. № 1057-IV. Дата оновлення: 16.11.2017 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1057-15> (дата звернення 14.04.2022).

і є організаційною основою третього рівня пенсійної системи країни. Станом на 31.12.2020 р. в Державному реєстрі фінансових установ містилася інформація про 63 недержавні пенсійні фонди та 20 їх адміністраторів. Найбільша кількість таких фондів зосереджена у м. Києві – 40, або 69,0% від загальної кількості наявних фондів^{430 431}.

На думку Виговської В., яку ми повністю поділяємо, перевагами недержавного пенсійного забезпечення є «можливості отримання визначеного обсягу пенсійних виплат незалежно від зміни демографічної структури суспільства, стану економіки; успадкування пенсійних накопичень; інвестування пенсійних заощаджень у різні види активів для отримання додаткових доходів у майбутньому тощо»⁴³². Чинне законодавство чітко регламентує склад та структуру використання активів недержавних пенсійних фондів, що дозволило Свиридовській А. О. сформулювати тезу, що «недержавні пенсійні фонди належать до найконсервативнішого типу інституційних інвесторів. Нові фінансові інструменти, інвестування в які може бути рекомендоване для НПФ, мають відповідати досить жорстким вимогам»⁴³³. Поділяють думку про консервативність інвестиційних портфельів вітчизняних недержавних пенсійних фондів Штепенко К. П. та Деркаченко А. В., які відзначили, що «стратегія інвестування недержавних пенсійних фондів є більш консервативною, ніж у інших фінансових установ»⁴³⁴; Похилько С. В., Миргородська В. С., порівнявши типи інвестиційних портфельів країни ЄС та України, визначили останні як «найбільш стримані

⁴³⁰ Реєстр недержавних пенсійних фондів. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/reiestr-nederzhavnykh-pensiinykh-fondiv/> (дата звернення 14.04.2022).

⁴³¹ Аналітичні дані щодо ринку накопичувального пенсійного забезпечення. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. URL : <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/#tab-5> (дата звернення 14.04.2022).

⁴³² Виговська В. Сучасні проблеми розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2020. № 4(24). С. 170–178.

⁴³³ Свиридовська А. О. Інвестиційна діяльність недержавних пенсійних фондів в Україні. Наукові праці НДФІ, 2016. № 4 (77). С. 148–157.

⁴³⁴ Штепенко К.П., Деркаченко А.В. Аналіз діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні. «Молодий вчений», 2016. № 12.1 (40). С. 1006–1010.

(консервативні)»⁴³⁵. За даними Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку станом на 31.12.2020 напрямки інвестування пенсійних активів недержавних пенсійних фондів в Україні стали: державні цінні папери (47,3%); депозити в банках (38,8%); облігації підприємств, емітентами яких є резиденти України (5,4%); облігації внутрішніх місцевих позик (2,7%); об'єкти нерухомості (2,5%); інші (банківські метали, дебіторська заборгованість тощо) (3,3%)⁴³⁶. Таким чином, заощаджуючи кошти в недержавні пенсійні фонди, домогосподарство укладає пенсійний контракт із чітко визначеними, консервативними напрямками інвестування своїх коштів; законодавчою нормою заборони банкрутства даного фонду; гарантованістю повернення коштів у формі пенсійних виплат (особисто або через успадкування членам домогосподарства). Тому внески до недержавних пенсійних фондів ми розглядаємо як безризиковий фінансовий інструмент для заощаджень домогосподарств.

За період 2009–2020 рр. на підставі аналітичних даних Національної комісії із цінних паперів та фондового ринку, Української асоціації інвестиційного бізнесу⁴³⁷, Компанії з управління активами «Інвестиційний Капітал Україна»⁴³⁸ та Державної служби статистики України⁴³⁹ на рис. 3.23. порівнюємо дохідність недержавних пенсійних фондів з індексом споживчих цін. Це дозволить зробити висновки про при-

⁴³⁵ Похилько С. В., Миргородська В. С. Аналіз ефективності недержавних пенсійних фондів України і напрями її підвищення з урахуванням інноваційних підходів країн ЄС. *Інфраструктура ринку*, 2019, № 37. С. 643–651.

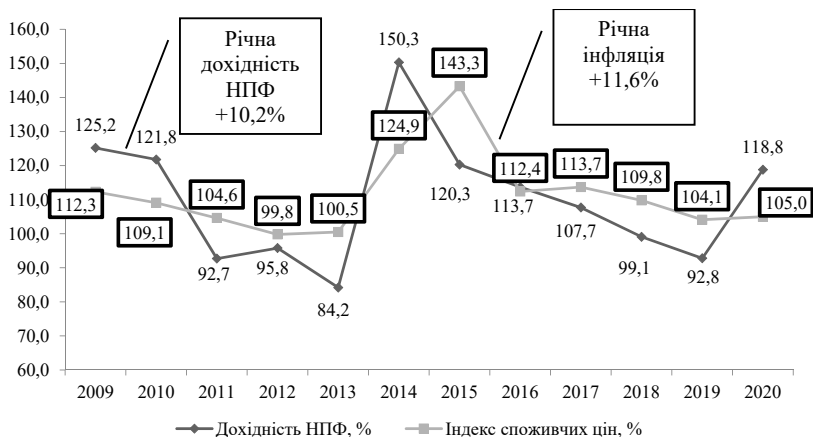
⁴³⁶ Аналітичні дані щодо ринку накопичувального пенсійного забезпечення. *Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку*. URL : <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/#tab-5> (дата звернення 14.04.2022).

⁴³⁷ Квартальна статистика НПФ в управлінні. *Українська асоціація інвестиційного бізнесу (УАІБ)*. URL : <https://www.uaib.com.ua/analituaib/archive/analit-npf> (дата звернення 14.04.2022).

⁴³⁸ Результати діяльності НПФ. *Компанія з управління активами «Інвестиційний Капітал Україна»*. URL : <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1iFGRZrGY5Z18VWF4DTdUaLc8BYdkwfm1xpNqx71N4/edit#gid=0> (дата звернення 14.04.2022).

⁴³⁹ Індекс споживчих цін. *Державна служба статистики України*. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 10.03.2022).

бутковість пенсійних внесків як безризикового фінансового інструменту.

Рис. 3.23. Динаміка дохідності недержавних пенсійних фондів та індексу споживчих цін за 2009–2020 рр. *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{440 441 442 443}

Дані рис. 3.23. свідчать про нестабільність показника дохідності недержавних пенсійних фондів – від +50,3% у 2014 р. до -15,8% у 2013 р.; значення індексу споживчих цін за аналізований період не варіювалось більше ніж 10% навколо свого середнього значення. Рівень дохідності недержавних пенсійних фондів виявився меншим від рівня інфляції впродовж 7 років із проаналізованої нами в сукупності

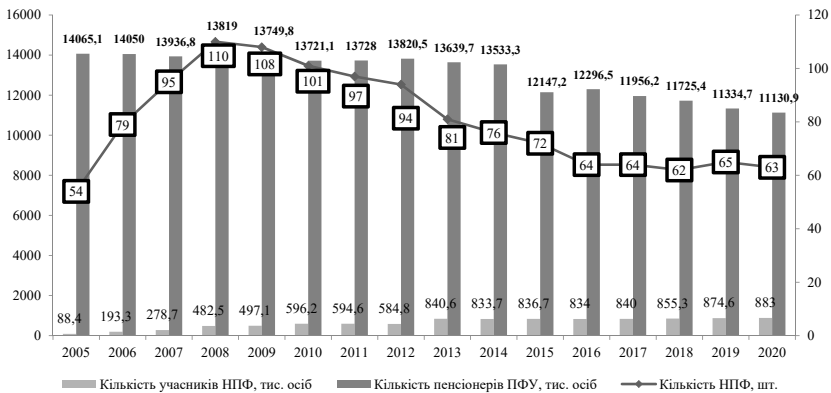
⁴⁴⁰ Індекс споживчих цін. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 10.03.2022).

⁴⁴¹ Аналітичні дані щодо ринку накопичувального пенсійного забезпечення. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. URL : <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/#tab-5> (дата звернення 14.04.2022).

⁴⁴² Квартальна статистика НПФ в управлінні. Українська асоціація інвестиційного бізнесу (УАІБ). URL : <https://www.uaib.com.ua/analituaib/archive/analit-npf> (дата звернення 14.04.2022).

⁴⁴³ Результати діяльності НПФ. Компанія з управління активами «Інвестиційний Капітал Україна». URL : <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1iFGRZrGY5Zl8VWFW4DTdUaLc8BYdkfwfm1xpNqx71N4/edit#gid=0> (дата звернення 14.04.2022).

12 років; при цьому всі роки із негативними значеннями дохідності припали на період 2011–2019 рр. Такі зміни зумовили стан, за якого у 2009–2020 рр. дохідність фондів (+10,2%) була нижчою від рівня інфляції (+11,6%). Враховуючи, що пенсійні виплати з недержавних пенсійних фондів для їх отримувачів оподатковуються податком на доходи фізичних осіб та військовим збором, реальна дохідність за таким видом заощаджень за останні десять років близько 8%. На рис. 3.24. проаналізуємо динаміку кількості недержавних пенсійних фондів в Україні, їхніх учасників та кількості пенсіонерів державної солідарної пенсійної системи.

Рис. 3.24. Динаміка кількості недержавних пенсійних фондів, учасників недержавних пенсійних фондів та кількості пенсіонерів Пенсійного фонду України за 2005–2020 рр. *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ⁴⁴⁴ 445

Дані рис. 3.24. свідчать про те, що станом на кінець 2020 р. загальна кількість учасників НПФ складала 8% від кількості пенсіонерів державної солідарної пенсійної сис-

⁴⁴⁴ Квартальна статистика НПФ в управлінні. Українська асоціація інвестиційного бізнесу (УАІБ). URL : <https://www.uaib.com.ua/analituaib/archive/analit-npf> (дата звернення 14.04.2022).

⁴⁴⁵ Середній розмір місячної пенсії та кількість пенсіонерів. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 14.04.2022).

теми, а кількість недержавних пенсійних фондів майже ідентична показнику 2005 р. (60 фондів); зазначимо, що за період 2013–2020 рр. кількість учасників таких фондів практично не змінилась – 850 тис. осіб. Додатково зауважимо, що станом на 2020 р. сумарна вартість пенсійних внесків до недержавних пенсійних фондів України склала 2,4 млрд грн⁴⁴⁶, що дорівнює 0,7% видатків державного Пенсійного фонду України (бюджет останнього становить 338,9 млрд грн)⁴⁴⁷. Тобто, дані кількості та динаміки учасників недержавних пенсійних фондів з початку запровадження третього рівня пенсійної системи (2005 р.), вартості їхніх активів не дозволяють нам зробити висновок про поширення даного фінансового інструменту як безризикової форми заощадження.

Загалом серед проаналізованих нами безризикових інструментів – депозитів, облігацій внутрішньої державної позики та доходності за внесками до недержавних пенсійних фондів останні показують найнижчі рівні; водночас доходності всіх розглянутих форм безризикових заощаджень практично аналогічні показнику інфляції. Тому зробити висновок про реальну доходність таких фінансових інструментів у структурі заощаджень вітчизняних домогосподарств немає підстав.

Страховання життя є одним із безризикових фінансових інструментів заощаджень домогосподарств. Наша позиція про його безризиковість ґрунтується на положеннях чинного законодавства: регламентує рівень гарантованого інвестиційного доходу за таким видом страхування (якщо є накопичувальна складова договору страхування); гарантії виплат у випадку дожиття страхувальника; можливість успадкування

---

⁴⁴⁶ Квартальна статистика НІФ в управлінні. *Українська асоціація інвестиційного бізнесу (УАІБ)*. URL : <https://www.uaib.com.ua/analituaib/archive/analit-npf> (дата звернення 14.04.2022).

⁴⁴⁷ Про бюджет Пенсійного фонду України на 2020 р. : Постанова Кабінету Міністрів України № 22 від 24.01.2020 р. *Кабінет Міністрів України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/22-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 14.04.2022).

накопичених страхових сум⁴⁴⁸. На думку ряду дослідників, за позитивними рисами, страхування життя є більш привабливим, ніж банківський депозит. Зокрема, Галушак В. В. зазначає, що «якщо порівняти ці два продукти (*банківський депозит і страхування життя – прим. автора*), можна сказати, що страхування за своїми якостями є значно привабливішим інструментом». Крім того, на думку автора, «модель роботи будь-якої компанії зі страхування життя така, що вона вже за своєю сутністю не може стати банкрутом»⁴⁴⁹. Журавка Ф. О., Журавка О. С. та Небаба Н. О. підкреслюють важливість страхування життя не лише для домогосподарств, але й для держави, адже, на їхню думку, розвиток сфери «сприяє зменшенню навантаження на державні соціальні фонди, розширює обсяги соціальних гарантій, важливе значення має у сфері добровільного пенсійного забезпечення, де страхові компанії успішно конкурують з недержавними пенсійними фондами та банками»⁴⁵⁰. Розширюють межі розуміння значення страхування життя Адамович В., Васильчишин О., які вважають, що «...компанії зі страхування життя повинні становити основу третього рівня пенсійного забезпечення громадян»⁴⁵¹.

На рис. 3.25. проаналізуємо обсяги платежів та виплат зі страхування життя вітчизняних домогосподарств та кількості страховиків, які здійснюють даний вид страхування. Це дозволить оцінити масштаби поширення серед домогосподарств даного виду безризикового фінансового інструменту заощаджень.

---

⁴⁴⁸ Про страхування : Закон України від 18.11.2021 р. № 1909-IX. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#top> (дата звернення 17.04.2022)

⁴⁴⁹ Галушак В. Страхування життя: переваги та недоліки його розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*, 2018. № 29. Ч. 2. С. 87–90.

⁴⁵⁰ Журавка Ф., Журавка О., Небаба Н. Проблемні аспекти сталого розвитку вітчизняного ринку страхування життя в умовах глобалізації. *Інвестиції: практика та досвід*, 2019. № 5. С. 5–8.

⁴⁵¹ Адамович В., Васильчишин О. Проблеми розвитку страхування життя як соціально значимого виду страхування. *Forinsurer*. URL : <https://forinsurer.com/public/02/11/23/118> (дата звернення 17.04.2022).

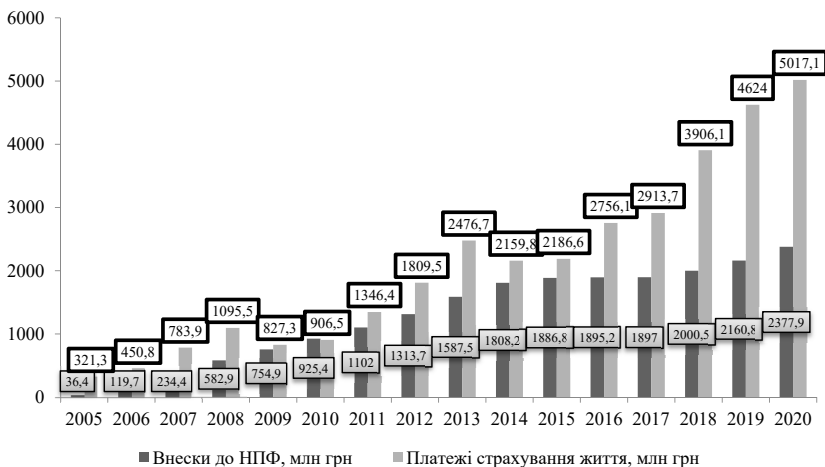
Рис. 3.25. Динаміка платежів та виплат зі страхування життя та кількості страховиків, які здійснюють такий вид страхування за 2001–2020 рр. *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі⁴⁵²

Наведені дані свідчать про суттєве зростання впродовж 20 проаналізованих нами років обсягів як платежів (від 15,7 млн грн у 2001 р. до 5 млрд грн у 2020 р.), так і виплат (відповідно від 4,8 млн грн до 648,7 млн грн) по страхуванню життя. Якщо у 2001 р. виплати складали 30,6% отриманих страховиками платежів, то у 2020 р. вдвічі менше – 12,9%, що опосередковано підтверджує висунуту дослідниками тезу про надійність даного виду інвестицій та відсутність перспектив погіршення фінансового стану страховиків у цьому виді страхування. Щодо динаміки кількості страховиків, то вона неоднозначна: період бурхливого зростання їх чисельності – до 72 у 2003–2010 рр. змінився поступовим їх скороченням – до 20 (станом на кінець 2020 р.).

⁴⁵² Статистика страхового ринку України за 2001–2020 рр. *Forinsurer*. URL : <https://forinsurer.com/stat> (дата звернення 17.04.2022).

З метою визначення тенденції розвитку на рис. 3.26. представимо динаміку внесків до недержавних пенсійних фондів на платежів зі страхування життя за 2005–2020 рр. Розраховані дані свідчать про однозначну тенденцію переважання обсягів страхування життя над внесками до недержавних пенсійних фондів як без ризикового фінансового інструменту заощаджень домогосподарств: на кінець 2020 р. страхові компанії акумулювали суму вдвічі більшу, ніж недержавні пенсійні фонди.

Рис. 3.26. Динаміка платежів зі страхування життя та внесків до недержавних пенсійних фондів за 2005–2020 рр. *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{453 454 455}

⁴⁵³ Квартальна статистика НПФ в управлінні. Українська асоціація інвестиційного бізнесу (УАІБ). URL : <https://www.uaib.com.ua/analituaib/archive/analit-npf> (дата звернення 14.04.2022).

⁴⁵⁴ Результати діяльності НПФ. Компанія з управління активами «Інвестиційний Капітал Україна». URL : <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1fFGRZrGY5Zl8VWFw4DTdUaLc8BYdkfwfm1xpNqx7lN4/edit#gid=0> (дата звернення 14.04.2022).

⁴⁵⁵ Статистика страхового ринку України за 2001–2020 рр. Forinsurer. URL : <https://forinsurer.com/stat> (дата звернення 17.04.2022).

Таким чином, ідея частини дослідників фінансового ринку про те, що страхування життя (у своїй накопичувальній складовій) не лише конкурує із пенсійними внесками, але також є нехай формальною, але вагомою частиною третього рівня пенсійної системи країни, знайшла своє пряме підтвердження.

Окремою перевагою страхування життя серед інших безризикових фінансових інструментів заощаджень є наявність для страхувальників гарантованого інвестиційного доходу. Зокрема, стаття 9 Закону України «Про страхування» визначила, що інвестиційний дохід у даному класі страхування ділиться на такі частини:

- 1) гарантована величина інвестиційного доходу розміром не більше 4% річних;
- 2) додатковий інвестиційний дохід від розміщення коштів страхових резервів зі страхування життя за вираженням витрат страховика на ведення справи в розмірі до 15 відсотків отриманого інвестиційного доходу⁴⁵⁶. Опираючись на звітні дані щодо складу та структури резервів зі страхування життя, а саме, що 75% їх загальної суми становлять банківські депозити (45%) та облігації внутрішньої державної позики (30%)⁴⁵⁷, розрахуємо середній рівень дохідності від інвестування коштів страховиками життя за 2005–2020 рр.

На рис. 3.27. представимо динаміку показників інвестиційної дохідності страхування життя (як середньозважене арифметичне від 60% дохідності по депозитах, 40% дохідності по ОВДП і 4% гарантованого чинним законодавством інвестиційного доходу) та індексу споживчих цін за 2004–2020 рр. Наведені дані рис. 3.27. свідчать, що завдяки гарантованій дохідності в 4% страхування життя дозволяє отримати додатковий інвестиційний дохід, який перевищуватиме рівень інфляції. Так, середньорічні темпи інфляції у 2004–2020 рр.

⁴⁵⁶ Про страхування : Закон України від 18.11.2021 р. № 1909-IX. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#top> (дата звернення 17.04.2022).

⁴⁵⁷ Статистика страхового ринку України за 2001–2020 рр. *Forinsurer*. URL : <https://forinsurer.com/stat> (дата звернення 17.04.2022).

Рис. 3.27. Динаміка дохідності зі страхування життя та індексу споживчих цін за 2009–2020 рр. *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{458 459 460 461 462 463 464 465}

склали +12,5%, тоді як дохідність за страхуванням життям – +16,2%. При цьому варіативність останньої набагато менша,

⁴⁵⁸ Індекс споживчих цін. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 10.03.2022).

⁴⁵⁹ Грошово-кредитна статистика. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms> (дата звернення 25.10.2021).

⁴⁶⁰ Спеціальний стандарт поширення даних / проценті ставки. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sdds> (дата звернення 12.04.2022).

⁴⁶¹ Статистика фінансових ринків. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial#2fs> (дата звернення 12.04.2022).

⁴⁶² Річний звіт Національного банку України за 2005 рік. Департамент статистики та звітності. *Національний банк України*. URL: https://bank.gov.ua/admin/uploads/article/A_report_2005.pdf?v=4 (дата звернення 12.04.2022).

⁴⁶³ Статистика фінансових ринків. Фондовий ринок. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial#2fs> (дата звернення 13.04.2022).

⁴⁶⁴ Первинний ринок ОВДП. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/primary-ovdp-chart?date=14.12.2004&valcode=UAH> (дата звернення 13.04.2022).

⁴⁶⁵ Статистика страхового ринку України за 2001–2020 рр. *Forinsurer*. URL: <https://forinsurer.com/stat> (дата звернення 17.04.2022).

ніж варіативність індексу споживчих цін, тобто дохідність страхування життя є відносно стабільною величиною й у жодному з аналізованих років не була меншою за 11%.

Дані про дохідність безризикових фінансових інструментів заощаджень домогосподарств представлених на рис. 3.21. (банківських депозитів), рис. 3.22. (облігацій внутрішньої державної позики), рис. 3.23. (недержавних пенсійних фондів), рис. 3.27. (страхування життя) та індексу споживчих цін, дає підстави стверджувати, що страхування життя, завдяки гарантованому рівню інвестиційного доходу, є найбільш прибутковим. Натомість, внески до недержавних пенсійних фондів були найменш прибутковим фінансовим інструментом.

Зазначимо, що дохідність усіх розглянутих нами форм безризикових заощаджень дорівнює (або майже дорівнює) показнику інфляції, вираженому через зміну індексу споживчих цін. Тому робити висновок про їх реальну дохідність у структурі заощаджень вітчизняних домогосподарств немає підстав. Таким чином, забезпечуючи захист грошових коштів домогосподарств від знецінення, такі інструменти слугують для вирішення відмінних від економічних цілей домогосподарств: матеріального забезпечення до досягнення непрацездатного віку; несприятливих обставин життя (хвороба, смерть) тощо. Завдання реальної дохідності від використання заощаджень домогосподарств повинні вирішити їх ризикові інвестиції в цінні папери (акції), валюту (готівкову або валютні депозити) та дорогоцінні метали. У наступному пункті монографії розглянемо особливості формування інвестиційного потенціалу вітчизняних домогосподарств за допомогою ризикових фінансових інструментів.

3.4. Формування інвестиційного потенціалу домогосподарств

В умовах економічної та воєнної нестабільності в Україні у 2001–2020 рр. (світової економічної кризи, анексії Автономної Республіки Крим та збройної агресії російської феде-

рації) домогосподарства не стали тим суб'єктом у фінансовій сфері, який би забезпечував як власний, так і соціально-економічний розвиток держави.

Це відбувалось на тлі як негативних (девальвації національної грошової валюти, інфляції, скорочення зайнятості, кількості домогосподарств, середнього розміру домогосподарства тощо) так і позитивних (зростання в абсолютних розмірах доходів, витрат, неспоживчих витрат, депозитів домогосподарств) тенденцій і призвело до зменшення приросту фінансових активів останніх на макроекономічному рівні. Паралельне існування тенденцій – зростання доходів, витрат, з одного боку, і скорочення фінансових активів, з іншого, дозволяє нам стверджувати, що управління фінансовими ресурсами домогосподарств не є результативним.

На сучасному етапі розвитку фінансових відносин в Україні питання інвестиційного потенціалу домогосподарств стоїть досить гостро. Саме розв'язання цього питання дасть можливість домогосподарствам зробити впевнений крок уперед у власному економічному зростанні, підвищенні рівня життя та зрештою сприятиме покращенню власного фінансового стану в довгостроковій перспективі. За роки незалежності нашої держави та здобуття нею статусу країни з ринковою економікою так і не вдалося побудувати фінансовий ринок із широким обігом державних та приватних цінних паперів (акцій, облігацій) і можливістю вільного доступу до нього домогосподарств. Це, безумовно, впливає на якість і результативність управління заощадженнями домогосподарств, обмежуючи інструменти для здійснення яких до депозитів у фінансових установах. Виникають проблеми, пов'язані з неактивним поширенням функцій фінансових посередників при умові небажання управляти своїми фінансовими ресурсами домогосподарствами самостійно.

Питання фінансового потенціалу домогосподарств загалом та їхнього інвестиційного потенціалу зокрема є надзвичайно важливим, тому провідні вітчизняні та іноземні науковці не припиняють дискусій навколо цієї проблематики. Огляд літературних джерел щодо розкриття проблеми інвестиційного потенціалу домогосподарств показав, що вона по-

требує додаткового дослідження. Як правило, більшість досліджень ґрунтуються на негативному аспекті даного явища, а сам *потенціал* зазвичай відносять до нереалізованих на цей момент можливостей, які виникають у результаті недосконалого управління фінансовими ресурсами домогосподарств. З цього приводу повністю погоджуємося з етимологією даного поняття, яке визначається у словнику української мови як «приховані здатності, сили для якої-небудь діяльності, що можуть виявитися за певних умов»⁴⁶⁶.

Огляд наукової літератури із зазначеної проблематики показує, що в переважній більшості досліджень розкривається поняття фінансового потенціалу домогосподарств, рідше – їх інвестиційного потенціалу.

Так, Люткевич О. розглядає фінансовий потенціал домогосподарств «як сукупність фінансових ресурсів домогосподарств у вигляді заощаджень, різних фінансових інструментів і джерел, ... *можуть* бути мобілізовані, накопичені та ефективно використані»⁴⁶⁷. У такому ж напрямі, як «сукупність наявних та потенційних фінансових ресурсів, що *можуть* бути мобілізовані та реалізовані .... для забезпечення сталих темпів економічного зростання», розглядає теоретико-концептуальні засади фінансового потенціалу Свірський В.⁴⁶⁸. Заслуговує на увагу авторський підхід, згідно з яким фінансовий потенціал як поняття є ширшим за бюджетний і податковий потенціал, але вужчим за інвестиційний і економічний потенціал суб'єктів фінансової системи країни.

Своєю чергою Вдовиченко А. аргументує, що фінансовий потенціал населення є «неорганізованими (готівковими) заощадженнями, що лише *потенційно можуть* бути конвертовані в організовану форму і виступити ресурсною базою

---

466 Тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/stan> (дата звернення 30.03.2022).

467 Люткевич О. М. Ідентифікація фінансового потенціалу домашніх господарств регіону. *Регіональна економіка*. №1, 2011. С. 72–78.

468 Свірський В. С. Фінансовий потенціал: теоретико-концептуальні засади. *Світ фінансів*. № 4 (13), 2007. С. 43–51.

для подальших інвестицій»⁴⁶⁹. Такий підхід дає можливість конкретизувати роль заощаджень для кожного домогосподарства – вони можуть бути трансформовані в інвестиції. Продовжує ідею трансформації Мешко Н., яка характеризує інвестиційно-інноваційний потенціал «максимальною спроможністю .... генерувати інвестиційні ресурси та трансформувати їх в інноваційні продукти та процеси ... забезпечуючи стає економічне зростання»⁴⁷⁰. Автори роблять акцент на системі розподілу заощаджень домогосподарств, яка відображає їх рух. Але вони не аргументують, яка саме частина заощаджень перерозподіляється і включається до інвестицій, і не пояснюють, у який спосіб (якими фінансовими інструментами) заощаджені кошти домогосподарств перетворюються на інвестиції.

Під трансформацією заощаджень домогосподарств в інвестиції розуміє «механізм перетворення тимчасово вільних коштів (грошових ресурсів) домогосподарств у фінансові та нефінансові (матеріальні і нематеріальні) активи з метою отримання майбутнього доходу на ці вкладення» Кізіма Т.⁴⁷¹. Згідно з авторським підходом, заощадження трансформуються в інвестиції прямим методом (безпосередньо від домогосподарства до інвестора) або опосередкованим (коли зв'язок між інвесторами та позичальниками реалізується через фінансових посередників (банки, інвестиційні, страхові компанії, недержавні пенсійні фонди тощо). Водночас ми не поділяємо думку автора про те, що «основною метою інвестування готівкової національної та іноземної валюти є не стільки отримання доходу, скільки збереження її вартості в умовах інфляції». На наш погляд, мета інвестування саме полягає в отриманні доходу понад рівень інфляції; сам процес інвестицій супроводжується нестабільністю, і саме *ризик* є тим поняттям, що не лише визначає процес інвестування,

⁴⁶⁹ Вдовиченко А. Реалізація фінансового потенціалу населення: міжнародні зіставлення в контексті інноваційного розвитку. *Наука молода*. № 11, 2009. С. 147–153.

⁴⁷⁰ Мешко Н. П. Механізм управління інвестиційно-інноваційним потенціалом: макrorівень : *монографія*. Дніпро : Наука і освіта, 2004. 272 с.

⁴⁷¹ Кізіма Т. О. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики: дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Тернопіль, 2011. 467 с.

але й відрізняє його від заощаджень, які за своєю суттю є безризиковими. Основним завданням заощаджень ми бачимо збереження вартості в умовах інфляції, а інвестицій – її примноження.

Схожий підхід викладено в Пасажко Т., який класифікував заощадження за типом та гарантованістю доходу, строками та наявністю фінансових посередників на пасивні, умовно-активні заощадження та активні. Останні здійснюються у формі інвестування коштів у різноманітні фінансові інструменти або в прямі інвестиції, для яких не гарантується дохід⁴⁷². З огляду на це наведемо думку Власової І., яка стверджує, що заощадження населення стають інвестиціями лише після проходження таких етапів: 1) вкладення заощаджень на депозитні рахунки інститутів кредитно-банківської системи і в цінні папери; 2) видача інститутами кредитно-банківської системи інвестиційних кредитів за рахунок залучених засобів і / або вкладення їх у довгострокові цінні папери; 3) інвестування в основні фонди коштів, залучених компаніями за допомогою довгострокових банківських кредитів і емітованих цінних паперів⁴⁷³. На наш погляд, цей підхід є загальним і потребує уточнення щодо визначення суб'єктів, між якими виникають такі правовідносини (домогосподарства → фінансові інституції → інвестори), та що є результатом їх взаємодії.

Взаємодію між домогосподарствами, які заощаджують кошти, та інвесторами описує Одінцева Т., яка, по-перше, обґрунтовує тезу, що заощадження домашніх господарств виступають як позичковий капітал, який стимулює комерційні банки та підприємства надавати позики від свого імені інвесторам; по-друге, вважає перетворення заощаджень в інвестиції залежить від збалансованості сукупного попиту та сукупної пропозиції⁴⁷⁴. Поділяючи останню тезу, вва-

⁴⁷² Пасажко Т. Шляхи вдосконалення фінансового механізму трансформації заощаджень населення в інвестиційні ресурси економіки України. *Інвестиції: практика та досвід*. № 10, 2015. С. 85–89.

⁴⁷³ Власова І. В. Заощадження населення як інвестиційний ресурс економіки. *Економіка: теорія та практика*. № 2, 2016. С. 4–7.

⁴⁷⁴ Одінцева Т. М. Заощадження населення як джерело інвестиційних ресурсів української економіки. *Бізнес Інформ*. № 7, 2014. С. 89–92

жаємо, що позиція автора логічно повинна бути доповнена роз'ясненням, як саме відбувається процес збалансованості сукупного попиту та сукупної пропозиції.

Тропіна В. розглядає трансформацію заощаджень населення в інвестиційний потенціал, а потім в інвестиції у фінансовому секторі як багатоступінчастий процес, у який залучається велика кількість учасників та який опосередковується дедалі складнішою структурою фінансових відносин⁴⁷⁵. Цей підхід є досить цікавим, оскільки в такий спосіб автор розглядає механізм трансформації як триаду «заощадження → інвестиційний потенціал → інвестиції».

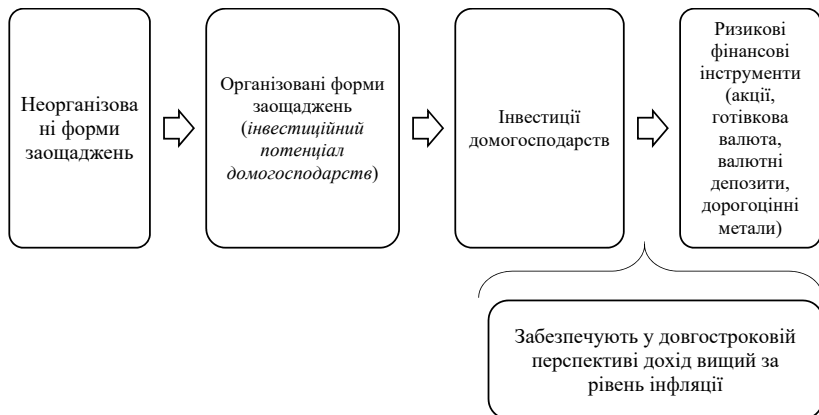
Усі із запропонованих підходів більшою чи меншою мірою розглядають інвестиційний потенціал домогосподарств як їх *можливу* участь заощадженими коштами на фінансовому ринку країни. Однак вважаємо за необхідне надати власний підхід до трактування поняття «інвестиційного потенціалу домогосподарств», який, на відміну від наявних, відображатиме призначення інвестицій та очікуваний результат.

Під інвестиційним потенціалом домогосподарств пропонуємо вважати обсяг їх готівкових ресурсів поза межами депозитних корпорацій, який може бути використаний для здійснення інвестицій – придбання ризикових фінансових інструментів (акцій, готівкової валюти, валютних депозитів, дорогоцінних металів) і забезпечить у довгостроковій перспективі (понад 20 років) дохід, вищий за рівень інфляції. Таким чином, інвестиції – це реалізований на практиці інвестиційний потенціал домогосподарств. Саме поняття *ризик* як імовірності не отримати запланований рівень доходу дозволяє нам виокремлювати інвестиції як один із напрямів використання коштів домогосподарств, що залишаються в їх розпорядженні після споживання та сплати податків. Іншим напрямом використання таких коштів є *безризикові* заощадження із гарантованим рівнем доходу, основні форми яких проаналізовані нами в розділі 3.3 монографії.

---

⁴⁷⁵ Тропіна В. Б. Заощадження населення як основа формування інвестиційного потенціалу домогосподарств. *Економіка та держава*. № 1, 2016. С. 18–21

Такий підхід дозволяє сформулювати тезу про інвестиційний потенціал домогосподарств як перехід від неорганізованої форми заощаджень до організованої (рис. 3.28).

Рис. 3.28. Трансформація інвестиційного потенціалу домогосподарств *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{476 477 478 479}

З огляду на розглянуті в розділі 2.3. монографії ідеї вчених Кізими Т., Вдовиченко А., Єфименко Т., Єрмошенка М., Скірко А., Дмитренко М. та багатьох інших вважаємо, що кількісний вимір інвестиційного потенціалу домогосподарств слід проводити через аналіз готівкових коштів в обігу поза депозитними корпораціями (грошового агрегату M_0). Наша позиція ґрунтується на тому, що інша частина вільних ко-

⁴⁷⁶ Вдовиченко А. Реалізація фінансового потенціалу населення: міжнародні зіставлення в контексті інноваційного розвитку. *Наука молода*. № 11, 2009. С. 147–153.

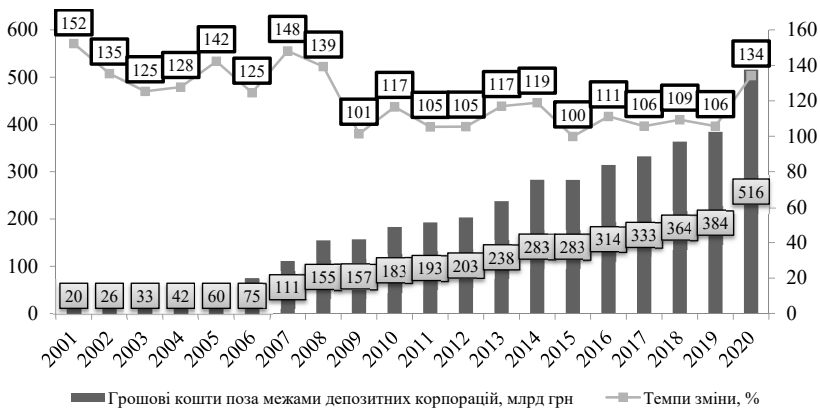
⁴⁷⁷ Кізима Т. О. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики: дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Тернопіль, 2011. 467 с.

⁴⁷⁸ Носова Є. Заощадження домогосподарств як джерело інвестиційних ресурсів в країні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія: Економіка, 2015. № 2 (167). С.73–80.

⁴⁷⁹ Булавінець В.М. Особливості заощаджувальної поведінки домогосподарств в Україні. *Ефективна економіка*. № 12, 2018. URL : DOI: [10.32702/2307-2105-2018.12.111](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2018.12.111) (дата звернення 02.04.2022).

пштів домогосподарств уже реалізована на практиці у формі без ризикових депозитів у національній та іноземній валютах (величина грошових агрегатів M_1 та M_2) та в цінних паперах, крім акцій (відповідно – грошовий агрегат M_3). Саме грошові кошти агрегату M_0 потенційно можуть трансформуватися в інвестиції домогосподарств і знайти своє відображення в M_1 , M_2 чи M_3 .

На рис. 3.29. згідно з даними Національного банку України представимо динаміку та темп зміни грошового агрегату M_0 за 2001–2020 рр.

Рис. 3.29. Динаміка грошових коштів поза межами депозитних корпорацій (грошовий агрегат M_0) та темпи зміни показника за 2001–2020 рр. *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ⁴⁸⁰

Дані рис. 3.29. показують безумовне зростання обсягів грошових коштів поза межами депозитних корпорацій. Так, за період 2001–2020 рр. їхній обсяг зріс у 25,8 раза – від 20 млрд грн до 516 млрд грн. Водночас темпи зміни грошового агрегату M_0 не рівномірні: найбільш відчутними вони

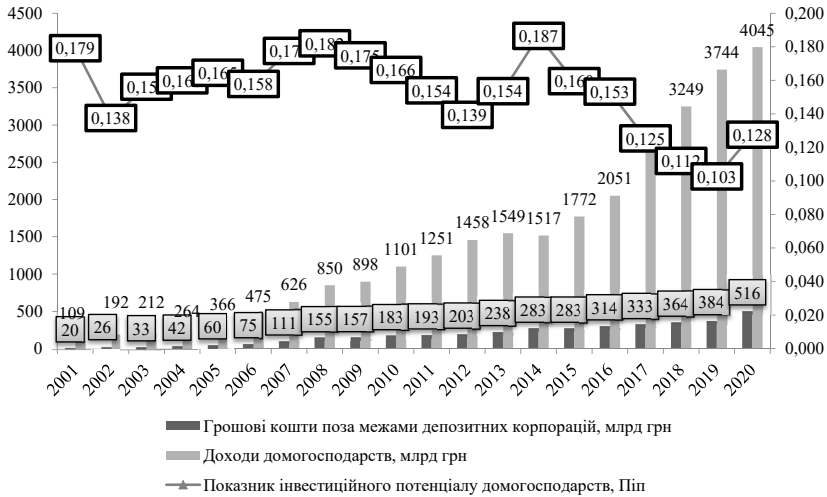
⁴⁸⁰ Грошово-кредитна статистика. Грошові агрегати та кореспондуючі статті. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> (дата звернення 03.04.2022).

були у 2001–2008 рр. (із середньорічними темпами зростання показника понад 20%); у 2020 р. (134% порівняно із рівнем 2019 р.); у попередні роки темпи зміни не перевищували 10–15%; упродовж двох років – 2014 р. та 2015 р. – величина грошової маси була незмінна – 283 млрд грн; у жодному з аналізованих років не спостерігалось явища скорочення показника грошового агрегату M_0 .

Таким чином, екстраполювавши дані рис. 3.29. про величину грошової маси в обігу поза депозитними корпораціями, робимо висновок про зростання інвестиційного потенціалу домогосподарств у 2020 р. порівняно із 2001 р. у декілька десятків разів.

На рис. 3.30. представлено динаміку доходів населення, грошової маси в обігу поза депозитними корпораціями та показника інвестиційного потенціалу домогосподарств за 2001–2020 рр.

Дані рис. 3.30. свідчать про зростання показників доходів населення у 2020 р. порівняно із 2001 р. в 37,1 раза (від 109 млрд грн до 4045 млрд грн); грошовий агрегат M_0 зріс у 25,8 раза (від 20 млрд грн до 516 млрд грн). Більші темпи зростання доходів населення над темпами зростання грошової маси в обігу поза депозитними корпораціями зумовила деяке скорочення показника інвестиційного потенціалу домогосподарств від 0,179 у 2001 р. до 0,128 у 2020 р. Протягом аналізованого періоду спостерігаються чітко виражені тенденції – зростання інвестиційного потенціалу у 2002–2008 рр. від значення 0,138 до 0,182; у 2012–2014 рр. – від значення 0,139 до 0,187; скорочення упродовж 2001–2012 рр., 2015–2019 рр. і деяке збільшення у 2020 р. Загалом значення запропонованого нами для оцінки інвестиційного потенціалу Π_{III} у 2020 р. не перевищує показник 2002 р. Це доводить, що, попри загальний ріст величини як доходів населення, так і грошової маси в обігу поза межами депозитних корпорацій, інвестиційний потенціал вітчизняних домогосподарств за період 2001–2020 рр. не покращився.

Рис. 3.30. Динаміка доходів населення, грошових коштів поза межами депозитних корпорацій (грошовий агрегат M_0) та показника інвестиційного потенціалу домогосподарств за 2001–2020 рр.

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ⁴⁸¹ 482

Взаємозалежність впливу зміни доходів населення (факторна ознака x) на грошовий агрегат M_0 (результативна ознака y) за 2001–2020 рр. дослідимо через уже використовувані нами раніше елементи регресійного аналізу.

Шукана лінійна функція залежності представлена в табл. 3.21.

Лінійна функція залежності зміни заощаджень домогосподарств відповідно до зміни доходу має такий вигляд:

$$y = 0,113x + 38,35 \quad (3.85)$$

⁴⁸¹ Грошово-кредитна статистика. Грошові агрегати та кореспондуючі статті. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> (дата звернення 03.04.2022).

⁴⁸² Доходи та витрати населення України. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 04.04.2022).

На основі даних таблиці 3.21. визначимо для періоду 2001–2020 рр. коефіцієнт еластичності між досліджуваними факторами:

$$\varepsilon = 0,113 \frac{1419}{199} = 0,807 \quad (3.86)$$

Аналіз даних дозволяє нам зробити висновок, що при збільшенні доходів населення на 1%, грошова маса в обігу поза депозитними корпораціями (грошовий агрегат M_0) збільшувалась на 0,807%.

Таблиця 3.21.

Лінійна функція залежності грошового агрегату M_0 від доходів домогосподарств за 2001–2020 рр.^{1*}

Показники	2001	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020
Доходи домогосподарств, млрд грн (x)	109	192	264	475	850	1101	1458	1517	2051	3249	4045
Грошові кошти поза межами депозитних корпорацій, (y)	20	26	42	75	155	183	203	283	314	364	516
Параметри лінійної функції $n = 20; \sum x = 23381; \sum y = 3937; \sum xy = 8697197; \sum x^2 = 67362741; (\sum x)^2 = 805468219$ $\bar{x} = 1419; \bar{y} = 199$ $a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2} = \frac{20 \cdot 8697197 - 23381 \cdot 3937}{20 \cdot 67362741 - 805468219} = 0,113$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n} = \frac{3937 - (0,113) \cdot 23381}{20} = 38,35$ $y = a x + b = 0,113 x + 38,35$											

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{483 484}

Для встановлення щільності зв'язку між факторною ознакою та результативною за формулою (2.12) розділу 2.3 монографії, розрахуємо показник кореляції Пірсона:

$$r = \frac{\sum_1^n (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x - \bar{x})^2 \sum_1^n (y - \bar{y})^2}} = \frac{\sum_1^{20} (x - 1419)(y - 199)}{\sqrt{27089330 \cdot 369193}} = \frac{3059783}{3162467} = 0,968 \quad (3.87)$$

⁴⁸³ Грошово-кредитна статистика. Грошові агрегати та кореспондуючі статті. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> (дата звернення 03.04.2022).

⁴⁸⁴ Доходи та витрати населення України. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 04.04.2022).

Розраховане нами згідно з даними табл. 3.21. значення індексу кореляції $r=0,968$, свідчить, що фактична сума відхилень результативної ознаки майже збігається із граничною; зміна фактору – доходи населення – своїм впливом законо-мірно змінює значення інвестиційного потенціалу домогосподарств. Зв'язок між проаналізованими факторами прямий і сильний, що свідчить про правильність обрання фактору доходів та його впливу на обсяг грошової маси в обігу поза депозитними корпораціями.

Щільність зв'язку між фактором x (зміною доходу насе-лення) та результативною ознакою y (грошовим агрегатом M_0) визначимо за допомогою формул (2.13)–(2.15) розділу 2.3 монографії.

У нашому прикладі (за даними табл. 3.21.) загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$), дорівнює:

$$\sigma_y^2 = \frac{\sum(y - \bar{y})^2}{n} = \frac{369193}{20} = 18460 \quad (3.88)$$

Залишкова дисперсія σ_e^2 , яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (дохід домогосподарства) дорівнює:

$$\sigma_e^2 = \frac{\sum(y - y_x)^2}{n} = \frac{23526}{20} = 1179 \quad (3.89)$$

Факторну дисперсію визначаємо як різницю між загальною і залишковою дисперсіями:

$$\sigma_{y_x}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 18460 - 1179 = 17281 \quad (3.90)$$

Показник детермінації (R^2) характеризує ту частину ва-ріації результативної ознаки y , яка залежить від варіації фак-торної ознаки x , і дорівнює:

$$R^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2} = \frac{17281}{18460} = 0,936 \quad (3.91)$$

Отже, упродовж 2001–2020 рр. 93,6% варіації грошової маси в обігу поза межами депозитних корпорацій (грошового агрегату M_0) пояснюється варіацією зміни доходу населення

України. Це означає, що зв'язок між досліджуваними факторами прямий і сильний.

Індекс кореляції (R) для сукупності даних табл. 3.21. дорівнює:

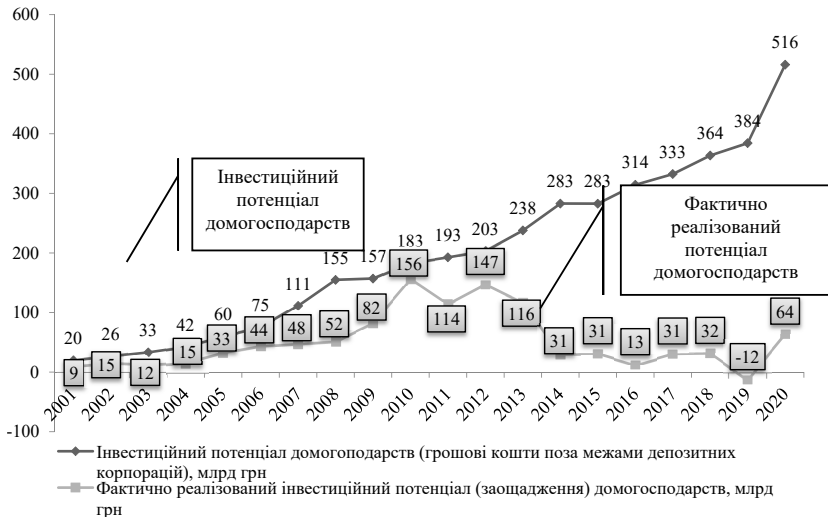
$$R = \sqrt{R^2} = \sqrt{0,936} = 0,968 \quad (3.92)$$

Таким чином, позитивні значення розрахованого нами індексу кореляції $|r|$ (формула 3.87) та R (формула 3.92) рівні між собою, що свідчить про лінійність та прямоту зв'язку між досліджуваною нами факторною ознакою x (змінною доходу населення) та результативною ознакою y – грошового агрегату M_0 на макроекономічному рівні. Окрім лінійності зв'язку, ми робимо висновок про його сильну щільність – варіація значень доходу населення навколо свого середнього значення зумовлює 94% варіації значень грошового агрегату M_0 навколо їх середнього значення та має прямий характер свого впливу. Вплив решти факторів на аналізовану сукупність несуттєвий.

Для оцінки масштабів трансформації інвестиційного потенціалу населення в економіку країни за даними Державної служби статистики України на рис. 3.31. представимо динаміку показників приросту фінансових активів домогосподарств на макроекономічному рівні дослідження (або *фактично* реалізованих заощаджень у нагромадженні нефінансових активів і прирості фінансових активів) та грошового агрегату M_0 (інвестиційного потенціалу домогосподарств) за 2001–2020 рр.

Дані рис. 3.31. показують, наскільки великим у 2001–2020 рр. стало відхилення між фактично реалізованими заощадженнями домогосподарств та їхнім інвестиційним потенціалом. Воно розпочалося у 2007 р. (+ 63 млрд грн) і продовжується до сьогодні (+452 млрд грн у 2020 р.), і дана тенденція є негативною не лише для домогосподарств, але й для інших учасників фінансових відносин – суб'єктів господарювання та держави. Адже всі без винятку автори, чий

праці нами було розглянуто, відзначають важливість заощаджень для стимулювання розвитку економіки.

Рис. 3.31. Динаміка заощадження населення, грошових коштів поза межами депозитних корпорацій (грошовий агрегат M_0) за 2001–2020 рр.*

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{485 486}

Ставлячи запитання, чи використання фінансових ресурсів населення може бути фактором економічного та інноваційного розвитку держави, автори дають стверджувальну

⁴⁸⁵ Грошово-кредитна статистика. Грошові агрегати та кореспондуючі статті. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> (дата звернення 03.04.2022).

⁴⁸⁶ Доходи та витрати населення України. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 04.04.2022).

відповідь (Вдовиченко А.⁴⁸⁷, Власова І.⁴⁸⁸, Кізима Т.⁴⁸⁹, Пасажко Т.^{490 491}, Одінцева Т.⁴⁹², Тропіна В.⁴⁹³). Виходячи з такого трактування, можна зауважити, що автори досліджують його з позицій держави та суб'єктів господарювання, і це є справедливим, оскільки воно відображає інвестиційні ресурси в основному як передумову розвитку економіки. Перевагами трансформації потенційних коштів домогосподарств у інвестиції є збільшення пропозиції фінансових ресурсів на фінансовому ринку, що при незмінності попиту на кредитні ресурси з боку суб'єктів господарювання зумовить зниження відсоткової ставки на ринку і сприятиме збільшенню зацікавленості інвесторів у розвитку власного виробництва, створенні нових робочих місць тощо. Детальний механізм цього процесу описаний у розділі 1 монографії. Такий підхід є актуальним, проте таке трактування ролі інвестиційних ресурсів не дає відповіді на запитання, чому грошова маса домогосподарств, яка перебуває поза межами депозитних корпорацій (M_0) і не використана для інвестування, не ефективна для них самих.

Серед причин, які не дозволяють домогосподарствам повною мірою реалізувати свій інвестиційний потенціал, виокремлюють: низький рівень фінансової грамотності (Кізима Т.); низький рівень доходів населення та значна їх диференціація (Одінцева Т., Єфименко Т., Єрмошенко М.);

⁴⁸⁷ Вдовиченко А. Реалізація фінансового потенціалу населення: міжнародні зіставлення в контексті інноваційного розвитку. *Наука молода*. № 11, 2009. С. 147–153.

⁴⁸⁸ Власова І. В. Заощадження населення як інвестиційний ресурс економіки. *Економіка: теорія та практика*. № 2, 2016. С. 4–7.

⁴⁸⁹ Кізима Т. О. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики: дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Тернопіль, 2011. 467 с.

⁴⁹⁰ Пасажко Т. Шляхи вдосконалення фінансового механізму трансформації заощаджень населення в інвестиційні ресурси економіки України. *Інвестиції: практика та досвід*. № 10, 2015. С. 85–89.

⁴⁹¹ Пасажко Т. С. Фінанси домогосподарств як джерело інвестиційних ресурсів економіки України. *Економіка та держава*. № 7, 2015. С. 108–111.

⁴⁹² Одінцева Т. М. Заощадження населення як джерело інвестиційних ресурсів української економіки. *Бізнес Інформ*. № 7, 2014. С. 89–92.

⁴⁹³ Тропіна В. Б. Заощадження населення як основа формування інвестиційного потенціалу домогосподарств. *Економіка та держава*. № 1, 2016. С. 18–21.

недовіра населення до фінансових установ (Пасажко Т.); нерозвинутість вітчизняного фінансового ринку (Вдовиченки А., Тропіна В.) або недосконалість інструментів, які на ньому обертаються (Пасажко Т.); психологічні фактори (Власова І.); політична нестабільність і невпевненість у завтрашньому дні (Єфименко Т., Єрмошенко М.) та ін.

На нашу думку, усі вище зазначені причини більшою чи меншою мірою впливають на стан інвестиційного потенціалу домогосподарств та на перспективи його реалізації на практиці. Водночас низький рівень фінансової грамотності та психологічні фактори ми виокремлюємо як основні. Наша позиція ґрунтується на тому, що нерозуміння суті акцій як ризикового цінного паперу (засвідчує участь у діяльності компанії, акції якої придбаває домогосподарство для свого інвестиційного портфеля і, відповідно, розподіл участі від діяльності компанії: збитки або прибутки) та інвестицій як ризикового процесу (винагорода за який – більший рівень доходу, ніж від безризикових заощаджень) обумовлена низьким рівнем фінансової грамотності. Фінансово грамотне домогосподарство в жодному разі не може вимагати від процесу інвестування гарантованості доходу. Усвідомлення домогосподарством ризиків від інвестицій, розподіл відповідальності за господарську діяльність компанії-емітента цінних паперів, які включатимуться у власний інвестиційний портфель, свідчатиме про психологічну стійкість. Тому, досліджуючи *ризиковість* від процесу інвестування – обсяги вітчизняного фінансового ринку, розмір фактично отриманого від купівлі-продажу акцій доходу (у розумінні домогосподарств – інвесторів негарантованого доходу) у цінні папери (у першу чергу акції) – можна управляти інвестиційним портфелем домогосподарства в такий спосіб, щоб передбачати його результат у майбутньому.

Теоретичні основи управління інвестиційним портфелем домогосподарства розроблені американським економістом Гаррі Марковіцем у його публікації 1952 р.⁴⁹⁴ та

---

494 Markowitz Harry M. Portfolio Selection. *Journal of Finance*. Vol. 7. №. 1, (Mar., 1952). pp. 71–91. URL : https://www.math.hkust.edu.hk/~maykwok/courses/ma362/07F/markowitz_JF.pdf (дата звернення 08.04.2022).

досліджувались ним у другій половині ХХ століття. Вченим вперше запропонований підхід, згідно з яким *ризик* почав розглядатися як статистична величина (варіація (*var*)), як міра можливих відхилень значень випадкової величини (у нашому випадку такою випадковою величиною став дохід від розміщення активів) від середнього очікуваного значення. Варіація, або дисперсія (*D*), випадкової величини слугує мірою розкидання її значень навколо середнього значення. Для дохідності (як випадкової величини) варіація, що оцінює «ступінь відхилення» можливих конкретних значень або очікуваної дохідності, слугує мірою ризику, пов'язаного з даною дохідністю. Тобто, процес управління інвестиційним портфелем домогосподарства розглядається як система практичних підходів до процесу формування оптимального інвестиційного портфеля домогосподарства із побудованої множини ефективних портфелів за критеріями дохідності (R_p) та ризику ($var(R_p)$) 495.

Очевидно, що такий спосіб передбачає високий рівень володіння математичним апаратом для оцінки інвестицій та є складним для середньостатистичного домогосподарства.

Станом на кінець 2020 р. інвестиційний потенціал вітчизняних домогосподарств може реалізуватися шляхом купівлі цінних паперів на фондових біржах:

- 1) Фондова біржа ПФТС ⁴⁹⁶;
- 2) Українська біржа ⁴⁹⁷;
- 3) Українська міжбанківська валютна біржа ⁴⁹⁸;
- 4) Фондова біржа ПЕРСПЕКТИВА ⁴⁹⁹.

За даними Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку на рис. 3.32. представимо динаміку обсягу торгів цінними паперами та кількості фондових бірж за 2014–2020 рр.

⁴⁹⁵ Фабоцци Ф. Управление инвестициями. М. : ИНФРА-М, 2000. 932 с.

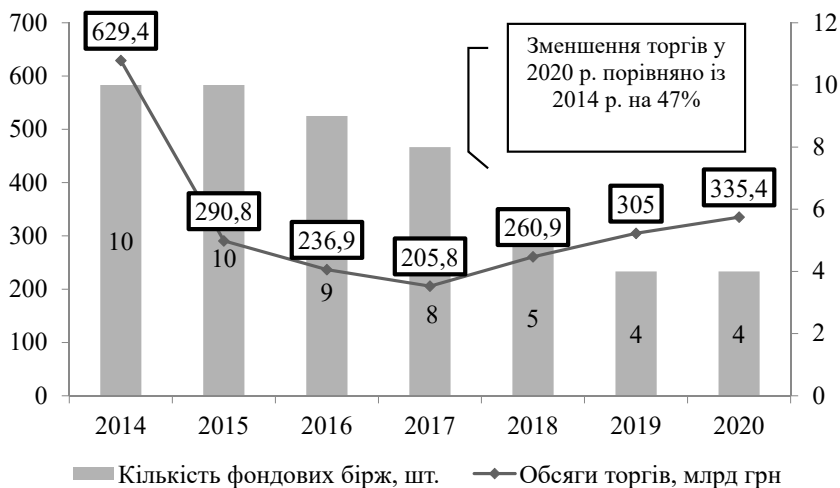
⁴⁹⁶ Фондова біржа ПФТС. URL : <https://pfts.ua/> (дата звернення 08.04.2022).

⁴⁹⁷ Українська біржа. URL : <http://www.ux.ua/> (дата звернення 08.04.2022).

⁴⁹⁸ Українська міжбанківська валютна біржа. : <https://www.uicgroup.com/> (дата звернення 08.04.2022).

⁴⁹⁹ Фондова біржа ПЕРСПЕКТИВА : <http://fbp.com.ua/> (дата звернення 08.04.2022).

Дані рис. 3.32. свідчать про неоднорідні тенденції на вітчизняному фінансовому ринку упродовж 2014–2020 рр.: зменшення кількості фондових бірж з 10 у 2014 р. до 4 у 2020 р.; скорочення обсягів угод на купівлю-продаж цінних паперів удвічі – з 629 млрд грн у 2014 р. до 335,4 млрд у 2020 р. Водночас щодо обсягу торгів, то чітко бачимо період їх кардинального падіння у 2014–2017 рр. (- 423,6 млрд грн) та поступового щорічного зростання (+32,5 млрд грн) надалі. Це сприяло тому, що середній обсяг торгів на одній фондовій біржі збільшився з 62,9 млрд грн до 83,9 млрд грн. Незважаючи на це, обсяги торгів на фондових біржах у 2020 р. не досягли рівня 2014 р.

Рис. 3.32. Динаміка обсягів торгів цінними паперами та кількості фондових бірж в Україні за 2014–2020 рр. *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ⁵⁰⁰

⁵⁰⁰ Аналітичні дані щодо розвитку фондового ринку. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. URL : <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/> (дата звернення 08.04.2022).

Рис. 3.33. Динаміка обсягів торгів цінними паперами фондовими біржами та грошової маси в обігу поза межами депозитних корпорацій в Україні за 2014–2020 рр. *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{501 502}

Дані рис. 3.33. свідчать про дві тенденції: у 2014–2015 рр. обсяги торгів на фондових біржах України переважали масштаби інвестиційного потенціалу домогосподарств (особливо у 2014 р.); з початку 2016 р. спостерігається поступове переважання обсягів грошової маси поза депозитними корпораціями на обсягах торгів, причому цей розрив щороку збільшується, досягнувши показника майже 200 млрд грн у

⁵⁰¹ Грошово-кредитна статистика. Грошові агрегати та кореспондуючі статті. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> (дата звернення 03.04.2022).

⁵⁰² Аналітичні дані щодо розвитку фондового ринку. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/> (дата звернення 08.04.2022).

2020 р. Такі тенденції ми оцінюємо як вкрай негативні і такі, що свідчать про великі резерви, які можуть (і повинні бути залучені) для зростання фінансового ринку України.

Згідно із нормативним документом Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку фондові біржі розраховують біржовий фондовий індекс – показник, який визначає зведений курс цінних паперів, що котируються на фондовій біржі⁵⁰³. Саме біржовий індекс, на думку дослідників фінансового ринку Луцишина О.⁵⁰⁴, Шульги О.⁵⁰⁵, Яворської В.⁵⁰⁶, Арутунян С., Добриніної Л.⁵⁰⁷ є показником вартості зрізу фондового ринку і обраховується як середнє зважене арифметичних цін на акції групи компаній, які входять до розрахунку індексу. Вибір компаній, яких включають до розрахунку індексу фондових бірж, варіюється згідно із чинним законодавством та їх внутрішніми правилами функціонування. Перелік акцій компаній, які формують індекс біржі, питома вага кожної з акцій у загальній вартості індексу є нічим іншим, як портфелем акцій, сформованим самою біржею. Динаміка зміни курсу (дохідності) акцій за підсумками кожного дня торгівлі цінними паперами відображатиме зміну загального індексу біржі.

Таким чином, проаналізувавши динаміку індексу впродовж визначеного періоду, ми можемо зробити висновки про дохідності портфеля акцій, які входять у його розрахунок. Наше припущення полягає в тому, щоб сформувати інвестиційний портфель домогосподарства з акцій, які включаються фондовою біржею до розрахунку власного індексу. Питома вага кожного виду акцій в інвестиційному портфелі анало-

---

⁵⁰³ Про затвердження Положення про функціонування фондових бірж : Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 22.11.2012 № 1688. Дата оновлення: 05.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2082-12#Text> (дата звернення 09.04.2022).

⁵⁰⁴ Фінансовий ринок : опорн. консп. лекцій / уклад. О. Луцишин. Тернопіль : ТНЕУ, 2018. 173 с.

⁵⁰⁵ Шульга О. Фондові індекси як основний показник стану ринку капіталу. *Наукові праці НДФІ*. № 3 (52), 2010. С. 90–98.

⁵⁰⁶ Яворська В. Аналітична оцінка стану світового біржового фондового ринку. *Інфраструктура ринку*. № 10, 2017. С. 86–91.

⁵⁰⁷ *Фінансовий ринок* : навч. посібник за ред. Арутунян С. / Арутунян С., Добриніної Л. та ін. К.: Гуляева В. М., 2018. 484 с.

гічна їхній питомій вазі при розрахунку індексу. Даний підхід дозволить управляти власним інвестиційним портфелем середньостатистичним вітчизняним домогосподарством, яке не завжди володіє достатнім рівнем фінансової грамотності для розуміння процесів в економіці країни чи її фінансового сектору.

За даними Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, найбільшими організаторами торгів акцій (станом на кінець 2021 р. на них припадає понад 90% зазначених операцій) в Україні є фондова біржа ПФТС та Українська біржа. Тому формування інвестиційного потенціалу домогосподарств розглянемо крізь призму складу та динаміки індексів зазначених фондових бірж.

Кількість акцій емітента, які враховуються при розрахунку індексу біржі ПФТС, упродовж 2010–2020 рр. суттєво змінилася⁵⁰⁸. У додатку А представлено склад та структуру інвестиційного портфеля домогосподарства, сформованого з акцій емітентів, які враховані при обчисленому індексі ПФТС за 2010–2020 рр. Аналіз складу та структури потенційно сформованого інвестиційного портфеля домогосподарств з акцій фондового ринку ПФТС у загальних рисах відображає особливості стану та розвитку вітчизняної економіки. А саме, якщо на кінець 2010 р. емітентів акцій, сформованих у портфелі, було 20, то станом на кінець 2020 р. вдвічі менше – лише 7. Це обумовлено анексією частини території України і, відповідно, зникненням підприємств-емітентів акцій на окупованій агресором території – Алчевського металургійного комбінату (з 2017 р.), Авдіївського коксохімічного заводу (з 2016 р.), Азовсталі (з 2016 р.), Єнакієвського металургійного заводу (з 2016 р.), Стаханівського вагонобудівного заводу (з 2016 р.), Концерну Стирол (з 2016 р.), Харцизького трубного заводу (був включений у 2012–2015 рр.), Нижньодніпровського трубопрокатного заводу та Маріупольського заводу важкого машинобудування (були включені до 2012 р.). Лише один новий емітент акцій – Турбоатом, який почав включа-

⁵⁰⁸ Параметри цінних паперів індексу ПФТС. *Фондова біржа ПФТС*. URL : <https://pfts.ua/trade-info/indexes/shares-indexes> (дата звернення 10.04.2022).

тися до індексу з початку 2018 р., свідчить про позитивні зрушення на фінансовому ринку. Незмінними у складі індексу ПФТС упродовж 2010–2020 рр. були лише акції банківського сектору (Райффайзенбанк Аваль), Укртелекому, Корюківського вагобудівного заводу та енергетичного сектору (Центренерго, Донбасенерго та Укрнафти). Це, безумовно, підтверджує описану раніше дослідниками фінансового ринку України об'єктивну проблему його нерозвинутості та обмеженості представлених інструментів.

У табл. 3.22. згруповані дані щодо кількості компаній-емітентів, акції яких враховані при розрахунку індексу ПФТС, його динаміки впродовж 2010–2020 рр.

Таблиця 3.22.

Складові індексу ПФТС за 2010–2020 рр. *

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Кількість емітентів акцій, які включають до розрахунку індексу ПФТС	20	20	20	20	20	20	10	7	7	7	7
Індекс ПФТС, (б.п. поч. року)	585,36	987,8	546,64	330,695	298,244	393,57	243,012	265,558	315,737	556,702	509,648
Індекс ПФТС, б.п. (кн. року)	975,08	534,43	328,686	300,528	386,923	240,703	265,149	315,058	559,357	509,648	499,748
Зміна Індексу ПФТС, б.п.	389,72	-453,37	-217,95	-30,1671	88,6786	-152,867	22,1371	49,5002	243,62	-47,0536	-9,9
Зміна індексу ПФТС, %	166,6	54,1	60,1	90,9	129,7	61,2	109,1	118,6	177,2	91,5	98,1
Середньорічні темпи зміни індексу ПФТС +105,19%											

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ⁵⁰⁹

⁵⁰⁹ Параметри цінних паперів індексу ПФТС. Фондова біржа ПФТС. URL : <https://pfts.ua/trade-info/indexes/shares-indexes> (дата звернення 10.04.2022).

Як свідчать дані табл. 3.22., значення індексу ПФТС упродовж 2010–2020 рр. неоднозначні: роки суттєвого зростання (+166,6% у 2010 р., +177,2% у 2018 р., +129,7% у 2014 р.) супроводжуються або суттєвим падінням (на 39% у 2012 р. та 2015 р.) або незначною зміною (+/- 10% у 2013 р., 2019–2020 рр.). Зазначимо, що період падіння індексів – це період воєнної агресії російської федерації не є типовим і, як результат, зумовлений суттєвим (більш ніж удвічі) скороченням кількості компаній-емітентів акцій; відносно спокійні роки розвитку вітчизняної економіки, без зовнішніх потрясінь, супроводжуються або зростанням індексу (у 2015–2018 рр.), або несуттєвим його скороченням (у 2019 р. та навіть за умов пандемії COVID-19 у 2020 р.). Проте всупереч військовим діям, пандемії COVID-19, нерозвинутості та обмеженості фінансових інструментів, неможливості включення у його склад акцій прибуткових підприємств машинобудування та металургії знищених агресором, середньорічні значення індексу ПФТС за 11 аналізованих років склали +105,19%. На рис. 3.34. розширимо діапазон значення індексу на період 2010–2020 рр., десятиліття рівномірного економічного (за винятком світової кризи 2008 р.) та соціального розвитку України.

З даних рис. 3.34. зрозуміло, що значення індексу ПФТС за період 2000–2020 рр. суттєво, майже удесять разів, зросло – від 56 п. у 2000 р. до 500 п. у 2020 р. Максимальні значення (1174 п.) були досягнуті в передкризовому 2007 р., чому передувало його постійне після подій Помаранчевої революції 2004 р. щорічне зростання. Попри перипетії політичного, економічного розвитку України (Помаранчева революція 2004 р., Революція Гідності 2013 р.), світової економічної (2008 р.) та епідеміологічної (2020 р.) криз, анексії Автономної Республіки Крим та частини території України (2014 р.), військової агресії російської федерації (з 2014 р.), середньорічні темпи зміни індексу ПФТС за 2000–2020 рр. склали 42,8%. Очевидно, що темпи зміни аналізованого індексу ПФТС перевищують щорічні темпи інфляції або доходу за без ризиковими активами (депозитами у фінансових установах).

Рис. 3.34. Динаміка індексу ПФТС за 2000–2020 рр.

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ⁵¹⁰

Аналогічно дослідимо склад, структуру та значення індексу Української біржі (УБ), другої за величиною фондової біржі України (почала функціонувати у 2009 р.). У додатку Б представлено склад та структуру потенційно сформованого інвестиційного портфеля домогосподарства з акцій компаній-емітентів, які враховувались при розрахунку індексу УБ впродовж 2010–2020 рр.

Аналіз складу та структури потенційно сформованого інвестиційного портфеля домогосподарств з акцій фондового ринку УБ (додаток Б) у загальних рисах відображає тенденції в складі та структурі індексу ПФТС: скорочення кількості компаній-емітентів, які враховуються при його розрахунку (від 15 у 2010 р. до 6 у 2020 р.); виключення після подій воєнної агресії 2016 р. компаній зі Сходу нашої держави; включення акцій Турбоатома з початку 2018 р.; переважання у його складі компаній енергетичного сектору (Центренерго, Донбасенерго, Укрнафти), банківського сектору (Райффайзенбанку Аваль, до 2011 р. банку Форум чи у 2010–2014 рр.

⁵¹⁰ Параметри цінних паперів індексу ПФТС. Фондова біржа ПФТС. URL : <https://pfts.ua/trade-info/indexes/shares-indexes> (дата звернення 10.04.2022).

Укрсоцбанку); єдина суттєва відмінність між індексом УБ та ПФТС – це наявність у складі першого технологічної компанії МоторСіч та відсутність акцій Укртелекому. Крім того, слід зазначити, що індекс УБ є більшою мірою диверсифікованим від індексу ПФТС. Наша позиція ґрунтується на тому, що в структурі індексу УБ впродовж 2010–2020 рр. не було жодної компанії-емітента із питомою вагою, більшою за 25%; натомість станом на кінець 2020 р., 75% індексу ПФТС формують акції Укртелекому (враховуючи 22% акцій Райффазенбанку Аваль, що разом становить 97% індексу ПФТС, останній взагалі важко вважати диверсифікованим). Проте склад та структура індексу УБ, як і індексу ПФТС, також підтверджує описану раніше об'єктивну проблему нерозвинутості та деякої обмеженості наявних інструментів на фінансовому ринку України.

У табл. 3.23. представлено дані щодо кількості компаній-емітентів, акції яких враховані при розрахунку індексу УБ, його динаміки впродовж 2010–2020 рр.

Як свідчать дані табл. 3.23., значення індексу УБ впродовж 2010–2020 рр. синхронні з індексом ПФТС: роки суттєвого зростання (+168% у 2010 р., +171% у 2017 р., +125% у 2018 р.) супроводжуються або суттєвим падінням (на 35% у 2012 р. та 2015 р.) або незначною зміною (+/- 10% у 2013 р., 2019–2020 рр.). Можемо припустити, що фактори впливу на значення індексу ПФТС – анексія частини території, воєнні дії, пандемія COVID-19, нерозвинутість та обмеженість фінансових інструментів, неможливість включення до його складу акцій прибуткових підприємств машинобудування та металургії, знищених агресором – аналогічним чином впливали і на значення індексу УБ. Водночас, як ми зазначали раніше, більша диверсифікація акцій в індексі УБ привела до того, що його середньорічні значення за 11 аналізованих років склали +106,8% і дещо перевищують середньорічні значення індексу ПФТС.

Таблиця 3.23.

**Складові індексу Української Біржі (УБ)
за 2010–2020 рр. ***

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Кількість емітентів акцій, які включають до розрахунку індексу УБ	15	15	10	10	10	10	5	5	6	6	6
Індекс УБ, п. (поч. року)	1455,75	2458,5	1472,78	953,13	910,04	1033,61	685,86	795,84	1364,9	1710,7	1518,72
Індекс УБ, п. (кн. року)	2446,92	1458,9	950,56	910,04	1033,3	685,86	795,84	1363,1	1705,1	1518,3	1617,08
Зміна індексу УБ, п.	991,17	-999,6	-522,22	-43,09	123,26	-347,75	109,98	567,20	340,20	-191,9	98,36
Зміна індексу УБ, %	168	59	65	95	114	66	116	171	125	89	106
Середньорічні темпи зміни індексу УБ +106,8%											

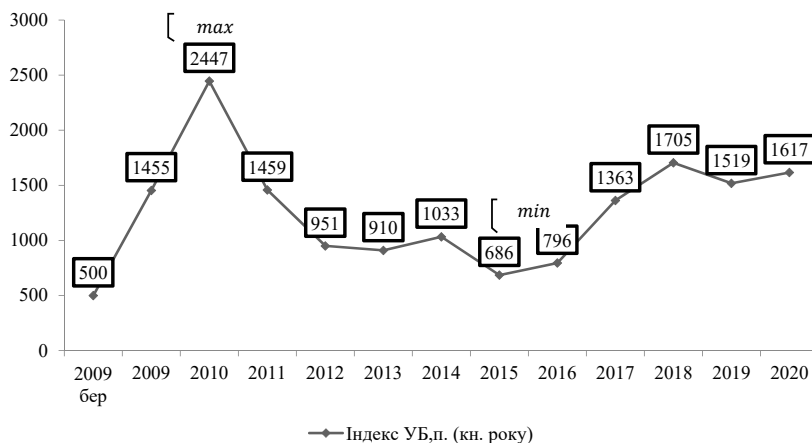
* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ⁵¹¹

З метою співвимірності даних індексів ПФТС та УБ між собою на рис. 3.35. розширимо діапазон значення індексу УБ на період із березня 2009 (коли він вперше почав розраховуватися) до 2020 рр.

Згідно з даними рис. 3.35. ми бачимо, що значення індексу УБ за період 2009–2020 рр. зросло утричі – від 500 п. у 2009 р. до 1617 п. у 2020 р. Максимального значення (2447 п.) було досягнуто у 2010 р., а мінімального (686 п.) – у 2015 р. З початку 2015 р. ми спостерігаємо поступове зростання значення індексу, яке уже перевищило його рівень 2011 р. Загалом досліджуваний індекс подвоював своє значення впродовж 4 років, у середньому зростаючи на 26,9% щороку. Дані значення цілком корелюються з зміною індексу ПФТС за 2000–2020 р. із середньорічними змінами

⁵¹¹ Перелік акцій для розрахунку Індексу. Українська біржа. URL : <http://fs.uk.ua/files/59> (дата звернення 10.04.2022).

в 42,8%. Таким чином, на основі даних таблиці 3.23 та рис. 3.35., ми бачимо, що тенденції, які впливали та визначали значення індексу УБ за період 2010–2020 рр. повною мірою характеризували і значення індексу ПФТС. Це свідчить про спорідненість індексів між собою, а отже, тенденції у зміні старішого (ПФТС, визначається з 1997 р.) можна екстраполювати й на новіший (УБ, визначається із 2009 р.).

Рис. 3.35. Динаміка індексу УБ за 2009–2020 рр. *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ⁵¹²

Це дозволяє нам зробити припущення, що значення індексу УБ (почало визначатись із 2009 р.) за 2000–2010 рр., так само, як й індексу ПФТС, показали б суттєве зростання.

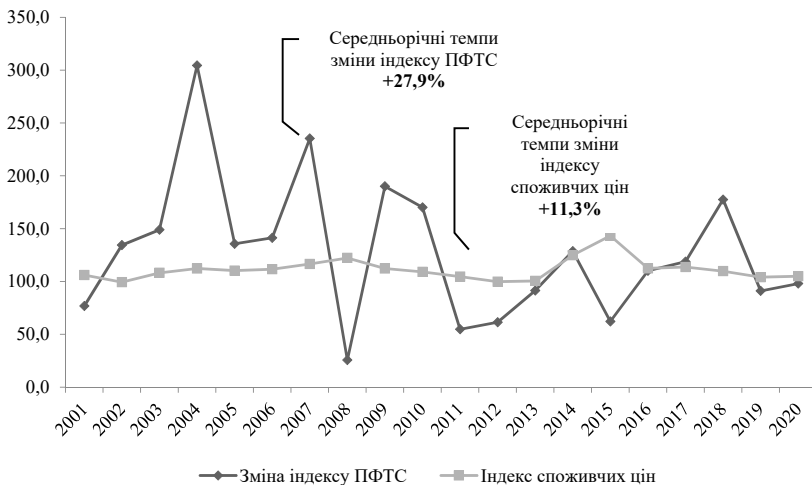
Дані рис. 3.36. показують, що індекс біржі ПФТС впродовж 2000–2020 рр. зростав щорічними темпами (+27,9%), які більше ніж удвічі перевищували темпи зростання індексу споживчих цін (+11,3%). Різниця в щорічних приростах (+16,6%) показує розмір реального доходу інвестиційного портфеля домогосподарств, який сформований у такому складі та структурі акцій, як і індекс фондової біржі ПФТС

⁵¹² Перелік акцій для розрахунку Індексу. Українська біржа. URL : <http://fs.uk.ua/files/59> (дата звернення 10.04.2022).

(додаток А). Таким чином, основна мета здійснення інвестицій домогосподарствами – реальна (а не номінальна) дохідність заощаджених коштів – цілком досяжна.

Проведений аналіз формування потенційного інвестиційного портфеля домогосподарства відповідно до індексу ПФТС (додаток А) за період 2000–2020 рр. чи УБ (додаток Б) за період 2009–2020 рр. дозволяє отримувати дохід, що перевищує щорічний рівень інфляції та дохід за безризикованими заощадженнями. Ризик не дотримати дохід нівелиюється, якщо його розмір визначати не щорічно (коли можливі суттєві відхилення в силу об'єктивних причин нестабільного розвитку держави, воєнного стану, економічної кризи тощо), а за підсумками десятиліть.

Рис. 3.36. Динаміка зміни індексу ПФТС та індексу споживчих цін за 2001–2020 рр.

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі^{513 514}

⁵¹³ Параметри цінних паперів індексу ПФТС. Фондова біржа ПФТС. URL : <https://pfts.ua/trade-info/indexes/shares-indexes> (дата звернення 10.04.2022).

⁵¹⁴ Індекси споживчих цін на товари та послуги у 2001–2021 рр. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 10.04.2022).

На думку дослідників сфери фінансів домогосподарств, однією з поширених форм їхніх заощаджень є іноземна валюта у готівковій формі або у формі валютних депозитів. Про це зазначають у своїх працях Кізіма Т.⁵¹⁵, Мітюченко В.⁵¹⁶, Олійник А., Романюк О.⁵¹⁷, Литвин О., Аранчій В., Дорогань-Писаренко О.⁵¹⁸, Козлова І.⁵¹⁹. Проте оцінка даного фінансового інструменту авторами спрямована у протилежні боки. Зокрема, на негативному аспекті придбання іноземної валюти зосереджує свою увагу Кізіма Т., яка валюту розглядає як «вкладення коштів у купівлю іноземної валюти є досить ризиковим»⁵²⁰; Олійник А., Романюк О. дійшли висновків про те, що «розвиток неофіційної доларизації, зазвичай, є наслідком макроекономічної нестабільності в економіці і свідчить про недовіру до національної валюти, а також про те, що вона слабкіша грошова одиниця порівняно з експансивною іноземною валютою»⁵²¹. На протипагу підходу згаданих учених Литвин О., Аранчій В., Дорогань-Писаренко О. вважають, що «готівкова валюта – достатньо звичний та зрозумілий для пересічного українця спосіб збе-

---

⁵¹⁵ Кізіма Т. Фінансові інструменти залучення заощаджень домогосподарств до інвестиційних процесів: прагматико-аналітичний аспект. *Вісник Економіки*, 2019. № 4. С. 33–46.

⁵¹⁶ Мітюченко В. Заощадження домогосподарств як інвестиційний ресурс економічного розвитку. Дипломна робота ОКР «Магістр» за спец. 072 «Фінанси, банківська справа та страхування». Полтава, 2019. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/7786> (дата доступу 24.04.2022)

⁵¹⁷ Олійник А., Романюк О. Економічні чинники стимулювання залучення заощаджень населення у банківську систему в умовах доларизації економіки. *Вісник Хмельницького національного університету*, 2010. № 3. Т. 3. С. 169–173.

⁵¹⁸ Литвин О., Аранчій В., Дорогань-Писаренко О. Вплив економічної ситуації в Україні на вибір інвестиційних інструментів. *Актуальні проблеми економіки*, 2016. №6 (180). С. 321–326.

⁵¹⁹ Козлова І. Інвестиційна поведінка домогосподарств в умовах невизначеності. Дис. на здобуття наук. ступ. к. е. н. спец. 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. Харків 2021. 253 с.

⁵²⁰ Кізіма Т. Фінансові інструменти залучення заощаджень домогосподарств до інвестиційних процесів: прагматико-аналітичний аспект. *Вісник Економіки*, 2019. № 4. С. 33–46.

⁵²¹ Олійник А. В., Романюк О. А. Економічні чинники стимулювання залучення заощаджень населення у банківську систему в умовах доларизації економіки. *Вісник Хмельницького національного університету*, 2010. № 3. Т. 3. С. 169–173.

реження заощаджень під час різного роду криз... є бажаним, але часто недосяжним інструментом інвестування для значної частини українців»⁵²². Отже, відсутність єдиного розуміння впливу заощаджень домогосподарств в іноземній валюті на фінансовий стан домогосподарств свідчить про наявність таких проблем: відсутність макроекономічної стабільності зумовлює зміну валютного курсу в бік девальвації національної грошової одиниці (отже, значення валютних заощаджень зростатиме); наявність макроекономічної стабільності (рівня цін, низьких відсоткових ставок) не змінюватиме валютного курсу і, безумовно, зменшить вплив готівкових заощаджень у валюті на користь інших фінансових інструментів. Тому детальний аналіз позитивного чи негативного впливу даного інструменту напряду залежить від макроекономічної ситуації в країні.

Динаміка валютних готівкових заощаджень у формі депозитів фінансових установ, проаналізована нами у п. 3.3 монографії, свідчить: про зростання їхніх обсягів від 4,8 млн грн у 2001 р. до 296,9 млн грн у 2020 р. (у 62 рази); у структурі валютних депозитів зростання питомої ваги короткострокових – відповідно від 27% у 2001 р. до 78% у 2020 р. (табл. 3.18).

На рис. 3.37. представимо темпи обсягів валютних депозитів та темпи зміни валютного курсу (дол. США до гривні) за 2001–2020 рр.

Дані рис. 3.37. показують чітку залежність: при стабільному обмінному курсі національної грошової одиниці (2001–2007 рр., 2010–2013 рр., 2019–2020 рр.) обсяги валютних депозитів домогосподарств зростають, і навпаки, при падінні обмінного курсу (2008–2009 рр., 2015 р.) – скорочуються. Це ще раз підтверджує висунуту нами раніше тезу про привабливість валютних депозитів як інструменту заощаджень домогосподарств лише в умовах стабільного курсоутворення. Водночас необхідним завданням постає визначення реальної дохідності валютних банківських де-

⁵²² Литвин О., Аранчій В., Дорогань-Писаренко О. Вплив економічної ситуації в Україні на вибір інвестиційних інструментів. *Актуальні проблеми економіки*, 2016. №6 (180). С. 321–326.

позитів шляхом порівняння їх номінальної дохідності та індексу споживчих цін. Адже проведений у розд. 3.3 (рис. 3.21) аналіз показав щорічну реальну дохідність банківських депозитів у 2001–2020 рр., майже аналогічну щорічним рівням інфляції.

Рис. 3.37. Динаміка темпів зміни валютних депозитів та курсу долара США до гривні за 2001–2020 рр. *

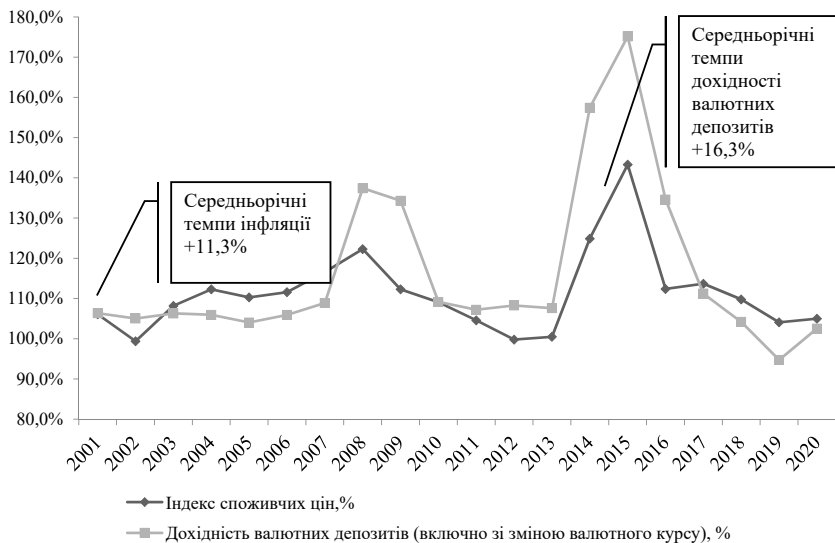
* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{523 524}

Дані рис. 3.38. показують, що згідно з даними Державної служби статистики та Національного банку України за 2001–2020 рр. розміри щорічного доходу від заощаджених коштів у формі валютних депозитів (+16,3%) перевищують, по-перше, показник інфляції (+11,3%) та, по-друге, дохідність гривневих депозитів (+12,1%). Перевищення дохідності валютних депозитів над гривневими відбулось в

⁵²³ Грошово-кредитна статистика. Національний банк України. URL : <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial#1ms> (дата звернення 26.04.2022).

⁵²⁴ Офіційний курс гривні щодо іноземних валют. Національний банк України. URL : <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates> (дата звернення 26.04.2022).

основному шляхом зміни обмінного курсу національної грошової одиниці. У 2008–2015 рр. спостерігалися два періоди сильної волатильності (2008–2009 рр., 2013–2015 рр. – дохідність за депозитами перевищувала інфляцію; у 2008 р., 2003–2007 рр. інфляція перевищувала дохід за валютними депозитами) досліджуваних показників. Як ми зазначали раніше, на такі тенденції об'єктивно вплинули економічна

Рис. 3.38. Динаміка дохідності за валютними депозитами та індексу споживчих цін за 2001-2020 рр. *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{525 526}

⁵²⁵ Індекси споживчих цін на товари та послуги у 2001–2021 рр. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 10.04.2022).

⁵²⁶ Процентні ставки на строковими депозитами, залученими банками у фізичних осіб. Національний банк України. URL : <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial#lms> (дата звернення 26.04.2022).

та соціальна нестабільність в Україні (світова економічна криза, Революція Гідності, анексія Автономної Республіки Крим, частини Донецької та Луганської областей через воєнні дії російської федерації). В інші періоди рівномірного розвитку економіки та стабільної політичної ситуації зміни показників «дохід – інфляція» були на користь «доходу» від валютного депозиту.

Одна з наявних форм заощаджень домогосподарств – купівля валюти без її розміщення на депозити в банківських установах внаслідок зміни валютного курсу дає дохід, який менший за рівень інфляції (рис. 3.39).

Рис. 3.39. Динаміка дохідності від зміни валютного курсу та індексу споживчих цін за 2001-2020 рр.

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{527 528}

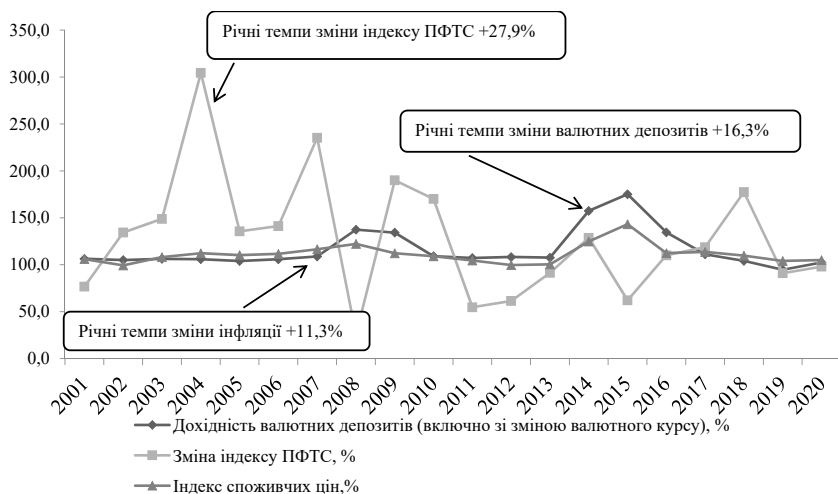
⁵²⁷ Індекси споживчих цін на товари та послуги у 2001–2021 рр. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 10.04.2022).

⁵²⁸ Процентні ставки за строковими депозитами, залученими банками у фізичних осіб. Національний банк України. URL : <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial#1ms> (дата звернення 26.04.2022).

Таким чином, порівнюючи дані про дохідність валютних депозитів (рис. 3.38.) і готівкової валюти (рис. 3.39), ми робимо однозначний висновок про більшу ефективність депозитів. Придбання домогосподарствами валюти і очікування зміни її вартості у 2001–2020 рр. хоч і давало щорічну дохідність (+9,6%), але вона виявилась меншою за рівень інфляції (+11,3%).

На рис. 3.40. порівняємо між собою досліджувані нами дохідності ризикових фінансових інструментів: інвестиційного портфеля домогосподарств, сформованого відповідно до індексу ПФТС, та валютних депозитів (як економічно вигіднішого за придбання готівкової валюти). Показники номінальної дохідності таких інструментів у 2001–2020 рр. унормуємо індексом споживчих цін.

Дані рис. 3.40. підтверджують реальну прибутковість ризикових інструментів в Україні – обидва вони (індекс ПФТС та валютні депозити) у 2001–2020 рр. демонстрували середньорічний рівень доходу, що перевищує рівень інфляції. Індекс ПФТС показав прибутковість (+27,9%) майже удвічі більшу, ніж дохідність валютних депозитів (+16,3%) та гривневих депозитів (+12,1%). Зазначаємо, що всі ризикові фінансові інструменти виправдовують свою сутність – нестабільність в отриманні дохідності за ними компенсується більшим її розміром, що перевищує не лише дохідність безризикових інструментів, які ми розглянули в розділі 3.3 монографії, але й рівень інфляції, виражений індексом споживчих цін. Слід зазначити, що висновок про реальну дохідність ризикових інструментів зроблений за підсумками аналізу показників упродовж двох десятиліть розвитку фінансового ринку України, а не щорічно (коли можливі суттєві відхилення в силу об'єктивних причин нестабільності розвитку держави, воєнного стану, економічної кризи, зміни валютного курсу тощо).

Рис. 3.40. Динаміка дохідності валютних депозитів, індексу ПФТС та індексу споживчих цін за 2001-2020 рр.

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{529 530 531}

На думку багатьох дослідників фінансового ринку, дорогоцінні метали є важливим ризиковим фінансовим інструментом заощаджень домогосподарств. Хоча, на думку Носової Є.⁵³², оцінити обсяг «неорганізованих заощаджень населення (до яких відносять дорогоцінні метали) надзвичайно важко через відсутність достовірних статистичних даних», як зазначають Литвин О., Аранчій В., Дорогань-Писаренко О.

⁵²⁹ Фондова біржа ПФТС. URL : <https://pfts.ua/> (дата звернення 08.04.2022).

⁵³⁰ Індекси споживчих цін на товари та послуги у 2001–2021 рр. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 10.04.2022).

⁵³¹ Процентні ставки за строковими депозитами, залученими банками у фізичних осіб. Національний банк України. URL : <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial#1ms> (дата звернення 26.04.2022).

⁵³² Носова Є. Заощадження домогосподарств як джерело інвестиційних ресурсів в країні. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка, 2015. № 2 (167). С.73–80.

«перевага інвестицій у золото – стабільність вартості інструменту в довгостроковому періоді»⁵³³. Тезу про ефективність такої форми заощаджень лише в довгостроковій перспективі поділяють також Янелю Ю., Соломянова К.⁵³⁴. На думку Мітала О. це зумовлює ситуацію, коли «спрямування заощаджень (домогосподарств) в інвестиції у матеріальні цінності, такі як дорогоцінні метали, квартири»⁵³⁵ і «заощадження на основі банківських металів переважно здійснюються для отримання прибутку», так вважають Давимука С. та Ключник Л.⁵³⁶. Таким чином, особливостями заощаджень домогосподарств у дорогоцінні метали є очікувана прибутковість у довгостроковому періоді.

Дані рис. 3.41. підтверджують висунуту раніше тезу про надзвичайну прибутковість інвестування в дорогоцінні метали в довгостроковому періоді – за період 2001–2020 рр. вартість золота зросла в 35,8 раза (з 47,29 грн за 1 грам у 2001 р. до 1693,34 грн за 1 грам у 2020 р.), срібла у 30,8 раза (відповідно з 0,77 грн за 1 грам у 2001 р. до 23,69 грн за 1 грам у 2020 р.).

Для визначення реальної прибутковості заощаджень у метали на рис. 3.42. представимо динаміку зміни їх дохідності та індексу споживчих цін за 2001–2020 рр.

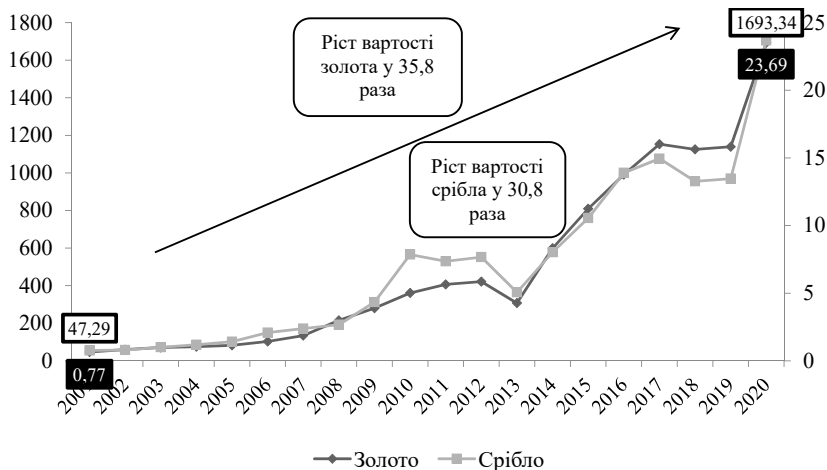
---

⁵³³ Литвин О., Аранчій В., Дорогань-Писаренко О. Вплив економічної ситуації в Україні на вибір інвестиційних інструментів. *Актуальні проблеми економіки*, 2016. №6 (180). С. 321–326.

⁵³⁴ Янелю Ю. А., Соломянова К. О. Заощадження домогосподарств України та їх мотивація. *Економіка. Фінанси. Право*, 2006. № 6. С. 9–13.

⁵³⁵ Мітал О. Г. Заощадження домогосподарств та їх трансформація в інвестиційні ресурси. *Європейський вектор економічного розвитку*, 2017. № 1 (22). С. 70–78.

⁵³⁶ Давимука С. А., Ключник Л. В. Активи домашніх господарств у формуванні інвестиційного потенціалу України в умовах соціально-економічної нестабільності. *Регіональна економіка*, 2020. №2. С. 85–93.

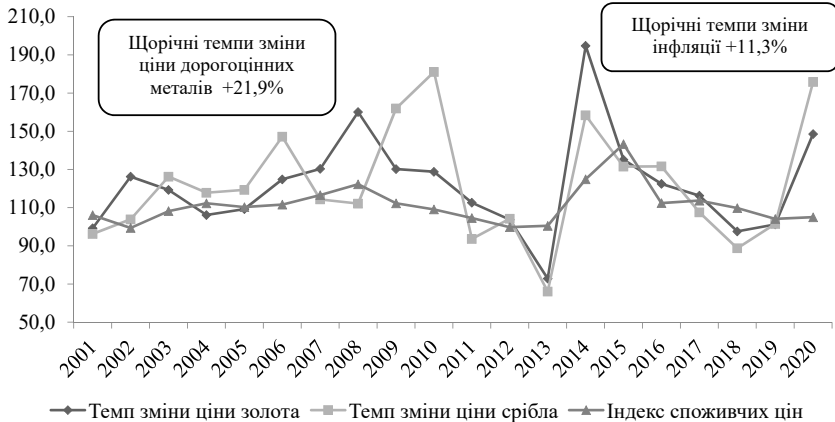
Рис. 3.41. Динаміка дохідності дорогоцінних металів за 2001-2020 рр., грн / 1 грам

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ⁵³⁷

Дані рис. 3.42 показують синхронну зміну вартості дорогоцінних металів та індексу споживчих цін, проте ланцюгові темпи зміни ціни золота та срібла (+21,9% щорічне зростання) майже удвічі перевищують відповідні темпи зміни інфляції (+11,3%). Ці дані повністю підтверджують висунуту тезу про прибутковість даного інструменту заощаджень для домогосподарств у довгостроковій перспективі (мінімум два десятиліття), яка забезпечує реальну, а не номінальну дохідність.

Таким чином, проведений аналіз інвестиційного потенціалу домогосподарств, який характеризує використання *ризикових* фінансових інструментів (акцій, готівкової валюти, валютних депозитів, дорогоцінних металів) у довгостроковій перспективі (понад 20 років) показав *можливий* дохід від заощаджень, вищий за рівень інфляції.

⁵³⁷ Закупівельні ціни на дорогоцінні метали. Національний банк України. URL : <https://bank.gov.ua/ua/markets/precious-metals> (дата звернення 28.04.2022).

Рис. 3.42. Динаміка ланцюгових темпів зміни дохідності дорогоцінних металів, індексу споживчих цін за 2001–2020 рр., % *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ⁵³⁸

Це свідчить про високу ймовірність того, що такі доходи мають перспективу перейти від стану потенційних до стану реалізованих на практиці. Тим більше, що наш висновок ґрунтується на основі аналізу двох десятиліть в історії України (2001–2020 рр.), коли відбувались значні соціально-політичні (Помаранчева революція, 2004 р., Революція Гідності, 2013 р.), економічні (світова економічна криза, 2008 р., високі темпи інфляції, 2014–2015 рр., обмежена кількість компаній-емітентів акцій на вітчизняному фінансовому ринку) трансформації та анексія частини території внаслідок воєнної агресії російської федерації (з початку 2014 р.). Припускаємо, що в умовах стабільного економічного та політичного середовища фінансові результати від інвестування вільних коштів для домогосподарств будуть вищими.

⁵³⁸ Закупівельні ціни на дорогоцінні метали. Національний банк України. URL : <https://bank.gov.ua/ua/markets/precious-metals> (дата звернення 28.04.2022).

Проведена оцінка стану фінансової стійкості домогосподарств крізь призму аналізу показників достатності їх доходів (п. 3.1), практики поточного фінансового забезпечення витрат (п. 3.2), дослідження тенденцій здійснення заощаджень (п. 3.3) та реалізації інвестиційного потенціалу (п. 3.4) потребує додаткового наукового дослідження. А саме, необхідним постає проведення ідентифікації ризиків ендогенного та екзогенного характеру, які суттєво впливають на сучасний стан та на потенційні шляхи зростання фінансової стійкості домогосподарств; дослідження впливу на неї моделей фінансової поведінки домогосподарств. Враховуючи місце і роль домогосподарств у фінансовій системі держави (п. 1.1 монографії, рис. 1.6) та алгоритм методології фінансової стійкості в системі управління їх фінансовими ресурсами (п. 2.2 монографії, рис. 2.5) окремого вивчення потребує питання трансформації фінансової стійкості домогосподарств у розвиток вітчизняної фінансової системи.

Враховуючи всі вище перераховані фактори, концепцію підвищення фінансової стійкості домогосподарств розглянемо в розділі 4 монографії.

РОЗДІЛ 4

КОНЦЕПЦІЯ ПІДВИЩЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

4.1. Ідентифікація ризиків та потенціал росту фінансової стійкості домогосподарств

Оцінювання фінансової стійкості одночасно на мікроекономічному та макроекономічному рівнях дозволяє виокремити закономірності розвитку як окремого домогосподарства, так і їх сукупності в межах окремої сфери фінансової системи. Ці процеси взаємопов'язані: фінансова стійкість окремого домогосподарства впливає на стан сфери фінансів домогосподарств та інших сфер фінансової системи, і, навпаки сфери фінансової системи здійснюють вплив і визначають напрями розвитку окремих домогосподарств. Зокрема, на думку Швайко Л., «...фінансовий стан *домогосподарств* чинить суттєвий вплив на соціально – економічний розвиток держави, визначає рівень життя та добробуту населення»⁵³⁹. Шваб П. прямо вказує, що «...проблема підвищення життєвого рівня населення і відповідно збільшення споживчої активності домогосподарств є різноплановою, актуальною і прямо пов'язана з виведенням національної економіки з кризового стану...»⁵⁴⁰. Коцюрубенко Г., Шикіна Н. наголошують, що «...для забезпечення фінансової безпеки держави в цілому пріоритетним напрямком є

---

⁵³⁹ Швайко М. Л. Сучасні тенденції фінансів домогосподарств України. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. № 98, 2020. С. 46–54.

⁵⁴⁰ Шваб П. В. Витрати і доходи домогосподарств України в період економічної кризи. *Облік і фінанси АПК*. URL: <http://magazine.faaf.org.ua/vitrati-i-dohodi-domogospodarstv-ukraini-v-period-ekonomichnoi-krizi.html> (дата звернення 09.05.2022).

забезпечення фінансової безпеки домашніх господарств...»⁵⁴¹. Але якщо взаємний вплив сфер фінансової сфери не викликає сумнівів, то методика для оцінки фінансової стійкості домогосподарств є дискусійним питанням.

Проведена нами в розділі 3 монографії оцінка фінансової стійкості домогосподарств через аналіз окремих складових їх фінансової діяльності – доходів, витрат, заощаджень та інвестицій – дозволяє нам розрахувати агреговані показники значень їх фінансової стійкості. Адже, як встановлено нами в розділі 1 монографії, стійкість є однією із властивостей (характеристик) фінансового стану домогосподарства або, іншими словами, стану його фінансових ресурсів. В умовах стійкості сформовані фінансові ресурси виконують своє призначення – забезпечують життєдіяльність домогосподарства у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі під впливом ендогенних та екзогенних факторів (рис. 1.10.). Така оцінка окремо на макроекономічному та мікроекономічному рівні сприятиме ідентифікації ризиків, які не дозволяють досягнути її високих значень та виокремити потенціал для росту. Пропонуємо показники, що оцінюють фінансову стійкість вирахувати крізь призму індексів, під якими розуміють абсолютну (або відносну) величину, що визначає зміну певних числових значень, які ідентифікують ризик у часі, просторі або порівняно із стандартом.

Агреговані показники оцінки фінансової стійкості пропонуємо розраховувати як середнє арифметичних значень показників стійкості фінансових ресурсів домогосподарств, які входять до його складу. Вивчаючи показники у 3 розділі монографії, ми дійшли висновку, що вони є двох типів:

- 1) збільшення їхнього значення свідчить про покращення фінансової стійкості домогосподарств;
- 2) зменшення їхнього значення свідчить про покращення фінансової стійкості домогосподарств.

Таким чином, постає необхідність розрахунку агрегованих показників зростання та спадання оцінки фінансової

---

⁵⁴¹ Коцюрубенко Г. М., Шикіна Н. А. Оцінювання фінансової безпеки домогосподарств: методичний та налітичний аспекти. *Економіка та суспільство*. № 25, 2021. URL: DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-40> (дата звернення 09.05.2022).

стійкості домогосподарств на макроекономічному та мікроекономічному рівнях. Відповідно, виокремлюємо індекси фінансової стійкості домогосподарств $I\Phi C_{MAзр}$ (показників зростання) та $I\Phi C_{MAсп}$ (показників спадання) на макроекономічному рівні, які визначаються за формулами:

$$I\Phi C_{MAзр} = \frac{\sum P_{ОП} + P_{ОПД} + H_3}{3} \quad (4.1)$$

де, $I\Phi C_{MAзр}$ – агрегований індекс фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному рівні показників зростання;

$P_{ОП}$ – питома вага оплати праці найманих працівників у ВВП;

$P_{ОПД}$ – питома вага оплати праці у доходах домогосподарств;

H_3 – норма заощаджень домогосподарств;

3 – кількість показників зростання, які входять до складу агрегованого індексу $I\Phi C_{MAзр}$.

Якщо значення індексу $I\Phi C_{MAзр}$ зростатиме, то це свідчить про покращення фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному рівні, і навпаки.

$$I\Phi C_{MAсп} = \frac{\sum P_{зк} + P_{ІІ}}{2} \quad (4.2)$$

де, $I\Phi C_{MAсп}$ – агрегований індекс фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному рівні показників спадання;

$P_{зк}$ – показник відношення запозичених коштів домогосподарств до їхніх доходів;

$P_{ІІ}$ – показник інвестиційного потенціалу домогосподарств;

2 – кількість показників спадання, які входять до складу агрегованого індексу $I\Phi C_{MAсп}$.

Якщо значення індексу $I\Phi C_{MAсп}$ зменшуватиметься, то це свідчить про покращення фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному рівні, і навпаки.

У таблиці 4.1. розраховано значення запропонованих агрегованих індексів зростання $I\Phi C_{MAзр}$ та спадання $I\Phi C_{MAсп}$, які дали оцінку фінансовій стійкості вітчизняних домогосподарств на макроекономічному рівні дослідження впродовж 2001–2020 рр.

Таблиця 4.1

Розрахунок агрегованих індексів фінансової стійкості домогосподарств зростання ІФС_{МАзр} та спадання ІФС_{МАсп} на макроекономічному рівні за 2001–2020 рр. *

Показник	Доходів			Заоща- джень	Інвестицій	Агрегований по- казник фінансової стійкості домогос- подарств	
	Питома вага оплати праці у ВВП	Питома вага оплати праці в доходах домогос- подарств	Відношення запозиче- них коштів домогоспо- дарств до їхніх доходів	Норма заоща- джень домо- госпо- дарств	Показник інвести- ційного потенціалу домогос- подарств	ІФС _{МАзр}	ІФС _{МАсп}
	$P_{оп}$	$P_{опд}$	$P_{жк}$	H_z	$P_{ін}$		
	↑	↑	↓	↑	↓	↑	↓
2001	0,409	0,489	0,013	0,083	0,179	0,327	0,013
2002	0,440	0,516	0,019	0,078	0,138	0,345	0,019
2003	0,441	0,424	0,047	0,057	0,156	0,307	0,047
2004	0,440	0,427	0,061	0,059	0,160	0,309	0,061
2005	0,474	0,429	0,097	0,090	0,165	0,331	0,097
2006	0,475	0,405	0,173	0,093	0,158	0,324	0,173
2007	0,469	0,432	0,256	0,076	0,178	0,326	0,256
2008	0,475	0,424	0,330	0,061	0,182	0,320	0,33
2009	0,477	0,419	0,269	0,092	0,175	0,329	0,269
2010	0,480	0,417	0,190	0,014	0,166	0,304	0,19
2011	0,470	0,417	0,161	0,091	0,154	0,326	0,161
2012	0,502	0,418	0,129	0,101	0,139	0,340	0,134
2013	0,499	0,407	0,125	0,075	0,154	0,327	0,140
2014	0,463	0,405	0,139	0,020	0,187	0,296	0,163
2015	0,391	0,400	0,099	0,018	0,160	0,270	0,130
2016	0,366	0,438	0,080	0,006	0,153	0,270	0,117
2017	0,393	0,456	0,066	0,012	0,125	0,287	0,096
2018	0,414	0,471	0,062	0,010	0,112	0,298	0,087
2019	0,436	0,470	0,057	-0,003	0,103	0,301	0,080
2020	0,437	0,453	0,051	0,016	0,128	0,235	0,090

↑ оптимальним є зростання значення

↓ оптимальним є спадання значення

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{542 543 544 545 546}

⁵⁴² Валовий внутрішній продукт за категоріями доходу. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 06.02.2022).

⁵⁴³ Валовий внутрішній продукт. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 06.02.2022).

⁵⁴⁴ Структура сукупних витрат домогосподарства. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 10.03.2022).

⁵⁴⁵ Доходи і витрати населення. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 07.11.2021).

⁵⁴⁶ Грошово-кредитна статистика. Грошові агрегати та кореспондуючі статті. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> (дата звернення 03.04.2022).

Як бачимо, за даними табл. 4.1 протягом 2001–2020 рр. розраховані нами значення агрегованих індексів фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному рівні – $I\Phi C_{MAзр}$ та $I\Phi C_{MAcn}$ – показують тенденції, протилежні очікуванім. Зокрема, агрегований індекс фінансової стійкості $I\Phi C_{MAзр}$, значення якого має зростати, показав динаміку скорочення з +0,327 у 2001 р. до +0,235 у 2020 р.; агрегований індекс фінансової стійкості $I\Phi C_{MAcn}$, значення якого має спадати, показав динаміку зростання з +0,013 у 2001 р. до +0,090 у 2020 р. Динаміка обидвох із запропонованих агрегованих значень індексів оцінки фінансової стійкості домогосподарств свідчить про його погіршення на макроекономічному рівні дослідження. Ідентичні висновки за різними напрямками зміни індексів посилюють їх науково-методичну складову розробки та використання для оцінки фінансової стійкості домогосподарств.

Отже, негативна тенденція значень $I\Phi C_{MAзр}$ свідчить, що потенціалом збільшення рівня фінансової стійкості домогосподарств є:

- а) зростання питомої ваги оплати праці у ВВП;
- б) зростання питомої ваги оплати праці в доходах домогосподарств;
- в) зростання норми заощаджень у загальній величині витрат домогосподарств.

Позитивна тенденція агрегованого індексу $I\Phi C_{MAcn}$ показує, що зменшення питомої ваги запозичених коштів у доходах домогосподарств та поглиблення реалізації їх інвестиційного потенціалу повинні стати джерелом покращення фінансової стійкості домогосподарств.

Індекси фінансової стійкості домогосподарств $I\Phi C_{MIзр}$ (показників зростання) та $I\Phi C_{MIcn}$ (показників спадання) на мікроекономічному рівні визначаються за формулами:

$$I\Phi C_{MIзр} = \frac{\sum P_d + P_{нв}}{2} \quad (4.3)$$

де, $I\Phi C_{MIзр}$ – агрегований індекс фінансової стійкості домогосподарств на мікроекономічному рівні показників зростання;

P_{δ} – показник достатності доходів;

$P_{не}$ – показник неспоживчих витрат домогосподарств;

2 – кількість показників зростання, які входять до складу агрегованого індексу $I\Phi C_{MIзр}$.

Якщо значення індексу $I\Phi C_{MIзр}$ зростатиме, то це свідчить про покращення фінансової стійкості домогосподарств на мікроекономічному рівні, і навпаки.

$$I\Phi C_{MIсп} = \frac{\sum P_{в} + P_{е}}{2} \quad (4.4)$$

де, $I\Phi C_{MIcn}$ – агрегований індекс фінансової стійкості домогосподарств на мікроекономічному рівні показників спадання;

P_{δ} – показник витрат домогосподарств на харчування;

$P_{е}$ – показник Енгеля;

2 – кількість показників спадання, які входять до складу агрегованого індексу $I\Phi C_{MIcn}$.

Якщо значення індексу $I\Phi C_{MIcn}$ зменшуватиметься, то це свідчить про покращення фінансової стійкості домогосподарств на мікроекономічному рівні, і навпаки.

У таблиці 4.2. розраховано значення агрегованих індексів фінансової стійкості домогосподарств на мікроекономічному рівні $I\Phi C_{MIзр}$ та $I\Phi C_{MIcn}$ як середнє арифметичних значень показників, що входять до їх складу (P_{δ} , $P_{\delta'}$, $P_{е}$, $P_{не}$). За її даними, можна зазначити, що протягом 2001–2020 рр. розраховані нами значення агрегованих індексів фінансової стійкості домогосподарств на мікроекономічному рівні – $I\Phi C_{MIзр}$ та $I\Phi C_{MIcn}$ – показують очікувані тенденції. Зокрема, показник агрегованого індексу $I\Phi C_{MIзр}$, значення якого має зростати, продемонстрував динаміку збільшення від +0,326 у 2001 р. до +1,128 у 2020 р.; агрегований індекс $I\Phi C_{MIcn}$, значення якого має спадати, показав очікувану динаміку зменшення від +0,713 у 2001 р. до +0,459 у 2020 р. Це свідчить

Таблиця 4.2

Розрахунок агрегованих індексів фінансової стійкості домогосподарств, зростання ІФС_{МІзр} та спадання ІФС_{МІсп} на мікроекономічному рівні за 2001–2020 рр.*

Показник	Доходів		Витрат		Заощаджень	Агрегований показник фінансової стійкості домогосподарств	
	Показник достатності доходів	Показник витрат на харчування	Показник Енгеля	Показник неспоживчих витрат домогосподарств			
	P_D	P_E	P_E	P_{NB}	IFC_{Mzr}	IFC_{Mcn}	
	↑	↑	↓	↑	↓	↑	
2001	0,589	0,644	0,781	0,063	0,326	0,713	
2002	0,629	0,617	0,696	0,072	0,351	0,657	
2003	0,757	0,612	0,664	0,067	0,412	0,638	
2004	0,923	0,603	0,622	0,074	0,499	0,613	
2005	1,143	0,595	0,580	0,089	0,616	0,588	
2006	1,258	0,558	0,521	0,095	0,677	0,540	
2007	1,402	0,540	0,480	0,100	0,751	0,510	
2008	1,673	0,511	0,486	0,138	0,906	0,499	
2009	1,587	0,532	0,507	0,122	0,855	0,520	
2010	1,487	0,550	0,502	0,101	0,794	0,526	
2011	1,502	0,547	0,510	0,099	0,801	0,529	
2012	1,427	0,536	0,478	0,092	0,760	0,507	
2013	1,427	0,537	0,473	0,098	0,763	0,505	
2014	1,474	0,553	0,501	0,084	0,779	0,527	
2015	1,487	0,564	0,545	0,071	0,779	0,555	
2016	1,530	0,527	0,495	0,068	0,799	0,511	
2017	1,827	0,510	0,454	0,071	0,949	0,482	
2018	2,033	0,511	0,437	0,08	1,057	0,474	
2019	2,268	0,498	0,406	0,087	1,178	0,452	
2020	2,169	0,516	0,401	0,086	1,128	0,459	

↑ оптимальним є зростання значення

↓ оптимальним є спадання значення

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{547 548}

⁵⁴⁷ Характеристика домогосподарств. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 30.06.2022).

⁵⁴⁸ Значення прожиткового мінімуму розраховано автором на основі чинного законодавства у 2001–2020 рр.

про покращення фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств на мікроекономічному рівні наукового дослідження. Дане покращення відбулось шляхом зростання доходів у середньому на одне домогосподарство на місяць темпами більшими, ніж відповідний показник прожиткового мінімуму; крім того, темпи зростання таких доходів перевищували темпи витрат домогосподарств на харчування.

Вважаємо, що тенденції, які спостерігаються у фінансовій діяльності домогосподарств на мікроекономічному рівні, покращують рівень їх фінансової стійкості і є бажаними й надалі.

Опираючись на методикау розрахунку показників фінансової стійкості домогосподарств (представлено в розділі 2 монографії), виокремлюємо такі фактори впливу на їхнє значення, як: загальний розмір доходів домогосподарств; величина оплати праці в доходах; обсяг запозичених коштів домогосподарствами для забезпечення своєї життєдіяльності; обсяг заощаджень та інвестиційного потенціалу домогосподарств. Вважаємо, що зміна даних факторів може впливати на фінансову стійкість домогосподарств як позитивно, так негативно. Відповідно, під *ризиками* зміни фінансової стійкості домогосподарств розуміємо *ймовірність* виникнення певних *подій*, наслідки яких позитивно чи негативно позначаються на ній.

Проблематиці ідентифікації ризиків в управлінні ресурсами суб'єктів фінансових відносин загалом та домогосподарств зокрема присвячені праці таких науковців, як Дерменджі Д.⁵⁴⁹, Зварич М.⁵⁵⁰, Зварич М., Кашуба Я., Сло-

---

⁵⁴⁹ Дерменджі Д. Визначення сутності фінансових ризиків та основних методів їх оцінки в умовах нестабільної ринкової економіки. *Причорноморські економічні студії*. № 25, 2018. С. 71–74.

⁵⁵⁰ Зварич М. Механізм забезпечення фінансової безпеки домогосподарств в Україні: автореф. ...к-та екон. наук : 08.00.08. Київ, 2020. 25 с.

бода А.⁵⁵¹, Зоріна О.⁵⁵², Білоус І.⁵⁵³, Коваленко В., Мацедонська Н.⁵⁵⁴, Пшик Б., Старостіна А., Кравченко В.⁵⁵⁵ та ін.

Водночас дані дослідження, як правило, стосуються сфери фінансової безпеки домогосподарств (загроз виникнення та чинників впливу) із виокремленням методів, інструментів, форм її забезпечення. Ми пропонуємо здійснити глибокий аналіз ідентифікації саме *ризиків*, які впливають на фінансовий стан домогосподарства. Усвідомлення *ризиковості* окремих подій у діяльності домогосподарства, розуміння передумов для їх виникнення та оцінка позитивних або негативних наслідків дасть змогу забезпечити збалансованість фінансових ресурсів домогосподарства у коротко- або довгостроковій перспективі й надалі привести до посилення його фінансової стійкості.

Аналіз наукових підходів до розкриття суті поняття та передумов для виникнення *ризиків* у фінансовій діяльності домогосподарства свідчить про їх одностайність. Зокрема, Діба М. розглядає дане поняття як «вид ризику, який виникає у фінансово-економічній діяльності суб'єкта, коли причинно-наслідковий результат або заходи його досягнення відрізняються від встановлених цілей та планових норм, а

---

⁵⁵¹ Пшик Б., Зварич М., Кашуба Я., Слобода А. Фінансова безпека домогосподарств в Україні: сучасні проблеми та механізм забезпечення : монографія. Львів : СПОЛОМ, 2020. 274 с.

⁵⁵² Зоріна О. Методи аналізу фінансових ризиків. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. № 2 (20), 2011. С. 221–229. URL: [https://doi.org/10.26642/pbo-2011-2\(20\)-221-229](https://doi.org/10.26642/pbo-2011-2(20)-221-229)

⁵⁵³ Білоус І. Основні чинники впливу та загрози фінансовій безпеці домогосподарства. *Ефективна економіка*. № 8, 2020. URL : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8104> (дата звернення: 31.05.2022). DOI: [10.32702/2307-2105-2020.8.61](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.8.61)

⁵⁵⁴ Коваленко В., Мацедонська Н. Сутність фінансової безпеки домогосподарств та напрями її забезпечення. *Економічний простір*, (167), 2021. С. 111–114. URL : <https://doi.org/10.32782/2224-6282/167-20> (дата звернення: 31.05.2022).

⁵⁵⁵ Старостіна А., Кравченко В. Ризик-менеджмент: теорія і практика : навч. посібник. К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2004. 206 с. URL: https://www.slideshare.net/vladimir_krav/ss-86353815 (дата звернення 30.05.2022).

отримані відхилення мають вартісний характер»⁵⁵⁶. Доповнює дане визначення Вітлінський В., який зазначає, що «ризик – це економічна категорія, що відображає характерні особливості сприйняття зацікавленими суб'єктами економічних відносин об'єктивно наявних невизначеності і конфліктності, іманентних процесам цілепокладання, управління, прийняття рішень, оцінювання, що обмежені можливими загрозами і невикористаними можливостями»⁵⁵⁷. Зур'ян О. пропонує визначати фінансові ризики втрати фінансових ресурсів унаслідок впливу факторів *макроекономічного* та *мікроекономічного* рівня⁵⁵⁸. Розкриваючи етимологію поняття «економічний ризик» Клапків М. доводить, що «поява більшої імовірності того, що у разі недосягнення бажаного результату діяльності або досягнення його лише «невеликою» мірою, така діяльність визнається некорисною або економічно неефективною, тобто кваліфікується як *ризик*»⁵⁵⁹. Спільним для розглянутих наукових підходів є розуміння, що передумовами виникнення фінансового ризику є невизначеність внутрішніх і зовнішніх умов, однак вони є широкими та не враховують особливостей життєдіяльності домогосподарства як суб'єкта фінансових відносин.

Узагальнюючи розглянуті підходи, у понятті «ризик» для фінансів домогосподарств виокремлюємо такі його елементи:

- Альтернативність варіантів формування (використання) фінансових ресурсів та, відповідно, варіативність отриманих результатів;
- Імовірність відхилення від передбачених результатів після вибору одного з альтернативних рішень;
- Можливість неотримання запланованого рівня доходу та необхідність покриття незапланованих збитків.

⁵⁵⁶ Діба М. Суть та види фінансових ризиків у системі ризик-менеджменту підприємства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. № 635, 2008. С. 22–28.

⁵⁵⁷ Вітлінський В. Концептуальні засади ризикології у фінансовій діяльності. *Фінанси України*. № 3, 2003. С. 3–7.

⁵⁵⁸ Зур'ян О. Економічна сутність та класифікація фінансових ризиків. *Наукові праці МАУП*. 2016, вип. 50(3), С. 141–146.

⁵⁵⁹ Клапків М. Питання етимології економічного ризику. *Фінанси України*. № 4, 2001. С. 14–20.

На рис. 4.1. представлено схему прийняття фінансових рішень домогосподарств в умовах ризику. Як видно із даного рисунку, прийняття фінансових рішень домогосподарств не в умовах *ризик* взагалі не існує, адже внутрішнє і зовнішнє середовище завжди змінюються. Тезу про неможливість безризикової економічної (фінансової) діяльності обґрунтовують та розвивають Зур'ян О.⁵⁶⁰; Кучеренко В.Р., Карпов В.А., Карпов А.В.⁵⁶¹; Васильєва Т. А., Леонов С. В., Кривич Я. М.⁵⁶² та ін. Усвідомлення *ризиковості* фінансової діяльності передбачає необхідність формування системи управління ризиками домогосподарств – цілеспрямованого впливу суб'єкта, який діє (ним виступає домогосподарство) на об'єкт (конкретний вид ризику) за допомогою визначених методів (інструментів).

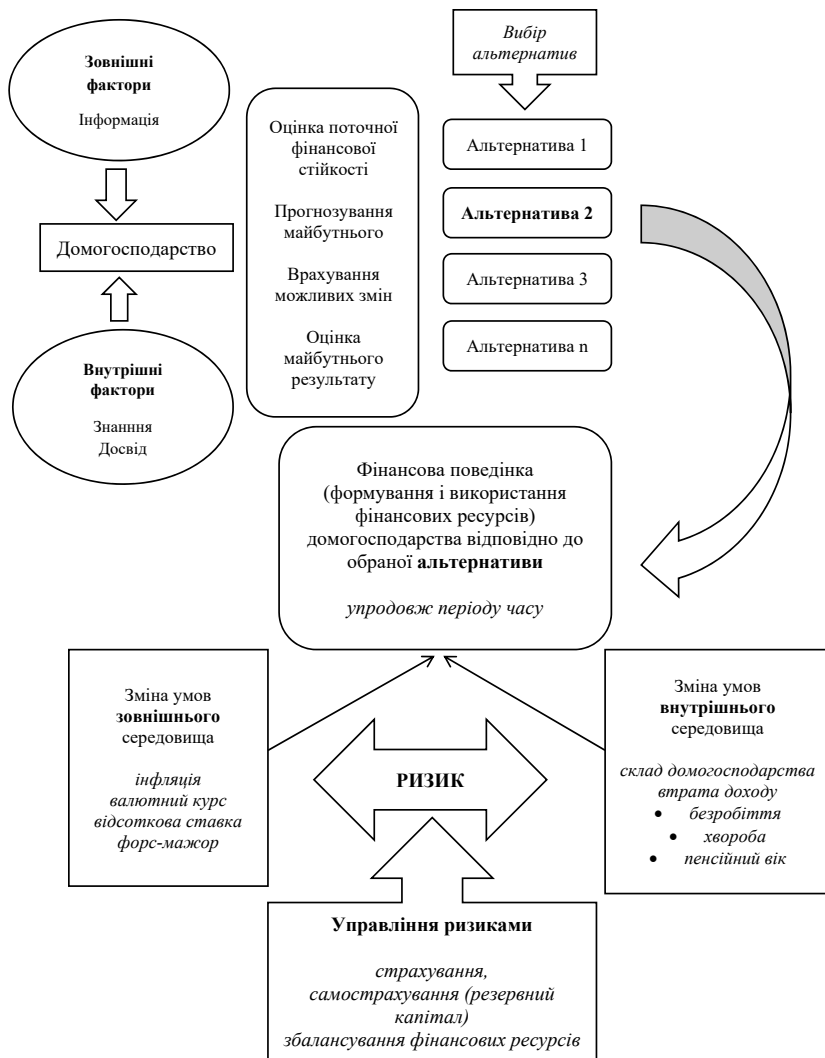
Таким чином, елементами фінансового *ризик* домогосподарств, що позитивно (або негативно) впливають на фінансову стійкість домогосподарств, є:

- об'єкт – показники оцінки фінансової стійкості, умови функціонування яких не відомі. У нашому випадку це дохід, витрати, заощадження та інвестиційний потенціал домогосподарства;
- суб'єкт – домогосподарство як особа, компетентна ухвалювати рішення щодо ставлення до об'єкта й зацікавлена в результатах керування;
- джерело – фактори (явища, процеси, предмети), які породжують невизначеність. Фактори невизначеності, зумовлені процесами всередині домогосподарства, ми класифікуємо як ендогенні (склад домогосподарства, безробіття його членів, тимчасова або постійна непрацевдатність), а ті, що зумовлені зовнішнім середовищем, як екзогенні (інфляція, валютний курс національної грошової одиниці, відсоткова ставка на фінансовому ринку за депозитами, кредитами, форс-мажор та ін.).

⁵⁶⁰ Зур'ян О. Економічна сутність та класифікація фінансових ризиків. *Наукові праці МАУП*. 2016, вип. 50(3), С. 141–146.

⁵⁶¹ Кучеренко В., Карпов В., Карпов А. Економічний ризик та методи його вимірювання : навч. посіб. Одеса : ОНЕУ, 2011. 200 с.

⁵⁶² Економічний ризик : методи оцінки та управління : навч. посібник. Васильєва Т., Леонов С., Кривич Я. та ін. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2015. 208 с.

Рис. 4.1. Схема прийняття фінансових рішень домогосподарств в умовах ризику *

* Джерело: запропоновано автором

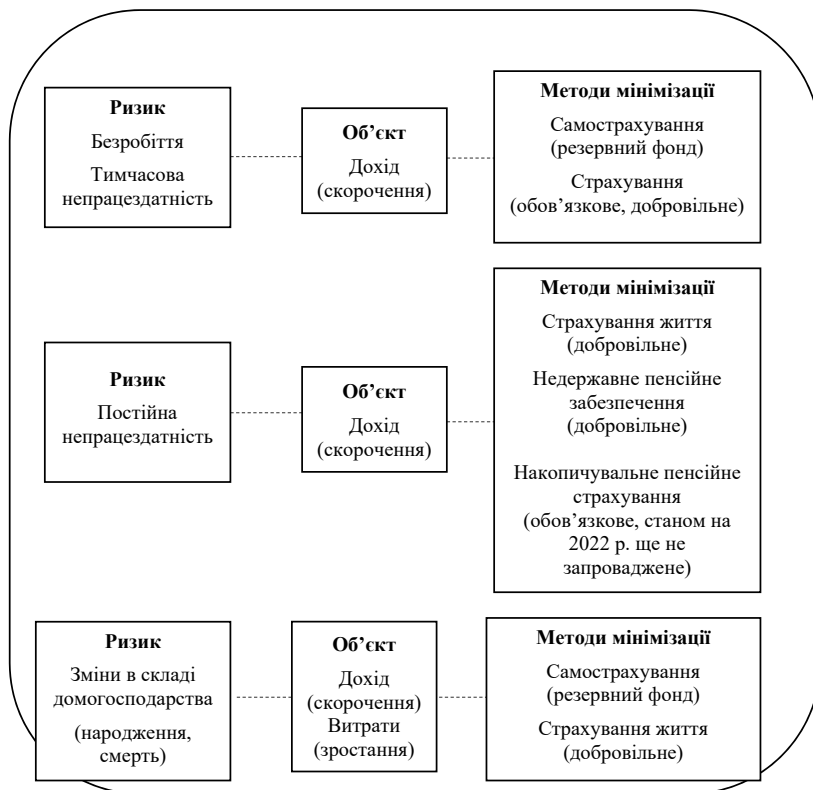

Очевидно, що ідентифікація ризиків, зумовлених ендогенними факторами, передбачає і діяльність з їх мінімізації з боку самого домогосподарства (на мікрорівні); зумовлених екзогенними факторами, відповідно, діяльність з їх мінімізації з боку держави (на макрорівні).

Ендогенні ризики безпосередньо стосуються домогосподарства, а отже, піддаються класифікації, спостереженню та мінімізації. Структурні елементи цих ризиків (зміни в складі домогосподарства, безробіття його членів, тимчасова або постійна непрацевдатність), об'єкти (доходи чи витрати домогосподарств), напрям впливу (зростання або спадання) та методи їх мінімізації (обов'язкове або добровільне страхування, самострахування) наведено на рис. 4.2.

Як видно із рис. 4.2., ендогенні ризики, негативно ливаючи на доходи домогосподарства, ставлять під загрозу фінансове забезпечення його життєдіяльності. З метою мінімізації ризику зменшення доходів через безробіття членів домогосподарства дослідники сфери фінансів домогосподарств пропонують використати такі методи, як самострахування (формування резервного фонду) або страхування (обов'язкове чи добровільне).

В основу використання запропонованих методів покладено тезу, що мінімізація (або нівелювання) ризику (ризиків) – це формування певного обсягу фінансових ресурсів, щоб забезпечувати життєдіяльність домогосподарства у випадку його (їх) настання. Іншими словами, такі ресурси повинні забезпечити фінансову стійкість домогосподарства у випадку виникнення внутрішніх (або зовнішніх) загроз його життєдіяльності. На нашу думку, такий підхід дає можливість кількісно виміряти, з одного боку, показники, що оцінюють фінансову стійкість, а з іншого – стати частиною системи ризик-менеджменту (управління ризиками) яку варто розробити та поширити не лише на фінансові, але й інші ризики, яким піддаються домогосподарства.

Рис. 4.2. Структура ендегенних ризиків та методи їх мінімізації *

* Джерело: запропоновано автором

Екзогенні ризики безпосередньо не визначаються домогосподарством, але формують середовище його фінансової діяльності, а тому повинні піддаватися спостереженню та мінімізації. Елементами таких ризиків, на нашу думку, є інфляція, різкі коливання валютного курсу (девальвація національної грошової одиниці), розмір відсоткової ставки за депозитами (кредитами), форс-мажорні обставини (війна, стихійне лихо та ін.). Діяльність з мінімізації частини екзо-

генних чинників, які мають економічний (фінансовий) характер, здійснюється державою в особі фінансових органів, переважно Національного банку України.

Структуру запропонованих нами екзогенних ризиків (інфляція, зміна валютного курсу, розмір відсоткової ставки за депозитами, кредитами), об'єкт (складові фінансової діяльності домогосподарств – доходи, витрати, заощадження та інвестиції) і методи їх мінімізації (грошово-кредитна, монетарна політика держави) наведено на рис. 4.3.

Як видно із рис. 4.3., об'єктом негативного впливу екзогенних ризиків є всі складові фінансової діяльності домогосподарства – його доходи, витрати, заощадження та інвестиції. Різке знецінення національної грошової одиниці, її девальвація ставлять під загрозу фінансове забезпечення його поточної життєдіяльності – зниження рівня *доходів та витрат* (купівельної спроможності); високий рівень відсоткових ставок за депозитами (як результат знецінення грошової одиниці), кредитами негативно впливає на обсяги *заощаджень, інвестицій* та ставить під загрозу досягнення фінансової стійкості в перспективі.

Рис. 4.3. Структура екзогенних ризиків та методи їх мінімізації *

* Джерело: запропоновано автором

Мінімізація ризику погіршення фінансової стійкості домогосподарств через дію екзогенних чинників здійснюється методами грошово-кредитної політики Національного банку

України. В основу використання запропонованих методів покладено тезу, що політика низьких показників інфляції, стабільності валютного курсу, низьких значень відсоткових ставок за депозитами чи кредитами дозволить забезпечити не лише поточну фінансову стійкість домогосподарств, але й у перспективі. Наша позиція ґрунтується на положеннях чинного законодавства, а саме – ст. 99 Конституції України⁵⁶³, ст. 6 Закону України «Про Національний банк України», де основною функцією Національного банку визначено цінову стабільність у державі. Сутність цінової стабільності полягає в «збереженні купівельної спроможності національної валюти шляхом підтримання в середньостроковій перспективі (від трьох до п'яти років) низьких, стабільних темпів інфляції, що вимірюються індексом споживчих цін»⁵⁶⁴. Згідно із запропонованим підходом рівень інфляції в середньостроковій перспективі повинен бути на рівні 5% із допустимим діапазоном відхилень ± 1 в. п.⁵⁶⁵. Досягнення пріоритетної цілі Національного банку України пов'язане із забезпеченням поточної фінансової стійкості домогосподарств. Відповідно, щорічний показник інфляції на рівні 5% (± 1 в. п.) будемо вважати оптимальним (пороговим) значенням для оцінки її впливу на фінансову діяльність домогосподарств.

Другою за пріоритетністю ціллю грошово-кредитної (монетарної) політики Національного банку України є сприяння фінансовій стабільності, передусім стабільності банківської системи, якщо це не перешкоджає досягненню цілі з цінової стабільності. Фінансова стабільність досягається стабілізацією інфляційних очікувань, зваженою оцінкою валютних ри-

---

⁵⁶³ Конституція України : від 28.06.1996 р. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 03.08.2022).

⁵⁶⁴ Про Національний банк України : Закон України від 20.05.199 р. № 679-ХІV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> (дата звернення 03.08.2022).

⁵⁶⁵ Основні засади грошово-кредитної політики на 2022 рік та середньострокову перспективу : Рішення Ради Національного банку України від 13.09.2021 р. №31-рд. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr031500-21#Text> (дата звернення 03.08.2022).

зиків, підвищенням довіри до національної грошової одиниці разом із дедоларизацією економічних відносин, зростанням довіри до банків та інших фінансових установ тощо. Якісна оцінка фінансової стабільності представлена в періодичних звітах Національного банку України ⁵⁶⁶.

На відміну від монетарної політики, ціллю якої є цінова стабільність та чітко виражений кількісний індикатор для вимірювання цілі (індекс споживчих цін), політика фінансової стабільності «значною мірою покладається на якісні (тобто невимірювані кількісно) цілі й не має єдиних універсальних показників для їх оцінки» ⁵⁶⁷. Відповідно, оцінка впливу фінансової стабільності на фінансову стійкість домогосподарств передбачатиме розробку якісних показників.

Третьою ціллю є сприяння дотриманню стійких темпів економічного зростання та підтримання економічної політики Кабінету Міністрів України за умови, що це не перешкоджає виконанню цілей цінової та фінансової стабільності ⁵⁶⁸. Координуючи монетарні інструменти із бюджетно-податковою політикою держави, дана ціль створює сприятливе середовище для розкриття потенціалу домогосподарств, що позитивно впливатиме на їх фінансову стійкість. Економічне зростання має кількісний вимір через відповідний індекс реального ВВП ($I_{ВВП}$). Відповідно, порівнюючи значення $I_{ВВП}$ із запропонованими нами показниками оцінки фінансової стійкості домогосподарств на макро- ($I\Phi C_{MAzp}$, $I\Phi C_{MAcn}$) та мікроекономічному рівнях ($I\Phi C_{MIzp}$, $I\Phi C_{MICn}$), ми зможемо розрахувати вплив політики економічного зростання на їх фінансову стійкість. На нашу думку, досягнення другої та третьої цілі прямо пов'язане із забезпеченням фінансової стійкості

⁵⁶⁶ Про фінансову стабільність. Національний банк України. URL : <https://bank.gov.ua/ua/stability/about> (дата звернення 04.08.2022).

⁵⁶⁷ Звіт про фінансову стабільність. Червень 2022 р. Національний банк України. URL : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-cherven-2022-roku> (дата звернення 04.08.2022).

⁵⁶⁸ Основні засади грошово-кредитної політики на 2022 рік та середньострокову перспективу : Рішення Ради Національного банку України від 13.09.2021 р. №31-рд. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr031500-21#Text> (дата звернення 03.08.2022).

домогосподарств у стратегічній перспективі, воно забезпечує динамічну збалансованість їх фінансових ресурсів.

Проведену ідентифікацію ризиків ендогенного та екзогенного характеру доцільно доповнити розрахунком їхнього впливу на фінансову стійкість домогосподарств у п. 4.2. монографії.

4.2. Вплив ендогенних та екзогенних факторів на фінансову стійкість домогосподарств

Як зазначалось нами раніше, фінансова стійкість є однією з характеристик оцінки фінансового стану домогосподарств. Ефективність організації та функціонування системи управління фінансовими ресурсами домогосподарств істотною мірою визначають стан фінансових ресурсів (їх склад, структуру), а отже, і фінансову стійкість (здатність протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам забезпечення життєдіяльності). В умовах *стійкості* фінансові ресурси виконують своє призначення – забезпечують життєдіяльність домогосподарства у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі. У разі ж незадовільного результату, система управління фінансовими ресурсами повинна перевірятися тією мірою, яка необхідна для виявлення конкретних причин виникнення проблеми (або проблем).

Система управління фінансовими ресурсами домогосподарств залежить від великої кількості факторів, які виникають і формуються або у внутрішньому середовищі домогосподарства (ендогенні фактори), або в навколишньому середовищі (екзогенні фактори). Відповідно, ендогенні фактори, які своїм походженням належать до самого домогосподарства, є об'єктом управління. Оцінювання їхнього впливу можливе шляхом зміни складу, структури фінансових ресурсів домогосподарства.

Проведений аналіз поточного управління фінансових ресурсів домогосподарств свідчить про покращення всіх показників їх фінансової стійкості на мікроекономічному рівні та погіршення значення на макроекономічному рівні. Це

підтверджується значеннями запропонованих нами агрегованих індексів оцінки фінансової стійкості домогосподарств (табл. 4.1. та табл. 4.2).

До такого становища на мікроекономічному рівні привела фінансова діяльність домогосподарств, коли витрати на забезпечення поточної життєдіяльності зростали на рівні, більшому від мінімальних значень прожиткового мінімуму, та відповідали темпам збільшення доходів домогосподарств. Відповідні темпи зростання власних доходів повністю забезпечували покриття витрат домогосподарств, що підтверджується таким показником, як збільшення показника достатності доходів (у 3,6 раза), та скороченням питомої ваги витрат на харчування у їхніх доходах (показнику Енгеля на 48,7%). Джерелом видатків домогосподарств були й зовнішні фінансові ресурси, адже питома вага кредитних ресурсів у складі доходів домогосподарств має чітку тенденцію до скорочення упродовж 2001–2020 рр. (у 3,9 раза). Це спричинило нестачу фінансових ресурсів та скорочення практики їхнього використання на заощадження та інвестиції (норма заощаджень скоротилась у п'ять разів, значення показника оцінки інвестиційного потенціалу на 30%).

Оцінка ендогенних чинників, які б впливали на фінансову стійкість домогосподарств, полягає в їх виявленні та систематизації. При цьому головними завданнями мають стати забезпечення результативності планування доходів для забезпечення виконання планових видатків, ритмічності виконання доходів та ступеня рівномірності видатків.

На нашу думку, найважливішим ендогенним чинником впливу на фінансову стійкість є розмір доходу домогосподарств: його зниження в результаті втрати працездатності членів домогосподарства *негативно* впливає на фінансову стійкість і навпаки. Втрата працездатності має тимчасовий або постійний характер.

Розглянемо вплив ендогенного ризику тимчасової втрати доходу та інструменти його подолання шляхом формування резервного фонду домогосподарств.

На думку дослідників ринку праці України⁵⁶⁹ та даних Державної служби статистики України⁵⁷⁰, середня тривалість пошуку роботи безробітними складає 6 місяців. Тому, з метою мінімізації ризику неможливості забезпечити життєдіяльність домогосподарства через причину втрати доходу впродовж цього теоретично можливого проміжку часу відновлення зайнятості повинен бути сформований відповідний резервний (страховий) фонд. Обсяг такого фонду пропонується сформуувати в розмірі 6-місячного доходу домогосподарства ($C\phi$), що, окрім іншого, дозволить вивести головні показники, які дадуть можливість оцінити фінансову стійкість домогосподарства.

Значення індексу $C\phi$ у розмірі 6-місячного доходу домогосподарства прийнято нами за 1. Відповідно, якщо воно знаходитиметься в межах ≥ 1 , то це свідчатиме про високий рівень фінансової стійкості домогосподарства та ефективне управління ризиками. Тому критерії оцінки фінансової стійкості в рамках нашого підходу можна сформуувати так:

- 1) наявність резервного фонду в розмірі 6-місячного (та більше) доходу домогосподарства ($C\phi 1 \geq 1$) – абсолютно стійкий фінансовий стан;
- 2) наявність резервного фонду в розмірі від 4- до 6-місячного доходу домогосподарства ($0,7 \leq C\phi 2 \leq 1$) – переважно стійкий фінансовий стан;
- 3) наявність резервного фонду в розмірі від 1- до 3-місячного доходу домогосподарства ($0,2 \leq C\phi 3 \leq 0,6$) – нестійкий фінансовий стан;
- 4) наявність резервного фонду в розмірі до 1-місячного доходу домогосподарства ($C\phi 4 \leq 0,2$) – критичний фінансовий стан.

---

⁵⁶⁹ Цимбал О., Ярош О. Український ринок праці у дзеркалі офіційних та неофіційних джерел. *VoxUkraine*. URL : <https://voxukraine.org/ukrayinskij-rinok-pratsi-u-dzerkali-ofitsijnih-ta-neofitsijnih-dzherel/> (дата звернення: 22.06.2022).

⁵⁷⁰ Безробітне населення (за методологією МОП) за тривалістю пошуку роботи у 2010–2021 роках. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 06.08.2022).

Переваги і недоліки формування резервного капіталу як методу мінімізації ризику втрати доходу систематизовані в таблиці 4.4.

Таблиця 4.4

Переваги та недоліки формування резервного капіталу як методу мінімізації ризику втрати доходу домогосподарства⁵⁷¹

Переваги	Недоліки
1. Дає можливість виявити об'єкт, який характеризується найбільшим ступенем ризику – дохід домогосподарства. 2. Дає досить загальну оцінку фінансової стійкості та відповідного ризику. 3. Витрат на проведення оцінки ризику за допомогою цього методу немає	1. Не аналізуються джерела походження ризику, ризик приймається як цілісна величина, тобто ігноруються мультискладові ризику (причини безробіття, його об'єктивні чи суб'єктивні передумови виникнення) 2. Немає можливості детального врахування факторів виникнення ризику втрати доходу в майбутньому

* Джерело: запропоновано автором

Як показано в таблиці 4.4, основним недоліком формування резервного фонду як методу мінімізації ризику скорочення доходу є те, що він не враховує впливу конкретних факторів на зростання або зниження ступеня ризику. Водночас перевагами є можливість оцінити загальну фінансову стійкість за допомогою нескладного механізму порівняння обсягу сформованого резервного фонду з його оптимальним значенням.

Основною вимогою стосовно інструментів формування резервного капіталу, метою якого є забезпечення поточної життєдіяльності домогосподарства у випадку настання ризику втрати доходу через настання безробіття або тимчасової непрацездатності, ми висуваємо надійність. Проаналізовані тенденції здійснення заощаджень домогосподарствами України в розділі 3 монографії дозволяють нам визначити *депозит у фінансових установах з можливістю вільного поповнення та зняття коштів* як найбільш вдалий інструмент

⁵⁷¹ Економічний ризик : методи оцінки та управління : навч. посібник. Васильєва Т. А., Леонов С. В., Кривич Я. М. та ін. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2015. 208 с.

формування резервного капіталу домогосподарств. Наша позиція обумовлена такими міркуваннями:

- а) це безризиковий інструмент із відомою заздалегідь дохідністю;
- б) депозит у фінансових установах із можливістю вільного поповнення та зняття коштів дозволяє швидко та повною мірою забезпечити життєдіяльність домогосподарства у випадку виникнення ризикових подій;
- в) дохідність за використанням інструменту на рівні інфляції дозволяє уникнути знецінення національної грошової одиниці.

Фактична тривалість формування резервного фонду домогосподарства (T_{RF}) розраховується за формулою:

$$T_{RF} = \frac{\sum RF}{N_{RF}} * 100\%, \quad (4.5)$$

де T_{RF} – тривалість формування резервного фонду домогосподарства, місяців;

$\sum RF$ – розмір резервного фонду домогосподарства; запропоновано сформулювати на рівні 6-місячних доходів домогосподарства;

N_{RF} – визначена індивідуальна норма формування резервного фонду домогосподарства (% від місячних доходів).

Таким чином, опираючись на формулу (4.5), темпи формування резервного фонду визначатимуться домогосподарствами індивідуально і залежатимуть від розміру щомісячних заощаджених коштів. Наприклад:

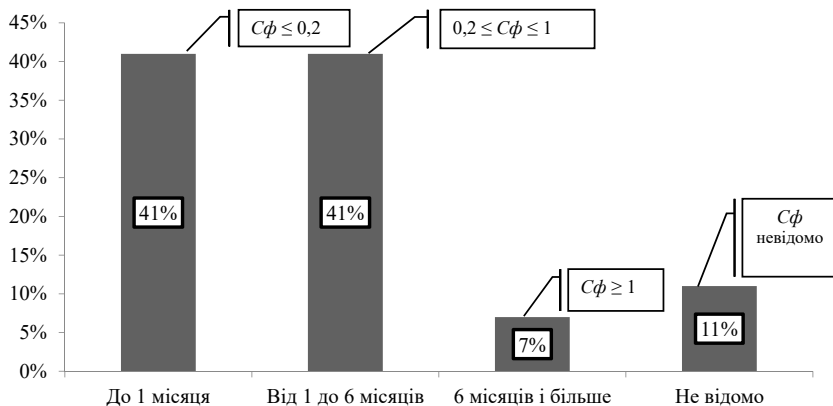
- за умови щомісячного заощадження 20% отриманого доходу, його формування в оптимальному розмірі триватиме 2,5 роки (30 міс.);
- за умови щомісячного заощадження 10% отриманого доходу, його формування в оптимальному розмірі триватиме 5 років (60 міс.);
- за умови щомісячного заощадження 5% отриманого доходу, його формування в оптимальному розмірі триватиме 10 років (120 міс.).

Ступінь формування страхового (резервного) фонду домогосподарствами України як методу мінімізації ризику втрати власного доходу вважаємо за доцільне здійснювати на основі їх самооцінювання (опитування). Зокрема, у період з 10 серпня по 26 серпня 2021 року компанією Info Sapiens було проведено Всеукраїнське опитування громадян, за результатами якого опубліковано звіт «Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021»⁵⁷². Опитавши 2040 респондентів у віці 18-79 років з усіх областей України, за винятком окупованих територій, встановлено, що частка респондентів, здатних забезпечувати свої поточні витрати в разі втрати основного джерела доходу до місяця в Україні складає 41%, від одного місяця до шести місяців – 41%, понад шість місяців – 7% (рис. 4.5)

Дані рис. 4.5. свідчать, що майже половина домогосподарств України (41%) має критичний рівень власної фінансової стійкості перед ризиками – сформований ними страховий (резервний) фонд менший від суми власних місячних доходів. Тільки 7% домогосподарств відповідають критеріям абсолютної фінансової стійкості – зі страховим фондом на рівні більше як 6 місячних доходів. Решта домогосподарств (41%) характеризуються рівнем фінансової стійкості, який ми не можемо визначити правдиво, і перебувають у проміжку від нестійкого (наявність резервного фонду в розмірі від 1- до 3-місячного доходу домогосподарства) до стійкого (наявність резервного фонду у розмірі від 4- до 6-місячного доходу домогосподарства).

---

⁵⁷² Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021. *Info sapiens*. К., 2021. 83 с.

Рис. 4.5. Період, на який вистачить заощаджень домогосподарств в разі втрати основного джерела доходу *

* Джерело: побудовано автором на основі джерела ⁵⁷³

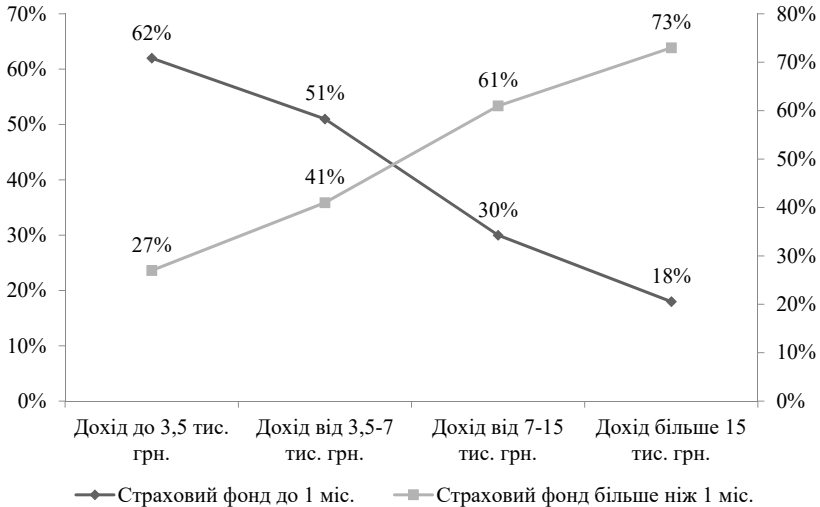
Розміри формування страхового фонду перебувають у прямій залежності від величини місячних доходів домогосподарства. Зокрема, спостерігається тенденція, коли при досягненні місячного доходу в розмірі приблизно 7 тис. грн відбувається зростання періоду, на який домогосподарствами формується резерв коштів (рис. 4.6.).

Згідно з результатами опитування ⁵⁷⁴ 62% домогосподарств із рівнем місячного доходу до 3,5 тис. грн формують власний страховий фонд у розмірі місячних доходів (відповідно, 27% – понад 1 місяць); 51% домогосподарств із рівнем місячного доходу від 3,5 до 7 тис. грн формують власний страховий фонд у розмірі місячних доходів (відповідно, 41% – понад 1 місяць); 30% домогосподарств із рівнем місячного доходу від 7 до 15 тис. грн формують власний страховий фонд у розмірі місячних доходів (відповідно, 61% – понад 1 місяць); лише 18% домогосподарств із рівнем місячного доходу понад 15 тис. грн формують влас-

⁵⁷³ Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021. *Info sapiens*. К., 2021. 83 с.

⁵⁷⁴ Там же

ний страховий фонд у розмірі місячних доходів (відповідно, 73% – понад 1 місяць) (рис. 4.6.).

Рис. 4.6. Розмір страхового фонду домогосподарств залежно від рівня місячного доходу, % респондентів *

* Джерело: побудовано автором на основі джерела ⁵⁷⁵

Формування резервного фонду і забезпечення коштами поточної життєдіяльності домогосподарства у випадку настання безробіття є надійним, проте дорогим та нераціональним методом. На цю властивість резервного фонду як форми самострахування в покритті збитків від непередбачуваних подій вказують як дослідники теорії економічного ризику (Васильєва Т., Леонов С., Кривич Я. ⁵⁷⁶), так і теорії фінансів (Опарін В. ⁵⁷⁷). Їхня позиція обумовлена тезою, що резервний фонд формується власними фінансовими ресурсами домо-

⁵⁷⁵ Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021. *Info sapiens*. К., 2021. 83 с.

⁵⁷⁶ Економічний ризик : методи оцінки та управління : навч. посібник. Васильєва Т. А., Леонов С. В., Кривич Я. М. та ін. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2015. 208 с.

⁵⁷⁷ Опарін В. Фінанси (Загальна теорія): навч. посіб. К. : КНЕУ, 2007. 240 с

господарства, які вивільняються від свого основного призначення – забезпечення його життєдіяльності. Альтернативним методом для створення резервного фонду домогосподарствами коштом власних фінансових ресурсів є формування колективних страхових фондів. Останні мають добровільний або обов'язковий характер.

В Україні створена система загальнообов'язкового державного соціального страхування з метою фінансового забезпечення домогосподарств у разі захворювання, втрати працездатності (повної, часткової або тимчасової), втрати годувальника, безробіття, досягнення пенсійного віку та в інших випадках. Формування фінансових ресурсів державного соціального страхування має ряд особливостей:

- а) здійснюється шляхом використання такого інструменту як єдиний соціальний внесок⁵⁷⁸. Що стосується суті такого виду обов'язкового платежу, то слід вказати, що його головною особливістю визначено насамперед цільове призначення. Інакше кажучи, цей внесок надходить у спеціально визначені і створені для цього фонди (Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування України, Фонд соціального страхування України на випадок безробіття), їх використовувати не за призначенням не дозволяється, а змінити цільове призначення можна тільки в законодавчому порядку. Цей внесок доцільно розглядати як своєрідний цільовий податок;
- б) платниками внеску є лише роботодавці (юридичні особи, фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності з найманими працівниками). Варто зазначити, що норма, за якою наймані працівники також сплачували за себе соціальні внески до державних цільових фондів скасована у 2015 році.

Використання фінансових ресурсів системи загальнообов'язкового державного соціального страхування

---

⁵⁷⁸ Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI. Дата оновлення: 30.04.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17> (дата звернення 26.06.2022).

покликане матеріально забезпечити вітчизняні домогосподарства у випадку настання ризиків:

- а) за соціальним страхуванням від нещасного випадку – обставини, унаслідок яких може статися нещасний випадок або професійне захворювання. Передбачено фінансування страхових виплат: втраченого заробітку (або відповідної його частини) залежно від ступеня втрати потерпілим професійної працездатності (щомісячна страхова виплата); одноразової допомоги потерпілому (членам його сім'ї та особам, які перебували на утриманні померлого); дитині, яка народилася з інвалідністю внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання її матері під час вагітності; страхових витрат на медичну та соціальну допомогу ⁵⁷⁹;
- б) за соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності – обставина, внаслідок якої застрахована особа або члени її сім'ї можуть тимчасово втратити засоби існування та потребувати матеріального забезпечення або надання соціальних послуг. Є такі види соціальних допомог, як: допомога по тимчасовій непрацездатності (включно з доглядом за хворою дитиною); допомога по вагітності та пологах; допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві); оплата лікування та/або реабілітаційної допомоги у відділеннях санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань і травм;
- в) за соціальним страхуванням на випадок безробіття – обставина, унаслідок якої члени домогосподарства можуть втратити роботу. Передбачено фінансування допомоги по безробіттю; допомоги на поховання в разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні;

---

⁵⁷⁹ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23.09.1999 р. № 1105-XIV. Дата оновлення: 24.03.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14> (дата звернення 26.06.2022).

соціальні послуги із професійної підготовки, перекваліфікації безробітного тощо ⁵⁸⁰;

- г) за пенсійним страхуванням – обставини досягнення віку, що дає право на призначення пенсії за віком; набуття інвалідності, що дає право на призначення пенсії по інвалідності; втрати годувальника, що дає право на отримання відповідної пенсії ⁵⁸¹.

Таким чином, фінансові ресурси загальнообов'язкових колективних страхових фондів в Україні формуються шляхом застосування такого важеля фінансового механізму, як єдиний соціальний внесок, та використовуються на потреби застрахованих осіб (домогосподарств) на засадах безповоротного, безвідплатного, безстрокового виділення коштів (фінансування). Оскільки формування державних цільових фондів здійснюється лише коштом роботодавців, для домогосподарств України даний метод мінімізації та нівелювання ризиків фінансової стійкості є безоплатним.

Як засвідчує чинне законодавство у сфері державного соціального страхування, розмір соціальних виплат:

- залежить від страхового стажу й обмежений строками (наприклад, при фінансуванні допомоги по тимчасовій непрацездатності, безробіттю тощо);
- залежить від страхового стажу і не обмежений строками (наприклад, пенсії за віком, щомісячні страхові виплати в разі нещасного випадку тощо);
- не залежить від страхового стажу та строків (наприклад, при фінансуванні допомоги на поховання безробітного, пенсіонера тощо).

Це пов'язано насамперед з фінансовими можливостями державних цільових фондів та Державного бюджету України, який виступає їх донором (особливо Пенсійного фонду України, дефіцит формування фінансових ресурсів якого

---

⁵⁸⁰ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III. Дата оновлення: 21.04.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14> (дата звернення 26.06.2022).

⁵⁸¹ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV. Дата оновлення: 30.04.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15> (дата звернення 26.06.2022).

почав покриватися бюджетними коштами з початку із 2010 року⁵⁸² і триває донині).

З цього погляду, домогосподарства не є суб'єктом системи управління власними ризиками, а її об'єктом; його фінансову стійкість перед зовнішніми і внутрішніми ризиками чітко визначити не можливо, проте вона однозначно не критична і не абсолютна, тобто значення показника $C\phi$ знаходиться в проміжку від 0,2 (критична фінансова стійкість) до 0,5–0,6 (де 1, абсолютна фінансова стійкість; резервний фонд сформований у розмірі 6 місячних доходів членів домогосподарства). Наша позиція обумовлена тим, що фінансування з боку колективних страхових фондів поширюється на всі домогосподарства у випадку настання страхових ризиків без обмежень, проте в жодному із передбачених чинним законодавством ризиків не відшкодовує 100% місячного доходу домогосподарства.

Переваги та недоліки формування колективних страхових фондів як методу мінімізації ризику втрати доходу систематизовані в таблиці 4.4. Як бачимо, основним недоліком використання колективних страхових фондів як методу мінімізації ризику скорочення доходу є те, що не можливо сформувати резервний фонд у розмірі 6 місячних доходів домогосподарства і тим самим забезпечити його абсолютну фінансову стійкість.

Водночас перевагою є відсутність витрат для домогосподарства задля мінімізації (нівелювання) ризику втрати власного доходу – вони повною мірою забезпечуються коштами роботодавців, Державного бюджету України. Відповідно, порівняно із самострахуванням та необхідністю формування страхового фонду домогосподарства власними коштами у нього з'являються додаткові фінансові ресурси для здійснення поточних витрат, заощаджень чи інвестицій. Тому мінімізація ризиків втрати доходу вітчизняних домогосподарств методом створення та функціонування системи державних

---

⁵⁸² Про затвердження бюджету Пенсійного фонду України на 2010 рік : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.2010 р. № 626. Дата оновлення 30.04.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/626-2010-%D0%BF> (дата звернення 26.06.2022).

колективних страхових фондів покращує фінансовий стан домогосподарства краще, ніж формування індивідуальних (резервних) фондів. Тим часом формування індивідуального (резервного, страхового) фонду чи колективних страхових фондів не дає можливості в цілому схарактеризувати їхній вплив на фінансову стійкість домогосподарств перед ризиком виникнення внутрішніх (ендогенних) чи зовнішніх (екзогенних) загроз.

Таблиця 4.4

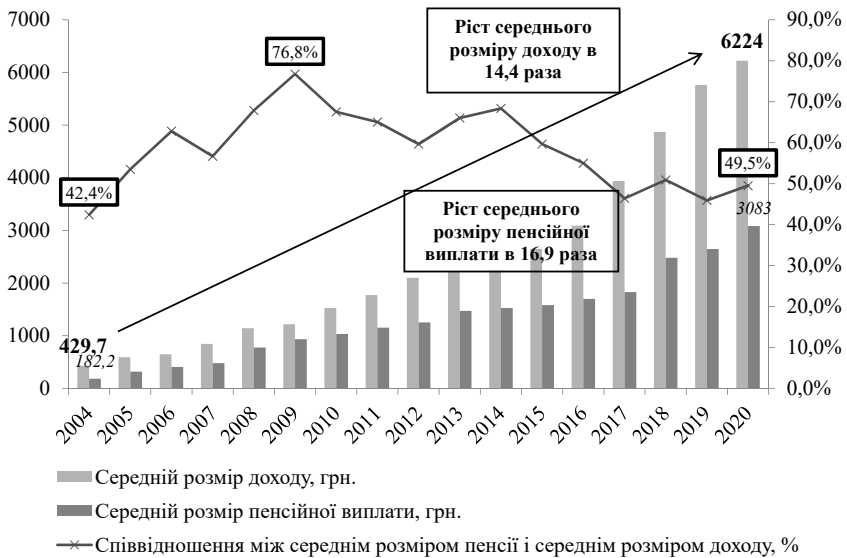
Переваги та недоліки формування колективних страхових фондів як методу мінімізації ризику втрати доходу домогосподарства *

Переваги	Недоліки
<p>1. Розподіл ризику – втрати доходу домогосподарства – між учасниками колективних страхових фондів. Даний розподіл як інструмент управління ризиками здійснюється не тільки між домогосподарствами, але й у часовому вимірі</p> <p>2. Витрат на відшкодування ризику за допомогою цього методу немає. Відповідно, у домогосподарства з'являються додаткові фінансові ресурси (порівняно із самостраховуванням і необхідністю формування страхового фонду) для здійснення витрат, заощаджень чи інвестицій.</p>	<p>1. Не дозволяє компенсувати збитки, що виникають внаслідок настання страхової події, у повному обсязі. Досягнути рівня абсолютної фінансової стійкості (відшкодування 100% втраченого доходу і формування резервного фонду у розмірі 6 місячних доходів домогосподарства) неможливо. Враховуючи положення чинного законодавства, значення запропонованого нами показника оцінки фінансової стійкості Cf знаходиться в проміжку між 0,2 (критична фінансова стійкість) до 0,5-0,6 (нестійка фінансова стійкість).</p> <p>2. Можливість страхування лише масових ризиків, перелік яких визначений законодавчо</p> <p>3. Не дозволяє знизити рівень ризику, а лише надає можливість матеріального відшкодування у випадку настання ризикової події</p>

* Джерело: запропоновано автором

Розглянемо детальніше особливості забезпечення фінансової стійкості домогосподарств унаслідок зменшення доходів через постійну втрату працездатності. Серед найважливіших причин постійної втрати працездатності ми виокремлюємо досягнення пенсійного віку членами домогосподарства. Погіршення фінансового стану домогосподарств відбулось через незадовільне співвідношення розміру державної пенсійної виплати до розміру заробітної плати, яка передує виходу на пенсію.

На рис. 4.7. наведено дані середніх розмірів доходу домогосподарства та пенсійної виплати та співвідношення між ними за 2004–2020 рр.

Рис. 4.7. Динаміка середніх розмірів доходу домогосподарств, пенсійної виплати та співвідношення даних показників між собою за 2004–2020 рр. *

* Джерело: запропоновано автором 583 584 585 586

Як засвідчують дані рис. 4.7., існує чітко виражена тенденція до скорочення значення показника співвідношення між середнім розміром пенсії та середнім розміром доходу домогосподарств від 76,8% у 2009 р. до 49,5% у 2020 р. Се-

⁵⁸³ Доходи та витрати населення України за 2010 рік. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 15.07.2022).

⁵⁸⁴ Доходи та витрати населення України за 2011 рік. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 15.07.2022).

⁵⁸⁵ Доходи та витрати населення України (2012–2020). Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 15.07.2022).

⁵⁸⁶ Середній розмір місячної пенсії та кількість пенсіонерів. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 15.07.2022).

редній розмір доходу домогосподарства за місяць зріс від 430 грн у 2004 р. до 6224 грн у 2020 р., або в 14,4 раза; відповідно, середній розмір пенсійної виплати за аналогічний період зріс від 182 грн до 3083 грн, або в 16,9 раза. Це зумовило практично незмінність показника питомої ваги середнього розміру пенсійної виплати на рівні 45% до середньомісячного доходу домогосподарства.

Тому підвищення співвідношення між середнім розміром пенсії та середнім розміром доходу домогосподарства розглядатиметься нами як можливий резерв для покращення значень агрегованих індексів фінансової стійкості домогосподарств на макро- та мікроекономічному рівнях, а отже, і їх фінансової стійкості в період життєдіяльності на пенсії. Власне це завдання і покликана вирішити пенсійна реформа – перехід від солідарної до індивідуально-накопичувальної пенсійної системи, від одно- до трьохрівневої пенсійної системи.

Пропонована економіко-математична модель стосується забезпечення доходами майбутніх пенсіонерів у межах реалізації другого рівня державної пенсійної системи. Інакше кажучи, йдеться про таку ситуацію, коли пенсійні внески акумулюватимуться впродовж періоду трудової активності домогосподарства і з врахуванням величини приватного накопиченого пенсійного фонду та відсотка інвестиційного доходу від його використання, а також отримання пенсійних виплат як певної частини доходу.

Слід зазначити, що вихідними умовами при побудові економіко-математичної моделі стали припущення, що період отримання пенсії членом домогосподарства втричі менший від періоду сплати ним пенсійних внесків: 35 років страхового стажу будуть співвідноситися з 15 роками отримання пенсії. Ми визначимо обсяги накопичених пенсійних коштів за умов сплати пенсійних внесків лише у формі утримань із заробітної плати членів домогосподарства без врахування чинних нарахувань на фонд оплати праці. Запропоновано варіанти ставок пенсійних внесків у межах від 7% (як перед-

бачається з боку держави ⁵⁸⁷) до 10,5% та варіанти інвестиційного доходу на накопичені впродовж 35 років трудової активності внески в межах від 3% до 6,5%.

Метою побудови моделі є:

- а) визначення умов, за яких обсяг акумульованих пенсійних внесків має забезпечити якомога більший відсоток співвідношення між отриманими доходами домогосподарств і майбутньою пенсійною виплатою;
- б) встановлення зв'язку (якщо такий існує) між питомою вагою фонду оплати праці у ВВП та співвідношенням між отриманими доходами домогосподарств і його майбутньою пенсією.

Накопичений упродовж умовного року бюджет Накопичувального пенсійного фонду (*НакПФ*) можна математично виразити формулою майбутньої вартості грошей (*FV*), яка розглянута нами в розділі 1 монографії (4.6).

За умови існування інвестиційного доходу (*r*, %) на отриману величину доходів *НакПФ* його ресурси за перший рік функціонування становитимуть:

$$\text{НакПФ}_1 = \text{НакПФ} * (1 + r), \quad (4.6)$$

де *НакПФ* – ресурси *НакПФ* на перший рік;

*НакПФ*₁ – ресурси *НакПФ*₁ за умови існування інвестиційного доходу;

r – ставка інвестиційного доходу на акумульовані ресурси *НакПФ*.

За умови сплати пенсійних внесків домогосподарств упродовж періоду *T* років та незмінності інших факторів (відсоток інвестиційного доходу, пенсійних внесків) накопичена величина бюджету накопичувального пенсійного фонду (*БнакПФ*) дорівнюватиме:

⁵⁸⁷ Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : Закон України від 08.07.2011 р. № 3668-IV. Дата оновлення: 19.12.2018 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3668-17#Text> (дата звернення 27.07.2022).

$$\text{БНакПФ} = \sum_{i=1}^T \text{НакПФ} * (1 + r)^T \quad (4.7.)$$

$$\text{або} \quad \text{БНакПФ} = n \frac{(1 + r)^T - 1}{r}, \quad (4.8.)$$

де T – період сплати домогосподарством пенсійних внесків.

Використовуючи формули (4.6) і (4.6) та враховуючи вихідні умови моделі, у табл. 4.5. наведено можливий відсоток співвідношення між отриманою в майбутньому пенсійною виплатою і доходом домогосподарств. Вже зазначалось, що ставка пенсійного внеску змінюватиметься в межах від 7% до 10,5%, інвестиційного доходу – від 3% до 6,5%, а рівень щомісячного доходу домогосподарств взято на рівні 2020 р.

Таблиця 4.5.

Співвідношення між майбутньою пенсійною виплатою та доходом домогосподарства з дотриманням вихідних умов моделі (варіант 1) *

Дохід домогосподарства, грн.	6244							
	7,0	7,5	8,0	8,5	9,0	9,5	10,0	10,5
Ставка пенсійного внеску, %	7,0	7,5	8,0	8,5	9,0	9,5	10,0	10,5
Інвестиційний дохід, %	3,0	3,5	4,0	4,5	5,0	5,5	6,0	6,5
Накопичена сума пенсійних внесків через 35 років, грн.	325589	386553	457678	540662	637482	750442	882221	1035936
Щомісячна пенсійна виплата упродовж 15 років, грн.	1808,83	2147,52	2542,66	3003,68	3541,57	4169,12	4901,23	5755,20
Співвідношення між пенсією і заробітною платою, %	29,1	34,5	40,9	48,3	56,9	67,0	78,8	92,5

* Джерело: запропоновано автором

На основі отриманих розрахункових даних можемо зроби такі висновки. За умови щомісячного доходу домогосподарств 6224 грн (показник 2020 р.), ставки пенсійного

внеску із заробітної плати до *НакПФ* на рівні 7% (яку заплановано запровадити) й інвестиційного доходу на накопичені кошти в розмірі 3% річних бюджет *НакПФ* через 35 років страхового стажу працівників становитиме 325,6 тис. грн. При його рівномірному використанні впродовж 15 років без урахування інвестиційного доходу на залишок невикористаних сум і зазначених адміністративно-управлінських видатків фонду щомісячні пенсійні виплати дорівнюватимуть 1809 грн. Водночас середній розмір пенсії становитиме лише третину (29,1%) від доходу домогосподарства. Вказаний діапазон розрахункових даних дає підстави зробити висновок, що найбільшого співвідношення між розміром отримуваної пенсії та заробітної плати (92,5%) можна досягти за умови сплати 10,5% пенсійного внеску і нарахування щорічного відсотка інвестиційного доходу на накопичені внески в розмірі 6,5%.

Варіант 2 запропонованої моделі є моделюванням такої ситуації в економіці держави, коли ставка пенсійних внесків упродовж страхового стажу із заробітної плати найманих осіб буде незмінною – 7%, щомісячний дохід домогосподарств залишиться на рівні 2020 р. – 6244 грн. Змінними факторами стане лише відсоток на інвестиційний дохід. Виходячи із припущення, що він при використанні коштів принаймні повинен бути трохи нижчим від відсоткових ставок на депозити (11%), розглянемо його діапазон від 6,5 до 10%. Отримані розрахунки представлені в таблиці 4.6.

Дані табл. 4.6. показують, що за умови незмінності ставок пенсійних внесків та зміни рівня інвестиційного доходу на накопичені впродовж 35 років внески до *НакПФ* в межах від 6,5% до 10% річних найвищого співвідношення між розміром отримуваних пенсій і заробітною платою буде досягнуто за умови сплати 10% річних інвестиційного доходу. За таких обставин, як і у варіанті 1, якщо не враховувати інвестиційний дохід на залишок невикористаних сум та зазначені адміністративно-управлінські видатки фонду, отримувана впродовж 15 років пенсія становитиме 139% від одержуваного заробітку.

Відкинувши крайні значення моделі та враховуючи середні значення заданих параметрів, можемо зробити висновок, що за умови нарахування 8–8,5% інвестиційного доходу та при відрахуванні впродовж 35 років щорічно 7% від свого заробітку наймана особа може в майбутньому розраховувати на пенсію, що дорівнюватиме 86–97% від її заробітку впродовж періоду трудової активності членів домогосподарства.

Таблиця 4.6

**Співвідношення між майбутньою пенсією
та доходом домогосподарства з дотриманням
вихідних умов моделі (варіант 2) ***

Дохід домогосподарства, грн.	6244							
Ставка пенсійного внеску, %	7,0							
Інвестиційний дохід, %	6,5	7,0	7,5	8,0	8,5	9,0	9,5	10,0
Накопичена сума пенсійних внесків через 35 років, грн.	57552	64650	72477	81341	91385	102768	115673	130305
Щомісячна пенсійна виплата упродовж 15 років, грн.	3836,80	4310,0	4831,79	5422,77	6092,35	6851,22	7711,52	8687,02
Співвідношення між пенсією і заробітною платою, %	61,7	69,0	77,4	86,9	97,6	109,7	123,5	139,1

* Джерело: запропоновано автором

Розв'язання другої проблеми, яку визначено при побудові економетричної моделі і яка полягає в необхідності встановлення зв'язку між питомою вагою фонду оплати праці у ВВП і величиною співвідношення між отриманими доходами домогосподарств та його майбутньою пенсією, подано в табл. 4.7. При її побудові вихідними стали умови, коли питома вага оплати праці у ВВП України встановлена на рівні 2020 р. (43,7%) і залишається незмінною для пенсійних

внесків у межах від 7% до 10,5% та інвестиційного доходу в межах від 3% до 6,5%.

Таблиця 4.7.

Співвідношення між майбутньою пенсією і доходами при незмінності питомої ваги фонду оплати праці та зміни ставки пенсійних внесків й інвестиційного доходу на накопичені внески, % *

Питома вага фонду оплати праці у ВВП	43,7							
	7,0	7,5	8,0	8,5	9,0	9,5	10,0	10,5
Ставка пенсійного внеску, %	7,0	7,5	8,0	8,5	9,0	9,5	10,0	10,5
Інвестиційний дохід, %	3,0	3,5	4,0	4,5	5,0	5,5	6,0	6,5
Накопичена сума пенсійних внесків через 35 років, разів	190,5	226,2	267,8	316,3	373,0	439,1	516,2	606,1
Щомісячна пенсійна виплата упродовж 15 років, разів	12,70	15,08	17,85	21,09	24,87	29,27	34,41	40,41
Співвідношення між пенсією і заробітною платою, %	29,1	34,5	40,9	48,3	56,9	67,0	78,8	92,5

* Джерело: запропоновано автором

Як видно з даних, наведених у табл. 4.7., незмінність питомої ваги фонду оплати праці в економіці держави при збільшенні величини пенсійних внесків і інвестиційного доходу на співвідношення між отримуваною заробітною платою та майбутньою пенсією ніяким чином не впливає. Вона й надалі становитиме 92,5% від заробітної плати за умов існування 10,5% ставки пенсійних внесків і 6,5% доходу на накопичені кошти та відповідно третину доходу, якщо внески встановити на рівні 7% і нараховувати 3% на заощаджені пенсійні внески.

З'ясуємо, які фактори економічної або фінансової системи держави зможуть суттєво вплинути на співвідношення між пенсією та доходами домогосподарств.

У табл. 4.8 вихідними умовами, на відміну від умов таблиць 4.5., 4.6. та 4.7., визначимо зміну всіх її параметрів: зростання питомої ваги фонду оплати праці в економіці, підвищення ставки пенсійних внесків і збільшення інвестиційного доходу. Припускаємо, що зміна згаданих параме-

трів буде постійно зростати на 1%, порівняно з базовими величинами.

Таблиця 4.8.

Співвідношення між майбутньою пенсією та заробітною платою при збільшенні частки фонду оплати праці, ставки пенсійних внесків та інвестиційного доходу на накопичені внески, % *

Питома вага фонду оплати праці у ВВП	49,0	50,0	51,0	52,0	53,0	54,0	55,0	56,0
Ставка пенсійного внеску	7,0	7,5	8,0	8,5	9,0	9,5	10,0	10,5
Інвестиційний дохід	3,0	3,5	4,0	4,5	5,0	5,5	6,0	6,5
Накопичена сума пенсійних внесків через 35 років, разів	190,5	231,4	280,0	338,1	407,1	489,3	587,1	703,2
Щомісячна пенсійна виплата упродовж 15 років, разів	12,70	15,42	18,67	22,54	27,14	32,62	39,14	46,88
Співвідношення між пенсією і заробітною платою, %	29,1	34,5	40,9	48,3	56,9	67,0	78,8	92,5

* Джерело: запропоновано автором

На основі отриманих даних можемо стверджувати, що зростання величини співвідношення між пенсією та доходом, попри збільшення частки величини фонду оплати праці в економіці держави, відбувається такими самими темпами, що й при незмінній величині цього фонду. Інакше кажучи, ні величина абсолютного розміру фонду оплати праці, ні зміна її частки в структурі ВВП на розмір отримуваної майбутньої пенсії зайнятих осіб не впливає. Єдиними факторами впливу є: ставка пенсійних відрахувань, інвестиційного доходу на заощаджені внески, строк сплати пенсійних внесків і термін отримання майбутньої пенсії.

Вплив рівня безробіття як ендогенного чинника на фінансову стійкість домогосподарств дослідимо через елементи регресійного аналізу, методична база визначення показників якого описана нами в розділі 2.3. монографії. Рівень безробіття виступатиме факторною ознакою x , доходи домогосподарств – результативною ознакою y .

Шукана лінійна функція залежності представлена в табл. 4.9.

Таблиця 4.9.

Лінійна функція залежності доходів домогосподарства від чисельності безробітного населення за 2001–2020 рр.^{1*}

Показники	2001	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020
Доходи домогосподарств (y), млрд грн.	109	192	264	475	850	1101	1458	1517	2051	3249	4045
Безробітне населення (x), тис. осіб	2455	2141	1907	1515	1425	1714	1590	1848	1678	1579	1674
Параметри лінійної функції $n = 20$; $\sum x = 34523$; $\sum y = 28381$; $\sum xy = 46545507$; $\sum x^2 = 60879902$; $(\sum x)^2 = 1191816815$ $\bar{x} = 1726$; $\bar{y} = 1419$											
$a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2} = \frac{20 \cdot 46545507 - 34523 \cdot 28381}{20 \cdot 60879902 - 1191816815} = -1,896$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n} = \frac{28381 - (-1,896 \cdot 34523)}{20} = 4691,63$ $y = ax + b = -1,896x + 4691,63$											

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{588 589}

Лінійна функція залежності зміни доходу домогосподарств від зміни кількості безробітних має такий вигляд:

$$y = -1,896x + 4691,63 \quad (4.9)$$

Ми отримали очевидний висновок, що при збільшенні кількості безробітного населення на 1 тис. осіб, доходи домогосподарств скорочуються на 1,896 грн.

На основі даних табл. 4.9. визначимо для періоду 2001–2020 рр. коефіцієнт еластичності між досліджуваними факторами, який дорівнює:

$$\varepsilon = -1,896 \frac{1726}{1419} = -2,31 \quad (4.10)$$

⁵⁸⁸ Безробітне населення (за методологією МОП) за тривалістю пошуку роботи у 2010–2021 роках. Архів. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 01.08.2022).

⁵⁸⁹ Доходи та витрати населення України. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 01.08.2022).

Це означає, що за аналізований період 2001–2020 рр., при зростанні чисельності безробітних на 1% доходи домогосподарств скорочувались на 2,31%.

Для встановлення щільності зв'язку між факторною ознакою та результативною за формулою (2.12) розділу 2.3 монографії розрахуємо показник кореляції Пірсона:

$$r = \frac{\sum_1^n (x-\bar{x})(y-\bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x-\bar{x})^2} \sqrt{\sum_1^n (y-\bar{y})^2}} = \frac{\sum_1^{20} (x-1726)(y-1419)}{\sqrt{1289061} \cdot \sqrt{27088595}} = -\frac{2443931}{5909219} = -0,414 \quad (4.11)$$

Таким чином, розраховане нами згідно з даними табл. 4.9., значення індексу кореляції $r = -0,414$, свідчить, що фактична сума відхилень результативної ознаки суттєво відрізняється від граничної; зміна фактору – чисельності безробітних – своїм вагомим впливом закономірно, із середньою силою, змінює значення доходів домогосподарств. Отже, зв'язок між проаналізованими факторами обернений, середній, що свідчить про наявність інших факторів, окрім фактору чисельності безробітного населення, впливу на обсяг доходів домогосподарств.

Щільність зв'язку між фактором x (чисельність безробітних) та результативною ознакою y (дохід домогосподарства) визначимо за допомогою формул (2.13)–(2.15) розділу 2.3 монографії.

У нашому прикладі (за даними табл. 4.9.) загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$) дорівнює:

$$\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{27088595}{20} = 1354430 \quad (4.12)$$

Залишкова дисперсія σ_e^2 , яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (ВВП), дорівнює:

$$\sigma_e^2 = \frac{\sum (y - y_x)^2}{n} = \frac{22455149}{20} = 1122757 \quad (4.13)$$

Факторну дисперсію визначаємо як різницю між загальною і залишковою дисперсіями:

$$\sigma_{y_x}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 1354430 - 1122757 = 231672 \quad (4.14)$$

Показник детермінації (R^2), який характеризує ту частину варіації результативної ознаки y , яка залежить від варіації факторної ознаки x дорівнює:

$$R^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2} = \frac{231672}{1354430} = 0,171 \quad (4.15)$$

Отже, впродовж 2001–2020 рр. лише 17% варіації доходу домогосподарств пояснюється варіацією чисельності безробітних. Це означає, що зв'язок між зміною кількості безробітних та доходом домогосподарств слабкий та прямий.

Індекс кореляції (R) для сукупності даних табл. 3.2 дорівнює:

$$R = \sqrt{R^2} = \sqrt{0,171} = 0,414 \quad (4.16)$$

Таким чином, значення позитивне розрахованого нами індексу кореляції r (формула 4.11) та R (формула 4.16) рівні, що свідчить про лінійність та оберненість зв'язку між досліджуваною нами факторною ознакою x (кількістю безробітних) та результативною ознакою y – доходами домогосподарств на макроекономічному рівні. Коефіцієнт еластичності показує, що при зростанні чисельності безробітних на 1%, доходи домогосподарств скорочувались на 2,31%. Окрім лінійності зв'язку, ми робимо висновок про його не високу щільність – варіація значень чисельності безробітних зумовлює лише третину варіації значень доходів домогосподарств. Вплив решти факторів на аналізовану сукупність також суттєвий.

Така ситуація пояснюється тим, що чинники впливу на рівень безробіття (наприклад, очікування роботодавців щодо перспектив розвитку економіки, регламентований законодавчо розмір мінімальної заробітної плати та ін.) слабкою мірою корелюють із ендогенними чи екзогенними чинниками впливу на розмір доходу домогосподарства (рівень освіти членів домогосподарства, місце їхнього проживання у сільській чи міській місцевості, кількість дітей, особливості політики держави щодо призначення соціальних допомог та ін.).

Отже, проведене дослідження шляхом виокремлення тимчасової або постійної втрати доходу домогосподарства дало змогу обґрунтувати необхідність формування останніми індивідуальних та колективних страхових (резервних) фондів, дослідити їхні переваги та недоліки, а також підтвердити тезу про важливість розвитку накопичувальної складової державного пенсійного страхування. Згідно з проведеними розрахунками, формування резервного фонду безризиковими інструментами дозволяє компенсувати тимчасову втрату доходу (тривалістю до 6 місяців); здійснення особою пенсійних накопичень упродовж 35 років трудової активності при певних параметрах відсоткової ставки від їхнього інвестування (8%) в майбутньому дозволяє розраховувати на пенсію, що дорівнюватиме 86–97% від її заробітку впродовж періоду трудової активності.

Як встановлено нами вище, об'єктом впливу екзогенних чинників є всі складові фінансової діяльності домогосподарства – його доходи, витрати, заощадження та інвестиції. А саме, знецінення національної грошової одиниці або девальвація ставлять під загрозу фінансове забезпечення поточної життєдіяльності домогосподарства – зниження рівня його доходів та витрат (купівельної спроможності); високий рівень відсоткових ставок за депозитами (як результат знецінення грошової одиниці), кредитами негативно впливає на обсяги заощаджень, інвестицій та ставить під загрозу досягнення фінансової стійкості домогосподарств у перспективі. Тому питання оцінки впливу екзогенних факторів на фінансову стійкість в системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств належить до найактуальніших як у соціально-економічному, так і в політичному контекстах. Розглянемо детально вплив на фінансову стійкість домогосподарств кожного з екзогенних факторів окремо.

Вважаємо, що головним екзогенним чинником, який може впливати на фінансову стійкість, є інфляція, яка кількісно вимірюється показником індексу споживчих цін (ІСЦ). Перевіримо це твердження з практичного боку.

Відповідно до рішення Національного банку України рівень інфляції в середньостроковій перспективі повинен бути 5% із допустимим діапазоном відхилень ± 1 в. п. ^{590 591}. Відповідно, домогосподарства мають забезпечити власну поточну фінансову стійкість в умовах змінного зовнішнього середовища, одним із показників виміру якого є значення щорічної інфляції на рівні 5%. Значить, даний щорічний показник інфляції – 5% будемо вважати оптимальним (пороговим) значенням для оцінки її впливу на фінансову діяльність домогосподарств. Відхилення фактичного значення індексу споживчих цін розрахованого Державною службою статистики України (грудень до грудня попереднього року) від його порогового значення (5%) за 2001–2020 рр. представлено на рис. 4.8.

Рис. 4.8. Динаміка індексу споживчих цін та порогове значення інфляції (5%) за 2001–2020 рр. *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ⁵⁹²

⁵⁹⁰ Основні засади грошово-кредитної політики на 2022 рік та середньострокову перспективу : Рішення Ради Національного банку України від 13.09.2021 р. №31-рд. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr031500-21#Text> (дата звернення 06.08.2022).

⁵⁹¹ Індекси споживчих цін на товари та послуги у 2001–2021 рр. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 06.08.2022).

⁵⁹² Там же

Як свідчать дані рис. 4.8., за аналізований період 2001–2020 рр. порогове значення інфляції (5%) було досягнуто лише один раз (2020 р.), упродовж 14 років перевищувало його (2001 р., 2003–2010 рр., 2014–2018 рр.) та 5 років було меншим (2002 р., 2011–2013 рр., 2019 р.). Сумарно прогнозоване (порогове) знецінення національної грошової одиниці за 2001–2020 рр. мало скласти 100% (5% щорічно упродовж 20 років); фактичний рівень знецінення – удвічі більший – як 226%. Найбільші значення індексу споживчих цін були зафіксовані у 2008 р. (світова економічна криза), 2014–2016 рр. (анексія Автономної Республіки Крим, війна з російською федерацією), що склало 90,5% із 226% фактичної девальвації гривні за 2001–2020 рр. Таким чином, форс-мажорні обставини, які опосередковано пов'язані із вітчизняною економікою, зумовили 40% зміни загального значення ІСЦ.

Суттєве відхилення фактичних значень ІСЦ від порогового значення інфляції вплинуло на всі складові фінансової діяльності домогосподарств – їхні доходи, витрати, заощадження та інвестиції.

Залежність доходів домогосподарств від зміни ІСЦ пропонуємо визначати за відповідним індексом $I_D^{ІСЦ}$:

– Індекс залежності доходів домогосподарства від ІСЦ:

$$I_D^{ІСЦ} = \frac{\Delta D}{\Delta ІСЦ}, \quad (4.17)$$

де ΔD – зміна доходів домогосподарств певного періоду, %;
 $\Delta ІСЦ$ – зміна індексу споживчих цін певного періоду, %.

Вважаємо, що $I_D^{ІСЦ}$ оптимальне (порогове) значення запропонованого індексу становить 1. З погляду теорії, оптимальність значення свідчить про номінальну зміну величини доходів домогосподарств на рівні, що відповідає номінальній зміні ІСЦ. Перевищення порогового значення індексу ($I_D^{ІСЦ} > 1$) розглядається нами як позитивна тенденція (номінальні темпи зміни доходів домогосподарств перевищують темпи зміни ІСЦ → покращується фінансовий стан → підвищується рівень фінансової стійкості), і, навпаки, – значення $I_D^{ІСЦ} < 1$ свідчить про негативну тенденцію в розвитку фінансів домогосподарств (номінальні темпи зміни доходів домо-

господарств менші темпів зміни ІСЦ → погіршується фінансовий стан → знижується рівень фінансової стійкості).

Результати розрахунку індексу ($I_{Д}^{ІСЦ}$) за 2001-2020 рр. відображено в табл. 4.10.

Таблиця 4.10.

Розрахункові значення Індексу залежності доходів домогосподарств від індексу споживчих цін (ІСЦ) за 2001–2020 рр., одиниць *

Рік	Зміна індексу споживчих цін, % (ΔICI)	Зміна доходів домогосподарств, % (ΔI)	Індекс залежності доходів домогосподарства від ІСЦ ($I_{Д}^{ІСЦ}$), одиниць
2001	106,1	125,34	1,18
2002	99,4	176,36	1,77 max
2003	108,2	110,41	1,02
2004	112,3	124,75	1,11
2005	110,3	138,41	1,25
2006	111,6	129,86	1,16
2007	116,6	131,71	1,13
2008	122,3	135,85	1,11
2009	112,3	105,58	0,94
2010	109,1	122,65	1,12
2011	104,6	113,62	1,09
2012	99,8	116,54	1,17
2013	100,5	106,23	1,06
2014	124,9	97,94	0,78 min
2015	143,3	116,83	0,82
2016	112,4	115,76	1,03
2017	113,7	129,29	1,14
2018	109,8	122,50	1,12
2019	104,1	115,25	1,11
2020	105,0	108,04	1,03
Разом	2226,3	2442,9	1,10

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{593 594}

⁵⁹³ Доходи та витрати населення України. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 01.08.2022).

⁵⁹⁴ Індекси споживчих цін на товари та послуги у 2001–2021 рр. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 06.08.2022).

Як свідчать її дані, Індекс залежності доходів домогосподарств від зміни ІСЦ ($I_D^{ICЦ}$) мав значення більше від оптимального (>1) у 17 із 20 досліджуваних років; значення менше від оптимального (<1) було у 2009 р., 2014-2015 рр. Максимальне значення ($+1,77$) спостерігалось у 2002 р., мінімальне ($+0,78$) – у 2014 р. Якщо індекс $I_D^{ICЦ}$ розрахувати сумарно за період 2001–2020 рр., то його значення хоча і є додатним ($+1,1$) – зміна темпів інфляції була меншою від темпів зміни доходів домогосподарств, проте незначним. Це свідчить про те, що впродовж аналізованих нами років номінальні темпи зміни доходів практично дорівнюють темпам зміни інфляції й остання суттєво їх знецінює; тому величина реальних доходів домогосподарств за 2001–2020 рр. суттєво не змінилась.

Важливим є встановити ступінь взаємозалежності показників ІСЦ та доходів домогосподарств за допомогою показників регресійного аналізу: функції лінійної залежності y_x , показника еластичності ε , показника кореляції Пірсона r , факторної дисперсії $\sigma_{y_x}^2$. У регресійному аналізі зміна ІСЦ ($\Delta ICЦ$) виступатиме факторною ознакою x , зміна доходів домогосподарств ΔD – результативною ознакою y .

Шукана лінійна функція залежності представлена в табл. 4.11.

Лінійна функція залежності зміни доходу домогосподарств відповідно до від зміни ІСЦ має такий вигляд:

$$y_x = -0,263x + 151,48 \quad (4.18)$$

На основі даних табл. 4.11. визначимо для періоду 2001–2020 рр. коефіцієнт еластичності між досліджуваними факторами:

$$\varepsilon = -0,263 \frac{111,32}{122,15} = -0,24 \quad (4.19)$$

Це означає, що за аналізований період 2001–2020 рр., при зростанні ІСЦ на 1%, доходи домогосподарств скорочувались на 0,24%.

Для встановлення щільності зв'язку між факторною ознакою та результативною, за формулою (2.12) розділу 2.3 монографії, розрахуємо показник кореляції Пірсона:

$$r = \frac{\sum_1^n (x-\bar{x})(y-\bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x-\bar{x})^2 \sum_1^n (y-\bar{y})^2}} = \frac{\sum_1^{20} (x-111,32)(y-122,15)}{\sqrt{1938,77 \cdot 5282,34}} = \frac{-511}{3200,19} = -0,16 \quad (4.20)$$

Таблиця 4.11.

Лінійна функція залежності зміни доходів домогосподарства від зміни індексу споживчих цін за 2001–2020 рр.¹ *

Показники	2001/ 2000	2003/ 2002	2005/ 2004	2007/ 2006	2009/ 2008	2011/ 2010	2013/ 2012	2015/ 2014	2017/ 2016	2018/ 2017	2020/ 2019
Зміна доходів домогосподарств (ΔD), % (y)	125,3	110,4	138,4	131,7	105,6	113,6	106,2	116,8	129,3	122,5	108,0
Зміна індексу споживчих цін (ΔIC), % (x)	106,1	108,2	110,3	116,6	112,3	104,6	100,5	143,3	113,7	109,8	105,0
Параметри лінійної функції $n = 20$; $\sum x = 2226,3$; $\sum y = 2442,91$; $\sum xy = 271421,94$; $\sum x^2 = 249759,35$; $(\sum x)^2 = 4956411,69$ $\bar{x} = 111,32$; $\bar{y} = 122,15$											
$a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2} = \frac{20 \cdot 271421,94 - 2226,3 \cdot 2442,91}{20 \cdot 249759,35 - 4956411,69} = -0,263$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n} = \frac{2442,91 - (-0,263) \cdot 2226,3}{20} = 151,48$ $y_x = ax + b = -0,263x + 151,48$											

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{595 596}

Таким чином, розраховане нами згідно з даними табл. 4.11. значення індексу кореляції $r = -0,16$ свідчить, що інфляція своїм впливом закономірно, проте слабо змінює значення доходів домогосподарств (це свідчить про наявність інших чинників впливу, окрім інфляції); зв'язок між проаналізованими показниками обернений – зростання факторної ознаки (x) зумовлювало скорочення результативної ознаки (y). Щільність зв'язку між ознаками (x) та визначимо (y) за допомогою формул (2.13)–(2.15) розділу 2.3 монографії.

За даними табл. 4.11., загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$), дорівнює:

⁵⁹⁵ Індекси споживчих цін на товари та послуги у 2001–2021 рр. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 06.08.2022).

⁵⁹⁶ Доходи та витрати населення. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 07.08.2022).

$$\sigma_y^2 = \frac{\sum(y - \bar{y})^2}{n} = \frac{5282,34}{20} = 264,117 \quad (4.21)$$

Залишкова дисперсія σ_e^2 , яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (ІСЦ), дорівнює:

$$\sigma_e^2 = \frac{\sum(y - y_x)^2}{n} = \frac{5148}{20} = 257,387 \quad (4.22)$$

Факторну дисперсію визначаємо як різницю між загальною і залишковою дисперсіями:

$$\sigma_{y_x}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 264,117 - 257,387 = 6,73 \quad (4.23)$$

Показник детермінації (R^2), який характеризує ту частину варіації результативної ознаки y , яка залежить від варіації факторної ознаки x , дорівнює:

$$R^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2} = \frac{6,73}{264,117} = 0,025 \quad (4.24)$$

Отже, упродовж 2001–2020 рр. лише 2,5% варіації доходу домогосподарств пояснюється варіацією значень інфляції (ІСЦ). Це означає, що зв'язок між зміною інфляції та доходом домогосподарств обернений, слабкий.

Індекс кореляції (R) для сукупності даних табл. 4.11 дорівнює:

$$R = \sqrt{R^2} = \sqrt{0,025} = 0,16 \quad (4.25)$$

Таким чином, значення розрахованого нами індексу кореляції r (формула 4.20) та R (формула 4.25) рівні, що свідчить про лінійність та оберненість зв'язку між досліджуваною нами факторною ознакою x (ІСЦ) та результативною ознакою y – доходами домогосподарств на макроекономічному рівні. Коефіцієнт еластичності показує, що при зростанні ІСЦ на 1% доходи домогосподарств скорочувались на 0,24%. Окрім лінійності зв'язку, ми робимо висновок про його невисоку щільність – варіація значень ІСЦ зумовлює лише п'яту частину варіації значень доходів домогосподарств. Вплив решти факторів (наприклад, зміна ВВП, ва-

лютного курсу тощо) на аналізовану сукупність доходів домогосподарств також суттєвий.

У системі національних рахунків величина доходів і витрат (у розумінні напрямів використання доходів) домогосподарств рівні між собою⁵⁹⁷. Тому висновки після проведеного аналізу впливу екзогенного фактору інфляції на доходи домогосподарств можна екстраполювати й на їхні витрати. А саме, за період 2001–2020 рр. при зростанні ІСЦ на 1%, витрати домогосподарств скорочувались на 0,24%; варіація значень ІСЦ зумовлює лише п'яту частину варіації значень витрат домогосподарств. Вплив решти факторів (наприклад, зміна ВВП, валютного курсу тощо) на аналізовану сукупність витрат домогосподарств також суттєвий.

Проте дана екстраполяція висновків доречна лише щодо величини доходів чи витрат на макроекономічному рівні. Вплив інфляції на доходи та витрати в розрахунку на одне домогосподарство на місяць на мікроекономічному рівні потребує окремого дослідження. Це обумовлено тим, що згідно з методологією Державної служби статистики України розрахунок доходів і витрат у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство проводиться як «повна відмова від методу балансу доходів і витрат бюджетів домогосподарств»⁵⁹⁸. Відповідно, обсяг доходів та витрат домогосподарств України на мікроекономічному рівні не збігаються.

Залежність доходів в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство від зміни ІСЦ пропонуємо визначати за відповідним індексом $I_{\text{Дміс}}^{\text{ІСЦ}}$:

– Індекс залежності доходів в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство від ІСЦ:

$$I_{\text{Дміс}}^{\text{ІСЦ}} = \frac{\Delta \text{Дміс}}{\Delta \text{ІСЦ}}, \quad (4.26)$$

де $\Delta \text{Дміс}$ – зміна доходів в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство протягом певного періоду, %;

⁵⁹⁷ Доходи та витрати населення. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 07.08.2022).

⁵⁹⁸ Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 22.08.2022).

$\Delta IСЦ$ – зміна індексу споживчих цін протягом певного періоду, %.

Результати розрахунку зазначеного індексу залежності доходів у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство ($I_{Дміс}^{ІСЦ}$) відображено в табл. 4.12.

Як свідчать її дані, Індекс залежності доходів в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство від зміни ІСЦ ($I_{Дміс}^{ІСЦ}$) мав значення більше від оптимального (>1) у 16 із 20 досліджуваних років; значення менше від оптимального (<1) було у 2009 р., 2014-2015 рр. та 2020 р. Максимальне значення $I_{Дміс}^{ІСЦ}$ (+1,31) спостерігалось у 2005 р., мінімальне (+0,80) – у 2015 р. Якщо індекс $I_{Дміс}^{ІСЦ}$ розрахувати сумарно за період 2001–2020 рр., то його значення хоча і є додатним (+1,07) – зміна темпів інфляції була меншою від темпів зміни доходів в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, проте, незначним.

Дані табл. 4.12. свідчить про те, що за впродовж аналізованих нами років номінальні темпи зміни доходів домогосподарств на мікроекономічному рівні практично дорівнюють темпам зміни інфляції й остання суттєво їх знецінює; тому величина реальних доходів домогосподарств за 2001–2020 рр. суттєво не змінилась.

Ступінь взаємозалежності показників ІСЦ та доходів в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство розрахуємо за допомогою елементів регресійного аналізу. Зміна ІСЦ ($\Delta IСЦ$) виступатиме факторною ознакою x , зміна доходів в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство $\Delta Дміс$ – результативною ознакою y .

Таблиця 4.12.

**Розрахункові значення Індексу залежності доходів
у середньому за місяць у розрахунку на одне
домогосподарство від індексу споживчих цін (ІСЦ)
за 2001–2020 рр., одиниць ***

Рік	Зміна індексу споживчих цін, % ($\Delta I_{СЦ}$)	Зміна доходів у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, % ($\Delta D_{міс}$)	Індекс залежності доходів домогосподарства від ІСЦ ($I_{Дміс}^{ІСЦ}$), одиниць
2001	106,1	125,79	1,19
2002	99,4	116,55	1,17
2003	108,2	116,36	1,08
2004	112,3	129,13	1,15
2005	110,3	144,03	1,31 max
2006	111,6	122,37	1,10
2007	116,6	125,56	1,08
2008	122,3	140,42	1,15
2009	112,3	106,21	0,95
2010	109,1	116,78	1,07
2011	104,6	110,18	1,05
2012	99,8	108,39	1,09
2013	100,5	107,54	1,07
2014	124,9	103,09	0,83
2015	143,3	114,56	0,80 min
2016	112,4	119,00	1,06
2017	113,7	131,47	1,16
2018	109,8	121,30	1,10
2019	104,1	122,01	1,17
2020	105,0	103,27	0,98
Разом	2226,3	2384,0	1,07

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{599 600}

Шукана лінійна функція залежності представлена в табл. 4.13.

⁵⁹⁹ Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 22.08.2022).

⁶⁰⁰ Індекси споживчих цін на товари та послуги у 2001–2021 рр. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 06.08.2022).

Лінійна функція залежності зміни доходу в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство відповідно до зміни ІСЦ має такий вигляд:

$$y = 0,155x + 101,92 \quad (4.27)$$

На основі даних табл. 4.13. визначимо для періоду 2001–2020 рр. коефіцієнт еластичності між досліджуваними факторами:

$$\varepsilon = 0,155 \frac{111,32}{119,2} = 0,145 \quad (4.28)$$

Таблиця 4.13.

Лінійна функція залежності зміни доходів в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство від зміни індексу споживчих цін за 2001–2020 рр.¹ *

Показники	2001/ 2000	2003/ 2002	2005/ 2004	2007/ 2006	2009/ 2008	2011/ 2010	2013/ 2012	2015/ 2014	2017/ 2016	2018/ 2017	2020/ 2019
Зміна доходів у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство (Δ Дміс), % (y)	125,8	116,4	144,0	125,6	106,2	110,2	107,6	114,6	131,5	121,3	103,3
Зміна індексу споживчих цін (Δ ІСЦ), % (x)	106,1	108,2	110,3	116,6	112,3	104,6	100,5	143,3	113,7	109,8	105,0
Параметри лінійної функції $n = 20$; $\sum x = 2226,3$; $\sum y = 2383,99$; $\sum xy = 265675,39$; $\sum x^2 = 249759,35$; $(\sum x)^2 = 4956411,69$ $\bar{x} = 111,32$; $\bar{y} = 119,2$											
$a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2} = \frac{20 \cdot 265675,39 - 2226,3 \cdot 2383,99}{20 \cdot 249759,35 - 4956411,69} = 0,155$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n} = \frac{2383,99}{20} - \frac{0,155 \cdot 2226,3}{20} = 101,92$ $y_x = ax + b = 0,155x + 101,92$											

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{601 602}

⁶⁰¹ Індекси споживчих цін на товари та послуги у 2001–2021 рр. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 06.08.2022).

⁶⁰² Структура сукупних ресурсів домогосподарств. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 09.08.2022).

Це означає, що за аналізований період 2001–2020 рр., при зростанні ІСЦ на 1%, доходи в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство зростали на 0,14%.

Для встановлення щільності зв'язку між факторною ознакою та результативною за формулою (2.12) розділу 2.3 монографії розрахуємо показник кореляції Пірсона:

$$r = \frac{\sum_1^n (x-\bar{x})(y-\bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x-\bar{x})^2 \sum_1^n (y-\bar{y})^2}} = \frac{\sum_1^{20} (x-111,32)(y-119,2)}{\sqrt{1938,77 \cdot 2480,68}} = \frac{301}{2193,05} = 0,137 \quad (4.29)$$

Таким чином, розраховане нами згідно з даними табл. 4.13. значення індексу кореляції $r=0,137$ свідчить, що зміна фактору – ІСЦ – своїм впливом закономірно, проте не сильно змінює значення доходів в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство. Зв'язок між проаналізованими факторами прямий, але несильний, що свідчить про наявність інших факторів, окрім фактору інфляції та його впливу на результативну ознаку. Щільність зв'язку між зміною фактору x (ІСЦ) та результативною ознакою y (дохід в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство) визначимо за допомогою формул (2.13)–(2.15) розділу 2.3 монографії.

За даними табл. 4.13. загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$), дорівнює:

$$\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{2480,68}{20} = 124,034 \quad (4.30)$$

Залишкова дисперсія σ_e^2 , яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (ІСЦ), дорівнює:

$$\sigma_e^2 = \frac{\sum (y - y_x)^2}{n} = \frac{2434}{20} = 121,697 \quad (4.31)$$

Факторну дисперсію визначаємо як різницю між загальною і залишковою дисперсіями:

$$\sigma_{y,x}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 124,034 - 121,697 = 2,337 \quad (4.32)$$

Показник детермінації (R^2), який характеризує ту частину варіації результативної ознаки y , яка залежить від варіації факторної ознаки x , дорівнює:

$$R^2 = \frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_y^2} = \frac{2,337}{124,034} = 0,019 \quad (4.33)$$

Отже, упродовж 2001–2020 рр. лише 2% варіації доходу домогосподарств на мікроекономічному рівні пояснюється варіацією значень інфляції (ІСЦ). Це означає, що зв'язок між досліджуваними факторами прямий і слабкий.

Індекс кореляції (R) для сукупності даних табл. 4.13 дорівнює:

$$R = \sqrt{R^2} = \sqrt{0,019} = 0,137 \quad (4.34)$$

Таким чином, значення позитивне розрахованого нами індексу кореляції r (формула 4.29) та R (формула 4.34) рівні, що свідчить про лінійність, прямоту та слабкість зв'язку між досліджуваною нами факторною ознакою x (ІСЦ) та результативною ознакою y – доходами в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство на мікроекономічному рівні. Отже, інші фактори, відмінні від інфляції, суттєво впливали на аналізовану сукупність значень результативної ознаки.

Залежність витрат в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство від зміни ІСЦ пропонуємо визначати за відповідним індексом $I_{\text{Вміс}}^{\text{ІСЦ}}$:

– Індекс залежності витрат в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство від ІСЦ:

$$I_{\text{Вміс}}^{\text{ІСЦ}} = \frac{\Delta \text{Вміс}}{\Delta \text{ІСЦ}} \quad (4.35)$$

де $\Delta \text{Вміс}$ – зміна витрат в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство за певний період, %;

$\Delta \text{ІСЦ}$ – зміна індексу споживчих цін за певний період, %.

Результати розрахунку зазначеного індексу ($I_{\text{Вміс}}^{\text{ІСЦ}}$) відображено в таблиці 4.14. Як свідчать її дані, динаміка індексу

$I_{\text{Вміс}}^{\text{ІСЦ}}$ повністю ідентична динаміці індексу $I_{\text{Дміс}}^{\text{ІСЦ}}$: він мав значення більше від оптимального (>1) у 16 із 20 досліджуваних років; значення менше від оптимального (<1) було у 2009 р., 2014-2015 рр., 2020 р.

Максимальне значення $I_{\text{Вміс}}^{\text{ІСЦ}}$ (+1,23) спостерігалось у 2005 р. та 2008 р., мінімальне (+0,85) – у 2014-2015 рр. Якщо індекс $I_{\text{Вміс}}^{\text{ІСЦ}}$ розрахувати сумарно за період 2001-2020 рр., то його значення хоча і є додатним (+1,04), проте незначним. Це свідчить про те, що впродовж аналізованих нами років номінальні темпи зміни витрат домогосподарств на мікро-економічному рівні практично дорівнюють темпам зміни інфляції, і остання суттєво їх знецінює; тому величина таких витрат домогосподарств за 2001–2020 рр. суттєво не змінилась.

Встановимо ступінь взаємозалежності інфляції та витрат у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство за допомогою елементів регресійного аналізу. Зміна $ІСЦ$ ($\Delta ІСЦ$) виступатиме факторною ознакою x , зміна витрат в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство $\Delta V_{\text{міс}}$ – результативною ознакою y .

Таблиця 4.14.

**Розрахункові значення Індексу залежності витрат
в середньому за місяць у розрахунку
на одне домогосподарство від індексу споживчих
цін (ІСЦ) за 2001–2020 рр., одиниць ***

Рік	Зміна індексу споживчих цін, % (ΔICI)	Зміна витрат у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, % ($\Delta B_{міс}$)	Індекс залежності витрат домогосподарства від ІСЦ ($I_{B_{міс}}^{ICI}$), одиниць
2001	106,1	112,1	1,06
2002	99,4	108,5	1,09
2003	108,2	111,9	1,03
2004	112,3	122,6	1,09
2005	110,3	136,1	1,23 max
2006	111,6	117,4	1,05
2007	116,6	119,4	1,02
2008	122,3	150,4	1,23 max
2009	112,3	106,3	0,95
2010	109,1	111,6	1,02
2011	104,6	112,5	1,08
2012	99,8	103,9	1,04
2013	100,5	106,2	1,06
2014	124,9	106,2	0,85 min
2015	143,3	122,3	0,85 min
2016	112,4	115,5	1,03
2017	113,7	124,8	1,10
2018	109,8	116,4	1,06
2019	104,1	116,4	1,12
2020	105,0	98,5	0,94
Разом	2226,3	2318,9	1,04

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{603 604}

⁶⁰³ Індекси споживчих цін на товари та послуги у 2001–2021 рр. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 06.08.2022).

⁶⁰⁴ Структура сукупних ресурсів домогосподарств. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 09.08.2022).

Шукана лінійна функція залежності представлена в табл. 4.15.

Таблиця 4.15.

Лінійна функція залежності зміни витрат в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство від зміни індексу споживчих цін за 2001–2020 рр.¹*

Показники	2001/ 2000	2003/ 2002	2005/ 2004	2007/ 2006	2009/ 2008	2011/ 2010	2013/ 2012	2015/ 2014	2017/ 2016	2018/ 2017	2020/ 2019
Зміна витрат у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство ($\Delta B_{міс}$), % (y)	112,1	111,9	136,1	119,4	106,3	112,5	106,2	122,3	124,8	116,4	98,5
Зміна індексу споживчих цін ($\Delta ІСЦ$), % (x)	106,1	108,2	110,3	116,6	112,3	104,6	100,5	143,3	113,7	109,8	105,0
Параметри лінійної функції $n = 20; \sum x = 2226,3; \sum y = 2318,86; \sum xy = 259094,03; \sum x^2 = 249759,35; (\sum x)^2 = 4956411,69$ $\bar{x} = 111,32; \bar{y} = 115,94$											
$a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2} = \frac{20 \cdot 259094,03 - 2226,3 \cdot 2318,86}{20 \cdot 249759,35 - 4956411,69} = 0,5$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n} = \frac{2318,86 - 0,5 \cdot 2226,3}{20} = 60,25$ $y_x = ax + b = 0,5x + 60,25$											

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{605 606}

Лінійна функція залежності зміни витрат в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство відповідно до зміни ІСЦ має такий вигляд:

$$y = 0,5x + 60,25 \quad (4.36)$$

⁶⁰⁵ Індекси споживчих цін на товари та послуги у 2001–2021 рр. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 06.08.2022).

⁶⁰⁶ Структура сукупних витрат домогосподарств. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 22.08.2022).

На основі даних табл. 4.15. визначимо для періоду 2001–2020 рр. коефіцієнт еластичності між досліджуваними факторами:

$$\varepsilon = 0,5 \frac{111,32}{115,94} = 0,48 \quad (4.37)$$

Це означає, що за аналізований період 2001–2020 рр. при зростанні ІСЦ на 1%, витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство зростають на 0,48%.

Для встановлення щільності зв'язку між факторною ознакою та результативною за формулою (2.12) розділу 2.3 монографії розрахуємо показник кореляції Пірсона:

$$r = \frac{\sum_1^n (x-\bar{x})(y-\bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x-\bar{x})^2 \sum_1^n (y-\bar{y})^2}} = \frac{\sum_1^{20} (x-111,32)(y-115,94)}{\sqrt{1938,77 * 2622,94}} = \frac{970}{2255,05} = 0,43 \quad (4.38)$$

Таким чином, розраховане нами згідно з даними табл. 4.15. значення індексу кореляції $r=0,43$ свідчить, що зміна фактору – інфляції – своїм впливом прямо і середньою мірою змінює значення витрат за місяць у розрахунку на одне домогосподарство. Щільність зв'язку між зміною фактору x (ІСЦ) та результативною ознакою y (витрат в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство) визначимо за допомогою формул (2.13)–(2.15) розділу 2.3 монографії.

У нашому прикладі (за даними табл. 4.15.) загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$), дорівнює:

$$\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{2622,94}{20} = 131,147 \quad (4.39)$$

Залишкова дисперсія σ_e^2 , яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (ІСЦ), дорівнює:

$$\sigma_e^2 = \frac{\sum (y - y_x)^2}{n} = \frac{2138}{20} = 106,88 \quad (4.40)$$

Факторну дисперсію визначаємо як різницю між загальною і залишковою дисперсіями:

$$\sigma_{y_x}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 131,147 - 106,88 = 24,266 \quad (4.41)$$

Показник детермінації (R^2), який характеризує ту частину варіації результативної ознаки y , яка залежить від варіації факторної ознаки x , дорівнює:

$$R^2 = \frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_y^2} = \frac{24,266}{131,147} = 0,185 \quad (4.42)$$

Отже, упродовж 2001–2020 рр. варіація витрат в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство на 18,5% пояснюється варіацією значень інфляції (ІСЦ).

Індекс кореляції (R) для сукупності даних табл. 4.15. дорівнює:

$$R = \sqrt{R^2} = \sqrt{0,185} = 0,43 \quad (4.43)$$

Таким чином, значення позитивне розрахованого нами індексу кореляції r (формула 4.38) та R (формула 4.43) рівні, що свідчить про лінійність, прямоту та силу зв'язку між досліджуваною нами факторною ознакою x (ІСЦ) та результативною ознакою y – витратами в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство.

Як видно із проведеного аналізу, інфляція як екзогенний чинник більше впливає на витрати домогосподарств на мікроекономічному рівні, ніж на їхні відповідні доходи.

Державна служба статистики України в складі сукупних витрат в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство виокремлює неспоживчі витрати без їх деталізації за окремими напрямками ⁶⁰⁷. Розглядаючи заощадження як ресурси, які залишаються в розпорядженні домогосподарства після споживання товарів і послуг та сплати податків, вони, безумовно, виступають складовою частиною саме неспоживчих витрат домогосподарств. Тому результати аналізу динаміки неспоживчих витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні екстраполюємо на їхні заощадження.

Залежність заощаджень в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство від зміни ІСЦ пропонуємо визначати за відповідним індексом $I_{\text{Зміс}}^{\text{ІСЦ}}$:

⁶⁰⁷ Структура сукупних витрат домогосподарств. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 22.08.2022).

– Індекс залежності заощаджень в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство від ІСЦ:

$$I_{3\text{міс}}^{\text{ІСЦ}} = \frac{\Delta Z\text{міс}}{\Delta \text{ІСЦ}}, \quad (4.44)$$

де $\Delta Z\text{міс}$ – зміна заощаджень в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство протягом певного періоду, %;

$\Delta \text{ІСЦ}$ – зміна індексу споживчих цін протягом певного періоду, %.

Результати розрахунку зазначеного індексу ($I_{3\text{міс}}^{\text{ІСЦ}}$) відображено в таблиці 4.16.

Як свідчать дані таблиці 4.16., динаміка індексу $I_{3\text{міс}}^{\text{ІСЦ}}$ мала значення більше від оптимального (>1) у 14 із 20 досліджуваних років; значення, менше від оптимального (<1) було у 2003-2004 рр., 2008 р., 2014 р., 2018 р. та 2020 р. Максимальне значення $I_{3\text{міс}}^{\text{ІСЦ}}$ (+1,48) спостерігалось у 2016 р., мінімальне (+0,86) – у 2014 р. Якщо індекс $I_{3\text{міс}}^{\text{ІСЦ}}$ розрахувати сумарно за період 2001–2020 рр., то його значення хоча і є додатним (+1,08), проте незначним. Це свідчить про те, що впродовж аналізованих нами років номінальні темпи зміни заощаджень домогосподарств на мікроекономічному рівні майже аналогічні темпам зміни інфляції й остання суттєво їх знецінює.

Встановимо ступінь взаємозалежності показників інфляції та заощаджень в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство за допомогою елементів регресійного аналізу. Зміна ІСЦ ($\Delta \text{ІСЦ}$) виступатиме факторною ознакою x , відповідно, зміна заощаджень ($\Delta Z\text{міс}$) – результативною ознакою y .

Таблиця 4.16.

**Розрахункові значення Індексу залежності
заощаджень в середньому за місяць у розрахунку
на одне домогосподарство від індексу споживчих
цін (ІСЦ) за 2001–2020 рр., одиниць ***

Рік	Зміна індексу споживчих цін, % ($\Delta I_{СЦ}$)	Зміна заощаджень у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, % ($\Delta Z_{міс}$)	Індекс залежності заощаджень домогосподарства від ІСЦ ($I_{Зміс}^{ІСЦ}$), одиниць
2001	106,1	146,3	1,38
2002	99,4	110,9	1,12
2003	108,2	105,8	0,98
2004	112,3	108,5	0,97
2005	110,3	113,1	1,03
2006	111,6	130,2	1,17
2007	116,6	142,9	1,23
2008	122,3	116,8	0,96
2009	112,3	124,0	1,10
2010	109,1	110,1	1,01
2011	104,6	118,4	1,13
2012	99,8	107,8	1,08
2013	100,5	102,3	1,02
2014	124,9	107,5	0,86 min
2015	143,3	154,0	1,07
2016	112,4	166,5	1,48 max
2017	113,7	130,7	1,15
2018	109,8	105,0	0,96
2019	104,1	108,9	1,05
2020	105,0	97,7	0,93
Разом	2226,3	2407,6	1,08

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ⁶⁰⁸ ⁶⁰⁹

Шукана лінійна функція залежності представлена в табл. 4.17.

⁶⁰⁸ Структура сукупних витрат домогосподарств. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 22.08.2022).

⁶⁰⁹ Індекси споживчих цін на товари та послуги у 2001–2021 рр. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 06.08.2022).

Лінійна функція залежності зміни заощаджень в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство у залежності від зміни ІСЦ має такий вигляд:

$$y = 0,88x + 22,43 \quad (4.45)$$

На основі даних табл. 4.17. визначимо для періоду 2001–2020 рр. коефіцієнт еластичності між досліджуваними факторами, який дорівнює:

$$\varepsilon = 0,88 \frac{111,32}{120,38} = 0,814 \quad (4.46)$$

Це означає, що за аналізований період 2001–2020 рр. при зростанні інфляції на 1%, заощадження в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство зростають на 0,81%. Для встановлення щільності зв'язку між факторною ознакою та результативною за формулою (2.12) розділу 2.3 монографії розрахуємо показник кореляції Пірсона:

$$r = \frac{\sum_1^n (x-\bar{x})(y-\bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x-\bar{x})^2 \sum_1^n (y-\bar{y})^2}} = \frac{\sum_1^{20} (x-111,32)(y-120,38)}{\sqrt{1938,77 \cdot 6798,05}} = \frac{1706}{3630,4} = 0,47 \quad (4.47)$$

Таким чином, розраховане нами згідно з даними табл. 4.17. значення індексу кореляції $r=0,47$, свідчить, що зміна фактору – індексу споживчих цін – своїм впливом закономірно, середньою мірою, змінює значення заощаджень за місяць у розрахунку на одне домогосподарство. Зв'язок між проаналізованими факторами прямий і середній, що свідчить про наявність інших факторів, окрім фактору інфляції, та його вплив на обсяг заощаджень домогосподарств на мікроекономічному рівні.

Щільність зв'язку між зміною фактору x (ІСЦ) та результативною ознакою y (заощаджень в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство) визначимо за допомогою формул (2.13)–(2.15) розділу 2.3 монографії.

Таблиця 4.17.

Лінійна функція залежності зміни заощаджень в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство від зміни індексу споживчих цін за 2001–2020 рр.¹ *

Показники	2001/ 2000	2003/ 2002	2005/ 2004	2007/ 2006	2009/ 2008	2011/ 2010	2013/ 2012	2015/ 2014	2017/ 2016	2018/ 2017	2020/ 2019
Зміна заощаджень у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство (Δ Зміс), % (y)	146,3	105,8	113,1	142,9	124,0	118,4	102,3	154,0	130,7	105,0	97,7
Зміна індексу споживчих цін (Δ ІСЦ), % (x)	106,1	108,2	110,3	116,6	112,3	104,6	100,5	143,3	113,7	109,8	105,0
Параметри лінійної функції											
$n = 20; \sum x = 2226,3; \sum y = 2407,56; \sum xy = 269703,14; \sum x^2 = 249759,35; (\sum x)^2 = 4956411,69$ $\bar{x} = 111,32; \bar{y} = 120,38$											
$a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2} = \frac{20 \cdot 269703,14 - 2226,3 \cdot 2407,56}{20 \cdot 249759,35 - 4956411,69} = 0,88$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n} = \frac{2407,56 - 0,88 \cdot 2226,3}{20} = 22,43$ $y_x = ax + b = 0,88x + 22,43$											

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{610 611}

У нашому прикладі (за даними табл. 4.17.) загальна (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$), дорівнює:

$$\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{6798,05}{20} = 339,903 \quad (4.48)$$

Залишкова дисперсія σ_e^2 , яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (ІСЦ), дорівнює:

$$\sigma_e^2 = \frac{\sum (y - y_x)^2}{n} = \frac{5297}{20} = 264,849 \quad (4.49)$$

⁶¹⁰ Індекси споживчих цін на товари та послуги у 2001–2021 рр. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 06.08.2022).

⁶¹¹ Структура сукупних витрат домогосподарств. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 22.08.2022).

Факторну дисперсію визначаємо як різницю між загальною і залишковою дисперсіями:

$$\sigma_{y_x}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 339,903 - 264,849 = 75,053 \quad (4.50)$$

Показник детермінації (R^2) який характеризує ту частину варіації результативної ознаки y , яка залежить від варіації факторної ознаки x , дорівнює:

$$R^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2} = \frac{75,053}{339,903} = 0,221 \quad (4.51)$$

Отже, упродовж 2001–2020 рр. варіація значень інфляції зумовлювала п'яту частину варіації заощаджень в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство.

Індекс кореляції (R) для сукупності даних табл. 4.17 дорівнює:

$$R = \sqrt{R^2} = \sqrt{0,221} = 0,47 \quad (4.52)$$

Таким чином, значення позитивне розрахованого нами індексу кореляції r (формула 4.47) та R (формула 4.52) рівні, що свідчить про лінійність, прямоту та середню силу зв'язку між досліджуваною нами факторною ознакою x (інфляцією) та результативною ознакою y – заощадженнями в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство.

На макроекономічному рівні згідно з методикою Державної служби статистики України заощадження домогосподарств України визначаються сумарно як підсумок статей «Нагромадження нефінансових активів» та «Приріст фінансових активів (чиста вартість фінансових активів)» таблиці «Доходи та витрати населення» сектору домашніх господарств Системи національних рахунків⁶¹².

Залежність заощаджень домогосподарств на макроекономічному рівні від зміни ІСЦ пропонуємо визначати за відповідним індексом $I_3^{\text{ІСЦ}}$:

⁶¹² Методичні вказівки щодо розрахунку доходів та витрат населення України : Наказ Державного комітету статистики України від 07.03.2002 №113. Дата оновлення: 01.03.2006 № 62. URL: https://ukrstat.gov.ua/metod_polog/menu/01_nr.htm (дата звернення 23.08.2022).

– Індекс залежності заощаджень домогосподарств від ІСЦ:

$$I_3^{\text{ІСЦ}} = \frac{\Delta Z}{\Delta \text{ІСЦ}}, \quad (4.53)$$

де ΔZ – зміна заощаджень домогосподарств протягом певного періоду, %;

$\Delta \text{ІСЦ}$ – зміна індексу споживчих цін протягом певного періоду, %.

Результати розрахунку зазначеного індексу $I_3^{\text{ІСЦ}}$ відображено в таблиці 4.18.

Як свідчать дані таблиці 4.18., динаміка індексу $I_3^{\text{ІСЦ}}$ мала значення більше від оптимального (>1) у 9, а менше від оптимального (<1) – у 11 із 20 досліджуваних років. У 2019 р. через від’ємне значення загального обсягу заощаджень вітчизняних домогосподарств спостерігалось і від’ємне значення індексу $I_3^{\text{ІСЦ}}$.

Максимальне значення індексу $I_3^{\text{ІСЦ}}$ (+5,84) спостерігалось у 2020 р., мінімальне (-0,38) – у 2019 р. Якщо індекс $I_3^{\text{ІСЦ}}$ розрахувати сумарно за період 2001-2020 рр., то його значення є додатним (+1,24). Це свідчить про те, що впродовж аналізованих нами років номінальні темпи зміни заощаджень домогосподарств на макроекономічному рівні суттєво залежали від зміни інфляції. Встановимо ступінь взаємозалежності показників ІСЦ (інфляції) та заощаджень домогосподарств за допомогою елементів регресійного аналізу. Зміна ІСЦ ($\Delta \text{ІСЦ}$) виступатиме факторною ознакою x , зміна заощаджень домогосподарств ΔZ – результативною ознакою y .

Таблиця 4.18.

Розрахункові значення Індексу залежності заощаджень домогосподарств від індексу споживчих цін (ІСЦ) за 2001–2020 рр., одиниць *

Рік	Зміна індексу споживчих цін, % (ΔІСЦ)	Зміна заощаджень домогосподарств, % (ΔЗ)	Індекс залежності заощаджень домогосподарства від ІСЦ ($I_3^{ІСЦ}$), одиниць
2001	106,1	97,6	0,92
2002	99,4	166,5	1,68
2003	108,2	80,3	0,74
2004	112,3	129,0	1,15
2005	110,3	212,7	1,93
2006	111,6	153,3	1,37
2007	116,6	114,5	0,98
2008	122,3	117,0	0,96
2009	112,3	121,8	1,08
2010	109,1	189,6	1,74
2011	104,6	72,9	0,70
2012	99,8	129,3	1,30
2013	100,5	78,9	0,79
2014	124,9	26,5	0,21
2015	143,3	101,0	0,70
2016	112,4	40,5	0,36
2017	113,7	243,3	2,14
2018	109,8	103,0	0,94
2019	104,1	-39,5	-0,38 min
2020	105,0	613,1	5,84 max
Разом	2226,3	2751,3	1,24

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{613 614}

Шукана лінійна функція залежності представлена в табл. 4.19.

Лінійна функція залежності зміни доходу в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство відповідно до зміни ІСЦ має такий вигляд:

$$y = -1,836x + 341,92 \quad (4.54)$$

⁶¹³ Індекси споживчих цін на товари та послуги у 2001–2021 рр. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 06.08.2022).

⁶¹⁴ Структура сукупних витрат домогосподарств. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 22.08.2022).

На основі даних табл. 4.19. визначимо для періоду 2001–2020 рр. коефіцієнт еластичності між досліджуваними факторами:

$$\varepsilon = -1,836 \frac{111,32}{137,56} = -1,486 \quad (4.55)$$

Це означає, що за аналізований період 2001–2020 рр. при зростанні ІСЦ на 1%, заощадження домогосподарств на макроекономічному рівні скорочувались на 1,5%.

Таблиця 4.19.

Лінійна функція залежності зміни заощаджень домогосподарств від зміни індексу споживчих цін за 2001–2020 рр.^{1*}

Показники	2001/2000	2003/2002	2005/2004	2007/2006	2009/2008	2011/2010	2013/2012	2015/2014	2017/2016	2018/2017	2020/2019
Зміна заощаджень домогосподарств (ΔZ), % (y)	97,6	80,3	212,7	114,5	121,8	72,9	78,9	101,0	243,3	103,0	613,1
Зміна індексу споживчих цін (ΔIC), % (x)	106,1	108,2	110,3	116,6	112,3	104,6	100,5	143,3	113,7	109,8	105,0
Параметри лінійної функції $n = 20; \sum x = 2226,3; \sum y = 2751,25; \sum xy = 302696,71; \sum x^2 = 249759,35; (\sum x)^2 = 4956411,69$ $\bar{x} = 111,32; \bar{y} = 137,56$											
$a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2} = \frac{20 \cdot 302696,71 - 2226,3 \cdot 2751,25}{20 \cdot 249759,35 - 4956411,69} = -1,836$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n} = \frac{2751,25}{20} - \frac{(-1,836) \cdot 2226,3}{20} = 341,92$ $y_x = ax + b = -1,836x + 341,92$											

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{615 616 617}

⁶¹⁵ Доходи та витрати населення. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 07.08.2022).

⁶¹⁶ Індекси споживчих цін на товари та послуги у 2001–2021 рр. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 06.08.2022).

⁶¹⁷ Структура сукупних витрат домогосподарств. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 22.08.2022).

Для встановлення щільності зв'язку між факторною ознакою та результативною за формулою (2.12) розділу 2.3 монографії розрахуємо показник кореляції Пірсона:

$$r = \frac{\sum_1^n (x-\bar{x})(y-\bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x-\bar{x})^2 \sum_1^n (y-\bar{y})^2}} = \frac{\sum_1^{20} (x-111,32)(y-137,56)}{\sqrt{1938,77 \cdot 316277,82}} = \frac{-3559}{24762,64} = -0,144 \quad (4.56)$$

Таким чином, розраховане нами згідно з даними табл. 4.19. значення індексу кореляції $r = -0,144$ свідчить, що зв'язок між проаналізованими факторами обернений, не сильний, що свідчить про наявність інших факторів, окрім фактору інфляції, та його вплив на обсяг заощаджень домогосподарств.

Щільність зв'язку між зміною фактору x (ІСЦ) та результативною ознакою y (заощаджень домогосподарств) визначимо за допомогою формул (2.13)–(2.15) розділу 2.3 монографії.

У нашому прикладі (за даними табл. 4.19.) загальна дисперсія σ_y^2 відхилення лінії регресії від середньої $(y - \bar{y})$, дорівнює:

$$\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{316277,82}{20} = 15813,891 \quad (4.57)$$

Залишкова дисперсія σ_e^2 , яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (ІСЦ), дорівнює:

$$\sigma_e^2 = \frac{\sum (y - y_x)^2}{n} = \frac{32260}{20} = 15487,189 \quad (4.58)$$

Факторну дисперсію визначаємо як різницю між загальною і залишковою дисперсіями:

$$\sigma_{y_x}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 15813,891 - 15487,189 = 326,702 \quad (4.59)$$

Показник детермінації (R^2), який характеризує ту частину варіації результативної ознаки y , яка залежить від варіації факторної ознаки x , дорівнює:

$$R^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2} = \frac{326,702}{15813,891} = 0,021 \quad (4.60)$$

Отже, упродовж 2001–2020 рр. варіація заощаджень домогосподарств на 2,1% пояснюється варіацією значень інфляції (ІСЦ).

Індекс кореляції (R) для сукупності даних табл. 4.19. дорівнює:

$$R = \sqrt{R^2} = \sqrt{0,021} = 0,144 \quad (4.61)$$

Таким чином, значення розрахованого нами індексу кореляції r (формула 4.56) та R (формула 4.61) рівні, що свідчить про лінійність, оберненість зв'язку між відхиленням фактичних значень від середнього факторної ознаки x (ІСЦ) та результативної ознаки y – заощадженнями домогосподарств.

Залежність інвестиційного потенціалу домогосподарств (кількісний вимір якого побудований на аналізі грошового агрегату M_0 – готівкових коштів в обігу поза депозитними корпораціями) від зміни ІСЦ пропонуємо визначати за відповідним індексом $I_1^{\text{ІСЦ}}$:

– Індекс залежності інвестиційного потенціалу домогосподарств від ІСЦ:

$$I_1^{\text{ІСЦ}} = \frac{\Delta I}{\Delta \text{ІСЦ}}, \quad (4.62)$$

де ΔI – зміна інвестиційного потенціалу домогосподарств протягом певного періоду, %;

$\Delta \text{ІСЦ}$ – зміна індексу споживчих цін певного періоду, %.

Результати розрахунку зазначеного індексу інвестиційного потенціалу домогосподарств за 2001–2020 рр. ($I_1^{\text{ІСЦ}}$) відображено в таблиці 4.20.

За даними табл. 4.20, динаміка індексу $I_1^{\text{ІСЦ}}$ мала значення, більше від оптимального (>1), у 15 із 20 досліджуваних років; значення, менше від оптимального (<1), було у 2009 р. та 2004–2017 рр. Максимальне значення $I_1^{\text{ІСЦ}}$ (+1,41) спостерігалось у 2001 р., мінімальне (+0,70) – у 2015 р. Якщо індекс $I_1^{\text{ІСЦ}}$ розрахувати сумарно за період 2001–2020 рр., то його значення є додатним (+1,09), що дає підстави для логічного висновку – зростання інфляції приводить до приросту гро-

шового агрегату готівкових коштів в обігу поза депозитними корпораціями (інвестиційного потенціалу домогосподарств).

Таблиця 4.20.

**Розрахункові значення Індексу залежності
інвестиційного потенціалу домогосподарств від
індексу споживчих цін (ІСЦ) за 2001–2020 рр., одиниць ***

Рік	Зміна індексу споживчих цін, % (Δ ІСЦ)	Зміна інвестиційного потенціалу домогосподарств, % (Δ I)	Індекс залежності заощаджень домогосподарства від ІСЦ (I_{IC}), одиниць
2001	106,1	152,3	1,44 max
2002	99,4	135,4	1,36
2003	108,2	125,4	1,16
2004	112,3	127,8	1,14
2005	110,3	142,3	1,29
2006	111,6	124,6	1,12
2007	116,6	148,1	1,27
2008	122,3	139,3	1,14
2009	112,3	101,4	0,90
2010	109,1	116,6	1,07
2011	104,6	105,3	1,01
2012	99,8	105,4	1,06
2013	100,5	117,0	1,16
2014	124,9	119,0	0,95
2015	143,3	99,9	0,70 min
2016	112,4	111,2	0,99
2017	113,7	105,8	0,93
2018	109,8	109,4	1,00
2019	104,1	105,7	1,02
2020	105,0	134,3	1,28
Разом	2226,3	2426,2	1,09

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ⁶¹⁸ ⁶¹⁹

⁶¹⁸ Індекси споживчих цін на товари та послуги у 2001–2021 рр. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 06.08.2022).

⁶¹⁹ Грошово-кредитна статистика. Грошові агрегати та кореспондуючі статті. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> (дата звернення 03.04.2022).

Наша позиція обумовлена такими міркуваннями: суттєве знецінення національної грошової одиниці змінює поведінку домогосподарств у бік поточного споживання товарів і послуг замість заощаджувати власні доходи в різних формах фінансових інструментів (депозитах, страхуванні, цінних паперах тощо). Тому зростає обсяг готівкової маси поза межами депозитних корпорацій, і, відповідно, зростає значення грошового агрегату M_0 . Бажаною, на нашу думку, є протилежна тенденція: низькі темпи інфляції змінять поведінку домогосподарств у бік зростання зацікавленості до використання фінансових інструментів заощаджень та інвестування замість поточного споживання власних доходів. Відповідно, інвестиційний потенціал домогосподарств перетвориться на реалізовані інвестиції, обсяг готівкової маси поза межами депозитних корпорацій (M_0) скоротиться, і, як результат, зменшиться значення запропонованого нами індексу I_1^{IC} .

Встановимо ступінь взаємозалежності показників ІСЦ та інвестиційного потенціалу домогосподарств за допомогою елементів регресійного аналізу. Зміна ІСЦ (ΔIC) виступатиме факторною ознакою x , зміна інвестиційного потенціалу домогосподарств ΔI – результативною ознакою y .

Шукана лінійна функція залежності представлена в табл. 4.21.

Лінійна функція залежності зміни інвестиційного потенціалу домогосподарств відповідно до зміни ІСЦ має такий вигляд:

$$y = -0,208x + 144,51 \quad (4.63)$$

Таблиця 4.21.

Лінійна функція залежності зміни інвестиційного потенціалу домогосподарств від зміни індексу споживчих цін за 2001–2020 рр.¹ *

Показники	2001/ 2000	2003/ 2002	2005/ 2004	2007/ 2006	2009/ 2008	2011/ 2010	2013/ 2012	2015/ 2014	2017/ 2016	2018/ 2017	2020/ 2019
Зміна інвестиційного потенціалу домогосподарств (ΔI), % (y)	152,3	125,4	142,3	148,1	101,4	105,3	117,0	99,9	105,8	109,4	134,3
Зміна індексу споживчих цін (ΔICI), % (x)	106,1	108,2	110,3	116,6	112,3	104,6	100,5	143,3	113,7	109,8	105,0
Параметри лінійної функції $n = 20$; $\sum x = 2226,3$; $\sum y = 2426,23$; $\sum xy = 269967,70$; $\sum x^2 = 249759,35$; $(\sum x)^2 = 4956411,69$ $\bar{x} = 111,32$; $\bar{y} = 121,31$											
$a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2} = \frac{20 \cdot 269967,70 - 2226,3 \cdot 2426,23}{20 \cdot 249759,35 - 4956411,69} = -0,208$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n} = \frac{2426,23}{20} - \frac{(-0,208) \cdot 2226,3}{20} = 144,51$ $y_x = ax + b = -0,208x + 144,51$											

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ^{620 621}

На основі даних табл. 4.22. визначимо для періоду 2001–2020 рр. коефіцієнт еластичності між досліджуваними факторами, який дорівнює:

$$\varepsilon = -0,208 \frac{111,32}{121,31} = -0,191 \quad (4.64)$$

Це означає, що за аналізований період 2001–2020 рр. при зростанні ІСЦ на 1%, інвестиційний потенціал домогосподарство скорочувався на 0,191%.

⁶²⁰ Грошово-кредитна статистика. Грошові агрегати та кореспондуючі статті. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> (дата звернення 12.08.2022).

⁶²¹ Індекси споживчих цін на товари та послуги у 2001–2021 рр. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 06.08.2022).

Для встановлення щільності зв'язку між факторною ознакою та результативною за формулою (2.12) розділу 2.3 монографії розрахуємо показник кореляції Пірсона:

$$r = \frac{\sum_1^n (x-\bar{x})(y-\bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x-\bar{x})^2 \sum_1^n (y-\bar{y})^2}} = \frac{\sum_1^{20} (x-111,32)(y-121,31)}{\sqrt{1938,77 \cdot 5020,69}} = \frac{-404}{3119,93} = -0,129 \quad (4.65)$$

Таким чином, розраховане нами згідно з даними табл. 4.21. значення індексу кореляції $r = -0,129$ свідчить, що зв'язок між проаналізованими факторами обернений, не сильний, що свідчить про наявність інших факторів, окрім фактору інфляції, та його вплив на інвестиційний потенціал домогосподарств.

Щільність зв'язку між зміною фактору x (ІСЦ) та результативною ознакою y (інвестиційного потенціалу домогосподарств) визначимо за допомогою формул (2.13)–(2.15) розділу 2.3 монографії.

У нашому прикладі (за даними табл. 4.21.) загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$), дорівнює:

$$\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{5020,69}{20} = 251,034 \quad (4.66)$$

Залишкова дисперсія σ_e^2 , яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (ІСЦ), дорівнює:

$$\sigma_e^2 = \frac{\sum (y - y_x)^2}{n} = \frac{4936}{20} = 246,825 \quad (4.67)$$

Факторну дисперсію визначаємо як різницю між загальною і залишковою дисперсіями:

$$\sigma_{y_x}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 251,034 - 246,825 = 4,21 \quad (4.68)$$

Показник детермінації (R^2), який характеризує ту частину варіації результативної ознаки y , яка залежить від варіації факторної ознаки x , дорівнює:

$$R^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2} = \frac{4,21}{251,034} = 0,017 \quad (4.69)$$

Отже, впродовж 2001–2020 рр. варіація інвестиційного потенціалу домогосподарств на 1,7% пояснюється варіацією значень інфляції (ІСЦ).

Індекс кореляції (R) для сукупності даних табл. 4.21. дорівнює:

$$R = \sqrt{R^2} = \sqrt{0,017} = 0,129 \quad (4.70)$$

Таким чином, позитивне значення розрахованого нами індексу кореляції r (формула 4.65) та R (формула 4.70) рівні, що свідчить про лінійність, оберненість та слабку силу зв'язку між досліджуваною нами факторною ознакою x (ІСЦ) та результативною ознакою y – інвестиційним потенціалом домогосподарств. Інші фактори, відмінні від ІСЦ, також впливали на аналізовану сукупність значень інвестиційного потенціалу домогосподарств.

Розглянувши вплив зміни ІСЦ на значення доходів (на макроекономічному, мікроекономічному рівнях), витрат (на макроекономічному, мікроекономічному рівнях), заощаджень (на макроекономічному, мікроекономічному рівнях) та інвестицій (на макроекономічному рівні) домогосподарств, у табл. 4.22. представимо показники індексів їхньої залежності (I), показників еластичності (ϵ), показників кореляції Пірсона (r) та показників детермінації (R^2). Це дозволяє виокремити закономірності у впливі зміни ІСЦ на окремі показники фінансової стійкості домогосподарств.

Дані табл. 4.22. свідчать про позитивне значення індексів залежності складових фінансової стійкості домогосподарств – доходів, витрат, заощаджень та інвестиційного потенціалу від зміни рівня інфляції як на макроекономічному, так на і мікроекономічному рівнях. Тобто, зростання досліджуваних показників відбувалось темпами, що перевищують відповідні темпи зростання інфляції, хоча і несуттєво. Меншою мірою це стосується заощаджень домогосподарств на макроекономічному рівні, темпи зростання яких перевищили темпи зміни інфляції на 24,8%. Решта значень індексів залежностей не перевищує 10%.

Таблиця 4.22.

Показники залежності зміни доходів, витрат, заощаджень, інвестицій домогосподарств від зміни індексу споживчих цін за 2001–2020 рр. *

Показники	Доходів		Витрат		Заощаджень		Інвестицій
	Макро	Мікро	Макро	Мікро	Макро	Мікро	Макро
Значення індексу залежності I	1,1	1,07	1,1	1,04 min	1,24 max	1,08	1,09
Показник еластичності ϵ	-0,24	0,145	-0,24	0,48	-1,486 min	0,814 max	-0,191
Показник кореляції Пірсона r	-0,16 min	0,137	-0,16 min	0,43	-0,144	0,47 max	-0,129
Показник детермінації (R^2)	0,025	0,019	0,025	0,185	0,021	0,221 max	0,017 min

* Джерело: запропоновано автором

Значення (+/-2%) показників еластичності (як додатні, так і від'ємні) свідчать про як пряму, так і обернену взаємозалежність між відносною зміною ІСЦ та показниками фінансової стійкості на макроекономічному та мікроекономічному рівнях. Існує чітка обернена залежність між зростанням інфляції та скороченням усіх складових фінансової стійкості на макроекономічному рівні (найбільшою мірою на заощадження); пряма залежність між зростанням інфляції та зростанням усіх складових фінансової стійкості на мікроекономічному рівні (найбільшою мірою також на заощадження).

Найбільші значення показника кореляції Пірсона (+0,47) та показника детермінації (+0,221) характеризували взаємозалежність між інфляцією (ІСЦ) та заощадженнями домогосподарств на мікроекономічному рівні. Упродовж 2001–2020 рр. варіація заощаджень у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство на 22% пояснювалася варіацією значень інфляції (ІСЦ).

Найменше значення показника детермінації ($R^2 = 0,017$) характеризує залежність між інвестиційним потенціалом домогосподарств на макроекономічному рівні та інфляцією (ІСЦ). Це означає майже нульову кореляцію між досліджуваними ознаками й те, що на відхилення фактичних значень

інвестиційного потенціалу домогосподарств від його середнього значення впливали інші, відмінні від інфляції фактори (наприклад, ВВП).

Наступним екзогенним чинником, який може впливати на фінансову стійкість, є зміна валютного курсу національної грошової одиниці, яку кількісно вимірюватимемо показником офіційного курсу гривні до долара США. Наша позиція ґрунтується на тому, що курс національної грошової одиниці суттєво впливає на обсяги імпорту товарів чи послуг і їхню вартість на внутрішньому вітчизняному ринку. Це своєю чергою впливає на окремі складові фінансової стійкості домогосподарств:

- на розмір *доходів* в еквіваленті доларів США, що визначатиме фінансовий потенціал домогосподарств;
- на склад *витрат* домогосподарств; їхні споживчі настрії щодо придбання імпортованих товарів довготривалого зберігання;
- на обсяг готівкової валюти та валютних депозитів як потенційно можливих напрямів та форм *заощаджень* та *інвестицій*.

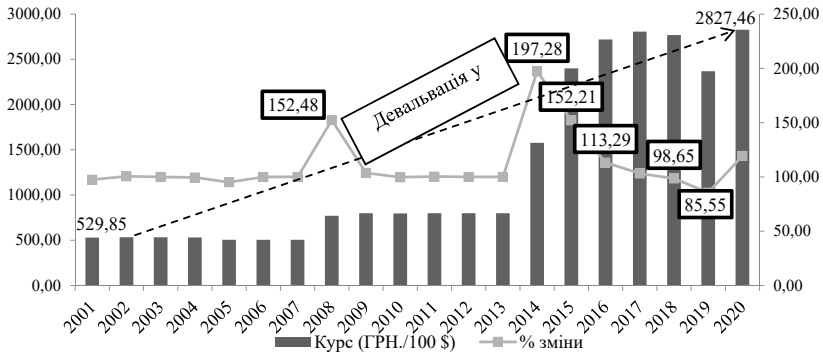
Не зважаючи на вище вказані причини, зміна валютного курсу може вплинути як із позитивного боку підвищення, так і з негативного боку зниження фінансової стійкості домогосподарств у поточній або довгостроковій перспективі. Перевіримо це твердження на практиці.

На рис. 4.9. представимо динаміку офіційного курсу гривні до долара США та темпи його зміни за 2001-2020 рр.

Дані рис. 4.9. свідчать, що за період 2001-2020 рр. гривня девальвувала в 5,3 раза – від 529,85 грн за 100 доларів США у 2001 р. до відповідно 2827,46 грн у 2020 р. В динаміці зміни офіційного курсу національної валюти спостерігаємо два періоди: (а) відносної стабільності (2001-2013 рр.), коли девальвація складала не більше 10% щороку; (б) суттєвих коливань зміни курсу період (2014-2020 рр.), коли за три роки гривня девальвувала майже в 4 рази (2014–2016 рр.), ревальвувала на 17% у 2017-2018 рр. та знов девальвувала на 20% у 2020 р. Як ми зазначали вище, причини різкої зміни валютного курсу

у 2014-2020 р. певною мірою мають об'єктивний характер – анексія частини території та воєнні дії на сході України.

Рис. 4.9. Динаміка офіційного курсу гривні до долара США за 2001–2020 рр. *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі ⁶²²

Для визначення ступеня впливу зміни валютного курсу на фінансову стійкість домогосподарств використовуємо інструменти регресійного аналізу:

- індексів залежності (I) як порівняння темпів зміни доходів, витрат, заощаджень та інвестиційного потенціалу домогосподарств і темпів зміни валютного курсу (за аналогією із формулами (4.17), (4.26), (4.35), (4.44), (4.53), (4.62) поточного розділу монографії);
- показників еластичності (ε), які показують на скільки відсотків зміниться результативна ознака y (почергово доходи, витрати, заощадження та інвестиційний потенціал домогосподарств) при зміні факторної ознаки x (валютного курсу) на 1% (формула (2.11.) розділу 2.3. монографії);

⁶²² Офіційний курс гривні щодо іноземних валют. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates> (дата звернення 15.08.2022).

- в) показників кореляції Пірсона (r), який вимірюватиме напрям та щільність зв'язку між результативними ознаками y та факторною ознакою x для лінійних залежностей між ними (формула (2.12.) розділу 2.3. монографії);
- г) показників дисперсій (σ) (загальної, факторної, залишкової) та показнику детермінації (R^2), які вимірюватимуть напрям та щільність зв'язку між результативними ознаками y та факторною ознакою x у випадку нелінійних залежностей між ними (формула (2.13.)-(2.16.) розділу 2.3. монографії).

Результати проведених розрахунків впливу темпів зміни валютного курсу на значення доходів (на макроекономічному, мікроекономічному рівнях), витрат (на макроекономічному, мікроекономічному рівнях), заощаджень (на макроекономічному, мікроекономічному рівнях) та інвестиційного потенціалу (на макроекономічному рівні) домогосподарств за 2001-2020 рр. представлено в табл. 4.23.

Таблиця 4.23.

Показники залежності зміни доходів, витрат, заощаджень, інвестицій домогосподарств від зміни валютного курсу за 2001–2020 рр. *

Показники	Доходів		Витрат		Заощаджень		Інвестицій
	Макро	Мікро	Макро	Мікро	Макро	Мікро	Макро
Значення індексу залежності I	1,1	1,07	1,1	1,05 min	1,24 max	1,09	1,09
Показник еластичності ε	-0,154	-0,084	-0,154	0,053 max	-0,197 min	0,048	-0,023
Показник кореляції Пірсона r	-0,27 min	-0,209	-0,27 min	0,124 max	-0,05	0,073	-0,042
Показник детермінації (R^2)	0,07 max	0,044	0,07 max	0,015	0,003	0,005	0,002 min

* Джерело: запропоновано автором

Дані табл. 4.23. свідчать про позитивне значення індексів залежності складових фінансової стійкості домогосподарств – доходів, витрат, заощаджень та інвестиційного потенціалу від зміни рівня валютного курсу як на макроеко-

номічному, так і на мікроекономічному рівнях. Тобто, зростання досліджуваних показників відбувалось темпами, що перевищують відповідні темпи зміни валютного курсу, хоча і несуттєво. За винятком заощаджень домогосподарств на макроекономічному рівні, значення індексів залежностей не перевищує 10%.

Переважно від'ємні значення показників еластичності свідчать про обернену взаємозалежність між темпами зміни валютного курсу та показниками фінансової стійкості на макроекономічному та мікроекономічному рівнях. На зміну складових фінансової стійкості на макроекономічному рівні, зміна валютного курсу впливає аналогічно, як і інфляція, – їхні значення скорочуються (найбільшою мірою це стосується заощаджень). Винятком, коли зростання валютного курсу привело до відповідного зростання показників фінансової стійкості, спостерігалось для витрат та заощаджень домогосподарств на мікроекономічному рівні.

Найбільші значення показника кореляції Пірсона (+0,124) характеризували взаємозалежність між валютним курсом та витратами домогосподарств на мікроекономічному рівні. Упродовж 2001–2020 рр. варіація витрат у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство на 12% пояснювалася варіацією значень валютного курсу. Найменші значення показника кореляції Пірсона (-0,27) характеризували взаємозалежність між валютним курсом та доходами і витратами домогосподарств на макроекономічному рівні.

Найменше значення показника детермінації ($R^2 = 0,002$) характеризує залежність між інвестиційним потенціалом домогосподарств на макроекономічному рівні та валютним курсом. Це означає майже нульову кореляцію між досліджуваними ознаками й те, що на відхилення фактичних значень інвестиційного потенціалу домогосподарств від його середнього значення впливали інші, відмінні від зміни валютного курсу, фактори (наприклад, зміна ВВП).

Таким чином, проведений регресійний аналіз впливу екзогенних чинників інфляції та валютного курсу на окремі складові фінансової стійкості домогосподарств показав таке.

Обидва чинники в одному напрямі (обернено) впливають на доходи, витрати, заощадження та інвестиційний потенціал домогосподарств. Більшою мірою це стосується негативного впливу інфляції. Прямий вплив інфляції та валютного курсу на витрати і заощадження домогосподарств на мікроекономічному рівні пояснюється зростанням цін і незмінністю питомої ваги неспоживчих витрат у структурі витрат домогосподарств. Це дає нам підстави зробити висновки про негативний вплив екзогенних чинників на фінансову стійкість домогосподарств за 2001-2020 рр.

Макроекономічна стабільність (низькі темпи інфляції та незначні коливання валютного курсу) розглядаються нами як екзогенна передумова для підвищення поточної фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств та на перспективу.

Як зазначалось нами в розділі 4.1. монографії, фінансова стабільність у державі як екзогенний чинник впливу на фінансову стійкість домогосподарств не має єдиних кількісних показників для оцінки. Національний банк України у своїх піврічних звітах, починаючи з червня 2016 р., розраховував ризики фінансової стабільності домогосподарств за рядом показників:

- порівняння динаміки рівня реальної заробітної плати, безробіття;
- приріст заощаджень домогосподарств у розрізі децильних груп;
- розмір боргового навантаження на сектор домогосподарств (зобов'язання за банківськими кредитами до ВВП; зобов'язання за банківськими кредитами до наявного доходу);
- співвідношення кредитів та депозитів фізичних осіб ⁶²³. Станом на кінець 2020 р. такими показниками стали:
- зміна реального доходу, споживчих витрат населення та рівня безробіття;
- динаміка депозитів домогосподарств;

---

⁶²³ Звіт про фінансову стабільність. Червень 2016. Національний банк України. Випуск 1. 64 с.

– боргове навантаження на домогосподарства ⁶²⁴.

На нашу думку, відсутність єдиного кількісного виміру ризиків домогосподарств у системі фінансової стабільності держави Національним банком України доповнюється тим, що ці показники вимірюють вплив домогосподарств на стабільність фінансової системи (домогосподарства → фінансова стабільність у державі), а не навпаки (фінансова стабільність у державі → домогосподарства). Вважаємо, що для оцінки впливу фінансової стабільності на фінансову стійкість домогосподарств слід використовувати інструмент самооцінки домогосподарствами власного фінансового становища за даними вибіркового спостереження Державної служби статистики України. Проте проведене вибірконе спостереження умов життя домогосподарств «Самооцінка домогосподарствами рівня своїх доходів за 2017 рік» засвідчило, що питання оцінки впливу фінансової стабільності в державі на фінансову стійкість домогосподарств не розглядалося ⁶²⁵. Водночас проведений розподіл домогосподарств за оцінкою зміни їх матеріального стану та економічними очікуваннями на наступний рік (додаток 5 ⁶²⁶) дозволяє нам вивести певні закономірності.

У табл. 4.24 представлено показники регресійного аналізу (показник еластичності, показник кореляції Пірсона, показник детермінації), які вимірюють вплив розвитку економіки на матеріальний стан домогосподарств за 2016-2017 рр. Отримані розрахункові дані показують, що самооцінка домогосподарствами зміни власного матеріального стану перебуває в прямій залежності від зміни економічного розвитку в державі. Це свідчить про певний «патерналізм» вітчизняних домогосподарств, оскільки за всіма розглянутими сценаріями («покращення», «без змін», «погіршення») показники кореляції та детермінації рівні 1.

⁶²⁴ Звіт про фінансову стабільність. Грудень 2020. Національний банк України. Випуск 1. 49 с.

⁶²⁵ Самооцінка домогосподарствами рівня своїх доходів за 2017 рік (за даними вибіркового спостереження умов життя домогосподарств). Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 26.08.2022).

⁶²⁶ Там же

Таблиця 4.24.

Показники впливу розвитку економіки на матеріальний стан домогосподарств за 2016–2017 рр. *

Показники	Усі домогосподарства		Показники впливу		
	2016	2017			
Із загальної кількості частка домогосподарств (%), які вважають, що			Коефіцієнт еластичності (ε)	Показник кореляції Пірсона (r)	Показник детермінації (R^2)
їхній матеріальний стан у наступному році			Між «сприятливим» розвитком економіки (4 сценарій) і «покращенням» матеріального стану домогосподарств (1 сценарій)		
<i>покращиться (1 сценарій)</i>	8,7	10,2	0,381	1	1
<i>залишиться без змін (2 сценарій)</i>	45,5	55,9	Між розвитком економіки, яка «залишиться без змін» (2 сценарій) і матеріальним станом домогосподарств «без будь-яких відчутних змін» (5 сценарій)		
<i>погіршиться (3 сценарій)</i>	44,1	32,6			
<i>не змогли відповісти</i>	1,7	1,3			
наступний рік буде для розвитку економіки України					
<i>сприятливим (4 сценарій)</i>	1,9	2,9	1,461	1	1
<i>сприятливим, але не в усьому</i>	11,0	13,6	Між «несприятливим» розвитком економіки (6 сценарій) і «погіршенням» матеріального стану домогосподарств (3 сценарій)		
<i>без будь-яких відчутних змін (5 сценарій)</i>	35,1	40,4			
<i>несприятливим, але не в усьому</i>	19,7	18,8			
<i>несприятливим (6 сценарій)</i>	30,5	23,0			
<i>не змогли відповісти</i>	1,8	1,3	1,533	1	1

* Джерело: розраховано автором на основі⁶²⁷

Зазначимо, що самооцінка домогосподарств переважно (65%) має песимістичний характер (не сподіваються на зміну свого матеріального становища або вважають, що воно погіршиться). Коефіцієнт еластичності сценарію покращення матеріального стану дорівнює 0,381, тоді як його погіршення – 1,533.

⁶²⁷ Самооцінка домогосподарствами рівня своїх доходів за 2017 рік (за даними вибіркового спостереження умов життя домогосподарств). Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 26.08.2022).

Таким чином, згідно з самооцінкою вітчизняних домогосподарств, екзогенний фактор розвитку економіки в державі прямо і сильно впливає на їхній матеріальний стан.

Якщо екстраполювати поняття «стабільність економіки» на поняття «фінансова стабільність» і поняття «матеріального стану» на «фінансовий стан», то можемо зробити висновок про те, що фінансова стабільність у державі суттєво впливає на фінансовий стан та фінансову стійкість домогосподарств. Ці поняття перебувають у прямій кореляційній залежності: покращення фінансової стабільності зумовлює покращення фінансової стійкості домогосподарств і навпаки.

4.3. Вплив етапів життєвого циклу та фінансової політики домогосподарств на їхню фінансову стійкість

Оцінка фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному та мікроекономічному рівнях дослідження засвідчує наявність ряду особливостей, притаманних усім стадіям управління їх фінансовими ресурсами. Одними з найістотніших особливостей в управлінні фінансовими ресурсами впродовж 2001–2020 рр. слід вважати скорочення питомої ваги оплати праці та зростання питомої ваги запозичених коштів у доходах домогосподарств, недостатню норму заощаджень, низький рівень їхнього інвестиційного потенціалу тощо. Для подолання зазначених недоліків потрібно вжити адекватних заходів щодо підвищення фінансової стійкості як невіддільної складової оцінки ефективності управління фінансовими ресурсами домогосподарств. З огляду на це пропонуємо вирішити такі завдання:

- обґрунтувати роль і значення життєвого циклу домогосподарства в системі управління стійкістю його фінансових ресурсів;
- дослідити проблемні аспекти, які перешкоджають досягненню фінансової стійкості;
- розробити методичний підхід до використання різних інструментів заощаджень та інвестицій в управлінні фі-

нансовими ресурсами домогосподарств упродовж етапів його життєвого циклу;

- запропонувати карту із впровадження фінансової грамотності в Україні.

Гіпотеза життєвого циклу (Life-cycle hypothesis, LCH) була запропонована Модільяні Ф.⁶²⁸ і стала однією із моделей міжчасового вибору особи між споживанням та заощадженням власного доходу. На думку Вергелес Т.⁶²⁹, Тропіної В.⁶³⁰, Дуки А.⁶³¹, дана гіпотеза ґрунтується на таких вихідних положеннях:

- 1) споживання індивіда залежить не від доходу в поточному періоді, а від доходу впродовж життя;
- 2) домогосподарства повинні розділити споживання так, щоб потоки видатків були рівномірними впродовж життя. Іншими словами, їм слід надавати перевагу рівномірній траєкторії видатків над нерівномірною;
- 3) споживання в період після активної трудової діяльності повинно бути забезпечене здійсненими заощадженнями в період активної трудової діяльності. Відтак заощадження перебуває у тісному зв'язку зі споживанням і є його залишковою вартістю: зростання наявного доходу домогосподарств при незмінності споживання приведе до росту заощаджень і навпаки.

Розглянуті положення (1)–(3) гіпотези життєвого циклу LCH та взаємозв'язок із фінансовою стійкістю домогосподарства схематично відображені на рис. 4.10.

Згідно із рис. 4.10., заощадження домогосподарств забезпечують рівномірний (стабільний) обсяг споживання впродовж життєвого циклу домогосподарства незалежно від

---

⁶²⁸ Modigliani F. Life-cycle, individual thrift and wealth of nations. *American Economic Review*. 1986. Вип. 76, № 3, С. 297–313. URL: <https://www.jstor.org/stable/1813352> (дата звернення 19.11.2022).

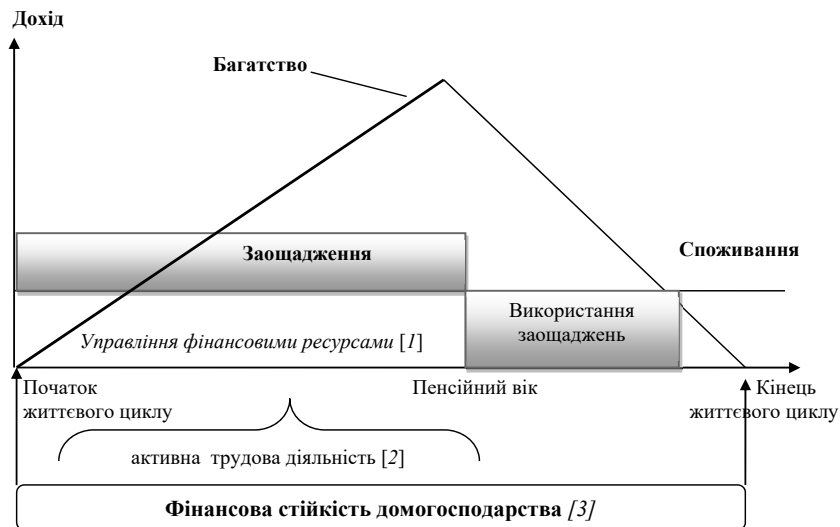
⁶²⁹ Вергелес Т. Франко Модільяні: єдність теорії та емпіричного аналізу. Вісник ТНЕУ. 2008. № 1. С. 112–118.

⁶³⁰ Тропіна В. Заощадження населення як основа формування інвестиційного потенціалу домогосподарств. *Економіка та держава*. 2016. № 1. С. 18–21.

⁶³¹ Дука А. Потенціал заощаджень та їх ресурсотворююча роль у забезпеченні інноваційного розвитку економіки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Економіка*. 2012. № 136, С. 16–19.

зміни розміру його доходу. Вибір форм і методів здійснення заощаджень стає основою управління фінансовими ресурсами домогосподарств [1] упродовж періоду активної трудової діяльності [2]. Фінансова стійкість [3] виступає ефективним *результатом* управління фінансовими ресурсами домогосподарства, який забезпечує повноту споживання впродовж усіх етапів його життєвого циклу.

Рис. 4.10. Схематичне зображення гіпотези життєвого циклу LCH та фінансової стійкості домогосподарств *

* Джерело: запропоновано автором

Значення моделі, розробленої Модільяні Ф., полягає в тому, що вона пояснює необхідність заощаджень для особи, коли її дохід вищий за середній впродовж активної трудової діяльності, і їхнього використання на споживання, коли її дохід менший за середній (наприклад, при досягненні пенсійного віку, настанні тимчасової або постійної непрацевдатності тощо). Крім того, досліджуючи коливання особистих обсягів споживання та заощаджень, учений дійшов висновку, що «при зростанні доходів заощаджен-

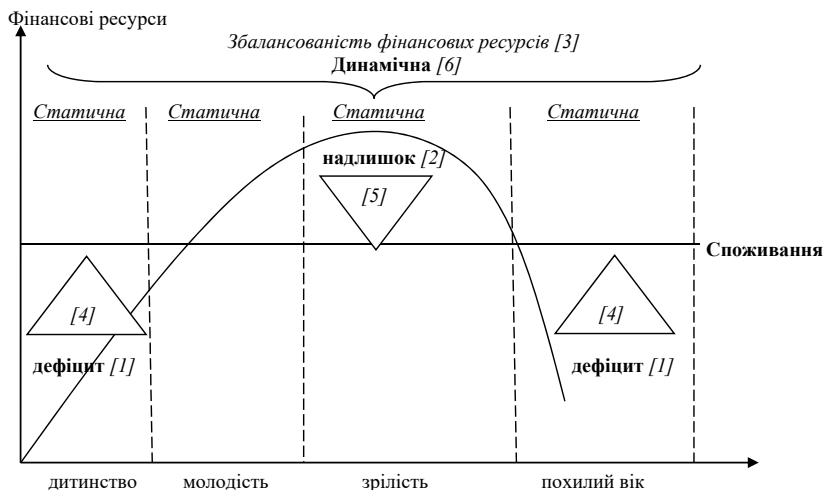
ня зростають швидше, ніж споживання; а при зменшенні рівня доходів заощадження зменшуються ще швидше, оскільки людям важко відмовитись від уже звичного для них рівня споживання»⁶³². Відповідно до гіпотези життєвого циклу LCH управління фінансовими ресурсами домогосподарства в основному полягає в збалансуванні їх обсягів залежно від етапу життєвого циклу, на якому воно перебуває. Зокрема, збалансування може проявити себе в рішенні про залучення кредитних ресурсів на початку свого створення (наприклад, іпотеки, придбання рухомого майна), коли власних фінансових ресурсів не вистачає та використання окремих форм, та інструментів заощаджень, інвестицій, у випадку надлишку таких ресурсів у майбутньому. Таким чином, припущення про нестачу або надлишок фінансових ресурсів упродовж окремих етапів життєвого циклу домогосподарства (дитинство, молодість, зрілість (активна трудова діяльність), досягнення похилого віку) дозволяє побудувати відповідний графік фінансового забезпечення його витрат (рис. 4.11.).

Згідно із рис. 4.11. домогосподарство впродовж свого життєвого циклу матиме періоди, коли у фінансуванні його потреб чітко прослідковуватимуться дефіцит фінансових ресурсів [1] (дитинство, молодість і похилий вік) та їх надлишок [2] (молодість та зрілість, період активної трудової діяльності). Відповідно, у домогосподарства виникає необхідність збалансувати свої фінансові ресурси [3]. Відтворимо дію процесу збалансування фінансових ресурсів домогосподарств, сутність якого була розглянута в розділі 1 монографії:

- 1) статична збалансованість фінансових ресурсів домогосподарств;
- 2) динамічна збалансованість фінансових ресурсів домогосподарств.

---

⁶³² Кізіма Т. О. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики: дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Тернопіль, 2011. 467 с.

Етапи життєвого циклу домогосподарства

Рис. 4.11. Фінансове забезпечення витрат домогосподарств відповідно до окремих етапів гіпотези життєвого циклу LCH *

* Джерело: запропоновано автором

Збалансованість фінансових ресурсів на окремому етапі життєвого циклу домогосподарства (дитинство, молодість – стадія [1] рис. 4.11.) розпочинається залученням зовнішніх ресурсів батьків, кредитних ресурсів фінансових установ ([4], рис. 4.11.) і завершується в похилому віці отриманням фінансових ресурсів як власним коштом (надходження від заощаджених та інвестованих упродовж активної трудової діяльності коштів [5]), так і коштом інших суб'єктів фінансових відносин (держави – у формі пенсійних виплат, соціальних допомог чи утриманням у будинках для людей похилого віку), недержавних пенсійних фондів (недержавна пенсія), власних дітей або сторонніх осіб (благодійна допомога) ([4], рис. 4.11.). На етапі активної трудової діяльності в життєвому циклі, коли спостерігається надлишок фінансових ресурсів, який значно перевищує рівень його споживання (ста-

дія [2] рис. 4.11.), домогосподарство збалансовує їхній обсяг, здійснюючи заощадження та інвестиції.

Відповідно, *статична* збалансованість на окремому етапі життєвого циклу LCH проявлятиме себе тоді, коли виконуватимуться дві умови:

- 1) немає дефіциту (або профіциту) бюджету домогосподарства в рамках його окремого життєвого етапу (або календарного періоду при оперативному чи стратегічному управлінні його фінансових ресурсів);
- 2) є відповідність між обсягами боргу домогосподарства на початок і на кінець періоду, тобто обсяг боргу протягом звітного періоду не змінювався.

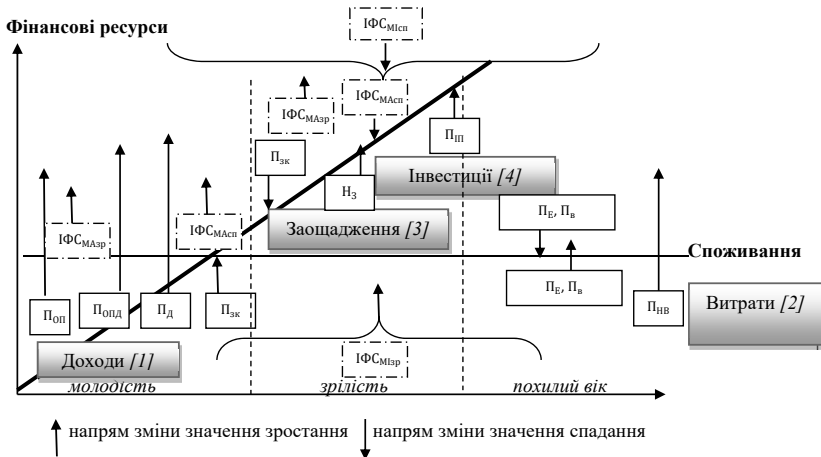
Динамічна збалансованість фінансових ресурсів упродовж усіх етапів життєвого циклу домогосподарства досягається планово, оперативно чи підсумково, є об'єктом управління та обґрунтування використання конкретних інструментів, за допомогою яких необхідно регулювати процеси формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств (стадія [6] рис. 4.11.).

Концепція регулювання *статичної* та *динамічної* збалансованості фінансових ресурсів домогосподарств передбачає не лише використання окремих інструментів на стадії їх формування чи використання, але й ідентифікацію ризиків зміни фінансової стійкості домогосподарств, оцінку ендогенних та екзогенних чинників впливу на неї. Досягнути стану *статичної* або *динамічної* збалансованості своїх фінансових ресурсів домогосподарство зможе лише за умови налагодження процесу управління ними залежно від розглянутих етапів його життєвого циклу та досягнення мети такого управління – фінансової стійкості домогосподарств.

Вважаємо за необхідне відтворити фінансову стійкість як мету управління фінансовими ресурсами домогосподарств відповідно до етапів його життєвого циклу через показники (рис. 4.12.):

- 1) $P_{ол}$ – питомої ваги оплати праці найманих працівників у ВВП;
- 2) $P_{олд}$ – питомої ваги оплати праці в доходах домогосподарств;

- 3) H_3 – норми заощаджень домогосподарств;
- 4) $P_{зк}$ – показнику відношення запозичених коштів домогосподарств до їхніх доходів;
- 5) $P_{ІІІ}$ – показнику інвестиційного потенціалу домогосподарств;
- 6) P_{δ} – показнику достатності доходів;
- 7) $P_{не}$ – показнику неспоживчих витрат домогосподарств;
- 8) P_e – показнику витрат домогосподарств на харчування;
- 9) P_e – показнику Енгеля.

Рис. 4.12. Показники фінансової стійкості домогосподарств відповідно до окремих етапів гіпотези життєвого циклу LCH *

* Джерело: запропоновано автором

Методика розрахунку та аналіз показників, представлених на рис. 4.12., зроблені в розділах 2, 3 та 4 монографії.

Початковий етап життєвого циклу домогосподарства розпочинається з моменту незначних обсягів власних фінансових ресурсів, що пояснює невисокі значення показників, які оцінюють власні доходи ($P_{оп}$, $P_{опд}$ та P_{δ}), та можливе зростання показника, який оцінює залучені із зовнішніх дже-

рел кошти ($P_{зк}$) [Доходи – 1] (рис. 4.12.). Значення норми заощаджень домогосподарств (H_3) та показнику оцінки інвестиційного потенціалу P_{III} будуть близькими до нуля. Відповідно, упродовж даного етапу життєвого циклу домогосподарства значення агрегованих індексів фінансового стану домогосподарств на макроекономічному $I\Phi C_{MAзр}$ та $I\Phi C_{MAcn}$ будуть поступово зростати.

Задоволення першочергових споживчих витрат домогосподарства при невисоких значеннях власних фінансових ресурсів відобразиться у високих значеннях показників P_6 , P_e та невисоких значеннях $P_{не}$ [Витрати – 2] (рис. 4.12.). В міру зростання обсягу фінансових ресурсів і переходу від етапу молодості до етапу зрілості (активної трудової діяльності) в життєвому циклі домогосподарства значення показників P_6 та P_e будуть зменшуватися, а $P_{не}$, навпаки, продовжувати зростати. На етапі даного переходу значення норми заощаджень домогосподарств (H_3) та показнику оцінки інвестиційного потенціалу P_{III} почнуть зростати. Наявність надлишку фінансових ресурсів (рис. 4.11.) повинна привести до скорочення значень $P_{зк}$. Відповідно, упродовж даного етапу життєвого циклу домогосподарства – активної трудової діяльності – значення агрегованих індексів фінансового стану домогосподарств на макроекономічному $I\Phi C_{MAзр}$ буде продовжувати своє зростання, а $I\Phi C_{MAcn}$, навпаки, зменшуватиметься.

Надлишок фінансових ресурсів та усвідомлення необхідності здійснення заощаджень та інвестицій для забезпечення рівномірного рівня доходу (у випадку тимчасової втрати працездатності на етапі активної трудової діяльності) та забезпечення постійного рівня споживання; для компенсації втраченого рівня доходу (у випадку постійної втрати працездатності) та забезпечення постійного рівня споживання на наступному етапі власного життєвого циклу – похилому віці, зумовить зростання значень норми заощаджень домогосподарств (H_3) [Заощадження – 3] (рис. 4.12.). та показнику оцінки інвестиційного потенціалу P_{III} [Інвестиції – 4].

Зазначимо, що на розглянутих етапах життєвого циклу домогосподарства, значення агрегованого індексу фінансової стійкості домогосподарств на мікроекономічному рівні $I\Phi C_{Mзр}$ повинно зростати, а $I\Phi C_{Mсн}$ – скорочуватись. Це відбуватиметься, оскільки постійно зростатиме показник достатності доходів (Π_0) та показник неспоживчих витрат домогосподарств ($\Pi_{нв}$) та скорочуватиметься питома вага витрат на харчування в загальній сумі витрат (Π_6) та доходів домогосподарств (Π_e , показник Енгеля).

Таким чином, роль показників оцінки фінансової стійкості домогосподарств на окремому етапі життєвого циклу домогосподарств різна – оптимальним для окремих із них стане зростання їхніх значень упродовж усіх етапів ($\Pi_{оп}$, $\Pi_{опд}$, Π_0 , $\Pi_{нв}$); зростання впродовж деякого періоду часу і скорочення надалі для $\Pi_{зк}$; зростання впродовж періоду активної трудової активності, після задоволення першочергових потреб у споживанні та виникнення надлишку фінансових ресурсів H_3 та Π_{III} , і їхнє скорочення через використання здійснених заощаджень та інвестицій у подальшому; скорочення впродовж усіх етапів життєвого циклу Π_6 та Π_e . Аналогічно, оптимальні значення запропонованих агрегованих індексів оцінки фінансової стійкості домогосподарства залежно від етапу його життєвого циклу також відрізнятимуться: $I\Phi C_{Mзр}$ буде постійно зростати, $I\Phi C_{Mсн}$ постійно зменшуватися, $I\Phi C_{MAзр}$ буде зростати, але необхідним є здійснення заощаджень, $I\Phi C_{MAсн}$ зростатиме до періоду активної трудової діяльності і скорочуватиметься надалі, але при цьому необхідним є зменшення (або відсутність) кредитних ресурсів та реалізація інвестиційного потенціалу домогосподарств.

Розглядаючи фінансову стійкість як мету управління фінансовими ресурсами домогосподарств, зазначимо, що об'єктами такого управління стають окремі складові його фінансової діяльності – доходи, витрати, заощадження та інвестиції. Однак ці складові є лише грошовим потоком, ви-

раженим за певний період часу^{633 634 635}, і їх слід відрізнити від поняття «багатство» (*wealth* – англ.), яке розглядає у своїй гіпотезі життєвого циклу LCH Модільяні і є за своєю суттю накопичуваним за певний проміжок часу запасом ресурсів. Саме сукупне багатство домогосподарства може набувати трьох основних форм – фізичне, фінансове та людське – і їхня питома вага впродовж життєвого циклу різниться.

У гіпотезі життєвого циклу LCH очікується, що багатство у фінансовій і фізичній формі повинно поступово зростати (бісектриса *Багатство*, рис. 4.10.).

Користуючись отриманим доходом – багатством як накопиченим доходом за певний проміжок часу, домогосподарство направляє кошти за напрямками, які на даному етапі його життєвого циклу визначені ним як найважливіші або першочергові. Іншими словами, за допомогою багатства також здійснюється не просто розподіл чи перерозподіл коштів, але й дотримуються інтереси збалансованого розвитку домогосподарства.

Таким чином, управління фінансовими ресурсами домогосподарств є процесом впливу на об'єкти його фінансової діяльності (доходи, витрати, заощадження, інвестиції) та нагромаджене багатство (капітал) для досягнення кінцевої мети (*цілі*). Там самим управління фінансовими ресурсами набуває рис *цілеспрямованої* діяльності з боку домогосподарства. Опираючись на етапи життєвого циклу домогосподарства, припускаємо, що залежно від часу, на який вони розробляються, цілі управління фінансовими ресурсами поділяють на короткострокові (до 1 року), середньострокові (від 1 року до 10 років), довгострокові (понад 10 років) (рис. 4.13.).

Короткострокові цілі, спрямовані на розв'язання поточних фінансових проблем і їх вирішення, досягаються за допомогою збалансування доходів і витрат особи у визначеному періоді (до одного року).

⁶³³ Кізима Т. О. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики: дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Тернопіль, 2011. 467 с.

⁶³⁴ Методологічні положення Державного статистичного спостереження «Квартальні національні рахунки». К., 2021. 80 с.

⁶³⁵ Скриньковський Р., Леськів С. Формування доходів домогосподарств та їх вплив на рівень життя населення. *Агросвіт*. 2015. № 1, С. 25–29

Середньострокові цілі мають за мету розв'язати фінансові проблеми, пов'язані з великими придбаннями особи (нерухоме або рухоме майно). Розв'язання зазначених цілей досягається шляхом уміння здійснювати заощадження.

Довгострокові цілі покликані створити нагромадження, що забезпечать фінансовий добробут особи в пенсійному віці. Розв'язання зазначених цілей досягається шляхом уміння здійснювати інвестиції.

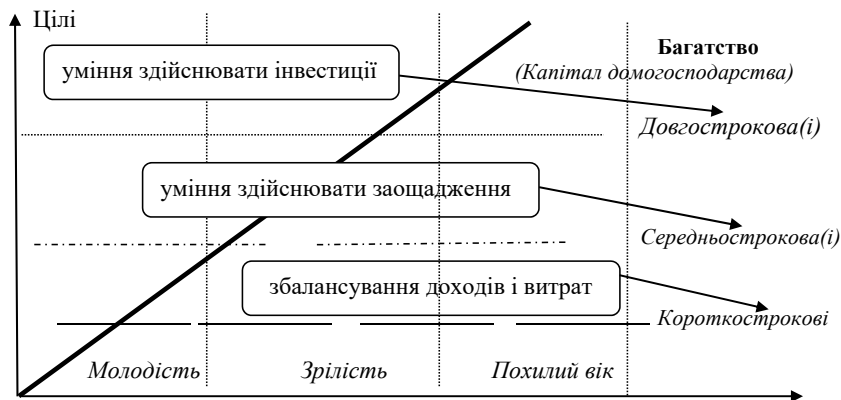
Рис. 4.13. Цілі управління фінансовими ресурсами домогосподарств та забезпечення їх досягнення *

* Джерело: запропоновано автором

На рис. 4.14. згруповані етапи життєвого циклу домогосподарств та час досягнення цілей управління їхніми фінансовими ресурсами.

Результатом процесу управління особистими доходами та витратами стає формування сукупного капіталу домогосподарства. Зміст поняття «сукупний капітал домогосподар-

ства» близький до поняття багатства Ф. Модільяні. Як видно із рис. 4.14., ресурси для створення сукупного капіталу домогосподарства є в його вільному розпорядженні, а саме – праця (як фактор виробництва) і час.

Рис. 4.14. Цілі управління фінансовими ресурсами домогосподарств відповідно до окремих етапів гіпотези їх життєвого циклу LCH *

* Джерело: запропоновано автором

На рис. 4.15 запропоновано класифікацію сукупного капіталу домогосподарства, який, на нашу думку, поділяється на три складові: поточний, резервний (страховий) та інвестиційний.

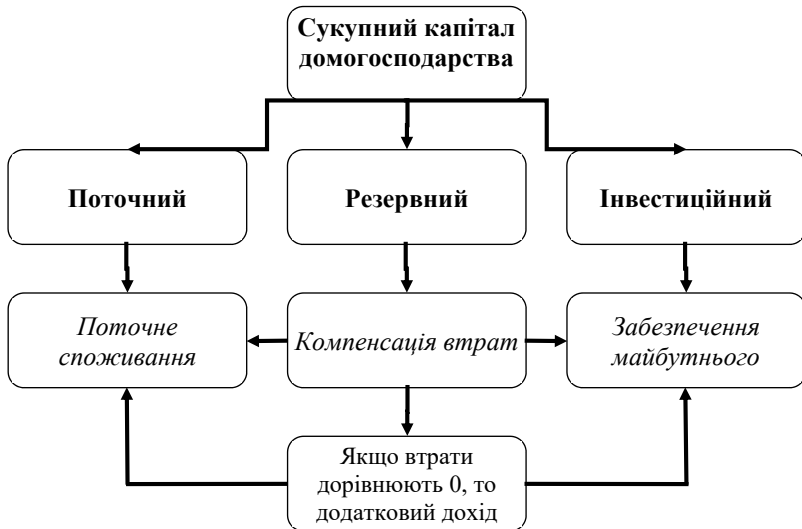
Поточний капітал призначений для того, щоб забезпечити поточне споживання домогосподарства.

Резервний або страховий капітал призначений для створення деяких фінансових резервів, що дозволять забезпечити поточне споживання домогосподарства у випадку настання непередбачуваних подій (наприклад, хвороби, безробіття людини).

Резервний капітал домогосподарства компенсує втрачений заробіток членів домогосподарства через несприятливі для них події у житті. Необхідність утворення такого виду капіталу та оптимальний розмір його формування розглянуто вище.

Інвестиційний капітал повинен забезпечити людині гідний рівень життя в непрацездатному віці (старості).

Розглянемо, якими властивостями повинен володіти кожен із розглянутих нами видів капіталу домогосподарства. Для цього висунемо вимоги до нього в трьох вимірах: надійності, ліквідності та дохідності.

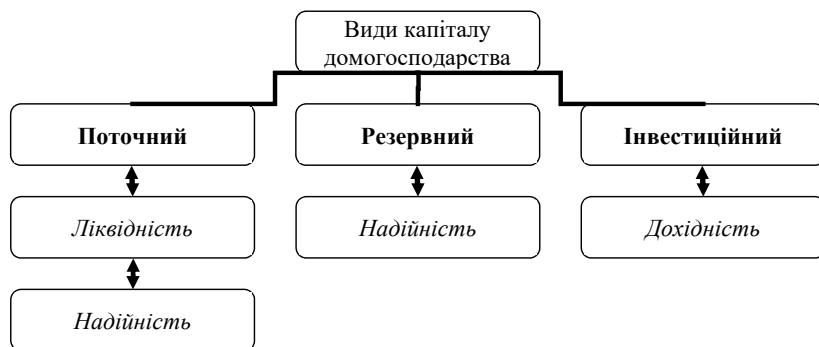
Рис. 4.15. Класифікація сукупного капіталу домогосподарства *

* Джерело: запропоновано автором

Надійність капіталу розуміємо як синонім мінімізації ризику при його формуванні чи використанні. Ліквідність – це широко вживане економістами поняття можливості швидко продати актив і отримати гроші. Дохідність – це встановлена домогосподарством величина доходу на інвестований капітал. Дохідність складається із двох компонентів: поточного доходу і приросту вартості активу.

Між дохідністю і надійністю інвестицій існує обернена залежність – що вищий дохід за інвестиціями в будь-який актив, то менш надійним даний актив є. Для кожного із

видів сукупного капіталу домогосподарства – поточного, резервного та інвестиційного – потрібно підібрати такий актив, який більшою мірою йому підходить, враховуючи співвідношення надійності, дохідності та ліквідності даного активу. Тобто домогосподарство повинно зупинити свій вибір на заощадженні (або інвестуванні) у такий актив, який якнайкраще відповідав би досягненню цілей формування окремого виду його капіталу. Розглянемо, якими властивостями повинен володіти той чи інший вид капіталу домогосподарства (рис. 4.16.).

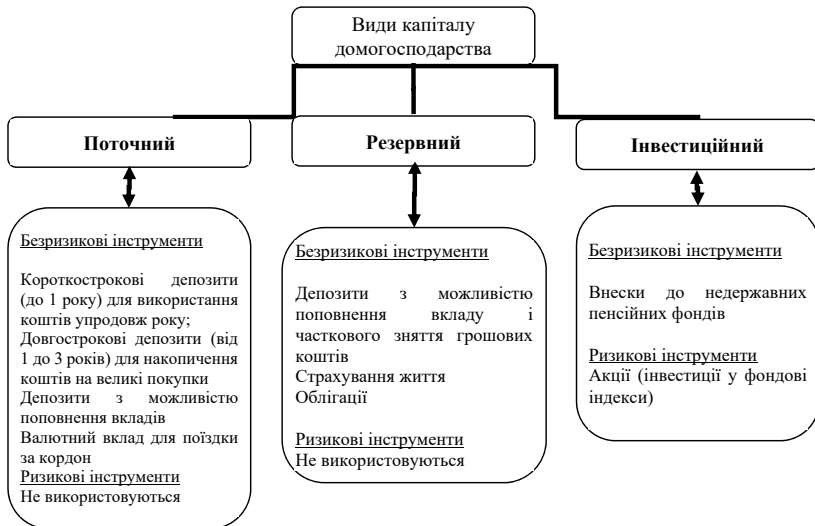
Рис. 4.16. Властивості сукупного капіталу домогосподарства*

* Джерело: запропоновано автором

Як можемо бачити із рис. 4.16 стосовно поточного капіталу, метою формування якого є забезпечення поточного споживання домогосподарства, ми висуваємо вимоги ліквідності та надійності. Стосовно резервного капіталу, метою формування якого є створення деяких фінансових резервів, що дозволять забезпечити поточне споживання домогосподарства у випадку настання непередбачуваних подій, основна вимога, яку ми висуватимемо, – це надійність. Стосовно інвестиційного капіталу, метою формування якого є забезпечити людині гідний рівень життя в непрацездатному віці (старості), основною вимогою, яку ми висуватимемо є дохід-

ність. Інструменти формування окремих видів капіталу домогосподарства класифіковано на ризикові та неризикові. Ризикові інструменти – це інструменти, дохідність яких у майбутньому невизначена (наприклад, цінні папери). Безризиковими інструментами є інструменти, дохідність яких у майбутньому визначена (наприклад, банківський депозит, облігації тощо).

На рис. 4.17. згруповано окремі інструменти управління фінансовими ресурсами залежно від видів капіталу домогосподарства.

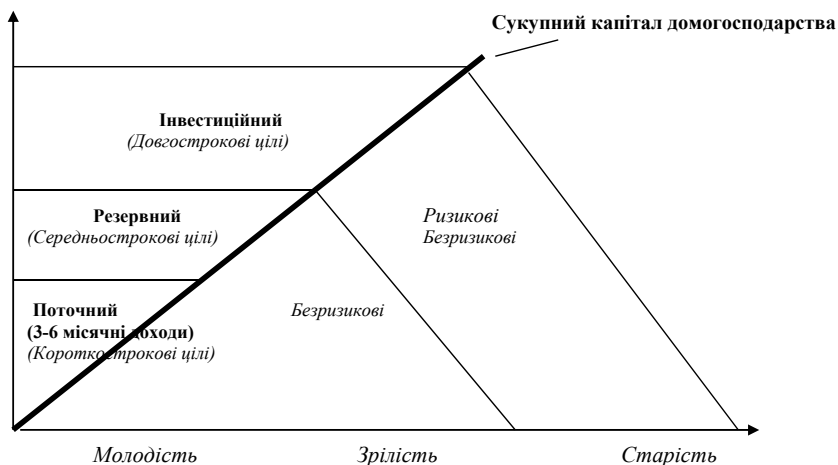
Рис. 4.17. Місце і роль фінансових інструментів при формуванні сукупного капіталу домогосподарства *

* Джерело: запропоновано автором

Як видно із рис. 4.17, безризикові фінансові інструменти використовуються при формуванні всіх складових видів капіталу домогосподарств (депозити – для поточного; страхування життя, облігації – для резервного; внески до недержавних пенсійних фондів – для інвестиційного), ризикові – лише

при формуванні інвестиційного (інвестиції у вітчизняні фондові індекси).

Таким чином, об'єднавши цілі управління фінансовими ресурсами домогосподарств (рис. 4.13., 4.14.), наявні інструменти для їхнього досягнення (рис. 4.17) та склад сукупного капіталу домогосподарств (рис. 4.15., 4.16), на рис. 4.18 представимо схематичне зображення життєвого циклу LCH.

Рис. 4.18. Місце сукупного капіталу домогосподарства відповідно до окремих етапів гіпотези життєвого циклу LCH *

* Джерело: запропоновано автором

Дані рис. 4.18. свідчать, що при використанні безризикових фінансових інструментів, поточний та резервний капітал забезпечує виконання коротко- та середньострокових цілей домогосподарства на етапі його молодості та зрілості; додатково до безризикових, при використанні ризикових інструментів, інвестиційний капітал домогосподарства забезпечує виконання довгострокових цілей на етапі похилого віку. Водночас формування сукупного капіталу відбувається впродовж усього життєвого циклу домогосподарства.

Розроблений методичний підхід до застосування різних показників оцінки фінансової стійкості домогосподарств в етапах його життєвого циклу показує, що фінансова стійкість реалізується протягом усього цього циклу. Це дозволяє зробити висновок, що дані показники повинні стати ефективним інструментом управління фінансовими ресурсами домогосподарств. Але слід зауважити, що значення (що зростає або спадає) самих лише показників без належного розуміння необхідності управління фінансовими ресурсами з боку домогосподарства, не дасть можливості досягти бажаного результату – його фінансової стійкості в умовах змінного внутрішнього та зовнішнього середовища. Використання фінансової інформації, застосування різних знань у фінансовій сфері є необхідними елементами підвищення фінансової стійкості домогосподарств.

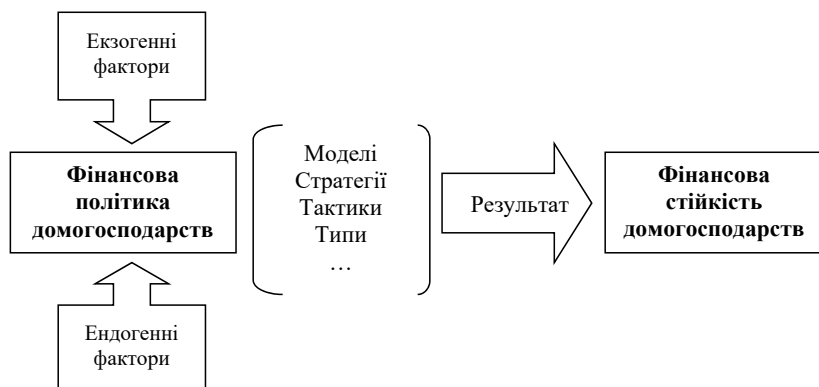
Як показано нами раніше, фінансова стійкість домогосподарства є однією із оцінок його фінансового стану. Крім того, висунуто тезу про те, що фінансовий стан є наслідком (результатом) управління фінансовими ресурсами домогосподарств. Ми також погоджуємось із позицією, що етапами управління фінансовими ресурсами домогосподарства є:

- а) планування;
- б) оперативне управління;
- в) контроль за досягненням поставлених цілей.

Як відомо, об'єктами управління фінансовими ресурсами виступають доходи (у формі заробітної плати, соціальної допомоги з боку держави, відсотків на заощаджені чи інвестовані кошти) та видатки (на споживчі цілі, заощадження та інвестиції) домогосподарств. Суб'єктами такого управління є домогосподарство (в особі його членів) одноосібно або через фінансових посередників. Фактично управління фінансовими ресурсами є процесом прийняття практичних рішень із теоретично можливого їх різномайття під впливом розглянутих у п. 4.2 монографії екзогенних та ендогенних факторів. Це дозволяє нам припустити існування великої кількості варіантів фінансової поведінки домогосподарств та, відповідно, її впливу на фінансову стійкість. Але незалежно від типу, стратегії чи тактики фінансова поведінка

є результатом певних заходів, які визначають пріоритети домогосподарства на наступний період або на декілька наступних періодів. Вона повинна виконувати роль інструменту, який допомагає окреслити фінансовий потенціал домогосподарства, прив'язати його до споживчих та неспоживчих потреб і забезпечити фінансову стійкість у несприятливих обставинах.

На нашу думку, забезпечення фінансової стійкості є одним із позитивних результатів (ефективності) фінансової поведінки домогосподарств (рис. 4.19)

Рис. 4.19. Взаємозв'язок фінансової політики домогосподарства та фінансової стійкості домогосподарства *

* Джерело: запропоновано автором

Проте вітчизняні дослідники фінансової поведінки домогосподарства визначають її без прив'язки до конкретних цілей, а радше як таку, що характеризує окремі об'єкти управління – доходи, витрати (споживання, заощадження або інвестиції).

На такий підхід до суті фінансової поведінки домогосподарств прямо вказують Голуб Г. та Голуб Р., зазначаючи, що «фінансова поведінка включає в себе різні види фінансової активності населення, такі як: заощадження, інвестиції, страхування, кредитування, різні програми з накопичення

пенсій тощо»⁶³⁶. Підтвердження даного підходу знаходимо в дослідженні Кізими Т., яка відзначає, що «різний ступінь вираження тих чи інших пріоритетів, *потреб* та інтересів домогосподарств формує широкий діапазон конкретних моделей їх фінансової поведінки»⁶³⁷. На її думку, саме *потреби* домогосподарства визначатимуть моделі його фінансової поведінки. У продовження цієї тези Вдовиченко А. розуміє фінансову поведінку як «вибір (схильність) населення щодо використання власних фінансових ресурсів в цілях *споживання, заощадження* в організованій або неорганізованій формі». Аналогічно до підходу Кізими Т. автор кінцеву форму фінансової поведінки визначає залежно від домінування *вибору* домогосподарства між *напрямами використання* фінансових ресурсів⁶³⁸. Розвиваючи даний підхід, Шамансько О. констатує про «переважання у фінансовій поведінці більшості населення *споживчої* моделі, заощаджень у готівці, домінування ірраціональності у фінансових рішеннях, наявності рутинно-еволюційного типу ринкової взаємодії»⁶³⁹. Розширює «витратну» спрямованість на сутність фінансової політики домогосподарств Ключник Л., яка розглядає її як «діяльність домогосподарств, спрямовану на *розподіл та нерозподіл* фінансових ресурсів, власних та залучених, для формування фондів грошових коштів, з метою задоволення особистих потреб та власного соціально-економічного розвитку»⁶⁴⁰.

Розширює об'єкти фінансової поведінки домогосподарств їхніми доходами колектив авторів монографії «Фінан-

⁶³⁶ Голуб Г., Голуб Р. Фінансова поведінка домогосподарств та її детермінанти. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*, Випуск 2 (136), 2019. С. 42–47.

⁶³⁷ Кізіма Т. О. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики: дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Тернопіль, 2011. 467 с.

⁶³⁸ Вдовиченко А. М. Фінансовий потенціал населення: нові можливості інноваційного розвитку економіки України : монографія. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2012. 225 с.

⁶³⁹ Шаманська О. Фінансова поведінка домогосподарств: сутність, мотиви, види та чинники. *Вісник ТНЕУ*, № 2, 2014. С. 104–111.

⁶⁴⁰ Ключник Л. Фінансова поведінка домашніх господарств: сутність та особливості. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. Том 6, № 3, 2021. С. 219–227.

сова політика інвестиційно-інноваційного розвитку України» за редакцією Дем'янишина В. Вони дають визначення фінансовій політиці домогосподарства як діяльності, яка ґрунтується на створенні й використанні фондів фінансових ресурсів з метою задоволення особистих потреб. Відповідно, фінансова політика таких суб'єктів полягає в *оптимізації* формування *доходів* від трудової діяльності, підприємницької діяльності, від власності тощо, а також *раціоналізації витрат* споживчого і неспоживчого характеру ⁶⁴¹. Аналогічно як «систему дій, пов'язану з акумулюванням та перерозподілом фінансових ресурсів за допомогою фінансових інструментів із метою задоволення власних *потреб*» під поняттям «фінансова поведінка домогосподарств» розуміє Косточка О. ⁶⁴². Ліпич Л., Івашко О., Мостенець С. моделюють систему управління *доходами* та *витратами* як передумову розвитку домогосподарства в умовах економічної нестабільності ⁶⁴³.

Фінансовий ринок як об'єкт фінансової поведінки розглядає колектив авторів монографії ⁶⁴⁴, Ломачинська І. ⁶⁴⁵ та Єфременко Т. ⁶⁴⁶. Зокрема, як «особливий вид економічної поведінки, пов'язаний з діями населення на ринку фінансових послуг, і передбачає *мобілізацію, перерозподіл та інвестування* грошових ресурсів населення» визначає фінансову поведінку домогосподарств колектив авторів монографії за редакцією Пшика Б. «Фінансова безпека домогосподарств в Україні: сучасні проблеми та механізми забезпечення» ⁶⁴⁷.

⁶⁴¹ Фінансова політика інвестиційно-інноваційного розвитку України : моногр. / за ред. В. Г. Дем'янишина, Тернопіль : ТНЕУ, 2014. 464 с.

⁶⁴² Косточка О. Фінансова поведінка домогосподарств України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Вип. 11, 2016. С. 698–701.

⁶⁴³ Ліпич Л., Івашко О., Мостенець С. Формування системи управління доходами та витратами домогосподарств : *монографія*, Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 204 с.

⁶⁴⁴ Фінансова безпека домогосподарств в Україні: сучасні проблеми та механізми забезпечення : моногр. / за ред. Пшика Б. І., Львів : СПОЛОМ, 2020. 273 с.

⁶⁴⁵ Ломачинська І. Оптимізація фінансової поведінки домогосподарств у трансформаційній економіці України. *Економічний простір*, № 49, 2011. С. 141–149.

⁶⁴⁶ Єфременко Т. Фінансова поведінка населення України. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2002. № 2. С. 165–175.

⁶⁴⁷ Фінансова безпека домогосподарств в Україні: сучасні проблеми та механізми забезпечення : моногр. / за ред. Пшика Б. І., Львів : СПОЛОМ, 2020. 273 с.

Проте, на відміну від попередніх підходів, у даній монографії досліджено моделі та стратегії фінансової поведінки в наданні фінансової безпеки домогосподарств. На думку авторів, рівень *фінансової безпеки* домогосподарств залежатиме від вибору моделі фінансової поведінки того чи іншого домогосподарства. Продовження цієї тези знаходимо в Ломачинської І., яка зазначає, що фінансова поведінка домогосподарств розглядає як «дії населення на фінансовому ринку щодо перерозподілу та інвестування грошових ресурсів»⁶⁴⁸ та Єфременко Т., на думку якої «форма діяльності індивідів і окремих соціальних груп на *фінансовому ринку*, пов'язана з перерозподілом грошових ресурсів, зокрема з їх інвестуванням» є суть фінансової поведінки домогосподарств⁶⁴⁹.

На всі складові фінансової діяльності домогосподарств як об'єкт його фінансової поведінки спрямовують свою увагу Дорош В., Чепель К. та Кузик О., які вважають, що за своєю суттю вона є «сукупністю механізмів, за допомогою яких домогосподарств взаємодіють з іншими учасниками ринкової економіки щодо формування *доходу, споживання, заощадження і інвестиції* та чинників, що впливають на їхню діяльність»⁶⁵⁰. Поділяє дану позицію Ковтун О., яка зазначає, що фінансова політика домогосподарств є «сукупністю дій та інструментів, спрямованих на управління фінансовими ресурсами (власними та залученими), ціллю яких є соціально-економічний розвиток та задоволення власних поточних потреб домогосподарств»⁶⁵¹.

Таким чином, підходи згаданих учених або не містять чітких формулювань цілей фінансової політики, або форму-

⁶⁴⁸ Ломачинська І. Оптимізація фінансової поведінки домогосподарств у трансформаційній економіці України. *Економічний простір*, № 49, 2011. С. 141–149.

⁶⁴⁹ Єфременко Т. Фінансова поведінка населення України. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2002. № 2. С. 165–175.

⁶⁵⁰ Дорош В., Чепель К., Кузик О. Фінансова поведінка домогосподарств в ринкових умовах господарювання. *Економічні науки: збірник наукових праць. Серія «Облік і фінанси»*. Луцьк: Луцький національний технічний університет, 2012. Вип. 9 (33). Ч. 1. С. 361–371.

⁶⁵¹ Ковтун О. А. Фінансова поведінка домогосподарств: сутність, структура та класифікація. *Бізнес-Інформ*. 2013. № 9. С. 280–286.

люють їх у широкому значенні «забезпечення розвитку домогосподарства». Водночас встановлення джерела «забезпечення розвитку» як результату управління процесом або окремо споживанням, заощадженнями чи здійсненням інвестицій, або в поєднанні цих складових не може бути ціллю політики, а лише інструментами її досягнення.

Як обґрунтовано в розділі 4.1 монографії, сьогодні управління фінансовими ресурсами домогосподарств не результативне. Такий висновок підтверджують розраховані значення запропонованих нами для оцінки фінансової стійкості домогосподарств агрегованих показників $I\Phi C_{MAзр}$, $I\Phi C_{MAcn}$ (табл. 4.1) та $I\Phi C_{Mlcn}$ (табл. 4.2). На нашу думку, це є результатом того, що управління фінансовими ресурсами домогосподарств побудоване в такий спосіб, що його дію спрямовано суто на окремі складові його фінансової діяльності – доходи, витрати, заощадження, інвестиції – та на перевірку відхилень їхніх значень від запланованих, які виникають згідно з дією ендогенних або екзогенних факторів його життєдіяльності. Такий підхід є *безрезультативним* і невинуватим, оскільки не відображає важливість управління у сфері фінансів домогосподарств загалом та не дозволяє досягти його результативності зокрема. Це впливає на розвиток як конкретного домогосподарства, так і зумовлює виникнення негативних явищ, які не дозволяють цій сфері фінансової системи зайняти гідні позиції серед інших її сфер в основному через роль інструментів заощаджень та інвестицій домогосподарств на фінансовому ринку.

Враховуючи зазначене, пропонуємо вирішити такі завдання:

- здійснити порівняльний аналіз безрезультативних та результативної моделі фінансової поведінки домогосподарств;
- запропонувати сутність моделювання фінансової поведінки домогосподарств, спрямованої на досягнення результату – забезпечення його фінансової стійкості під дією ендо- та екзогенних факторів;

- розробити моделі фінансової поведінки домогосподарств у системі забезпечення його фінансової стійкості;
- дослідити інструментарій розроблених моделей;
- обґрунтувати особливості здійснення моделей фінансової поведінки з позицій досягнення їх результативності;
- визначити переваги запровадження результативних моделей фінансової поведінки в систему управління фінансовими ресурсами домогосподарств.

Розвиток домогосподарства вимагає від нього застосування *результативного* підходу до управління власними або залученими фінансовими ресурсами, використовуючи який, воно має можливість виконувати превентивні дії, що враховують імовірність виникнення негативних явищ ендogenous та екзогенного характеру в цьому процесі. Моделювання фінансової поведінки домогосподарств, спрямованої на *результат* – забезпечення фінансової стійкості, вимагає від нього використання безризикових і ризикових інструментів впливу на об'єкти – доходи, витрати, заощадження та інвестиції. Але, як переконує практика, окремі з них не тільки не використовуються, або мало використовуються, але й не розкриті в теоретичній площині (сутність ризику, стійкості).

Отже, моделювання фінансової поведінки та її вплив на фінансову стійкість домогосподарств – це новий вид управління фінансовими ресурсами, який спрямований на *результат* і при якому суб'єкт, впливаючи на об'єкти, не тільки переводить домогосподарство із *нестійкого* стану в *стійкий* під впливом внутрішніх чи зовнішніх загроз, але й дає можливість виявляти інструменти впливу на відхилення, що виникають. Головна перевага результативного підходу у фінансовій поведінці (спрямованого на стійкість) порівняно з *нерезультативним* (спрямованим на окремі складові фінансової діяльності) полягає в тому, що він – замість того, щоб реагувати після виникнення проблем у процесі розвитку домогосподарства, – фінансово компенсує їх виникнення шляхом планування та застосування безризикових та ризикових фінансових інструментів.

Моделювання фінансової поведінки домогосподарств та її вплив на його фінансову стійкість передбачає використання таких методів:

- нормативний (на основі встановлених норм визначення засад управління фінансовими ресурсами з урахуванням ендо- та екзогенних факторів, які можуть вплинути на затверджені норми);
- моніторингу (постійне спостереження за фінансовим станом домогосподарства, перебігом окремих процесів його життєвого циклу, які можуть впливати на фінансову стійкість; включає збирання необхідної інформації про об'єкти фінансової діяльності, фактори впливу на зміну їх складу або структури);
- функціональний (виявлення кореляційних зв'язків впливу об'єктів фінансової діяльності домогосподарства на стійкість, у якому акцент робиться на пізнанні співзалежних факторів);
- контрольний (можливість здійснення оцінки фінансової стійкості за допомогою розроблених показників та визначення рівня впливу на їхні значення об'єктів фінансової діяльності домогосподарства);
- превентивний (недопущення виникнення або запобігання виникненню відхилень при моделюванні фінансової поведінки);
- опитування для Національного банку України, Міністерства фінансів України (збирання інформації про фінансову стійкість домогосподарств при безпосередньому або опосередкованому спілкуванні; дозволяє відстежувати тенденції розвитку сфери фінансів домогосподарств для забезпечення її позитивного впливу на інші сфери фінансової системи – державні фінанси та фінанси суб'єктів господарювання).

Поряд з методами, за допомогою яких домогосподарства здійснюють вплив на власну фінансову стійкість, пропонуємо виокремити види фінансової політики (дохідна, витратна, заощаджувальна, інвестиційна), які дають можливість дослідити її у різних проявах на окремих етапах власного життєвого циклу LCH. Такий підхід дозволить при розробці

моделей фінансової поведінки охопити весь процес фінансової діяльності домогосподарства, а не його окремі складові та виявляти відхилення, які можуть не дозволити забезпечити досягнення фінансової стійкості в майбутньому.

Планування фінансової стійкості домогосподарства рекомендуємо здійснювати на основі розробленої нами методики її досягнення (розділ 2 монографії), враховуючи дію ендогенних та екзогенних факторів впливу (розділ 4.2 монографії). Етап планування буде посилено двома функціями управління фінансовими ресурсами домогосподарств:

- а) прогнозування (використання накопиченого досвіду минулого щодо управління безризиковими (для заощаджень) та ризиковими (для інвестицій) інструментами на фінансовому ринку в поєднанні з припущеннями майбутнього з метою уникнення відхилень, які можуть негативно вплинути на доходи й витрати домогосподарств);
- б) нормування (заздалегідь визначений порядок дій домогосподарства для досягнення стійкості на основі розроблення декількох сценаріїв активного, а не пасивного характеру).

На відміну від розглянутих підходів, які передбачають цілеспрямоване використання функцій управління фінансовими ресурсами домогосподарств відповідно до його етапів чи об'єктів (окремих складових фінансової діяльності домогосподарств), *результативний* підхід моделювання фінансової поведінки застосовує функцію планування в управлінні відповідно до досягнення не абстрактної (розвиток домогосподарства), а конкретної цілі – забезпечення його фінансової стійкості під впливом ендогенних та екзогенних факторів. Це дає можливість спочатку спрогнозувати, а потім спланувати чи переглянути реалістичність забезпечення фінансової стійкості згідно із факторами, які можуть на неї вплинути.

Моделювання фінансової поведінки та її впливу на фінансову стійкість необхідно розпочинати на першому етапі життєвого циклу LCH, плануючи формування резервного капіталу домогосподарств. Він створюється в розмірі 6 місячних доходів домогосподарства за допомогою безризикових

інструментів (п. 4.2 монографії) у середньостроковій перспективі (до 3 років) із використанням *норм* відрахування із отриманого доходу (наприклад, 10%). Фактичний процес формування резервного капіталу домогосподарств упродовж запланованого періоду посилюватиметься функцією активного *контролю* (виконання прийнятих управлінських рішень) та можливістю вносити корективи (*регулювання*) з огляду на виявлені відхилення. Таке *регулювання* полягає в усуненні перешкод у досягненні стратегічної цілі фінансової політики домогосподарств (забезпечення фінансової стійкості) згідно із затвердженими *нормами* й передбачає зміну їх розміру під впливом дії реальних зовнішніх чи внутрішніх факторів. Такий підхід дозволяє фінансовому плану домогосподарства стати основоположним документом, який визначає ті моделі його фінансової політики, на реалізацію яких буде спрямовано його фінансові рішення.

Складання фінансового плану домогосподарства ще на першому етапі його життєвого циклу і на середньострокову перспективу (до трьох років) передбачає забезпечення фінансової стійкості домогосподарств у таких випадках:

- негативна дія ендогенних факторів тимчасової втрати працездатності, безробіття на основі використання безризикових фінансових інструментів у взаємодії окремих складових фінансової діяльності домогосподарства як єдиного цілого, у результаті чого формується резервний фонд у складі та структурі, що відповідає досягненню поставленої цілі. Це дає можливість уникнути нестабільності у фінансовому забезпеченні життєдіяльності домогосподарств, що обов'язково виникає при дії ендогенних факторів (п. 4.2. монографії).
- негативна дія екзогенних факторів (інфляції, зміни валютного курсу тощо) на основі використання безризикових фінансових інструментів (п. 4.2. монографії), в результаті чого формується резервний фонд у складі, структурі та обсягах, що дозволяють забезпечити *номінальну* (враховуючи негативний вплив зміни споживчих цін) фінансову стійкість домогосподарств. Це також дозволяє уникнути нестабільності у фінансовому забезпе-

ченні життєдіяльності домогосподарств, що обов'язково виникає при дії екзогенних факторів (п. 4.2. монографії).

Основою для формування резервного капіталу є відповідне його фінансове забезпечення. На цьому етапі моделювання фінансової поведінки надзвичайно важливим є запропонований нами поділ фінансових інструментів на ризикові та безризикові (розділ 3 монографії). У поєднанні з підходами підвищення фінансової грамотності домогосподарств (п. 4.4. монографії) це стає основою для розвитку інших сфер фінансової системи – державних фінансів, фінансів суб'єктів господарювання, про що детальніше буде розкрито в п. 4.4. монографії.

Наступним етапом після формування резервного капіталу домогосподарства у встановленому самостійно домогосподарством розмірі, є моделювання інвестиційної політики домогосподарств і реалізація на практиці його інвестиційного потенціалу (п. 3.4 монографії). Дане моделювання на етапі активного трудової діяльності в життєвому циклі домогосподарства здійснюється на довгострокову перспективу (до двадцяти років), передбачає забезпечення фінансової стійкості домогосподарств у таких випадках:

- негативна дія ендогенних факторів постійної втрати працездатності, досягнення пенсійного віку на основі використання ризикових фінансових інструментів (п. 4.2. монографії) у взаємодії окремих складових фінансової діяльності домогосподарства як єдиного цілого, в результаті чого формується інвестиційний капітал у складі та структурі, що відповідає досягненню поставленої цілі. Це дає можливість уникнути нестабільності у фінансовому забезпеченні життєдіяльності домогосподарств, що обов'язково виникає при дії ендогенних факторів (п. 4.2. монографії).
- негативна дія екзогенних факторів (інфляції, зміни валютного курсу тощо) на основі використання ризикових фінансових інструментів (п. 4.2. монографії), у результаті чого формується інвестиційний капітал у складі, структурі та обсягах, що дозволяють забезпечити *реальну* (враховуючи негативний вплив зміни спо-

живчих цін і те, що ризикові фінансові інструменти забезпечують дохідність вищу за зміну індексу споживчих цін, що доведено відповідними розрахунками у п. 3.4 монографії), а не лише *номінальну* фінансову стійкість домогосподарств. Це також дозволяє уникнути нестабільності у фінансовому забезпеченні життєдіяльності домогосподарств, що обов'язково виникає при дії екзогенних факторів (п. 4.2. монографії). Основою для формування інвестиційного капіталу є відповідне його фінансове забезпечення. На цьому етапі моделювання фінансової поведінки надзвичайно важливим є використання ризикових фінансових інструментів (розділ 3 монографії) та інвестування в індекс будь-якої із вітчизняних фондових бірж. Враховуючи необхідність підвищення фінансової грамотності домогосподарств для формування інвестиційного капіталу (п. 4.1. монографії), зауважимо, що він також стає основою для розвитку інших сфер фінансової системи.

На етапі виконання вибраних моделей фінансової поведінки передбачаємо постійний облік і аналіз процесу формування (дохідна фінансова політика домогосподарства) й використання (витратна фінансова політика домогосподарства, що включає заощаджувальні, інвестиційні моделі) фінансових ресурсів домогосподарств, щоб відразу виявляти відхилення та вносити необхідні корективи, що сприятимуть забезпеченню його фінансової стійкості. Потреба в здійсненні подальшого контролю з боку домогосподарства зникає, оскільки всі відхилення, що з'являлися під час управління його фінансовими ресурсами й реалізації обраної моделі фінансової поведінки, усуваються в ході цього процесу. Це дає можливість оцінити ступінь своєчасності та виваженості прийнятих рішень і підвищити результативність процесу управління фінансовими ресурсами в цілому.

В основі результативного підходу до моделювання фінансової поведінки домогосподарств для забезпечення їх фінансової стійкості лежить його механізм, здатний працювати на випередження відхилень, і забезпечувати результат

управління. За допомогою методу аналогії проведемо умовну паралель між моделями фінансової поведінки домогосподарств. Головне призначення такого моделювання – вибір між ризиковими та безризиковими фінансовими інструментами, їхнім складом, структурою – це реакція на дію ендогенних та екзогенних факторів, що виникли і спричинили явища, які негативно впливають на забезпечення фінансової стійкості. Своєю чергою будь-яка із обраних моделей «вписується» в державне регулювання розвитку сфер та ланок фінансової системи, оскільки передбачає підвищення результативності управління фінансовими ресурсами домогосподарств шляхом формування резервного чи інвестиційного капіталу за допомогою інструментів фінансового ринку країни.

Ефективним засобом моделювання фінансової поведінки домогосподарств у забезпеченні їх результативності є аналіз фінансової стійкості за допомогою зміни показників, які її оцінюють. Основою будь-якого моделювання є інформаційна складова. В нашому випадку моделювання регулюватиметься рівнем фінансової грамотності домогосподарств і частково законодавчим забезпеченням функціонування вітчизняного фінансового ринку (Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», Закон України «Про банки та банківську діяльність», Закон України «Про страхування» та інші закони, що прямо або опосередковано регулюють відносини у сфері фінансів домогосподарств; нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України).

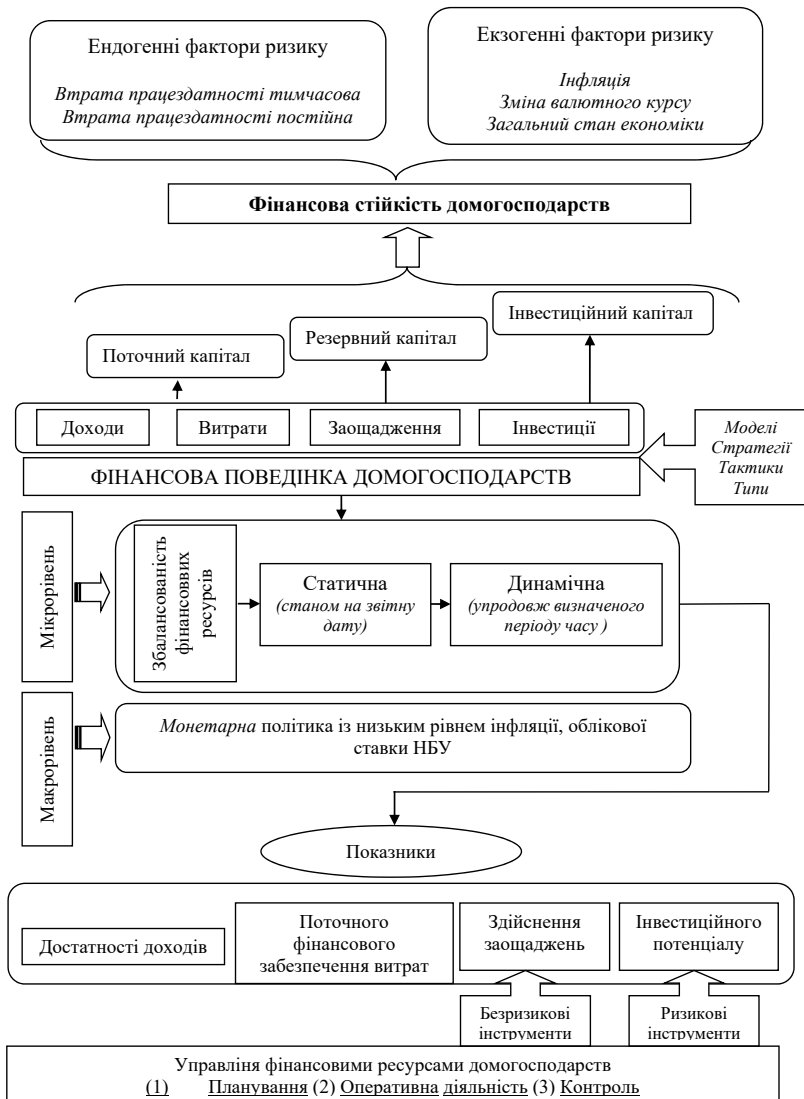
Вважаємо, що моделювання фінансової поведінки домогосподарств у забезпеченні їх фінансової стійкості – це система формування й використання фінансових ресурсів домогосподарств через застосування безризикових та ризикових інструментів. Таке моделювання реалізується на всіх етапах життєвого циклу домогосподарства, визначається рівнем його фінансової грамотності та чинним законодавством, що регламентує відносини у фінансовій сфері держави.

На рис. 4.20 представлені розроблені моделі фінансової поведінки домогосподарств, які охоплюють усі чотири складові їхньої фінансової діяльності.

Дані моделі покликані забезпечити фінансову стійкість домогосподарств під впливом дії ендогенних та екзогенних факторів (п. 4.2. монографії) на всіх етапах життєвого циклу.

Збалансованість фінансових ресурсів домогосподарств на мікроекономічному рівні передбачає комплексний аналіз ризиків ендогенного та екзогенного характеру, які прямо чи опосередковано впливають на стан формування й використання фінансових ресурсів домогосподарств. На основі такого аналізу проводиться забезпечення їх статичної (на певну дату) та динамічної (упродовж визначеного періоду часу) збалансованості. За допомогою розрахунку значень показників достатності доходів, поточного фінансового забезпечення витрат, здійснення заощаджень та реалізації інвестиційного потенціалу через фінансові інструменти, що носять безризиковий або ризиковий характер, забезпечується фінансова стійкість домогосподарств. На цьому етапі органам державної влади (в основному Національному банку України) доцільно сконцентрувати свої зусилля на забезпеченні низьких темпів інфляції та значень власної облікової ставки.

Врахування ендогенних факторів впливу на фінансову стійкість домогосподарств (втрати працездатності, що може мати тимчасовий або постійний характер) зумовлює використання методів мінімізації їх негативного впливу, а саме формування резервного фонду (може мати обов'язкову або добровільну, індивідуальну або колективну спрямованість, накопичувальну складову пенсійної системи держави).

Рис. 4.20. Моделювання фінансової поведінки та її вплив на фінансову стійкість домогосподарств *

* Джерело: запропоновано автором

Врахування екзогенних факторів впливу на фінансову стійкість домогосподарств (інфляції, зміни валютного курсу, загального стану розвитку економіки країни) зумовлює використання методів мінімізації їх негативного впливу, а саме здійсненням заощаджень та інвестицій упродовж життєвого циклу домогосподарств. Здійснення заощаджень відбувається шляхом використання фінансових інструментів, які мають безризиковий характер (депозити, облігації). Аналіз практики їхнього використання вітчизняними домогосподарствами упродовж 2001–2020 рр. показав рівень дохідності за такими інструментами на рівні зміни індексу споживчих цін (п. 3.3 монографії). Натомість, реалізація інвестиційного потенціалу забезпечується використанням ризикових фінансових інструментів, серед яких найбільш доцільним, на нашу думку, є інвестиції в індекс вітчизняних фондових бірж (п. 3.4 монографії).

Постійна втрата працездатності через настання пенсійного віку передбачає математичне моделювання забезпечення потреб домогосподарства на основі теорії зміни вартості грошей у часі. Це дає можливість здійснити генерування сценаріїв підвищення результативності управління фінансовими ресурсами домогосподарств упродовж періоду активної трудової діяльності (35 років) для забезпечення рівня пенсій на рівні 92,5% отримуваної заробітної плати. Такий підхід дозволяє домогосподарствам на основі довгострокового прогнозування обрати саме той сценарій управління власними фінансовими ресурсами, який сприятиме його ефективності щодо постійної втрати працездатності.

Планування в системі управління фінансовими ресурсами означає їх переміщення між часовими періодами життєвого циклу (активна трудова діяльність → тимчасова втрата працездатності (тимчасова або постійна), завдяки чому з'являється можливість коригувати план (після розрахунку показників фінансової стійкості). Відхилення, які виникають у поточному періоді, можливо компенсувати впродовж інших етапів життєвого циклу LCH. Це сприяє тому, що планування стає не лише інструментом реалізації фінансової поведінки домогосподарства, але й системою раннього виявлення де-

фіциту фінансових ресурсів, яка дає змогу своєчасно переглядати стратегічні завдання фінансової політики домогосподарства.

Оперативна діяльність у системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств передбачає реалізацію заходів адаптивного характеру, дію яких спрямовано на збереження фінансової стійкості. На цьому етапі розробляється набір стратегічних завдань фінансової політики згідно з сценарієм, який було обрано на етапі планування. Такий підхід дає можливість домогосподарствам враховувати екзогенні ризики бюджетної, фінансової, політичної, соціальної та економічної нестабільності в державі.

Контроль у системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств передбачає розрахунок агрегованих показників фінансової стійкості, значення яких показують напрям їх розвитку. На цьому етапі розроблений при плануванні набір стратегічних завдань фінансової політики домогосподарств у сфері доходів, витрат, заощаджень чи інвестицій корегується відповідно до складу домогосподарства (ендогенний фактор забезпечення фінансової стійкості) показниками індексу споживчих цін, зміни валютного курсу, загальної оцінки розвитку економіки країни (екзогенні фактори забезпечення фінансової стійкості). Такий підхід дає можливість домогосподарствам враховувати фактичні ризики ендогенного та екзогенного характеру.

Таким чином, здійснено моделювання фінансової поведінки домогосподарств та її впливу на їх фінансову стійкість; запропоновано сутність управління фінансовими ресурсами домогосподарств у контексті забезпечення їх фінансової стійкості; розроблено механізм моделювання в системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств; визначено законодавчу складову цього моделювання; досліджено інструментарій розробленого моделювання; обґрунтовано особливості здійснення управління фінансовими ресурсами з позицій забезпечення фінансової стійкості; визначено переваги запровадження моделювання фінансової поведінки в процес управління фінансовими ресурсами домогосподарств. Це дозволило вперше запропонувати сутність цілеспрямованого управління

фінансовими ресурсами де ціллю визначена фінансова стійкість домогосподарств; розробити концептуальний підхід до забезпечення такої стійкості на основі використання інструментів безризикового та ризикового характеру, який відрізняється від наявних підходів тим, що враховує фактичні результати фінансової діяльності домогосподарств упродовж 2001-2020 рр. Пропонований підхід забезпечить вчасне прийняття виважених рішень у процесі управління фінансовими ресурсами домогосподарств, а також сприятиме їх розвитку у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі.

4.4. Трансформація фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи держави

Фінансова стійкість розглядається нами як одна з оцінок фінансового стану домогосподарства, який своєю чергою є наслідком (результатом) моделювання фінансової поведінки домогосподарств у сфері їхніх доходів, витрат, заощаджень чи інвестицій. Кожна із даних сфер фінансової діяльності домогосподарств знаходить своє відображення і здійснює вплив на функціонування окремих сфер фінансової системи держави. А саме, сфера фінансів суб'єктів господарювання та державних фінансів здійснює взаємний вплив на склад, структуру доходів та витрат домогосподарств, установи фінансового ринку, відповідно, пропонують безризикові і ризикові інструменти для здійснення ними заощаджень та інвестицій. Під трансформацією фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи ми розуміємо механізм формування складу та структури їхніх доходів, витрат, заощаджень та інвестицій упродовж життєвого циклу, що забезпечує розвиток не лише сфери фінансів домогосподарств, але й інших сфер фінансової системи держави.

Відповідно до чинного законодавства ⁶⁵² економічний вимір є однією зі складових елементів сталого розвитку

⁶⁵² Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. Дата оновлення: 30.09.2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825> (дата звернення 14.01.2023).

України на період до 2030 р. Це, зокрема, дозволило Маркевич К. сформулювати думку, що «сталій розвиток – одна з головних цілей економічної політики України на найближчу перспективу, а фінанси – головне джерело досягнення цієї мети»⁶⁵³. Міжнародний інститут сталого розвитку (англ. IISD) визначає фінанси для сталого розвитку «як надання фінансового капіталу і послуг з управління ... ризиками у такій формі, що забезпечує економічне зростання, соціальну справедливість і управління навколишнім середовищем»⁶⁵⁴. Ідея збалансованості різних вимірів розвитку – економічного, соціального та екологічного і відрізняє «стаду» у тривалій перспективі фінансову систему від «традиційної», спрямованої на досягнення лише «традиційного» фінансового ефекту, а саме – прибутку. Сталий розвиток фінансової системи держави неможливий без сталого розвитку її окремих сфер та ланок, зокрема – фінансів домогосподарств. Тому постає нагальна потреба в такому розвитку домогосподарств, який би відповідав завданню побудови нової фінансової системи держави. Очевидно, що розвиток будь-якого суб'єкта впродовж певного періоду (а в контексті домогосподарства можемо говорити про тривалість його життєвого циклу – 50-80 років) перебуватиме під постійною дією ендогенних та екзогенних факторів, які можуть мати позитивний або негативний ефект впливу. Це зумовляє необхідність розробки такої системи сталого розвитку домогосподарств, яка зробить їх стійкими до негативних проявів внутрішнього або зовнішнього характеру. У такому контексті ми розглядаємо фінансову стійкість як одну із цілей збалансованого розвитку домогосподарств як суб'єкта однієї із важливих сфер фінансової системи держави. Досягнення цієї цілі, на нашу думку, позитивно вплине на сталий розвиток фінансової системи і навпаки.

---

⁶⁵³ Маркевич К. Нормативні та прикладні засади формування фінансової системи України в умовах сталого розвитку. *Разумков Центр*. <https://razumkov.org.ua/statti/normatyvni-ta-prykladni-zasady-formuvannia-fiansovoi-systemy-ukrainy-v-umovakh-stalogo-rozvytku> (дата звернення 14.01.2023).

⁶⁵⁴ Sustainable Finance. *International Institute for Sustainable Development* (IISD). URL: <http://www.iisd.org/finance/> (дата звернення 14.01.2023).

Завдання фінансової системи з розрахунку на десятиліття сталою (із збалансуванням економічного, соціального та екологічного виміру) розвитку держави полягає в наданні спектру ризикових та безризикових фінансових інструментів, послуг для домогосподарств, щоб забезпечити їх фінансову стійкість упродовж життєвого циклу. Завдання домогосподарств, обравши забезпечення стійкості як ціль власної фінансової діяльності, визначити склад та структуру ризикових та безризикових фінансових інструментів відповідно до обраних моделей фінансової поведінки. Фінансовий ринок повинен бути тією сферою фінансової системи, де взаємні впливи домогосподарств та держави реалізуються на практиці. Тому побудова фінансової системи держави в умовах сталою розвитку має пройти етапи:

- активний розвиток фінансових продуктів/послуг та інструментів;
- формування ширшого кола інституцій, представлених на вітчизняному фінансовому ринку, які за своїм мандатом будуть сталими (зокрема, недержавні пенсійні фонди, банки, страхові компанії тощо) і діяльність яких буде вибудовуватися відповідно до цілей сталою розвитку. В рамках даного підходу доцільним є спрощення доступу вітчизняних домогосподарств до закордонних фінансових ринків;
- зміна фінансової культури домогосподарств з усвідомленням необхідності управління власними фінансовими ресурсами, складання фінансових планів, забезпечення свого всебічного розвитку.

Трансформація фінансової стійкості домогосподарств у розвитку фінансової системи передбачає використання мобілізованих фінансовим ринком їхніх фінансових ресурсів на тривалий розвиток держави із збалансуванням економічних, соціальних та екологічних факторів. Саме домогосподарства розглядаються нами як основний «постачальник» ресурсів на фінансовий ринок.

Безумовно, трансформація фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи є взаємозалежним процесом. Це пов'язано з тим, що забезпечення стабільності розвитку держави передбачатиме, окрім усього, і подолан-

ня бідності, голоду; досягнення продовольчої безпеки шляхом покращення харчування; забезпечення здорового способу життя та сприяння добробуту для всіх у будь-якому віці; забезпечення всеосяжної і справедливої якісної освіти та заохочення до можливості навчання впродовж усього життя для всіх; забезпечення рівномірного розвитку регіонів та їх інфраструктурного забезпечення. Дані процеси обов'язково зумовлять зміни у складі, структурі, зростанні обсягів доходів домогосподарств, що покращить соціально-економічне становище останніх і забезпечить стійкість перед негативними чинниками впливу на їх розвиток.

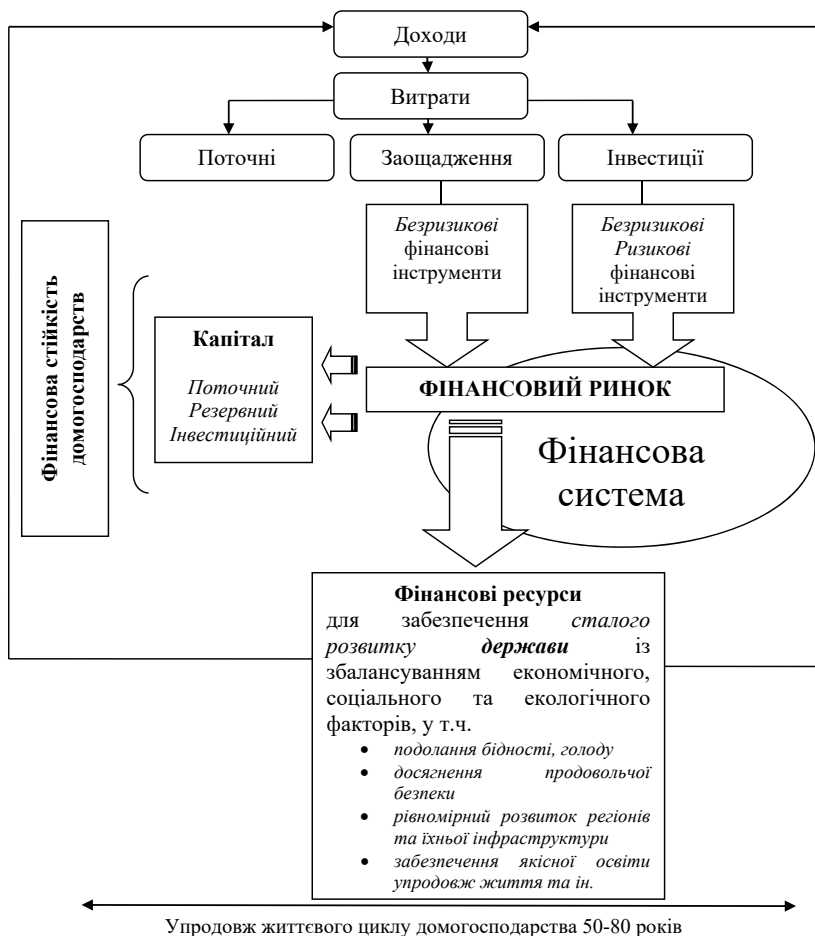
Структурно-логічну схему механізму трансформації фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи подано на рис. 4.21.

Практика забезпечення фінансової стійкості домогосподарств упродовж 2001–2020 рр. засвідчила тенденцію до скорочення її показників на макроекономічному рівні. На наш погляд, це пов'язано із низкою причин, а саме:

- обмеженістю вітчизняного фінансового ринку кількістю його учасників та нездатністю працювати із дрібним домогосподарством – інвестором по сегментах ризикових та безризикових інструментів;
- недостатнім рівнем розвитком інституцій фінансового посередництва, спроможних співпрацювати із домогосподарствами;
- обмеженою пропозицією фінансових інструментів та послуг, при цьому «дороговартісністю» наявних (компанії із управління активами пропонують свої послуги із портфелем інвестицій, починаючи із 200 тис. грн), що робить неможливим їх використання середньостатистичним домогосподарством–інвестором;
- наявною недовірою до діяльності фінансових посередників, що, на думку Кізими Т., пов'язано із «негативним досвідом співпраці домогосподарств із цими суб'єктами на початковому етапі ринкових реформ»⁶⁵⁵;

---

⁶⁵⁵ Кізіма Т. О. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики: дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Тернопіль, 2011. 467 с.

Рис. 4.21. Структурно-логічна схема трансформації фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи *

* Джерело: запропоновано автором

- невисоким рівнем фінансової грамотності домогосподарств та відсутністю культури заощаджень чи інвестування впродовж життєвого циклу. Додатковим фактором виступає нерозвинутість інституцій фінансового

консультування домогосподарств, які могли б компенсувати їхню власну фінансову необізнаність;

- починаючи з 2015 р. оподаткування доходів домогосподарств, отриманих від здійснених заощаджень чи інвестицій.

Розглянуті позиції вимагають уваги та вирішення з боку як домогосподарств, так і відповідних органів державної влади, а саме: Міністерства фінансів України, Національного банку України, інституцій фінансового ринку тощо. Це дозволить визначити комплекс заходів для залучення домогосподарств до активнішої фінансової діяльності на вітчизняному фінансовому ринку.

Насамперед зазначимо, що трансформація фінансової стійкості у розвиток фінансової системи через посередництво фінансового ринку, на наш погляд, значною мірою визначається взаємозалежністю державної фінансової політики поточних витрат (1) та інвестицій у сталий розвиток (2).

Вважаємо, що повинна реалізовуватися цілеспрямована державна політика в напрямку зменшення витрат (1) на систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування шляхом стимулювання розвитку сфери добровільної та обов'язкової накопичувальної складової пенсійної системи (Накопичувального Фонду, системи недержавного пенсійного забезпечення). По-перше, це дозволить підвищити рівень доходів домогосподарств, у складі яких є особи пенсійного віку, що своєю чергою забезпечить більш стійкий порівняно із наявним рівнем платоспроможний попит в економіці, який є передумовою для розвитку національної економіки. По-друге, це дозволить зменшити навантаження на Державний бюджет України для фінансування дефіциту коштів Пенсійного фонду України (2015 р. (31 млрд грн, або 12% від розміру бюджету фонду)⁶⁵⁶; 2020 р. (відповідно, 38 млрд грн, або 8% від розміру

---

⁶⁵⁶ Про затвердження бюджету Пенсійного фонду України на 2015 рік : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.02.2015 р. № 67. Дата оновлення : 27.12.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення 15.01.2023).

бюджету фонду)⁶⁵⁷), а зекономлені кошти спрямувати на цілі сталого розвитку держави – фінансова політика (2).

Фінансова політика забезпечення сталого розвитку (2) основними пріоритетами має визначити збалансованість економічних, соціальних та екологічних вимірів на довготривалу перспективу. Це унеможлиблює реалізацію інвестиційних проєктів, які мають на меті лише отримання прибутку, не враховуючи соціальні чи екологічні ефекти. Фінансування державою *традиційних* дохідних, проте й більш ризикових інвестиційних проєктів, є, на нашу думку, недоцільним. Дані *традиційні* (дохідні, ризикові) венчурні проєкти повинні реалізовуватися лише корпоративними інвесторами. Логічно, що уряд повинен активно реалізовувати проєкти *сталого* розвитку (менш дохідні, проте і менш ризикові, довготривалі, з врахуванням соціальних, економічних та екологічних аспектів їх реалізації), із залученням до їх фінансування приватних фінансових ресурсів домогосподарств (наприклад, їх пенсійних накопичень). Для досягнення цієї цілі необхідним стає формування належної інфраструктури вітчизняного фінансового ринку (у першу чергу, фондового); побудова такої системи правового забезпечення, регулювання та ліцензування діяльності учасників фінансового ринку, яка б сприяла зростанню їх кількості на фінансовому ринку, або розробка правової системи доступу вітчизняних домогосподарств до фінансових ринків інших країн та потенційної участі в реалізації інвестицій за кордоном. Додатково держава повинна створити правове поле для системи ефективного контролю за збереженістю заощаджень та інвестицій домогосподарств з метою недопущення шахрайства чи утворення фінансових пірамід, хеджування ризиків, перестраховування, суворої відповідальності за здійснені зловживання учасниками фінансового ринку тощо.

Вагомою проблемою, пов'язаною із трансформацією фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи, є підвищення рівня їх фінансової грамотності. Домогос-

---

⁶⁵⁷ Про затвердження бюджету Пенсійного фонду України на 2020 рік : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р. № 22. Дата оновлення : 12.12.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/22-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 15.01.2023).

подарству, котре не здійснює управління своєю фінансовою діяльністю, не розуміє сутність і призначення безризикових та ризикових фінансових інструментів, представлених на фінансовому (фондовому) ринку, дуже важко досягнути власної фінансової стійкості при настанні несприятливих обставин. Відтак проведення освітньої роботи серед домогосподарств стосовно роз'яснення необхідності управління власними фінансовими ресурсами, використання тих чи інших фінансових інструментів є актуальним в умовах сталого розвитку фінансової системи. Для досягнення цієї мети необхідною є розробка Дорожньої карти фінансової грамотності домогосподарств.

Але, як показує практичний досвід, на сьогодні цього не досить. Рівень фінансової грамотності вітчизняних домогосподарств України є нижчим, ніж у провідних державах світу. Це приводить до ситуації, коли за даними Проєкту USAID «Трансформація фінансового сектору» Індекс фінансового добробуту в балах для України становить 8,3 бала або 42% від максимально можливого значення. Це доводить, що домогосподарства скоріше невпевнені у своїй здатності «переживати фінансові потрясіння в майбутньому і більш схильні погодитися з тим, що їхні фінанси обмежують їх життєвий вибір, і вони, зрештою, не контролюють свої довгострокові фінансові плани»⁶⁵⁸. Це дозволило авторам дослідження зробити висновок, що, за методологією ОЕСР, загальний індекс фінансової грамотності України становить 12,3 бала (або 58% від його максимального значення)⁶⁵⁹. Тому постала нагальна потреба в досягненні такого рівня фінансової грамотності, який би відповідав завданню побудови нової фінансової системи сталого розвитку держави. Отже, рекомендаціями щодо покращення поточного стану є:

- 1) посилення роботи із домогосподарствами, які знаходяться на початкових етапах власного життєвого циклу. Час, який є у їхньому розпорядженні, дозволяє досягнути фінансової стійкості меншими зусиллями; час заощаджень важливіший за їхню суму.

⁶⁵⁸ Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021. *Info sapiens*. К., 2021. 83 с.

⁶⁵⁹ Там же

В табл. 4.25. представлено розрахунки, які доводять дану тезу.

Таблиця 4.25.

**Залежність розміру заощаджених коштів
двома домогосподарствами від часу їх здійснення ***

Показник	Домогосподарство 1	Домогосподарство 2
Щомісячна сума заощаджень, грн.	100	200
Період заощаджень, років	30	20
Загальна витрати на заощадження, грн.	36000	48000
Щорічна дохідність, %	5	5
Обсяг капіталу, грн.	83712	83326

* Джерело: запропоновано автором

Отже, використовуючи формулу майбутньої вартості грошей, наведену у розділі 1.1 монографії, проведені умовні розрахунки даних табл. 4.25. засвідчуємо, що здійснюючи щомісячну суму заощаджень упродовж 30 років, можна сформувати капітал домогосподарства, який дорівнює за обсягом капіталу при заощадженні суми, вдвічі більшої упродовж 20 років. Усвідомлення факту, що меншими зусиллями, маючи у своєму розпорядженні лише час, можна досягнути кращих результатів, спонукатиме домогосподарство якнайшвидше почати процес формування власного капіталу.

- 2) на противагу попередньому пункту, робота з домогосподарствами, що мають у своєму складі осіб, старших за 60 років, які мають не тільки низький рівень фінансової грамотності, але й часто залишаються осторонь фінансової системи;
- 3) спрямування зусиль регуляторів фінансового ринку на посилення захисту прав домогосподарств – споживачів фінансових послуг та усвідомлення ними своєї відповідальності за недоброчесну поведінку.

Фінансова грамотність домогосподарства допомагає зрозуміти ключові фінансові поняття (інфляція, відсоткова ставка, ризик, заощадження, інвестиції тощо) і використовувати їх, з одного боку, для розуміння домогосподарством впливу управ-

лінських рішень органів державної влади у сфері грошово-кредитної політики, а з іншого, для забезпечення власної фінансової стійкості шляхом управління фінансовими ресурсами. Тому для підвищення збалансованості фінансових ресурсів і забезпечення фінансової стійкості домогосподарств розроблено і запропоновано Дорожню карту фінансової грамотності. Вона передбачатиме використання різних форм та інструментів заощаджень, інвестицій домогосподарств залежно від етапу їхнього життєвого циклу, впливу ендогенних та екзогенних факторів. Її реалізація сприятиме поглибленню знань про домогосподарства, процес управління та збалансування їх фінансових ресурсів, фінансовий стан та стійкість домогосподарств тощо.

Дорожня карта фінансової грамотності домогосподарств включає ряд етапів, кожний із яких відображає учасників заходів (організаторів – представників виконавчої влади, наукових установ та освітніх закладів; слухачів – домогосподарств), які дають можливість узгодити їхні інтереси й досягти очікуваної результативності зустрічей.

І етап: 1 квартал 2024 р. – проведення семінару на тему «Фінансова грамотність домогосподарств», головним організатором якого повинно стати Міністерство освіти і науки України. На цьому етапі передбачається участь та виступ представників Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій, Національного банку України, Державної навчально-наукової установи «Академія фінансового управління». Слухачами цього семінару повинен бути педагогічний склад закладів середньої освіти. За результатами семінару слухачі мають опанувати концептуально-теоретичні основи управління фінансовими ресурсами домогосподарств у сучасних умовах. Кожен учасник отримує сертифікат, який засвідчить його участь у цьому заході та стане підставою для подальшого поглиблення знань.

II етап: 2 квартал 2024 р. – проведення семінару на тему «Перспективи розвитку фінансової грамотності домогосподарств в Україні». Головним організатором цього семінару повинен стати Комітет Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій. На цьому етапі передбачається участь і виступи учасників суб'єктів господарювання, які надають по-

слуги у сфері фінансового посередництва (банківських установ, страхових компаній, недержавних пенсійних фондів, Української асоціації інвестиційного бізнесу тощо). Слухачами цього семінару повинні стати представники ВНЗ, які мають спеціалізовані вчені ради за спеціальностями 08.00.08. – Гроші, фінанси і кредит та кафедри, що готують фахівців за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування». За результатами семінару учасники опанують теоретико-методологічні, методичні та практичні основи управління фінансовими ресурсами домогосподарств у сучасних умовах. Слухачам видадуть свідоцтво про підвищення кваліфікації.

III етап: 3 квартал 2024 р. – проведення спільної відкритої пресконференції «Результати підвищення фінансової грамотності домогосподарств в Україні». Її організаторами стануть Комітет Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій, Національний банк України, представники ВНЗ та установ фінансового посередництва. Під час цього заходу учасники ознайомляться із загальними тенденціями та перспективами розвитку сфери фінансів домогосподарств в Україні, пропонуватимуть власні підходи до її розвитку. Учасниками відкритої пресконференції стануть всі зацікавлені особи та за її результатами отримають відповідний сертифікат.

IV етап: 4 квартал 2024 р. – обмін досвідом. Передбачає проведення наукових конференцій (у тому числі інтернет-конференцій), круглих столів, практичних семінарів; днів відкритих дверей; участь у відкритих лекціях професорсько-викладацького складу ВНЗ згідно із затвердженим графіком. За результатами проведення цих заходів пропонується випуск спільних посібників методичних рекомендацій із питань теоретичних основ чи підвищення фінансової грамотності домогосподарств, інформаційних буклетів.

V етап: січень 2025 р. – проведення семінару на тему «Проблемні аспекти запровадження фінансової грамотності домогосподарств в Україні». Головними організаторами цього семінару є Комітет Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій, Національний банк України. На цьому етапі передбачаються участь і виступи ВНЗ, які мають спеціалізовані вчені ради за спеціальностями 08.00.08. – Гроші,

фінанси та кредит й кафедри, що готують фахівців за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування». За результатами семінару учасники визначають головні проблеми підвищення фінансової грамотності домогосподарств в Україні та перспективи подальшої співпраці в цьому напрямі, укладуть договори про проведення виробничої та переддипломної практик для студентів в установах, які надають послуги з фінансового посередництва, з подальшим працевлаштуванням найкращих із них на вакантні місця.

Запропонована Дорожня карта фінансової грамотності домогосподарств дозволить підвищити рівень професійної компетентності всіх її учасників, зміцнити взаємодію органів державної влади, ВНЗ та приватних установ, які надають послуги фінансового посередництва, і здатна стати основою для розвитку сфери фінансів домогосподарств та забезпечення результативного управління їх обмеженими фінансовими ресурсами. Головною метою таких кроків є усвідомлення домогосподарством важливості управління фінансовими ресурсами з метою досягнення фінансової стійкості упродовж життєвого циклу.

З проблемою підвищення рівня фінансової грамотності домогосподарств пов'язане питання розвитку вітчизняного інституту фінансового консультування. Побудова цієї системи повинна відповідати не лише тенденціям у розвитку домогосподарств окремої країни, але й загальносвітовим заходам. Проте, «якщо послуги фінансових консультантів для юридичних осіб є широко розповсюдженою практикою в Україні й світі»⁶⁶⁰, то система фінансового консалтингу домогосподарств повною мірою не використовується і не є дослідженою. По суті, система фінансового консультування домогосподарств є процесом «взаємодії консультанта і клієнта..., який ґрунтується на певній методиці або технології та передбачає надання інформації на платній або безоплатній основі у формі порад, висновків та рекомендацій з питань оптимізації, раціонального використання та прибуткового

---

⁶⁶⁰ Сидор І., Віятик І. Фінансове консультування та його вплив на зростання суспільного добробуту населення. *Світ фінансів*, № 4 (69), 2021. С. 91–103.

інвестування особистих коштів»⁶⁶¹. Через те, що фінансове консультування є орієнтованим на потреби, цілі та інтереси свого клієнта (домогосподарства) і рівновіддалене від інтересів фінансових установ чи інституцій, воно дозволяє побудувати довірливі відносини у сфері оптимізації фінансових ресурсів населення в довгостроковій перспективі.

Сьогодні фінансове консультування домогосподарств характеризується проблемними аспектами, які перешкоджають його активнішому практичному використанню. Головним фактором, на нашу думку, виступає недовіра домогосподарств до фінансових інституцій у країні на тлі слабких темпів економічного зростання, високих темпів інфляції, девальвації національної грошової одиниці, війни, спалаху пандемії COVID-19. Іншим фактором виступає «розмитість» фінансових послуг серед суб'єктів, які їх пропонують домогосподарствам. А саме, практично всі фінансові інституції (банки, кредитні спілки, недержавні пенсійні фонди, страхові компанії тощо) пропонують власних консультантів, які реалізують послуги цих установ, дбають про прибутковість послуг, а не про прибутковість чи інтереси домогосподарства. Відтак важливим елементом дієвості фінансової системи загалом та фінансового (фондового) ринку зокрема є рівень розвитку інституту саме *незалежних* фінансових консультантів. Але вже тепер можна констатувати відсутність законодавчих засад функціонування чи цілеспрямованої державної підтримки розвитку сфери *незалежного* фінансового консультування домогосподарств, непопулярності освітніх програм підготовки і навчання фахівців цього напрямку, слабкої культури та традицій довготривалого періоду заощадження чи інвестування коштів населенням.

На нашу думку, в Україні потреба в послугах незалежних фінансових консультантів зростатиме за умови збільшення добробуту домогосподарств, становлення середнього класу, розвитку вітчизняного фондового ринку, зростання кількості учасників та пропозиції послуг на фінансовому ринку, усві-

---

⁶⁶¹ Жукевич С., Карпишин Н. Фінансове консультування населення: теоретико-організаційні аспекти діяльності. *Економічний аналіз*. № 2 (Том 27), 2017. С. 91–97.

домлення домогосподарствами власної відповідальності за своїй фінансовий добробут, послаблення їх патерналістських настроїв⁶⁶².

Держава повинна стимулювати розвиток фінансового консультування як необхідної передумови збільшення рівня фінансової стійкості домогосподарств за умов змінного внутрішнього та зовнішнього середовища. Це своєю чергою зумовить розвиток не лише сфери фінансів домогосподарств, але й фінансової системи держави.

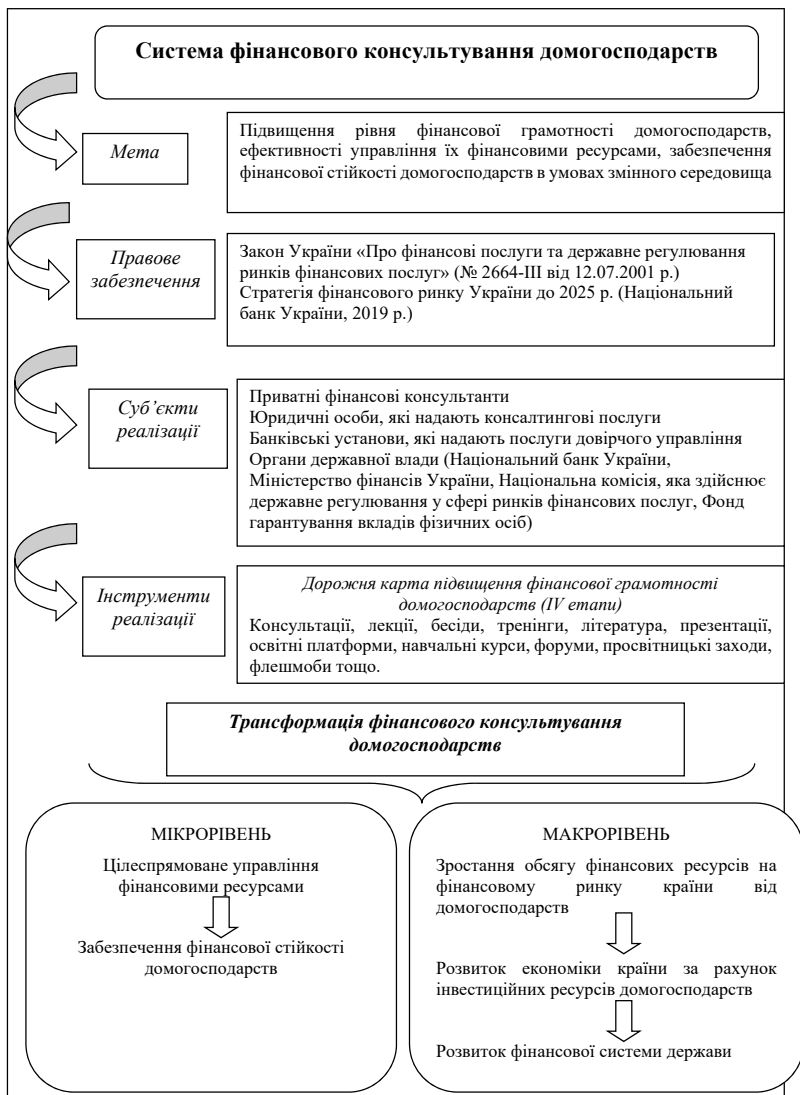
На рис. 4.22. представлено структурно-логічну схему впливу фінансового консультування домогосподарств на розвиток фінансової системи держави.

Згідно із структурно-логічною схемою впливу фінансового консультування на розвиток фінансової системи (рис. 4.22.) він прослідковується як на макроекономічному (підвищення фінансової грамотності домогосподарств приводить до зростання обсягу фінансових ресурсів на фінансовому ринку країни, що стає інвестиційним джерелом розвитку економіки, сфер фінансів суб'єктів господарювання, фінансів домогосподарств та, зрештою, фінансової системи держави загалом), так і на мікроекономічному (поради й фінансові плани консультантів зумовляють більший ступінь цілеспрямованості в управлінні фінансовими ресурсами домогосподарств, що дозволяє забезпечити вищий ступінь їх фінансової стійкості) рівнях.

Згідно з рис. 4.22 суб'єктами реалізації системи фінансового консультування домогосподарств на практиці стануть приватні фінансові консультанти; юридичні особи, які надають консалтингові послуги; банківські установи, які надають послуги довірчого управління; органи державної влади в особі Національного банку України, Міністерства фінансів України, Національної комісії, яка здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб.

---

⁶⁶² Сидор І., Віятик І. Фінансове консультування та його вплив на зростання суспільного добробуту населення. *Світ фінансів*, № 4 (69), 2021. С. 91–103.

Рис. 4.22. Структурно-логічна схема впливу фінансового консультування домогосподарств у розвиток фінансової системи *

* Джерело: запропоновано автором

Запропоновані нами раніше V етапів реалізації Дорожньої карти фінансової грамотності домогосподарств у формі консультацій, лекцій, тренінгів, виданої науково-популярної літератури, презентацій, безплатних та платних навчальних курсів на освітніх платформах стануть інструментом для реалізації загальнодержавної системи їх фінансового консультування. Це дозволить зміцнити основу для розвитку сфери фінансів домогосподарств, забезпечити результативність управління їх обмеженими фінансовими ресурсами, і, як наслідок, стати стимулом розвитку фінансової системи держави через посередництво фондового ринку. Головною метою таких кроків ми бачимо усвідомлення домогосподарством важливості *цілеспрямованого* управління своїми фінансовими ресурсами з метою досягнення власної фінансової стійкості упродовж усіх етапів свого життєвого циклу.

Податкове стимулювання інвестицій домогосподарств розглядається нами як один із важливих важелів трансформації їх фінансової стійкості в розвиток фінансової системи. Сьогодні в Україні доходи домогосподарств на заощаджені та інвестовані у фінансові інструменти кошти оподатковуються за ставкою податку з доходів фізичних осіб (18%)⁶⁶³. На наш погляд, така ситуація ставить організовані інструменти вкладання тимчасово вільних коштів домогосподарств (депозити, страхові плани, недержавні пенсійні плани) у нерівні умови порівняно із неорганізованими (готівкові заощадження в іноземній валюті), адже величина доходу на вкладені кошти останніх не оподатковуватиметься. Це має важливе значення для домогосподарств, особливо для тих, що оперують невеликими сумами тимчасового вільних коштів.

Вважаємо, що звільнення від оподаткування доходів на заощаджені та інвестовані кошти для домогосподарств або зменшення ставки із чинної 18%, дозволить вирішити ряд проблем. В основному це підвищить сам дохід, який залишатиметься в розпорядженні домогосподарств після здійснених заощаджень та інвестицій. Додатково через покращення значення показни-

---

⁶⁶³ Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. Дата оновлення: 28.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#top> (дата звернення 28.01.2023).

ків достатності доходів, зумовить зростання рівня фінансової стійкості домогосподарств. Із досягненням економічної стабільності, сталих темпів економічного зростання у середньо- та довгостроковій перспективі відповідно до попередніх тенденцій низьких значень індексу споживчих цін до питання оподаткування інвестиційних доходів домогосподарства держава може повернутись, адже цілком логічним є оподаткування у фінансовій системі усіх видів доходів з усіх джерел їх отримання. Адже на думку Кізими Т., «знецінення грошей обумовлює нестійкість формування заощаджень, посилює диференціацію та майнову нерівність домогосподарств, оскільки призводить передусім до знецінення заробітних плат, пенсій і допомог»⁶⁶⁴. Проведений у розділі 3 монографії аналіз впливу інфляції на показники достатності доходів, забезпеченості витрат, здійснення заощаджень та інвестиційного потенціалу домогосподарств довів, що зі зростанням значень індексу споживчих цін спостерігається погіршення показників фінансової стійкості домогосподарств на усіх рівнях – мікроекономічному та макроекономічному. Такі структурні зрушення свідчать про необхідність стабілізації як економічної політики держави, так і темпів знецінення національної грошової одиниці. Це є передумовами успішної трансформації фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи держави. Таким чином, підтверджується теза, висунута Чугуновим І. та Брижаном К., що становлення відносин у фінансовій сфері (у т. ч. фінансів домогосподарств) відбувається в умовах трансформації економіки, яка є передумовою й одночасно об'єктом їх впливу⁶⁶⁵.

Отже, можемо стверджувати, що в сучасних умовах необхідними є розроблення і впровадження дієвих та ефективних механізмів трансформації фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи України. Серед пріоритетних напрямів виокремлюємо:

- інституціональний (становлення, розвиток учасників фондового ринку, розгалуженої мережі банківських

⁶⁶⁴ Кізіма Т. О. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики: дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Тернопіль, 2011. 467 с.

⁶⁶⁵ Чугунов І., Брижан К. Бюджетна політика в умовах трансформації економіки. *Економічний вісник університету*, Вип. 32 (1), 2017. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2017_32%281%29_34 (дата звернення: 28.01.2023).

установ, страхових компаній, компаній зі страхування життя, кредитних спілок, недержавних пенсійних фондів, інститутів спільного інвестування та ін.; зростання кількості компаній-емітентів цінних паперів, які входять у розрахунок індексів вітчизняних фондових бірж);

- інструментальний (розширення переліку фінансових послуг і продуктів, що надаються домогосподарствам суб'єктами фінансового ринку, збільшення пропозиції нових інвестиційних інструментів і створення умов для диверсифікації їхніх заощаджень та інвестицій);
- освітньо-інформаційний (створення умов для підвищення домогосподарствами необхідних фінансових знань загалом та щодо особливостей функціонування фондового ринку зокрема; побудова системи фінансового консультування домогосподарств).

Трансформації фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи держави сприятиме дотримання низки умов, а саме:

- досягнення домогосподарствами такого рівня доходів, при якому б існувала можливість здійснювати заощадження та інвестиції; значення запропонованих нами показників:
  - оцінки поточного фінансового забезпечення витрат P_e та P_e будуть скорочуватись;
  - достатності доходів P_d , $P_{огр}$, $P_{опд}$ будуть зростати, а $P_{зк}$ скорочуватись.
- розвитку фондового ринку загалом та кількості і якості фінансових інституцій зокрема, здатних акумулювати заощадження, інвестиції домогосподарств;
- наявності різних за ступенем дохідності та ризиковості фінансових інструментів, низьких темпів інфляції та стабільних темпів економічного зростання; розвитку системи фінансового консультування домогосподарств.

Припускаємо, що зазначені умови, розроблені механізми їх реалізації дозволять забезпечити трансформацію фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи держави.

ПІСЛЯМОВА

Дослідження домогосподарств як окремого суб'єкта фінансових відносин займають важливе місце у вивченні закономірностей соціального та економічного розвитку суспільства. Головними ознаками поняття «домогосподарство» є факт проживання осіб в одному приміщенні (або його частині) і (або) спільне витрачання коштів. Та особливість, що домогосподарство може складатися із однієї особи й в його межах можна перебувати в будь-яких видах стосунків (не обов'язково родинного характеру), робить це поняття нетотожним поняттю «сім'я».

Розгляд домогосподарств як одного із суб'єктів фінансової системи в Україні є складним, оскільки встановлено, що у фінансові відносини в нашій державі вони не вступають. Зокрема, суб'єктом оподаткування, згідно з розділом 5 Податкового кодексу України, виступає «фізична особа», отримувачем соціальних послуг в окремих випадках є фізичні особи, діти, часто – сім'я. Тобто, домогосподарство не лише не є суб'єктом фінансових відносин, а й в Україні на рівні населення взагалі нема єдиного суб'єкта фінансових відносин.

Досліджені нами закони потреб домогосподарств, що постійно зростають, та якісної зміни їх структури з одного боку, обмеженості ресурсів, які є у розпорядженні домогосподарства, з іншого боку, дозволяють сформулювати п'ять принципів функціонування сфери фінансів домогосподарств: домогосподарство вибирає (1), альтернативність вибору домогосподарства (2), домогосподарство реагує на стимули (3), уряд має можливість покращити результати фінансів домогосподарства (4), рівень життя домогосподарств визначається здатністю країни виробляти товари та послуги (5).

Екстраполюючи етимологію значення поняття «стійкість» на фінансові відносини, під «фінансовою стійкістю»

розуміємо одну із властивостей (характеристик) «фінансового стану» домогосподарства. В умовах стійкості сформовані фінансові ресурси виконують своє призначення – забезпечують життєдіяльність домогосподарства у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі. У такому розумінні фінансова стійкість розглядається нами як одна з оцінок фінансового стану домогосподарства, який своєю чергою є наслідком (результатом) управління фінансовими ресурсами.

Розглянуті нами позиції вітчизняних учених щодо оцінки фінансової стійкості фінансових ресурсів домогосподарств не однозначні. Об'єднує наявні підходи те, що в переважній більшості показники такої оцінки є відносними. Водночас єдиного підходу щодо розуміння стосовно якої із складових фінансових ресурсів домогосподарств – доходів, витрат чи заощаджень – оцінювати їхню стійкість, немає. Розуміння суті поняття «фінансова стійкість» потребує виокремлення двох підходів: перший пов'язаний із загальною структурою фінансових ресурсів домогосподарства, його залежністю від зовнішніх кредиторів чи інвесторів, другий – передбачає розуміння даної категорії також з позиції стійкості управління (адекватність організації управління фінансовими ресурсами обраній стратегії розвитку домогосподарства та ринковій кон'юктурі).

Ключовим у забезпеченні фінансової стійкості домогосподарства є розуміння поняття «баланс». Зокрема воно розкривається нами як фінансовий план (з переліком доходів, витрат, заощаджень, інвестицій, боргів домогосподарств за певний проміжок часу); стан, який описує рівновагу фінансових ресурсів на певну дату; принцип управління фінансовими ресурсами, який полягає в забезпеченні відповідності між вхідними (зовнішніми) та вихідними (внутрішніми) грошовими потоками домогосподарств та синхронізація цих потоків у часі.

Сформульований власний підхід у трактуванні оцінки фінансової стійкості як діяльності, яка на основі проведеного аналізу, обґрунтованих суджень і прогнозних розрахунків,

використовуючи сукупність відповідних способів і методів, робить припущення щодо зміни тенденцій у формуванні та використанні фінансових ресурсів у формі доходів, витрат, заощаджень, інвестицій на мікроекономічному рівні (з боку домогосподарства) або на макроекономічному рівні (з боку держави).

Запропонована Методика оцінки фінансової стійкості домогосподарства ґрунтується на принципах декомпозиції, безперервності, повноти, узгодженості, реальності, об'єктивності, багатоваріантності розрахунків. Показано, що при реалізації методики необхідно застосовувати методи системного аналізу, графічний, табличний, порівняння, рядів динаміки, еластичності показників, балансовий, середніх і відносних величин, трендів, індексний, нормативний, кореляційний, регресійний, дисперсійний, екстраполяції, моделювання.

Запропоновані методи оцінки фінансової стійкості розподіляються згідно з чотирма етапами здійснення розрахунків та аналіз (1) показників достатності доходів, (2) поточного фінансового забезпечення витрат, (3) здійснення заощаджень, (4) інвестиційного потенціалу домогосподарств. Крім того, оцінювання фінансової стійкості домогосподарства передбачає ідентифікацію ризиків його погіршення та потенціалу для росту; визначення впливу ендогенних та екзогенних чинників впливу на фінансову стійкість домогосподарства; моделювання фінансової поведінки та її впливу на фінансову стійкість домогосподарств.

Оцінку показників фінансової стійкості домогосподарств доповнено факторним аналізом, а саме, елементами теорії кореляційно-регресійного аналізу: розрахунком показників лінійного впливу факторних ознак x на результативну ознаку y ($y_x = ax + b$); визначенням ступеня щільності та напряду зв'язку обчисленням показника еластичності (ε), показника кореляції для лінійних залежностей (r) та нелінійних залежностей (R), загальної ($\sigma_{y_x}^2$), факторної (σ_y^2), залишкової σ_e^2 , дисперсій та показника детермінації R^2 . Це дозволить по-

силити методичну складову оцінки фінансової стійкості домогосподарств та визначити резерви її зростання.

Проведена оцінка фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств за 2001–2020 рр. засвідчила такі тенденції:

- а) несуттєвий вплив на неї змін у складі домогосподарств – середній його розмір за досліджуваний період складався із 2,6 особи;
- 1б) при аналізі показників достатності доходів домогосподарств на макроекономічному рівні дослідження: (1) розрахований індикатор Поп (питомої ваги оплати праці у ВВП) показує, що кількість матеріальних та нематеріальних благ та послуг, які можна придбати за номінальний дохід протягом періоду 2001–2020 рр. несуттєво збільшився (лише на 3%); (2) значення показника питомої ваги оплати праці найманих працівників у загальних доходах домогосподарств Попд скоротилось – від 52% у 2001 р. до 4% у 2020 р. Це свідчить про більшу залежність домогосподарств від зовнішніх джерел фінансування у забезпеченні поточної життєдіяльності у 2020 р. порівняно із 2001 р. (наприклад, у формі соціальних трансфертів коштами бюджетної системи або державних цільових фондів; у формі кредитних ресурсів наданих домогосподарствам депозитними корпораціями вітчизняного фінансового ринку тощо); (3) висунута раніше теза повністю підтвердилася – розраховані показники засвідчили зростання питомої ваги зовнішніх фінансових ресурсів – соціальних трансфертів (від 21% до 34%), кредитних ресурсів (від 1% до 5%) – у загальному обсязі фінансових ресурсів домогосподарств. Це доводить, що після первинного розподілу ВВП, доходи домогосподарств формуються на рівні, недостатньому для забезпечення поточних власних потреб. Ми оцінюємо тенденції (1)–(3) як такі, що негативним чином впливають на фінансову стійкість домогосподарств.
- 2б) при аналізі показників достатності доходів домогосподарств на мікроекономічному рівні дослідження: зрос-

тання значення відповідного показника P_d – якщо у 2001 р. своїми доходами домогосподарства забезпечували 0,6 місячних прожиткових мінімумів, то у 2020 р. уже 2,2. Проте методологія розрахунку структури сукупних ресурсів у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, запропонована Державною службою статистики України, не дозволяє нам виокремити у їх складі питому вагу кредитних ресурсів. Це, безумовно, посилює наукову складову висновків про причини зростання грошових доходів домогосподарств на мікроекономічному рівні дослідження. Ми оцінюємо тенденцію (1) як таку, що позитивно характеризує фінансову стійкість домогосподарств на мікроекономічному рівні дослідження.

- 1в) при оцінці практики поточного фінансового забезпечення витрат домогосподарств на макроекономічному рівні дослідження: (1) зростання питомої ваги споживчих витрат на придбання товарів і послуг від 76% до 87%. Ми оцінюємо дану тенденцію як таку, що не свідчить про покращення фінансової стійкості домогосподарств.
- 2в) при оцінці практики поточного фінансового забезпечення витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні дослідження: кризь призму показника витрат на харчування P_g (скорочення його значення від 0,64 до 0,52) та показника Енгеля P_e (скорочення його значення від 0,78 до 0,40) свідчить про не суттєве покращення фінансової стійкості домогосподарств на мікроекономічному рівні. Такий висновок аналогічний оцінці фінансової стійкості домогосподарств через аналіз достатності їхніх доходів на мікроекономічному рівні (2б), що посилює науково-методичну складову розроблених нами показників (P_g та P_e). Проте, як довели побудовані криві Торкнвіста, ці позитивні зміни знівельовані зростанням споживання непродуктових товарів і послуг (від 34% до 39% у загальній сумі витрат).

- 1г) при характеристиці тенденцій здійснення заощаджень домогосподарств на макроекономічному рівні дослідження: скорочення показника норми заощаджень H_3 вітчизняних домогосподарств від 0,08 до 0,03 од. та про суттєве (у декілька разів) нижче її значення порівняно із закордонними домогосподарствами. Це свідчить про зменшення або відсутність *потенціалу* для покращення фінансової стійкості домогосподарств.
- 2г) при характеристиці тенденцій здійснення заощаджень домогосподарств на мікроекономічному рівні дослідження: зростання показника неспоживчих витрат $\Pi_{нв}$ від 6,7 до 8,6 од., що свідчить про збільшення *потенціалу* для покращення фінансової стійкості домогосподарств на даному рівні наукового дослідження.
- 3г) на граничну схильність до здійснення заощаджень домогосподарств негативно впливають інфляційні очікування – значення індексів відповідних індексів кореляції rx_1 та rx_2 мають від'ємні значення. За незмінності інших умов (відсутність воєнних дій) саме зменшення інфляції є фактором стимулювання здійснення неспоживчих витрат (заощаджень) домогосподарств.
- 4г) дохідність усіх розглянутих нами форм безризикових заощаджень (банківських депозитів, облігацій внутрішньої державної позики, внесків до недержавних пенсійних фондів, страхування життя) дорівнює (або майже рівні) показнику інфляції вираженому через зміну індексу споживчих цін. Тому робити висновок про їх реальну дохідність у структурі заощаджень вітчизняних домогосподарств немає підстав. Таким чином, забезпечуючи захист грошових коштів домогосподарств від знецінення, такі інструменти слугують вирішенню відмінних від економічних цілей домогосподарств: матеріальному забезпеченню при досягненні непрацездатного віку; несприятливих обставин життя (хвороба, смерть) тощо. Завдання реальної дохідності від використання заощаджень домо-

господарств повинні вирішити їх ризикові інвестиції в цінні папери (акції), валюту та дорогоцінні метали.

- 1д) попри загальний ріст величини як доходів населення, так і грошової маси в обігу поза межами депозитних корпорацій, інвестиційний потенціал вітчизняних домогосподарств за період 2001–2020 рр. *не покращився*. Відхилення між реалізованими заощадженнями (приростом фінансових активів) домогосподарств та їхнім інвестиційним потенціалом (показником грошового агрегату M_0), яке розпочалося у 2001 р. (+11 млрд грн), продовжується до сьогодні (+452 млрд грн у 2020 р.), і дана тенденція є негативною. За умови реалізації інвестиційного потенціалу домогосподарств шляхом використання *ризикових* фінансових інструментів (акцій, готівкової валюти, валютних депозитів, дорогоцінних металів) у довгостроковій перспективі (понад 20 років) є *можливість* отримання доходу від заощаджень, вищого за рівень інфляції.

Проведене оцінювання фінансової стійкості за допомогою запропонованих агрегованих індексів $I\Phi C_{MAзр}$, $I\Phi C_{MAcn}$, $I\Phi C_{MIзр}$ та $I\Phi C_{Mlcn}$ засвідчило її погіршення на макроекономічному рівні та покращення на мікроекономічному рівні. Відповідно, потенціалом росту фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному рівні є зростання питомої ваги оплати праці у ВВП; зростання питомої ваги оплати праці в доходах домогосподарств та зростання норми заощаджень у загальній величині витрат домогосподарств. Крім того, додатковим позитивним фактором виступає зменшення питомої ваги кредитних ресурсів у доходах домогосподарств та поглиблення реалізації їх інвестиційного потенціалу.

Здійснена ідентифікація ризиків погіршення фінансової стійкості домогосподарств за змінних умов зовнішнього (інфляції, валютного курсу, відсоткової ставки на фінансовому ринку, форс-мажорних обставин) та внутрішнього (складу домогосподарства, тимчасова чи постійна втрата доходу) середовища. Це дозволило для ендегенних ризиків (зумовлених внутрішніми чинниками) виокремити страхування (добро-

вільне, обов'язкове), самострахування (формування резервного фонду за збалансування фінансових ресурсів) як інструментів управління ризиком погіршення фінансового стану домогосподарств. Методами мінімізації екзогенних чинників (зумовлених зовнішніми чинниками) визначено інструменти грошово-кредитної політики, яку здійснює Національний банк України. Мінімізація ендогенних ризиків шляхом виокремлення тимчасової або постійної втрати доходу домогосподарства дала змогу обґрунтувати необхідність формування останніми індивідуальних та колективних страхових (резервних) фондів, дослідити їхні переваги та недоліки, а також підтвердити тезу необхідності розвитку накопичувальної складової державного пенсійного страхування.

Регресійний аналіз впливу екзогенних чинників інфляції та валютного курсу на окремі складові фінансової стійкості домогосподарств показав, що обидва чинники обернено впливають на доходи, витрати, заощадження та інвестиційний потенціал домогосподарств. Прямий вплив інфляції та валютного курсу на витрати та заощадження домогосподарств на мікроекономічному рівні пояснюється зростанням цін і незмінністю питомої ваги неспоживчих витрат у структурі витрат домогосподарств. Це дає нам підстави зробити висновки про негативний вплив екзогенних чинників на фінансову стійкість домогосподарств за 2001–2020 рр. Макроекономічна стабільність (низькі темпи інфляції та незначні коливання валютного курсу) розглядаються нами як екзогенна передумова для підвищення поточної фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств та на перспективу.

Розглянута концепція підвищення фінансової стійкості домогосподарств дозволила зробити ряд висновків:

- 1) Запропонована Ф. Модільяні гіпотеза життєвого циклу домогосподарства дозволила виокремити фінансову стійкість домогосподарств як похідну від досягнення коротко-, середньо- та довгострокових цілей управління його фінансовими ресурсами. Наявність періоду активної трудової активності членів домогосподарства і

можливості здійснення заощаджень та інвестицій у формі: а) безризикових фінансових інструментів дозволяє сформувати поточний та резервний капітал. Це дозволить забезпечити фінансову стійкість домогосподарств за несприятливої дії екзогенних та ендогенних факторів упродовж трудової діяльності як етапів його життєвого циклу; б) ризикових фінансових інструментів дає можливість сформувати інвестиційний капітал. Це дозволить забезпечити фінансову стійкість домогосподарств по досягненні пенсійного віку як етапу життєвого циклу домогосподарства.

2) Встановлено, що на розглянутих етапах життєвого циклу домогосподарства значення агрегованого індексу фінансової стійкості домогосподарств на мікроекономічному рівні $I\Phi C_{MIзр}$ буде зростати, а $I\Phi C_{MIcn}$ – скорочуватись. Це відбуватиметься, оскільки постійно зростатиме показник достатності доходів (Π_d) та показник неспоживчих витрат домогосподарств ($\Pi_{не}$) і скорочуватиметься питома вага витрат на харчування в загальній сумі витрат (Π_e) та доходів домогосподарств (Π_e , показник Енгеля).

Використання різноманітної фінансової інформації, застосування відповідних знань у фінансовій сфері є необхідними елементами забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

3) Запропоновано визначення процесу моделювання фінансової поведінки домогосподарств та його впливу на фінансову стійкість як нового виду управління фінансовими ресурсами, який спрямований на *результат* і за якого суб'єкт, впливаючи на об'єкти, не тільки переводять даного суб'єкта фінансових відносин із *нестійкого* стану в *стійкий* під впливом внутрішніх чи зовнішніх загроз, але й дає можливість виявляти інструменти впливу на відхилення, що виникають.

На нашу думку, головною перевагою *результативного* підходу у фінансовій поведінці (спрямованого на стійкість) порівняно з *нерезультативним* (спрямованим на окремі

складові фінансової діяльності) полягає в тому, що він – замість того, щоб реагувати після виникнення проблем в процесі розвитку домогосподарства, – фінансово компенсує їх виникнення шляхом планування та застосування безризикових та ризикових фінансових інструментів.

Головне призначення моделювання – вибір між ризиковими та безризиковими фінансовими інструментами, їхнім складом, структурою – це реакція на дію ендегенних та екзогенних факторів, що виникли й спричинили явища, які негативно впливають на забезпечення фінансової стійкості. Проте будь-яка з обраних моделей «вписується» в державне регулювання розвитку сфер та ланок фінансової системи, оскільки передбачає підвищення результативності управління фінансовими ресурсами домогосподарств за допомогою інструментів фінансового ринку країни та шляхом формування їх резервного або інвестиційного капіталу.

4) Під трансформацією фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи ми розглядаємо такий механізм формування складу та структури їхніх доходів, витрат, заощаджень та інвестицій упродовж життєвого циклу, що забезпечує розвиток не лише сфери фінансів домогосподарств, але й інших сфер фінансової системи держави. Завдання фінансової системи з розрахунку на десятиліття сталого розвитку держави полягає в наданні широкого спектру ризикових та безризикових фінансових інструментів, послуг для домогосподарств, щоб забезпечити їх фінансову стійкість упродовж життєвого циклу. Завдання домогосподарств при цьому, обравши стійкість як ціль власної фінансової діяльності, визначити склад та структуру даних ризикових та безризикових інструментів відповідно до обраних моделей фінансової поведінки. Фінансовий ринок повинен бути тією сферою фінансової системи, де взаємні впливи домогосподарств та держави реалізуються на практиці.

Для забезпечення трансформації фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи нами роз-

роблена Дорожня карта підвищення їхнього фінансової грамотності та запропоновано етапи її реалізації на практиці. Ці процеси тісно пов'язані із необхідністю побудови ефективної системи фінансового консультування домогосподарств. Згідно із побудованою структурно-логічною схемою, позитивний вплив фінансового консультування домогосподарств на розвиток фінансової системи прослідковується як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях. Припускаємо, що зазначені умови, розроблені механізми їх реалізації дозволять забезпечити трансформацію фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи держави.

ДОДАТКИ

Наукове видання

Анатолій Андрійович Сидорчук

**ФІНАНСОВА СТІЙКІСТЬ ДОМОГОСПО-
ДАРСТВ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ
ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ**

Монографія

Комп'ютерне верстання **Надії Демчук**
Дизайн обкладинки **Марії Юрків**

Підписано до друку 3.07.2023 р.
Формат 60x84/16. Гарнітура Bookman Old Style.
Папір офсетний. Друк на дублікаторі.
Умов. друк. арк. 27,5. Обл. вид. арк. 23,4.
Зам. №-25. Тираж 300 прим.

Видавець та виготовлювач
Західноукраїнський національний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 7284 від 18.03.2021 р.

Видавничо-поліграфічний центр «Університетська думка»
вул. Бережанська, 2, м. Тернопіль, 46009
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@wunu.edu.ua